

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 01990

GESHTALTN FUN MAYN DOR

Gershon Pomerantz

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER

AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

גרשון פאָמעראַנץ

געשטאַלטן פון מיין דור

פּאָרלאָג
י.ל. פּרָץ
ישראל

1971

GERSHON POMERANTZ
GESHTALTN FUN MAIN DOR
(Personalities of my Generation)

I. L. Peretz Publishing House
31, Allenby str. Tel-Aviv

גרשון פאָמעראַנט
געשטאַלטן פון מיין דור

פאַרלאַג י. ל. פּרעז
תל-אביב, רחוב אלנבי 31

נדפס בישראל, השל"א
Printed in Israel, 1971

דפוס "ארזי", תל-אביב, טל. 34294

Starkel/er

גרשון פאָמעראַנץ

זון פון יוסף-שמעון און העניע-ביילע. געבוירן דעם 16טן יולי 1904 אין סאָקאלאָוו-פּאָדלאַסקי, שעדלעצער געגנט, פּוילן. צו אַכט טאָג געוואָרן אַ יתום נאָכן פּאָטער. באַקומען אַ טראַדיציאָנעלע דערציאָנונג און זיך פאַרמולקאַמט דורך זעלבסטבילדונג. אין די יאָרן 1918—1929 האָט ער געווינט אין וואַרשע. זינט 1929 געווינט אין טאַראָנטאָ, קאַנאַדע. אַ צייט געווען דירעקטאָר פון „הילפּס-קאַנפּערענץ פאַר מלחמה-געליטענע" אין קאַנאַדע. די יאָרן 1942—1946 — דירעקטאָר פון די יידישע הויפּט-אַפּטיילונגען פון „קאַנאַדער יידישן קאַנגרעס". שפּעטער — אַן אייגנטימער פון אַ יידישער דרוקעריי. אַרויסגעגעבן „גרשון פּאָמעראַנץ עסייען-ביבליאָטעק", „טינט און פעדער", א"א. דעביוטירט מיט לידער אין „היינט", וואַרשע, 1921. נאָך דעם זיך באַטייליקט מיט לידער, אַרטיקלען, עסייען וועגן יידישע שרייבער אין פאַרשידענע אויסגאַבעס: „היינט", „ליטעראַרישע בלעטער", „וואַכנ-שריפט פאַר ליטעראַטור", „יוגנטוועקער", אַרבעטער-צייטונג", „באַפּרייטונג", א"א, וואַרשע; „דאָס יידישע וואָרט", וויניפעג; „קאַנאַדער אַדלער", מאַנטרעאַל; „דער שפּיגל", בוענאַס-איירעס; „צוקונפּט", יידישע קולטור", „יידישער קעמפּער", „פּרייע אַרבעטער-שטימע" א"א, ניו-יאָרק; „די גאַלדענע קייט", „היימיש", תל-אביב; „יידישער זשורנאַל", טאַראָנטאָ (געווען דער אַרויסגעבער און רעדאַקטאָר אין די יאָרן 1960—1964). דאָרטן אויך געדרוקט אַ ראַמאַן „דער בלינדער"; די פעליעטאַנען-סעריע „אַפּענע דיבורים", „פון פּאַלק צו פּאַלק", „טינט און פעדער", א"א. אַרויסגעבער און רעדאַקטאָר פון ליטעראַרישע זאַמלונגען. געדרוקט אויך אונטער די פּסעוודאָנימען: אַ סאָקאלאָווער, אַ נייער, גרשוני א"א. געשטאַרבן אין טאַראָנטאָ, קאַנאַדע, כ' כסלו תשכ"ט (11טן דעצעמבער 1968).

(לעקסיקאָן פון דער יידישער ליטעראַטור)

דער פֿאַרליבטער אין יידיש

מיין בן-עיר גרשון פֿאַמעראַנץ האָב איך געקענט ווען מיר זען נען ביידע געווען קינדער. ער איז געווען עפעס עלטער פון מיר. דער „עפעס עלטער“ אין די אויגן פון אַ קינד איז אַ ים מיט יאָרן. האָב איך אים דעמאָלט געזען אַ סך עלטער ווי ער איז געווען און אַרויפגעקוקט צו אים. די סיבה פֿאַר וואָס איך האָב דעמאָלט אַרויפגעקוקט צו אים, איז געווען נישט בלויז צוליב דעם אונטער-שייד אין עלטער, איך בין געווען אַ קינד און ער — אַ דערוואַקסענער, נאָר צוליב דעם, וואָס, ערשטנס, איז ער געווען אַ יתום, און אַ יתום איז דעמאָלט אין מיינע אויגן געווען ווי אַ בעל-מום פון אַ שרעקלעכער קאַטאַסטראָפֿע, ווי מען וואָלט אים אָפּגע-שניטן הענט און פיס. צווייטנס, איז ער געווען דער געהילף פון דעם מלמד, אין וועמענס חדר איך האָב געלערנט. ער איז דעמאָלט מסתמא אַלט געווען נישט מער ווי פּופּצן-זעכצן יאָר, אָבער ביים לערנען מיט די קינדער האָט ער געווירקט ווי אַ דערוואַקסענער מענטש און געלערנט די קינדער מיט אַן אויסערגעוויינטלעכן ענ-טוויאַזם, אַנטקעגן דער פּלעגמאַטישקייט, מיט וועלכער עס האָט געלערנט דער מלמד. אין די איבעררייסן ביים לערנען, ווען די קינדער פּלעגן אויף דער פּריי זיך שפּילן און טומלען, פּלעגט גרשון שטיין אין אַ זייט, ווי ער וואָלט געווען אַלט כאַטש ווי דער מלמד. איין מאָל — און די סצענע האָט זיך מיר איינגעקריצט אין זכרון — האָט ער אַנטיילגענומען אין וואַרפן שטיינער צום ציל. אָבער אין דער מיט האָט ער זיך פֿאַררויטלט און איז צוריק אַוועק אין אַ זייט, ווי ער וואָלט זיך פֿאַרשעמט. ס'האָט מיר פֿאַרקלעמט דאָס האַרץ פון צער. איך בין געווען זיכער, אַז זיין שטיין פון דער ווייטנס, פּונקט ווי זיין זיין אַ געהילף צום מלמד, איז דערפֿאַר, ווייל ער איז אַ יתום און ער פֿאַרגינט זיך נישט צו האָבן פּרייד...

שוין דעמאָלט האָט גרשון פֿאַמעראַנץ אַרויסגעוויזן אַ באַזונדערע ליבשאַפּט צו יידיש. נישט איך און נישט ער האָבן דעמאָלט געוויסט, אַז עס איז פֿאַראַן אַזאַ זאַך ווי פּילאָלאָגיע. מיר האָבן גערעדט דאָס געזונטע פֿאַדליאַשער יידיש, אין וועלכן אַ למד קלינגט אַפּט ווי אַ ריש. און ער פּלעגט רעדן אַזוי ווי ער וואָלט זיך מחיה געווען מיט די ווערטער, ער האָט פּשוט די ווערטער ליידנשאַפּט-

לעד געקנאָטן. פלעגט ער ביים לערנען מיט די קינדער אַ פרשה חומש נישט נאָר פאַרטייטשן, נאָר ער האָט אויך אויסגעבעסערט דעם זאַצבוי אין יידיש און ער פלעגט די ווערטער אין יידיש אי-בערחזרון, ווי ער וואָלט געלערנט יידיש און נישט די פרשה חומש, און דערביי פלעגט ער נאָך מער פאַרטיפן די כאַראַקטעריסטישע מוזיק פונעם פּאָדליאַשער יידיש.

אַט די ליבשאַפט פאַר יידיש און איר מוזיק האָט ער געטראָגן מיט זיך זיין גאַנץ לעבן.

גרשון פּאַמעראַנץ איז דערצויגן געוואָרן דורך זיין זיידן, אַ בכבודיקן באַלעבאַס אין שטעטל. זייער הויז איז געשטאַנען נאָענט צום טייכל, וואָס איז געפלאַסן ביי דער זייט, צווישן דעם יידישן שטעטל און דעם „אַלטן בית-עלמין“. און כאַטש דאָס טייכל האָט, שיינט מיר, אַפילו קיין נאָמען נישט געהאַט, האָט עס געהאַט אַ געוואַלדיקע ווירקונג אויפן געמיט פון די קינדער. גרשון פּאַמעראַנץ פלעגט באַגלייטן זיין זיידן לענג-אויס דעם טייכל, ווי דאָס פלעגן טאָן די אויסגעצייכנטע תלמידים מיט דעם חשובן מלמד בעריש מייטער (פון פּראַנצויזיש — מעטר, לערער), וואָס האָט געפירט אַ חדר-מתוקן, געקעמט די באַרד מיט אַ קאַר-בע-באַרשט און פלעגט זיך לאָזן באַגלייטן אויף זיינע פּאַרנאַכ-טיקע שפּאַצירן דורך דעם תלמיד, וואָס האָט זיך אויסגעצייכנט אין לערנען. גרשון פלעגט באַגלייטן זיין זיידן אויף די שפּאַצירן ביים טייכל, אים נאָכגעגאַנגען מיט פאַרערונג, בעת מיר, זיינע תלמידים, פלעגן „לאָזן קאַטשקעס“ אויפן טייך — וואַרפן שטיינד-לעד, זיי זאָלן זיך עטלעכע מאָל אַפּשלאָגן אין וואַסער. און ווי דער האָט מיר פאַרקלעמט דאָס האַרץ פון צער: דער יתום גרשון איז נישט מיט אונדז, ער פאַרגינט זיך נישט צו האָבן פרייד...

אין איינעם אַ ל"ג-בעומר איז דער חדר אַוועק אויף שפּאַציר אין די וועלדער. מיר אַלע, די קינדער, זענען אין די וועלדער גע-ווען צעשטיפט ווי די פייגל און די וועוריקעס. באַגלייט האָט אונדז דער מלמד און זיין געהילף — גרשון. אָבער אין וואַלד האָט זיך גרשון אַפּגעטיילט פונעם קינדערשן טומל, זיך פאַרשטעקט צווישן דעם וואַלד-געבעטעכץ און זיך איינגעהערט אינעם וואַלד-רויש. שפּעטער האָט מען אים געדאַרפט זוכן און רופן און ער איז צוריקגעקומען ווי פון אַן אַנדער וועלט.

און שפּעטער בין איך געווייר געוואָרן, אַז אונדזער שטעטל,

וואָס האָט אַרויסגעגעבן אַ היפשע צאָל אינטעליגענץ, איז באַריי-
כערט געוואָרן מיט נאָך אַ דיכטער. גרשון פּאַמעראַנץ שרייבט
לידער און עסייען. ער איז פאַרקאָכט אין יידיש, ער איז פאַר-
קאָכט אין יידישע שרייבער, ער איז דער ענטוואַסט פון דער
יידישער ליטעראַטור. זיינע אַרטיקלען וועגן דער יידישער ליטע-
ראַטור און וועגן יידישע שרייבער זענען פּאַנעגיריקס. און גרשון
פּאַמעראַנץ, ווי עס איז די טבע פון פּאַדליאַשער יידן צו זיין אי-
בערגעגעבן מיט האַרץ און נשמה צו ווערטן, וואָס אַפעלירן צו
זיי, איז דער יידישער ליטעראַטור און די יידישע שרייבער געווען
איבערגעגעבן מיט האַרץ און נשמה.

ווען ס'איז צו מיר דערגאַנגען, אַז גרשון פּאַמעראַנץ האָט אין
קאַנאַדע געקויפט אַ דרוקעריי, האָב איך פאַרשטאַנען, אַז נישט
ער וועט האָבן די דרוקעריי, נאָר די דרוקעריי וועט אים האָבן.
ער וועט זיך אין גאַנצן אָפּגעבן דער יידישער ליטעראַטור נישט
בלויז מיט דער פען, נישט בלויז מיט זיין חסידישן ברען צו יידי-
שע שרייבער, נאָר ער וועט אויך אַרויסגעבן ביכער און זשורנאַלן —
ער וועט זיין אי שפּעט, אי פּראָדוצענט פון יידישע ביכער און
זשורנאַלן.

גרשון פּאַמעראַנץ איז עס געוואָרן — ער איז געוואָרן דער
אַרויסגעבער פון ליטעראַרישע זאַמלונגען, געווען רעדאַקטאָר פון
אַ צייטונג, זיך באַטייליקט אין דער יידישער ליטעראַרישער פּער-
יאַדיק אין דער גאַנצער פרייער וועלט. וועגן אים קען מען זאָגן:
ער האָט זיך פאַרברענט אין דער יידישער ליטעראַטור; פאַרברענט
זיך פאַר דעם, וואָס ער האָט ליב געהאַט, פאַר יידיש, פאַר די
שיינקייטן און פאַר דער מוזיק וואָס אין יידיש, פאַר דעם יידישן
שרייבער, וואָס טראַגט אויס אויף זיינע פלייצעס דעם גאַנצן יידי-
שן קולטור-קאַמפלעקס — אַן עול, וואָס קיין שום שרייבער ביי
קיין שום פּאָלק טראַגט נישט מיט אייגענע כוחות.

גרשון פּאַמעראַנץ האָט דעם עול מיטגעטראַגן, נישט ווי דער
יתום, וואָס פאַרגינט זיך נישט צו האָבן פרייד, נאָר ווי איינער
פון דער גרויסער יידישער שאַפּערישער משפּחה, און מיט פרייד!

זיי זענען געקומען

(כראַניק)

(אין עצבות)

א

יא, איך האָב זיי געזען.

פון דער פאַרגליווערטער שטילקייט זענען זיי אַרויסגעקומען —
 מחנות פינצטערע יידן, אויסגעלאָשענע, שטענגלעך צעבויגענע,
 פון די ביימער אָפּגעריסן.

זיי האָבן געזוכט די פייערן, וואָס האָבן זיי פאַרברענט;
 געזוכט די ווינטן, וואָס האָבן זייערע אַשעס צעבלאָזן;
 געזוכט די ביימער, וואָס האָבן מיט זייערע געשרייען,
 מיט זייערע זיפצן, מיט זייער קרעכצן — געבליט.

זענען זיי געגאַנגען, די פינצטערע יידן, אין מחנות,
 אין שבטים, אין משפחות זיך געקייטלט, געוויקלט, —
 האָבן זיך אַרומגעשטעלט אַרום היימען, אַרום הייזער,
 אַרום שלעסער, אַרום וויגן, וווּ מען האָט זיי געוויגט.

האָבן צוגעלייגט זייערע אויערן צו דער ערד,
 וווּ זיי זענען געוואַקסן, מיט זייערע לעפצן די ערד געקושט;
 זיי האָבן געוואַלט דערהערן זייער ניגון,
 וואָס האָט אין דער ערד גערוט.

זיי האָבן אַריינגעקוקט אין די שויבן, אין די פענצטער,
 געוואַרט די ווינטן זאָלן די פאַרהאַנגען פונאַנדערבלאָזן;

זיי האבן געוואָלט — אין אַלע חדרים זאָלן זייערע אויגן אַריינדרינגען,
דערזען, דערבליקן, טיף און טיפער.

זיי האָבן געוואָלט דערקענען די טישן,
די בענק, בעטן, טעפעכער, אַלערליי געשירן ;
די ווענט, די שיר-המעלותן, די שפּאַנישע ווענטלעך,
די מזוזות אויף די טירן.

זיי האָבן געזוכט די ווינקלען,
וון זיי האָבן אונטער דעקטיכער —
פון די ליבע-בעכערס —
דעם רויטן וויין געטרונקען.

זיך פאַרדעקט און באַהאַלטן,
קיין פרעמד אויג זאָל נישט זען זייערע לייבער,
זאָלן אין צניעות מקיים זיין יחוד —
די באַהעפטונג מיט זייערע ווייבער.

ב

שטייען זיי — מחנות פינצטערע יידן, אויסגעלאַשענע —
אַרום ווענט, אַרום פענצטער, אַרום טירן,
וויילן דערזען זייערע שבתדיקע טישן,
די לייכטער פון זילבער, פון מעש, מיט ליכט צעברענטע.

מיט מלאכים, מיט שכינה אויף די שוועלן,
מיט זמירות, מיט שירה, מיט געזאַנגען,
מיט רה, מיט מנוחה, מיט שלוה,
מיט מלכות, מיט קדושה פון שבת.

ווילן דערזען די בערד אויף זייערע פנימער,
 די בערד — די שוואַרצע, די פעכיקע,
 די ווייסע, די זיידענע, די פייערדיקע,
 וואָס האָבן איבער די שבת־טישן געצאַפלט.

די קופּקעס, די זיידענע טיכער איבער די קעפּ
 פון די באַבעס, מאַמעס און טעכטער;
 די קאַפעלעך, די פּיאַהלעך, די קרעלן, די אוּרינגלעך;
 די מיילעכלעך, וואָס האָבן מיט שלום עליכם געקלונגען.

זיי ווילן זען דעם לחם־הפּנים,
 וואָס די שאַרפע מעסערס האָבן צעשניטן,
 דערהערן די זמירות, וואָס האָבן
 איבער די טישן אין התּפּעלות זיך צעזונגען.

די פּולע שטיבער מיט שפּע, מיט תּורה,
 מיט חכמה, מיט גדולה, מיט שמחה,
 מיט בענטשונג, מיט טרויער, מיט געוויין,
 מיט הכּנעה, מיט מרידה, מיט — יידן.

ג

שטייען זיי — מחנות פינצטערע יידן,
 אויסגעלאַשענע, פון דער שטילקייט אַרויסגעקומען —
 אַרום די ווענט, אַרום די פענצטער, אַרום די טרעפּ
 פון די שולן, פון די שטיבלעך, פון די בת־מדרשים.

שטייען און גאַפּן: מען וויגט זיך איבער שטענדערס,
 אויף מזרח, אויף מערב, דרום און צפון;
 אין טליתים צעפליקטע, צעדריבלטע, צויטן,
 אין טליתים נייע, מיט זילבערנע עטרות.

יידן לויפן איבער אַלע ווינקלען, לויפן,
גייען־אויף אין תפילות, אין הלל, אין קינות.
דער אַרױן־קודש פול מיט ספרים,
מיט קרוינען, מיט גלעקלעך.

איבערגעדעקט מיט פרוכתן פון זייד, סאַמעט,
אויסגעשטריקט מיט זיידענע פינגער —
זענען די לייבן, די הירשן, די עשרת הדיברות,
די אַלטע געבאַטן.

אַריינגעשטריקט זענען די כתרי־תורה, די דוכן־הענט,
די קדושה פון כהונה, דאָס געזאַנג פון די לויים.
איבער זיי — דער נר־תמיד, דאָס ציטערדיקע ליכט,
וואָס ברענט זיך קיין מאָל ניט אויס, ווערט נישט פאַרלאָשן.

שטייען מחנות יידן, פינצטערע, אויסגעלאָשענע, און זעען:
דער שולחן איז גרייט, וואָרט מען זאָל עולה־לתורה זיין.
עס קלינגט דער יעמוד. עס לויפן יידן מאַכן די ברכות —
נאָך אַ מאָל, ווידער אַ מאָל כורת־ברית זיין.

דער בעל־קורא וויגט זיך איבער די פאַרמעטן,
קנייטשט דעם טראָפּ, מניע די טעמים,
איז אַזוי מילד, אַזוי תחינהדיק,
ווערט בייו, זאָגט העכער — בייסט דעם ניגון.

אַפגעלייענט אַלע פרשות, מכבד געווען אַלע כיבודים.
הגבהה־גלילה, די תורה פאַרשלאָסן.
יידן לויפן ווידער.
זייד, אַטלאַס, סאַמעט, טוך. מילאַנזש — שאַרכט.

מען וויקלט די טליתים. מען קושט די מזוזות.
 טועם־טעם געווען און — מען שלאפט.
 יידן שלאפן אין שבתדיקן שלאף.
 אין מנוחה, אין רו.

די זון גענייגט צום מערב.
 יידן וויקלען זיך אין שאַטנס.
 טונקל, טונקעלער ווערן די שויבן,
 די פענצטער, די טירן, די שוועלן, די ווענט.

עס וויינט פון די שטיבער:
 גאָט פון אברהם,
 פון יצחק,
 פון יעקב.

שלוש־עודות. אָפּגערייניקט די ברעקלעך פון די טישן.
 אויסגעלאָשן איז דער שבת, פאַרגאַנגען.
 עס פלאַקערן די הבדלות.
 טונקען זיך אין וויין דעם רויטן:

וואָך.

ה

מחנות פינצטערע יידן, אויסגעלאָשענע,
 האָבן זיך אַרום די קרעמלעך צעשטעלט.
 זאַלץ און פעפער, מעל און שניט,
 ראַזשינקעס און מאַנדלען.

פלייש און פיש, גימזאַווע שטיוועלעך און פעלצן,
 וואַטאַווקעס און — זיידענע קליידער.

שליסלען און שלעסער.
וועלדער און פעלדער פול מיט תבואה, מיט שפייז.

שוסטער און שניידער. עס יאָגן די וואַרשטאַטן.
עס זינגען די מאַשינען.
דער אייזן ברענט אויף דער קאַוואַדלע.
עס שמידט דער שמיד.

עס באַקן די בעקערס זעמל און ברויט,
טאַרט און לעקעך ;
די חברה-קדישא גרייט די טהרה
און דער קברן גראַבט דעם גרוב.

עס טרינקען די טרעגער פינף-און-ניינציקער אין די שענקען.
די גענדזלעך בראַטן זיך, וואַרטן.
די יאַרדין ווילן שטעלן, ווילן סחורה, ווילן האַנדל-וואַנדל —
וואַרטן אויף דעם כוח, די אַרבעט, דעם פלייס פון ייד.

וועלדער זענען פול מיט ביימער —
מען דאַרף זיי זעגן, לאַזן אויפן וואַסער.
פעלדער פול מיט תבואה —
מען דאַרף זיי שניידן, אַנפילן די שיייערן.

סעדער פול מיט אויבסט,
עפל, קאַרשן, באַרן.
בהמות — קי, קעלבער און אַקסן —
וואַרטן מען זאָל זיי בינדן, שעכטן.

פיש וואַרפן זיך אין די וואַסערן —
מען דאַרף זיי כאַפן,

שאבן, שניידן, פּרעגלען,
האַקן, פּילן.

דערפער וואָרטן אויפן גייער,
ער זאָל זיי לאַטען און נייען;
יידן לויפן, איילן, יאָגן זיך.
די לעמפלעך קאַפטשען, לייכטן;

וואָך.

1

יידן האָבן חתונה, פּרוכפּערן זיך און מערן.
די חופּה וואָרט. עס וואָרטן די כל־זמרים.
עס וואָרטן די בדחנים, דער אויסשטייער
איז גרייט — אויפגענייט, אויסגעפּרעסט.

עס וואָרטן די בעכער, עס וואָרט דער וויין,
די מקווה איז אַנגעהייצט, די טיקערינס — גרייט.
יידן האָבן חתונה, פּאַרן זיך און מערן.
עס וואָרט די חופּה אין פּאַליש אויף דער שוועל.

עס וואָרטן די שטאַלצן מען זאָל אויף זיי טאַנצן
עס וואָרטן די ליכט, עס וואָרטן די הבדלות —
זיי זאָלן ברענען, לייכטן.
עס וואָרטן יידן, אויסגעפּוצט, אויסגעצוואָגן.

עס וואָרט די שול, עס וואָרטן די גאַסן —
די שטיינער, די שטיבער, די הייזער —
יידן זאָלן חתונה האָבן, פּריילעך ווערן,
פּול ווערן מיט — שמחה, מיט לעבן.

עס פֿאַרשליסן זיך די טירן.
 עס פֿאַלן די שטאַבעס איבער די קראַמען ;
 עס ווערט יום־טוב אין דער וואַכן —
 מען פירט דעם חתן, מען פירט די כלה.

דער ברוחן האָט שוין אַלע גראַמען אויסגעפלאַכטן,
 אַלע שטיקלעך אָפּגעזאַגט, אויסגעזונגען,
 מיט די פינגער צוגעקלאַפט —
 זיך צעטאַנצט צום טאַקט.

די ווינטערס זענען קאַלטע, די פּרעסט קנאַקן.
 די וועלט איז אַ ווייסע — באַדעקט מיט שניי.
 די שמשים, די גבאים, די רבנים, די דיינים —
 שוין מסדר־קידושין געווען, אַלע ברכות אָפּגעזאַגט.

דער פּאַרנאַכט פּאַלט צו. די זון פּאַרגייט.
 די חופּה שטייט אין פּלאַמען, עס ברענט דער דאַך, די לוחות
 אויף דער שול.

יידן טאַנצן, רינג אין רינג, וויגן זיך
 אין דבקות, דימיונות, חזיונות און חלומות.

פּשטלעך, חידושים, נגלה, נסתר — צירופים,
 שמות. טיפע ימען ווערן צעשניטן, צעשטורעמט.
 יידישע מוחות בליצן — שאַרף ווי חלפים.
 די כלי־זמרים שפּילן, שפּילן, שפּילן.

אין מצווה־טאַנץ געוויקלט, פּאַרשפינט, פּאַרוועבט.
 יחוד־חדר מיט טליתים פּאַרהאַנגען, פּאַרבאַרגן.
 די לאַמפּן גייען־אויס, לעשן זיך,
 די ליכט טריפּן, צאַנקען.

די כלי־זמרים שלאָפן. פידלען דרימלען,
 כאָפן זיך אויף און דרימלען טיפער, שווערער.
 שטיל און שטילער, שאַטנס. נאַכט פאַרוויגט
 די לאַדנס, די טירן, די אויגן ;

וואַך.

ז

יידן שטאַרבן מנוחהדיק. אין שלוה אויף זייערע בעטן.
 עס שטאַרבן יונגע — נישט דערלעבט די יאָרן ;
 עס שטאַרבן אַלטע, גרויע, זקנים —
 עס צאַפֿלען טרערן אין זייערע אויגן.

אַרום זייערע בעטן : הענט, אויגן.
 צווייגן פון גרויסע ביימער וויגן זיך איבער זייער געבייך.
 בעטן, וויינען : נישט שטאַרבן.
 מיר ווילן נישט לעבן אין אַזאַ וועלט עלנט, אַליין.

מען ניט תכריכים. מען וויקלט כשרן פאַדעם.
 מען איז מטהר אין קדושה און אין טהרה.
 ווערן יידן באַהאַלטן הינטער די פענצטער.
 די קברים אַזוי נאַענט, אַזוי היימיש.

די קלאַפעס אין קריעה. די מוחות,
 די מיילער — אויפגעריסן אין אל־מלא ;
 די שבעה־טעג אין די שטיבער, פול מיט
 איוב, מיט משלי, צדוק־הדין, מיט קדיש.

מצבות דערציילן, רעדן מיט יחוס, מיט נעמען —
 מיט דורות. מען ווייסט דעם יום־המיתה, דעם טאַג,

דעם חודש, דאָס יאָר. די בית־עלמינס
בליען מיט געוויין, מיט תפילה, מיט בקשה.

די וואַקסענע ליכט ברענען. די נשמות לייכטן.
די קדישים זאָגן, זאָגן, קלאַגן־אויס
זייערע בענקשאַפטן נאָך די לעבעדיקע גלידער,
וואָס זענען געוואָרן צעבראָכן ;
וואָד.

ח

מחנות פינצטערע יידן, צעפליקטע,
צעריסענע, צעטראַטענע, צעבראַכענע —
האַבן זיך פון דער פאַרגליווערטער
שטילקייט אַרויסגעריסן, זען, הערן ;

אַ גראַמאַפּאָן קלאַגט און וויינט : כבֿרת,
הבן יקיר לי אפרים, אַ בריוועלע דער מאַמען ;
עס איז אלול. שופרות בלאַזן. דער מענה־לשון
רייסט די הימלען : פחד, אימה.

יידן וויינען. עס וויינען אַלטע. עס וויינען יונגע.
עס וויינט גאַנץ יידיש קהל. יידן ציטערן.
מען איז זיך מתוודה. על־חטא הילכט איבער הערצער.
מען פאַלט כורעים, מען וויינט, מען בעט ;

תפילה־זכה, כל־נדרי. יידן גייען־אויף
אין טרערן, אין געשריי. בעילה, קידוש־לבנה.
מען בויט אַ סוכה, מען לייגט סכך און —
עס טאַנצן יידן מיט דער תורה :

וואָד.

ט

עס איז חשוון. איינגענורעט ווערט די וועלט.
 עס איז הארבסט אין די ביימער, אין די שטיבער.
 עס איז קאלט. גליען די קאכליע-אוינונס.
 ברענען די דרייפוסן. די סאמאואארן זידן.

פארקייטעוועט די שויבן. פארוואטעט אלע שפארעס.
 יידן הערן: ווינטן רייסן די דעכער.
 וויינען דורך די קוימענס, יאמערן, קלאגן.
 טוליען זיך יידן, טוליען זיך און ווארטן.

שטייען זיי אזוי: מחנות יידן, פינצטערע,
 צעריסענע, פארקוילטע, פארלענדטע —
 שטייען ארום די הייזער, ארום די שטיבער,
 ארום די שלעסער, ארום די טירן.

ווילן דערזען, דערבליקן אין אלע טיפן,
 ווו נאָר זיי זענען געוואַקסן.
 שטייען פאַראַבלטע אין פרעמדע וועלטן.
 זוכן זייער שטאַם, זוכן זייער געביין.
 פון די אַשעס זענען זיי געקומען.

י

די געשרייען, די יללות שמייסן די הייזער,
 שמייסן די דעכער.
 די פלאַמען, די פייערן רייסן זיך אין די הימלען —
 העכער, העכער.

מיין ברודער אין טלית איינגעוויקלט,
 אַריינגעבויערט אין די פלאַמען —

צייכנט מיט זיינע פינגער אין די פייערן
דעם נאָמען פון דער מאַמען.

מיין שוועסטער — געוויקלט אין פענער.
עס פלאַמט דער מגן־דוד.
אירע האַר ברענען, זי הייבט־אויף די פאַן
הויך, הויך, אַריבער דעם רויך.

די קעפלעך פון אירע קינדערלעך —
שוין לאַנג אויפן ברוק צעשפאַלטן.
זי צערייסט מיט אירע הענט די פייערן,
די גליענדיקע פלאַמען.

זי זוכט אין די קוילן,
אין די אַשעס. זי וויל —
אין דעם גיהנום —
אירע קינדער דערקענען.

עס וויקלען זיך בלוטיקע טייכן
איבער גאַסן, איבער שטיינער.
שטראַמען הייבן זיך און פלאַטערן —
רויטע פאַנען.

עס יאָגט די מרידה.
עס בייסן ציין שטיין און אייזן.
מען אַטעמט מיט לידער, מיט שירים,
מיט נבואה: פאַר דיין הייליקן נאָמען!

אויסגעברענט האַבן די פייערן.
אויסגעגאַנגען די לעצטע פונקען.

ווינטן רייסן די דעכער, וויגן די שויבן, טירן
יאמערן אין לידיקע שטיבער :

„דער האַלדז פון דער וועלט איז צעשניטן,
גיסט זיך בלוט איבער מויערן און גאַסן“.
אין תהומען געזונקען אַזאַ לעבן, אַזעלכע יידן.
אַזעלכע מאַמעס, טאַטעס, שוועסטער און ברידער.

די געשרייען, די יללות, שמייסן אונדזערע הייזער,
רייסן אונדזערע דעכער.
די פלאַמען, די פייערן רייסן זיך אין די הימלען,
העכער, העכער, העכער.

מיר גייען מיט זעק אויף אונדזערע קעפּ.
מיט בלוט זענען פול אונדזערע בעכער.
מיר הייבן זיי איבער אונדז, מיר האַלדזן
די זיידענע העמדלעך, די צעבלוטיקטע, דעם זכר.

די פלאַמען, די פייערן רייסן זיך אין די הימלען —
העכער, העכער, העכער.

אין באַגינען אַריין

צו ה. לייוויקס זעכציקסטן געבוירן־יאָר

ס'איז געווען אַ מאָל. מיט יאָרן צוריק. מיט אַ סך, אַ סך יאָרן צוריק. לייוויק איז אַרויסגעפאַרן צום ערשטן מאָל פון אַמעריקע — געמאַכט זיין ריזע איבער די לענדער, שטעט און יידישע ישובים אין אייראָפּע. ער האָט איינגענומען פאַרזי, בערלין, וואַרשע, געגאַנגען קיין מאַסקווע. געווען נאָך דער גרויסער אויפנאַמע אין וואַרשע, וווּ די דעמאָלטדיקע יידיש־פוילישע שרייבער האָבן אים צוגעטיילט גרויס כבוד. געווען נאָך דעם, ווען דער זקן־הסופרים פון דעמאָלטדיקן פוילן, הלל צייטלין ז"ל, האָט געזאָגט וועגן לייוויקן: „עס איז נאָך נישט דאָס וויכטיקסטע, וואָס אַ דיכטער קען אַלץ אַרויסזאָגן. מען דאַרף קענען נישט דערזאָגן, און דאָך אונדז פאַראינטער־רעסירן. נישט בלויז צווישן די שורות לעזן מיר ביי לייוויקן, ביי אים לעזן מיר פיל מער איבער די שורות. נישט איינשטילן און איינזיגן אונדז דאַרף דער דיכטער. נאָר באַאומרויקן אונדז דאַרף ער. לייוויק באַאומרויקט אונדז און דעריבער איז ער דער דיכטער פון אונדזער צייט.“ די יינגערע האָבן געזעצט לייוויקן אויף דער לידיקגעבליבענער שטול פון י. ל. פּרץ. אין יענעם אַמאָל — יידיש־פוילן האָט געבליט, די יידישע יוגנט איז אויפגעגאַנגען, אויפגעקומען, געזוכט תּירוּצים אויף די האַרבע שאלות אין לעבן. יידישע בחורים און מיידלעך זענען געגאַנגען אינעם טאַקט פונעם יידישן ליד. יידישע שרייבער זענען אויפגענומען געוואָרן מיט פּרייד, מיט ליבשאַפט. אַ ניי יידיש ליד, אַ נייע דערציילונג — איז געלערנט און פאַרטייטשט געוואָרן. הונדערטער יידישע שטעט און שטעטלעך אין מדינת פוילן האָבן געאַטעמט מיט יוסף אַפּאַטאַשוס „אין די פּוילישע וועלדער“, מיט די היילן און טורעמס פון לייוויקס „גולם“, מיט מנחם זאָוול רימער“ און אַנדערע ביכער, וואָס יידישע שרייבער האָבן טאַג־איינ

טאָראַויס געגעבן דאָס יידישע לעבן. אין יענעם אַמאָל האָט אַ יידיש שטעטל אין פּוילן געבראַכט לייוויקן צו זיך. אַ יידיש שטעטל איז אויפֿ־געאַנגען אין פּרייד. מ'האַט געשפּאַנט קאַטשן. געפּלאַכטן סטענגעס אין פּערדישע גזשיבעס. בלומען, אַ וועלט מיט בלומען אין די הענט פון דער צאַפּליקער יידישער יוגנט. ס'איז יום־טוב געווען אין שטעטל. מ'האַט אַרויסגעפּירט די וואַסער־פּעסער, די קישקעס פון דער פּייער־שאַפּע. מ'איז געהאַנגען אויף די ווענט, אויף די באַלקנס, און לייוויק האָט גערעדט וועגן חלום פון יידיש, געלייענט פון זיין „גולם“, געלייענט לידער. דערנאָך — מיט די זעלבע קאַטשן אַ רייזע הינטערן שטעטל. מ'פּאַרט. די תּמוזדיקע פּעלדער הערן אַ שטיל געזאַנג, יידישע לידער, אַזעלכע שטילע איינגע־האַלטענע ווערטער. לייוויק שווייגט. איז דורכגענומען מיט דעם עלנט און בענקשאַפט פון אַן אויפקומענדיקן יידישן דור. פּרעגט זיך לייוויק דעם יוגן יידישן בעל־עגלה: „ווי פּאַרן מיר?“, און דער יידישער בעל־עגלה ענטפּערט, בתּמימותדיק און פּשוט: „אין באַגינען אַרײַן“.

אין באַגינען אַרײַן — איז עס נישט דער סאַמער תּוך פון לייוויקס דרך אין אונדזער יידישער ליטעראַטור? איז עס נישט די טרעפּלעכסטע באַצייכענונג, וועגן דעם וועג, וואָס לייוויק איז דורכגעאַנגען זינט ער האָט אָנגעשריבן:

ערגעץ ווייט, ערגעץ ווייט
ליגט דאָס לאַנד דאָס פּאַרבאַטענע.

ביז „אַ חתונה אין פּערנוואַלד“. וואָס פּאַר אַ מהלך וועג לייוויק איז אַפּגעאַנגען. איז דאָך נישט שייך רעדן וועגן איינציקע ווערק און לידער; וועגן דעם גרויסן אוצר, וואָס לייוויק האָט אַזוי מייסטערדיק געשאַפּן אין די לעצטע יאָרן. איז דאָך נישט שייך קומען איצטער און — עפּענען די טירן, וואָס פירן צו לייוויקס גרויס־קינסטלערישער וועלט. ניין, נישט וועגן דעם גייט עס איצטער. עס גייט אין לייוויקס גאַנג אין באַגינען אַרײַן פּונעם יידישן לעבן. זיין דורכגיין די נאַכט, מיט אַלע פּלאַגן און פינצטערנישן, אַלע שרעקן און געפּאַרן און גיין: אַרויספירן דעם יידישן מענטש, דאָס יידישע וואָרט צום באַגינען, צום טאָג, צום אויפּגאַנג.

און לייוויק איז אויך געוואָרן דער נס פון אונדזער ליטעראַטור: דער שוואַכסטער, דער פיזישער חלוש, איז געוואָרן דער שטאַרקסטער אין דער יידישער ליטעראַטור. מען מעג עס דערמאָנען. לייוויקס לעבן איז געוואָרן דער קנין פון אַ פּאַלק, פון אַ דור, פון דורות. האָבן מיר געציטערט איבער זיין לעבן. האָבן מיר אין די שווערע שלאַפּקייטן זיינע, בימי דענווער און ליבערטי, מורא געהאַט פאַר זיין לעבן. און לייוויק האָט גובר געווען און איז געוואָרן דער שטאַרקסטער, דער גיבורדיקער שליח־ציבור, וואָס האָט מיט זיין וואַרט אונדז געפירט דורך „בלוט, טויט און לעצטן אַטעם“ צו — גאולה.

ווייסט לייוויק פון דעם גרויסן אחריות, וואָס ער טראַגט אויף זיך. ער ווייסט, אַז נאָכן דריטן חורבן אונדזערן, איז די שליחות פון יידישן שרייבער, פונעם יידישן וואַרט־מענטש אַ גרעסערע. ער ווייסט אונדזער מעמד. ער ווייסט די געפאַרן, וואָס לוייערן אויף אונדז, אויף אונדזער לשון, אויף אונדזער קיום און ער איז אויך אין טיפער באַנעמונג פון דעם מזרחדיקן אויפגאַנג אין אונדזער לעבן. דערפאַר — אַזאַ איינגעשפאַרטע שעפּערישקייט, אַזאַ כסדרדיקע נייקייט אין זיין וואַרט, ווי ער וואַלט איצטער געשטאַנען פאַר אַ נייעם אָנהייב. דאָס איז דאָך די בעסטע ברכה פאַר אַ שרייבער:

איך הייב זיך אויף ווידער און שפּאַן אַוועק ווייטער.

וויל זיך דאָ איבערוואַגן די רייד פון אַ גרויסן יידישן פּאַעט, וואָס ער האָט געזאָגט אויף אַ מסיבה פון יידישע שרייבער, אין אַ יידישער שטאַט, אין קאַנאַדע, לעצטן האַרבסט: „איך בין גליקלעך, וואָס איך האָב זוכה געווען צו לעבן אין אַ דור, אין וועלכן עס לעבט און ווירקט דער גרעסטער יידישער דיכטער פון אַלע דורות — ה. לייוויק“.

ה. ליי וויק

זענען דאָ רגעס, מינוטן, שעהען, מעת־לעתן, ווען עס וויל זיך זיין שטום, נישט רעדן, נישט אַרויסלאָזן קיין פאַרע. איין זאך, וואָס מען קאָן דעמאָלט טאָן איז — שווייגן. שווייגן און אַריינשווייגן אין זיך, אין אַלע אַרום, דעם צער, דעם ווייטיק און דעם פיין.

וואָס קאָן מען רעדן, וואָס קאָן מען זאָגן, וואָס?

מען שטייט פאַר אַ וואַנט, אַ וואַנט, וואָס פאַרשטעלט, מאַכט פינצטער, עס וויל זיך, עס רייסט זיך דאָס גאַנצע ביסל כוח די וואַנט איינצוברעכן, דורכצובויערן און קומען צו אַ ביסעלע ליכט.

וואָס קאָן מען זאָגן, וואָס קאָן מען רעדן, בשעת מען טראַכט, ווען מען קלערט און באַקלערט דעם גורל, דעם ביטערן, דעם שווערן און דעם אכזריותדיקן גורל פון אונדזער ליי וויקן?

וואָס קאָן מען זאָגן, וואָס קאָן מען רעדן?

ער לעבט דאָך אין אונדז, מיט אונדז און אַרום אונדז. ער באַלייכט אונדז אין אַלע רגעס, ביי אַלע געשעענישן, אין אַלע טרעפונגען טוט מען אַ זאָג:

וואָס וואָלט ליי וויק געזאָגט? ווי וואָלט זיין וואָרט באַלויכטן אַט דעם וועג? ווי אזוי וואָלט זיין ליד געקלונגען אין אַזאַ מעמד פון אונדזער טאָג? ווי היימלעך וואָלט אונדז געווען, ווי גרינגער וואָלט אונדז געווען, ווען ליי וויק וואָלט אונדז געלאָזט הערן, וואָס ער טראַכט, וואָס איז זיין צוגאַנג, זיין מחשבה און וואָס איז זיין חלום, זיין האַפּענונג.

וויפל לידער, וויפל לויטערקייטן וואָלט ליי וויק אַריינגעאַטעמט אין אונדזער לעבן, ווי הויך וואָלט ער אונדז גענומען אויף זיינע פליגל אין די הימלען פון זיין אויפגעלויכטן לעבן.

איז דאָך ליי וויק געווען דער גרויסער מייסטער, וואָס האָט געקאַנט פאַר אונדז אויסטייטשן און פאַרטייטשן די סודות, די טיפקייטן, פון

„קלייניקייטן“, פון זאכן, וואָס זענען מיט אונדז אַזוי פשוט און קלאַר ; וויפל וואָלט לייוויק געקאָנט אויפדעקן און אַנטפלעקן אין זאכן, וואָס זענען פאַר אונדז פאַרהוילן, פאַרבאָרגן און פאַרשטעלט.

איז מען דאָך ביז היינט נישט געקומען צו די טיפקייטן פון די לויטערע קוואַלן, וואָס לייוויק האָט זיי געעפנט, איז מען דאָך ביז היינט נישט דערגאַנגען צום ווונדער פון זיין יצירה, פון זיין גרויס־קינסטלעריש געשטאַלט און פון זיין לעבן.

מיר האָבן הנאה, גרויס הנאה, ווען מען עפנט זיינע ביכער, ווען מען אַטעמט אין זיך אַריין די זאַלבן פון זיין וואָרט און בשעת מען טובלט זיך אין די פאַרבן, וואָס זיין פענדזל האָט אַריינגעמאַלן אויף די לייוונטן פון זיין שאַפן.

מיר האַלטן אין איין אויפגיין, אין איין אויפשטייגן מיט זיינע געשטאַלטן, וואָס ער האָט געבויט, בשעת מיר גייען מיט אים אין די טיפסטע היילן, אין די פינצטערנישן, צו ליכט, צו זון.

מיר דערזען, ווי לייוויק איז אין כסדרדיקן געראַנגל מיט אַ חושך וואָס יאָגט זיך אויף אונדזער לעבן, ער האַלט אין איין צעברעכן די פינצטערניש און גייט כסדר פול מיט בענקשאַפט צו ליכט, צו זון, צו אויפֿוואַכונג.

דאָס איז געווען זיין גאַנג, זיין דרך, זיין שווערער וועג אין יעדער רגע פון זיין לעבן, פון זיין שאַפן. וווּ מען זאָל נישט אויפמישן, וווּ מען זאָל נישט לייענען און טראַכטן — אומעטום — פון אומקום, פון גרויסן געראַנגל פון דעם מענטש זיך צו באַפרייען, אַרויסרייסן פון חושך.

וואָס זשע איז דאָ צו רעדן, וואָס איז דאָ צו זאָגן, ווען מיר אַלע, אַלע ווייסן פון דעם גרויסן קלעם, פון די צוואַנגען, וואָס האָבן אַרייַנ־געכאַפט אונדזער לייוויקן, און — עס בענקט, עס רייסט זיך דאָס האַרץ צו תפילה, צו געבעט, צו רחמים פאַר דעם, וואָס דאַרף רחמים האָבן יעדע רגע, יעדע שעה.

איז לייוויק געשמידט, אַ גורל אַזאַ: אייביק זיין געשמידט אין קייטן. אַ לעבן אַזאַ פון אַ מענטש, פון אַזאַ מענטש, צו זיין געשמידט, צוגענאַגלט צום אייביקן פיין. לייוויק איז קראַנק, שלאָף, און עס קאָן זיין מויל נישט רעדן און זיין האַנט — נישט שרייבן, זיין ליד זינגט נישט, און די מענטשן,

וואָס האָבן געוואָרט, ער זאָל זיי קריצן, טאַקן און באַשאַפן, זענען שטום. די לייזונטן, וואָס האָבן געוואָרט ער זאָל זיי באַמאַלן מיט זיינע פאַרבן, וואָרטן, זענען ליידיק, ליידיק און וויסט. אַ פאַלק, אַן אומה, אַ וועלט וואָרט עס זאָל זיך אויפהייבן זיין האַנט, עפענען זיין מויל, ער זאָל ווידער אַ מאָל צערייסן די קייטן און באַפרייען זיך, באַפרייען אונדז אַלע פון זיין פייך, פון זיין תפיסה, פון זיין קלעם.

מיר וואָרטן אַלע, אַלע וואָרטן מיר אויף דעם נס:

לייוויק שרייבט, לייוויק רעדט, לייוויק געשטאַלטיקט, באַשאַפט כאָר אונדז, פאַר דער וועלט זיינע זעונגען, מחשבות, און פיינען פון די יאָרן, זינט ער איז שלאָף, קראַנק, געשמידט אין איין גרויסן קלעם. האָט ער דאָך שוין אַזוי פיל קייטן צעריסן, אַזוי פיל פינצטערנישן דורכגעריסן און אויפגעריסן, אַזוי פיל פיינען דורכגעליטן, און געקומען צו ליכט, צו זון, צו אַזוי פיל זון, זיצן מיר און — וואָרטן, האַפן און וואָרטן, עס זאָל געשען דער נס, לייוויק זאָל אַרויס פון זיין קלעם! זאָל ער!

„טינט און פעדער“, 15.5.1961

א. לעיעלעס-גלאַנץ

אין דער יידישער ליטעראַטור, דער נייער פון אונדזער דור, האָט זיך אַריינגעריסן דער אימפעט פון א. לעיעלעס. נישט צופעליק איז דאָס קול פון א. לעיעלעס-גלאַנץ געווען הויך און הערנדיק, איז ער דאָך באַלד געקומען ווי אַן אַנזאָגער פון אַ נייעם דרך, פון אַ וועג, וואָס האָט גע- דאַרפט פירן צו אַ נייער שיטה אין דער יידישער דיכטונג, אין דער יידישער ליטעראַטור.

איז לכתחילה זיין ליד נישט אַנגענומען געוואָרן. ס'איז שווער געווען תופס צו זיין די אופנים פון זיין אויסדרוק; פון דער פאַרעם אין וועלכן ער האָט אַריינגעזונגען. ס'איז נישט גרינג געווען צו באַנעמען דעם אַפּהילך פון גרויסשטאַט, וואָס האָט זיך געהערט פון לעיעלעס' וואָרט. איז דאָך דער ליענער פונעם יידישן ליד געווען לרוב אַ שטעטלדיקער, אַ שטילער. האָט גענומען לאַנג, זייער לאַנג — אַ דור, אַ גאַנצער — ביז דער עקספערימענט וואָס א. לעיעלעס האָט אויספרובירט „אין זיך“ זאָל ווערן דער קנין פון דעם יידיש-לייענער. מ'האָט אין דעם „רעשיקן“ אַנקום פון אַ נייער ריכטונג, וואָס האָט פאַר די לידער געשיקט, אין פאַרויס, דעקלאַ- ראַציעס און מאַניפעסטן זיך אַ ביסל דערשראָקן און במילא פאַרזען דעם סאַמע תוכן פון זייער וואָרט, דעם עיקר פון דער „שפיל“ האָט מען פאַרזען צוליב די „דעקאָראַציעס“.

האָט זיך געפאַדערט זייער אַ סך עקשנות נישט אַפּצוטראַעטן פון דעם אייגענעם ווילן. נישט אַוועקפאַלן אין מיטן וועג. ס'האָט באַדאַרפט אין פיין, אין שטילער אַליינקייט, אויסגעטראָגן ווערן נישט נאָר דאָס אייגענע וואָרט, דער אייגענער איינפאַל — אויך דאָס שטומקייט פון דעם אַרום. דערפאַר האָט זיך געדאַכט, אַז א. לעיעלעס פירט „מלחמה“, איז אין אַ כסדרדיקן קריג מיט די איינגעשטאַנענע פאַרמעס, מיט דעם דרך- המלך אין אונדזער ליד. באמת איז די מלחמה געווען מער מיט זיך

אליין ארויסצוקריגן פון זיך דאס סאמע געלייטערסטע, דאס ריינסטע, דאס קלארסטע ווארט, און קלאנגען, וואס יידיש-לשון איז נאר בכוח געווען צו דערלאנגען.

דארף אויך גענומען ווערן אינעם חשבון-לעילעס: אן אויסגעוואקסן סענער אין דער וועלט, פון פריסטער יוגנט — א וועלט-מענטש. עס הייסט: באקומען די יניקה פאר זיין שאפן, נישט אויף דער פעטער ערד פון יידישן שטעטל. פון הארטן שטיין און שטאל, פון שטאטישן רעש און האסטי-קייט, פון דעם גרויס-שטאט-שגעון, פון פארגראטעוועטע פענצטער און תפיסהדיקע צימערלעך, האט א. לעילעס באדארפט דערזען די „וויסקייט“ פון דער וועלט, דאס ליכט פאר זיין ווארט.

בשעת מיר גייען מיט א. לעילעס דעם וועג פון „לאבירינט“ ביז „א ייד אויפן ים“, ווערן מיר געווייר, אז ס'האט געלוינט דאס כסדרדיקע זוכן און קלעטערן צום סאמע עיקרדיקסטן אויסדרוק; צום סאמע שארפסטן פארגלייך אין דעם אויפבוי פון פערז און געשטאלטונג פון דער אַנקומענ-דיקער שטימונג. איז אויך דאס נישט-יידישע, דאס כלל-ליד ביי א. לע-יעלעס אַנדערש און קומט דורך זיך צו די אַלע פראבלעמען, אידעען, נאַציאָנאַלע, סאַציאַלע, וואָס זענען אַרויפגעוואָרפן געוואָרן אויף די אַקסלען פון אונדזער דור.

אזוי אויך מיט זיינע דראַמאַטישע ווערק. דורך געשטאלטיקן דעם ווייטן יידישן עבר האט א. לעילעס ווידער אַריינגעטאַן זיין היינטיקן אימפעט און זיינע איצטיקע זעונגען. בכדי צו קאָנען בולטער מאַכן דעם „איצט“ איז ער אַוועק צום „נעכטן“ און פון דאַרט באַקומען די פאַרעמס אַריינצוטאַן זיינע היינטיקע אידעען און זוכענישן. איז א. לעילעס אויך אין זיינע דראַמאַטישע פאַעמעס מער מקפיד אויף דער אַרגאַניזירונג פון די געשעענישן; אויף דעם בוי פון דער סצענע און דיאַלאָג, ווי אויף דער צופעליקער שטימונג. ווערן ביי אים היסטאָרישע יידישע העלדן היימישע, אייגענע מענטשן פון אַרום דער אייגענער שטוב, ווייל זיי טראַגן אין זיך דעם תוך פון אַ מענטש, וואָס דענקט און זעט דורך זיך און אין זיך דעם היינט און וויל אַזויערנאָך פאַרבינדן די ביידע וועלטן.

דאַרף מען נישט אָפטיילן א. לעיעלעס, דעם מאַן פון ליד, דעם פּאַעט, פון א. גלאַנץ, דעם בויער פון דעם יידיש לעבן אין אַמעריקע. איז דאָס אַ גרויס קאַפיטל אין דעם לעבן פון א. לעיעלעס-גלאַנץ, אַ קאַפיטל, וואָס דאַרף איצטער דערפאַרשט ווערן. פונקט, ווי ביים וואַרשטאַט פונעם ליד, אַזוי אויך אין דער קוונשיע פון אונדזער יידיש-געזעלשאַפטלעכקייט פאַר-נעמט א. גלאַנץ אַ גאַר באַזונדער אַרט. איז ער דאָך ממש געשטאַנען ביים וויגעלע פונעם היגן יידישן לעבן. מיט די אייגענע הענט געקנאַטן דאָס ליים און — געגעבן זין און פאַרעם דעם אויפקום פון אונדזער גרויסן יידישן ישוב. נישט קיין נפּקאָמינה צי ער האָט עס געטאַן מיט זיין שריי-בערישן וואָרט אין זיין צייטונג, אַדער אויף אַ ראַג פון אַ יידישער גאַס אין ניו-יאָרק, אַדער אין אַ יידישן גאַרטן, אומעטום האָט ער געלאָזט הערן זיין אייגן קול, געזאַגט זיין געדאַנק און געהאַט אַ גרויסע השפּעה אין דער אויספאַרעמונג פון אונדזער היגן לעבן.

אויך דאָ איז א. גלאַנץ אַ גרויסער מאַמין און מיט דער זעלבער עקשנות ווי אין זיין ליד, פירט ער זיין מלחמה מיט דעם אַרומ. אָבער אין דעם גרעסטן חושך ברענגט ער אַ ליכטיק וואָרט, אַ וואָרט, וואָס הייבט-אויף אַ געפּאָלענעם. זיין עסייסיטיק, וואָס ווערט דורך דער צייטונג „פּובליציסטיק“, איז אַ טייל פון זיין פּאַעטישער שפּערישקייט, במילא, ווירקנדיק. איז ער דאָך פון די געציילטע צייטונג-מענטשן, וואָס דער רעדאַקציע-טיש האָט נישט חרוב געמאַכט דעם קינסטלער; איז ער דאָך פון די אויסנאַמען, וואָס זענען נישט געגאַנגען צום „עולם“, נאָר געזוכט דערהייבן דעם יידישן מענטש צו חשיבות און אַ פול יידיש לעבן. איז דאָך זיין גרויסע פּאַרליבטקייט אינעם קינסטלערישן יידישן וואָרט געוואָרן אַ יסוד אויך פאַר זיין טאַג-טעגלעכער שליחות צו זיין אַ בויער פון יידיש לעבן.

אויב ס'איז שייך צו רעדן ביי אונדז פון שׂכר, קאַן עס א. לעיעלעס געפינען אין דער יידישער ליטעראַטור, וואָס איז אַזוי גרויס געוואָרן אין אונדזער דור, אין וועלכער ער האָט געבראַכט וואָגיגע, גרויס-קינסטלע-

רישע ווערק, און ווי א. גלאַנץ קאָן ער געפינען זיין שכר, וואָס ער האָט מיט זיין וואָרט, מיט זיין פּיאָנערישער בוי־אַרבעט, געהאַלפּן אויפקומען דעם יידישן קיבוץ אין אַמעריקע, וואָס איז געוואָרן, נאָך דעם גרויסן חורבן און אונדזער לעבן, דער גרעסטער יידישער קיבוץ אין דער וועלט.

„טינט און פעדער“, סעפטעמבער 1949

יוסף אַפּאַטאַשו

ווען מען זאָגט יוסף אַפּאַטאַשו — וויקלען זיך פאַר אונדז פונאַנדער יידישע דורות. גייען אויף תקופות. וואָס האָבן זיך איינגעקריצט אין דער וועלט. בשעת מען עפנט די אַפּאַטאַשו־ווערק, וואָס ער האָט געשאַפן במשך פינף־און־פערציק יאָר. דערהערן מיר דעם גאַנג פון יידישע עדות און מיר דערזען דאָס ליכט, וואָס האָט זיי געפירט.

נישט צופעליקע יידן, נישט סתם־פאַרשווינען" האָט יוסף אַפּאַטאַשו אַריינגעפירט אין אונדזער ליטעראַטור, אין אונדזער לעבן. ניין, די געשטאַלטן, וואָס ער האָט אויפגעלעבט, זענען געוואָרצלט און שטאַמיק, געזונטע דעמבעדיקע ביימער אין דעם יידישן וואַלד. יידן, וואָס זענען געקייטלט, צוגעגאַרטלט איינער צום צווייטן. נישט קיין אַפּגעריסענע גלידער. ניין, יידישע פנימער, ווי אַלטע פאַרגעלטע גמרא־בלעטער; יידישע פלייצעס, ווי הויכע דעמבעס אין די וועלדער פון דער וועלט. הערט מען פון „אויף יענער זייט בריק" ביז „בר־כוכבא" — איין ניגון, איין געזאַנג — יידיש לעבן.

יוסף אַפּאַטאַשו האָט קיין מאָל נישט אָנגעזאָגט דער וועלט: „כ'גיי זיך פאַרמעסטן". ניין, שטיל, אַזוי האָט ער אין זיינע פינף־און־פערציק יאָר שרייבערישער אַרבעט — אָנגעבויט בנינים, וואָס וועלן אַוועקשטיין פאַר דור־דורות.

אדרבא, זייט אַ בעלז און לייענט איבער יוסף אַפּאַטאַשו. נישט נאָר זיינע גרויסע ווערק, די שווערע, די פילזייטיקע. לייענט מיט אַ סדר. ווי ער האָט זיי געשריבן. לייענט אויך די קליינע דערציילונגען, וואָס ער שרייבט און דרוקט „משבת־לשבת", לייענט. כאַפט נישט. געלאַסן. פאַר־טראַכט זיך, קוקט אַריין אין די לעבנס־אַטעמט דעם אַטעם און דערפילט דעם ריח. דערהערט דעם קלאַנג, דאָס לשון. דערזעט די הימלען, די געסלעך, די געמאַרקן. נעמט אַוועק די פלויען. לייענט און טראַכט. טראַכט

וועגן יעדן מענטש, וואס יוסף אַפּאַטאַשו האָט געשטאַלטיקט. זעט זיינע תנועות, דערזעט זיינע אויגן, דעם ציטער פון די ברעמען, דעם צאַפּל פון זיין גוף, הערט וואָס זיי רעדן, ווי אַזוי זיי רעדן, וויינט מיט זייער געוויין און פייניקט זיך מיט זייער ספקות, גלייבט מיט זייער אמונה. כאַפּט נישט, געלאָסן. וועט איר באַוונדערן — יוסף אַפּאַטאַשו.

אונדזער ליטעראַטור איז גרויס. רייך. קינסטלעריש. מ'קען גאָר נישט אַפּשאַצן דעם פאַרנעם פון דער יידישער ליטעראַטור פון די לעצטע פּופּציק יאָר. נישטאָ די כוחות, וואָס מ'דאַרף האָבן צו קאַנען דערציילן פון די דערגרייכונגען פון אונדזער ליטעראַטור — אין אַלע פאַרמען. ביי די אומות העולם טוען עס גאַנצע מחנות פון געלערנטע און פאַרשער. אין הונדערטער אוניווערסיטעטן ווערט געלערנט ליטעראַטור. מ'זוכט אַ וואָרט. אַ קלאַנג. אַ קנייטש און אַ נייעם שרייבער. נישט ביי אונדז. פון אָנהייב, באַלד ביים אָנהייב האָט מען אונדזער ליטעראַטור אַוועקגעשענקט די „קעלער־שטיבער“. און ווונדער איבער ווונדער — פון די „קעלער־שטיבער“ ביז צו די הימלען.

אַבער ווער וועט שאַצן און אַפּשאַצן. ווער וועט זיך עס אַוועקזעצן ביי אונדז, סתם־אזוי, ביי די בלעטער פון אונדזער ליטעראַטור און דערגיין צו איר גרויסקייט? ווער וועט אַריינגיין אין דער וועלט פון יוסף אַפּאַטאַשו און אונדז איבערדערייילן פון די אַלע אויפטוען, וואָס ער האָט באַוויזן אין די פינף־און־פּערציק יאָר?

האָט זיך יוסף אַפּאַטאַשו נישט דערשראַקן פאַר זיין גורל. צו בלייבן אַ שרייבער פאַר די „קעלער־שטיבער“ און — ער האָט זיין שִׁכְרָה. ווי אַ געניטער מייסטער האָט ער אויסגעהאַקט יידישע געשטאַלטן, וואָס וועלן לעבן־בלייבן לודרות. ער האָט דאָס געטאָן מיט גרויסע יידן און מיט נידעריקע, געבויענע, באַעוולטע פּראַסט און פשוטע חירוקימס; ער האָט אויפגעהויבן דעם פאַרהאַנג און אונדז געוויזן די מנהיגי־הדור און די

געזונטע יידישע מענטשן פון אונדזערע שטעט און שטעטלעך; ער האָט עס געטאָן מיט די העלדישע היסטאָרישע ריזן און מיט די לעצטע, גאָר לעצטע געפאָלענע אין די יידישע געטאָס. ער האָט זיי אויפגעלעבט, אַריינגעאַטעמט אין זיי זיין אַטעם, זיין גבורה. זיין אמונה.

דערמאָנט זיך מיר: מיט קנאַפע דרייסיק יאָר צוריק. אַפאַטאַשו איז געקומען קיין פּוילן. קיין וואַרשע. ער האָט געבראַכט די פּוילישע יידן אַ זייער גרויסע מתנה: „די פּוילישע וועלדער“. פאַר נאַכט אויף אַלט־שטאָט, קעגנאיבער דער ווייסל, אויף אַ טרעפּ פון אַן אַלט הויז, זיצט יוסף אַפאַטאַשו. דעם קאַפּ אין די הענט, קוקט צו דער ווייסל. אַזוי זענען געזעסן יידן ביי די בבל־טייכן. אַזוי איז געזעסן יוסף אַפאַטאַשו. און אפשר האָט ער שוין דעמאָלט געטראַכט וועגן דעם וויסטן גורל פון זיינע יידן, די פּוילישע יידן, צו וועמען ער איז געווען אַזוי שטאַרק צוגעבונדן און זיך געגרייט זיי אַריינפירן אין אונדזער ליטעראַטור, אין אונדזער לעבן? אפשר.

דערמאָן איך זיך: האַרבסט ניינצן־ניין־און־דרייסיק. ניריאָרק. פּוילן איז שוין חרוב. דאָס יידישע לעבן אין פּוילן — חרוב ומוחרב. אין אַ פאַרחושכטער קאַפע, נאַענט פון די יידישע טאַגבלעטער. ס'איז פּרייטיק, נאַענט צו אַוונט. די קאַפע איז ליידיק. אין אַ ווינקל זיצט ד'ר חיים זשיטלאָווסקי, לעבן אים — ברוך גלאַזמאַן. ד'ר חיים זשיטלאָווסקי קלאָגט זיך: „מ'שטעלט אַ פּאָדקאַווע' אונטער מיינט אַן אַרטיקל, דאַכט זיך ס'ערשטע מאָל“. זיפצט ער. ברוך גלאַזמאַן — הערט און שווייגט. זאָג איך: „ר' חיים זשיטלאָווסקי. מען הערט שיסן; מען זעט די פּלאַמען פון שענסטן יידישן קיבוץ אין דער וועלט. זיפצט איר איבער אַ פּאָדקאַווע, אַז איר זענט נישט גערעכט מיט אייער זוכן אַ שמץ פון גערעכטיקייט ביים גרעסטן רשע פון דער וועלט?“ ער שווייגט. ברוך גלאַזמאַן — שווייגט. איך גיי אַרויס אויף דער איסט־סייד. פּלאַנטער זיך מיט מיינ טיפּן טרויער איבער די חושכדיקע יידישע גאַסן פון דער וועלטשטאָט ניריאָרק. אַנטקעגן מיר קומט אַן אַפאַטאַשו. זיינע גבורהדיקע טריט

וועקן-אויף. זיין יידיש פנים — דערפרייט. „האָב באַקומען. איצטער-אַ
אַנגעקומען פון ארץ-ישראל: „שבת, דאָס ספר פון יידישן שבת. שבת —
אַ גרויסער טאָג פאַר יידן. ניין. קיין רשע וועט אונדז נישט פאַרטיליקן.
ניין קיין האַרמאַטן און באַמבעס וועלן נישט חרוב מאכן די יידישע
נשמה“.

אין די שווערסטע מינוטן אונדזערע. אין מינוטן, שעהען, טעג פון
יאוש, פון חשבון מיט זיך, מיט אַלץ, וואָס עס געשעט אַרום אונדז. אין
אַזעלכע טעג איז גוט זיך צו דערמאַנען אין דער גרויסער ליבשאַפט, וואָס
יוסף אַפאַטאַשו האָט געבראַכט אין אונדזער ליטעראַטור צו אונדזער
געפלאַגט פאַלק. ס'איז גוט, וואָס אַ בן-ששים, איז נאָך יוסף אַפאַטאַשו
געזונט, פריש און דעמביק, גרייט — צו בויען, צו שאַפן, זאָל ער עס פאַר
לאַנגע יאָרן.

„טינט און פעדער“, סעפטעמבער 1950

ישראל שטערן

(א דערמאנונג)

א

איידער מיר נעמען רעדן וועגן ישראל שטערן, דעם יידישן פאעט, דעם גרויסן יידישן טראכטער, וואָס איז אומגעקומען אין דעם גרויסן מבול, דארף מען אַנוואַרפן עטלעכע אַנמערקונגען, וואָס זאָלן כאַטש בקיצור דערציילן פון וואָנען ער איז געקומען, ווען ער איז געבוירן געוואָרן — און זאָגן, אַז וועגן זיין שטאַרבן זענען געבליבן זייער אַ סך לעגענדעס, וואָס פאַסן זיך גוט אַרײַן אין דער גרויסער לעגענדאַרישער ראַם פון זיין לעבן. לאַמיר אָנהײבן:

ווען ישראל שטערן וואָלט נאָך היינט געלעבט, וואָלט ער פאַרגאַנגענעם שבועות אַלט געוואָרן זיבעציק יאָר. ווי כמעט אַלע יידישע שרייבער איז ישראל שטערן געקומען פון אַ שטעטל — אַסטראַלענקאַ, פּוילן. געקומען פון אַ משפּחה מלמדים, סופרים און גרויסע אביונים. דורכגעאַנגען דעם גאַנצן יידישן „קורס“: חדר, ישיבות, און ווערט מגולגל אַזש קיין ווין, אינטערנירט אין אַ געפאַנגען־לאַגער און אין ניינצן זיבעצן קומט ער צוריק קיין פּוילן.

ווען ער איז געקומען קיין וואַרשע? — נישטאָ וועגן דעם קיין שום ידיעות. אין דער מאַגערער ביבליאָגראַפיע וועגן אים איז נישטאָ קיין שום פרט, וואָס זאָל דערציילן מער וועגן זיין לעבן, איידער ער איז געקומען אין דער גרויסשטאַט און געוואָרן די לעגענדע אין דער יידיש־שרייבערישער סביבה און אין דער אויפקומענדיקער יידישער ליטעראַטור. געוואָרן אַ לעגענדע אין די טעג, ווען לעגענדעס, אידיליעס און שטילע רייד זענען פאַרליאַרעמט געוואָרן, צעטראַטן פון דעם געשריי פון די „גלעקער“, וואָס האָבן זיך אַריינגעריסן אין דעם יידישן לעבן. מען דאַרף

גוט געדענקען, אַז ישראל שטערן האָט זיך באַוווּזן אין די טעג, ווען עס איז אויסגעלאַכט געוואָרן „דער לעצטער בעל־תפילה“ און פאַרחוקט געוואָרן „דאָס ווייסינקע בעריאַזקעלע“, וואָס איז געבליבן שטיין אַן אַפגעשוּנדנס אין דער גרויסער וועלט־קאַטאַסטראַפּע.

די ממשלה איבער דער יידישער פאַרבענקטער יוגנט האָבן געהאַט די „גרויסע דריי“ אין מדינת פּוילן: פּרץ מאַרקיש מיט זיין „קופּע“, אורי צבי גרינבערג מיט זיין „מעפיסטאַ“ און מלך ראַוויטש מיט זיינע „נאַקעטע לידער“. עס זענען פאַרשלאָסן און פאַרשפּאַרט געווען די יידישע שטעט און שטעטלעך, פאַרקאוועט די יידישע פענצטער מיט אייזערנע שטאַבעס, ווי תּפּיסות; אַפּגעשניטן פון דער גרויסער וועלט. אַמעריקע — אַ גרויסער יידישער חלום — נישט פאַרווירקלעכט צו ווערן; אַרץ־ישראל (וואָס האָט דעמאָלט געהייסן „פּאַלעסטינע“, אַ מדבר, גוט פאַר אַרץ־ישראל־זאַמד און — צו פאַרן אַהין שטאַרבן), דאָס לאַנד פון דער „גרויסער גאולה“ — נאָך אין די וויקעלעך. זענען געקומען די „גרויסע דריי“ און פאַרכישופּט דעם יידישן ייד, די יידישע זין און טעכטער, וואָס האָבן געוואַרט אויף אַ משיח, וואָס האָבן כאַטש געוואָלט מיט לידער זיך פאַרוויגן; זענען געקומען און צעריסן די שטילע אַידילע, צעפליקט דאָס יידישע שטעטל, אַראַפּגעריסן די אַטלאַסענע קאַפּאַטע פון „שלמה־נגיד“. עס האָט געשפּאַנט אין דעם יידישן לעבן אַ מחנה, מען האָט געקאַנט מיינען גאַנצע באַטאַליאַנען, און געריסן די לאַדנס פון די יידישע שטיבער. אַפּילו ווען דוד איינהאַרן האָט שוין געזאַגט זיין גרויסן „קדיש“ נאָך די צען מיליאָן, האָט מען שוין אויך נישט געהערט. מאַרקיש האָט געקלונגען אין די „גלעקער פון קראַנשטאַט“, אורי צבי האָט געלאַכט מיט אַ טייוולשן געלעכטער, און מלך ראַוויטש האָט געפּראַוועט „נזירות“, געלעסטערט גאָט און וואָס עס איז נאָר געווען אַ מעגלעכקייט געלעסטערט צו ווערן. אין אַזעלכע טעג איז געקומען ישראל שטערן. געקומען און — אַן „מאַניפּעסטן“, אַן טראַקטאַטן, אַן פּויקן איינגענומען, געקרוינט געוואָרן פאַר דעם, וואָס זאַגט שירה, וואָס איז ווידער מחזק די גרויסע יידישע טראַדיציע אין דער וועלט פון ליד, איז ווידער דאָ מיט דעם „שטילן קול“ פון דעם „יידישן בעל־תפילה“ און קאָן זיך ווידער פאַרטראַכטן איבער

דעם עלנטן „בעריאזקעלע“, וואָס שטייט אַזוי פאַרציטערט אין דער יידישער גאַס. ישראל שטערן איז געקומען מיט אַ נייעם נוסח, וואָס איז אין סאַמע תוך געווען דער אַלטער יידישער נוסח פון פיוט, פון תפילה, פון תחינה און פון חזיון.

האַט זיך טאַקע דער גרויסער רעש איינגעשטילט. אויף דער „קופע“ האָבן אָנגעהויבן וואַקסן ביימער. מאַרקיש האָט אָנגעהויבן זיך לייטערן, אַודאי און אַודאי אין די שפּעטערדיקע יאָרן — געוואָרן שטילער, לויט טערער, געצאַמטער; ער האָט אָנגעהויבן צו דערפילן, אַז אַ ייד דאַרף מער האָבן אין זיין מוח, אויף זיין שטערן, מער ווי דעם „גלאַבוס“, אַ סך מער. אורי צבי גרינבערג האָט זיין „מעפיסטאַ“ פאַרוויגט אין „פאַרנאַכטנ־גאַלד“ און מלך ראַוויטש האָט זיך איינגעהילט אין זיין פאַן, וואָס איז שוין געווען פאַרפּלעקט מיט בלוט. די גאַנצע מחנה איז געוואָרן מיושב־דיקער, געמיטלעכער און די לעגענדע שטערן איז נאָך לעגענדאַרישער געוואָרן.

ב

קיינער האָט נישט אָנגעהויבן צו וויסן עפעס וועגן זיין לעבן. נישט וווּ ער שלאָפט און נישט צי ער האָט וואָס אין מויל אַריין צו נעמען. מען האָט נישט געוויסט ווער עס האָט אים געדרוקט זיינע ערשטע לידער. איז געווען אַ שמועס, אַז הלל צייטלין האָט אים מגלה געווען, האָט אים געדרוקט זיינע ערשטע לידער אין „מאַמענט“. אַנדערע האָבן געזאָגט, אַז ס'האַט אים אַנטפּלעקט אַ „בונדישער“ מבין און געדרוקט זיינע ערשטע לידער אין אַ בונדישער אויסגאַבע. די לעגענדעס האָבן זיך געשפּונען, און יעדער שיר, וואָס האָט זיך באַוווּזן אין וועלכער עס איז אויסגאַבע, האָט געמאַכט אַ גרויסן איינדרוק. גרויס באַוווּנדערונג האָט אַרויסגערוּפּן ביי אַלעמען, ממש איבער גאַנץ פּוילן און מחוץ פּוילן, זיין „פּרילינג אין שפּיטאַל“.

וואָס זשע איז געווען דער גרויסער חידוש אין זיין ליד, וואָס האָט אַזוי מרעיש־עולמות געווען? וואָס פאַר אַ כּישוף האָט געהאַט זיין וואָרט, וואָס האָט אונדז אַזוי פּיל אויפגערוּדערט, צענומען? ער האָט דאָך אַזוי

ווייניק לידער פארענפנטלעכט, און דאך איז זיין באַמען אַזוי טיף פאַרוואַרצלט געוואָרן אין דער גרויסער יידישער פּאָעזיע און מיט זיינע עסייען אין דער שאַרף־פאַרטיפטער יידישער מחשבה. מיט וואָס האָט זיך ישראל שטערנס אַ שיר אונטערגעשיידט פון אַנדערע יידישע לידער פון די „בערן“ אין מדינת פּוילן און פון די „משוררים“ אַרום די עטלעכע גרויסע חזנים? מיט וואָס?

וועלן מיר לאָזן רעדן איינעם פון די „דריי“, זיין קוק און תּשוקה, וואָס אַ יידיש ליד דאַרף זיין צו זיין אַ ליד, וואָס עס דאַרף אין זיך האָבן בכדי צו ווערן אַ קנין פון דעם גרויסן אוצר פון יידישער שירה. איז די מעשה אַזוי געווען:

אין איינער אַ נאַכט, אין דער יידישער שטאָט וואַרשע, זענען אין אַ קליינעם זאַל, נישט גרעסער ווי אַ „שניידער־שולכל“, מיט אַ קליין בינעלע, געווען פאַרזאַמלט די פּני פון יידיש־שרייבערישן פּוילן. וואָס האָבן זיי געטאָן אין דעם אויפדערנאַכט? זיי זענען געווען עדות אין דעם גרויסן געפעכט, וואָס עס איז אין דעם „שולכל“, אויף טלאַמאַצקע דרייצן, פאַרגעקומען צווישן הלל צייטלין און דער „כאַליאַסטרע“. וואָס אויף יענעם קליינעם בינעלע האָט זיך יענע נאַכט אָפּגעטאָן, זענען נישט מיינע כּוחות דאָס צו באַשרייבן. ניין, הלל צייטלין האָט זיך מיט תּחנונים געבעטן, ער האָט תּפילה געטאָן, עס זאָל אַראָפּגענומען ווערן פון דער יידישער שירה דער חזוק, די לעסטערונג, און די יידישע לידער זאָלן אויפהערן אַרומצוגיין מיט „צילינדערס אויף די פּיס און שטיוול אויף די קעפּ“. דער דאָזיקער אויפדערנאַכט איז נישט געווען קיין „צופאַל“. דאָס איז געקומען ווי אַ פּועל־יוצא פון זייער אַ סך מאמרים, וואָס הלל צייטלין האָט דעמאָלט פאַרעפנטלעכט קעגן דער מאָדערנער יידישער פּאָעזיע און גערופן צוריק צו יידישער טראַדיציע אין דער יידישער שירה. עס האָבן דעמאָלט גערעדט קעגן הלל צייטלין זייער אַ סך שרייבער און קולטור־עסקנים. פרץ מאַרקיש האָט יענע נאַכט אַרויסגעוויזן זיין גאַנצע „עלעגאַנץ“. ער האָט זיך אָנגעטאָן אַ סך כּוח צו שאַנעווען דעם גרויסן יידישן תּלמיד־חכם, האָט אַוועקגעלייגט זיין „נייע תּורה“ מיט גרויס געניטשאַפט און וויסן פון אַלע שיטות אין דער פּאָעזיע בכלל און דער יידישער בפרט. עס האָבן אויך באַוויזן זייער

למדות אַ סך אַנדערע. דער געפעכט איז געווען פאַרענדיקט. דער עולם האָט אָנגעהויבן גיין. ווען איך בין שוין געווען אויף דער גאַס, איז צוגעקומען אורי צבי גרינבערג; מיר גייען דאָך צוזאַמען, מיר וווינען דאָך בשכנות. גייען מיר. אורי צבי גרינבערג אין טיפן שווייגן. פּלוצעם: „יא, אַזוי לאַנג ווי אין דער יידישער פּאָעזיע וועט נישט זיין דער ניגון פון — ואני בבואי מפקדן, מתה עלי רחל', וועלן מיר קיין יידיש ליד נישט האָבן.“ אַזוי האָט ער געזאָגט — און מיר האָבן זיך געזעגנט.

איז אַבער אין דעם גאַנצן רעש געקומען ישראל שטערן מיט דעם־אָ ניגון, וואָס אורי צבי ברינבערג האָט אַזוי געוואָלט אים האָבן אינעם יידישן ליד. דערפאַר האָט ישראל שטערן מיט אַזאַ קליינע צאָל לידער איינגענומען די יידישע שירה. במילא האָט זיין ליד זיך נישט געשפּילט אין קיין „מאָדעס“, נישט געחכמהט זיך, נישט גערעדט „צו דער וואָנט“, נישט געהאַט קיין צייט צו מאַכן „עקספּערימענטן“. ריינע שירה. יעדער פאַרגלייך אין ישראל שטערנס אַ ליד קומט פונעם ליד גופא, קומט פון דערזען ליכט, געפּלאַכטן אין ליכט, גייט־אויף צוזאַמען מיט דעם וואָרט, מיט דער שורה — ליד.

עס איז שווער, זייער שווער צו רעדן פון ישראל שטערנס לידער פון אויסנווייניק. נישטאָ קיין אַרט אין דער יידישער וועלט, וווּ עס זאָל זיך געפינען גאַנץ שטערן. לידער האָט ער געשריבן זייער ווייניק. מער האָט ער געשריבן מאַמרים. דאָס וואָס ישראל שטערן האָט מצמצם געווען אין שירה, האָט ער ממלא געווען אין מאַמרים. קאָן זיין, אַז אין אונדזערע טעג איז שוין אַפילו שווער תּופּס צו זיין די דרכים, וווּ ישראל שטערן איז אויף זיי געגאַנגען, סיי אין ליד, סיי אין מאַמר. אַבער פאַר די יודעי־חן וועט זיין אַן ענין אַ טייטש צו טאָן עטלעכע אייגנקייטן, וואָס נאָר ישראל שטערן איז איבער זיי דער בעל־הבית.

מען האָט געזאָגט אין וואַרשע, אַז דאָס ערשטע ליד פון ישראל שטערן איז געווען „אַ לאַמטערנע“. דאָס ליד איז נישטאָ אין קיין שום זאַמלונג. קאָן זיין, אַז ישראל שטערן האָט דאָס ליד געדרוקט אין אַ צייטונג. אַבער יידישע שטעט און שטעטעלעך אין מדינת פּוילן, אפּשר אויך יידן אין אַנדערע לענדער, האָבן געאַכצט מיט דער „לאַמטערנע“, האָבן געוויינט

איבער דעם גורל פון א „לאַמטערנע“ אויף אַ פאַרחושכטער יידישער גאָס אין וואַרשע. עס איז אין דער קליינער צאָל לידער פון ישראל שטערן נישטאָ קיין אַנטלויפן פון לעבן. נישטאָ. עס איז אַבער יאָ דאָ פולע עמער ליבשאַפט צום מענטש, צו דעם צעבראַכענעם, דעם פאַרווירטן און פאַרבלאַנדזשעטן אין דער וועלט. טוט זיך ישראל שטערן אַזאַ מין זינג: „כ׳זוך נישט קיין געלט, און נישט קיין רום, ווען איך זינג. צו גאָט גייט מען איינער אַליין“. אַדער: „זאָל מיין ליד זיין אויף שלעסער פאַרשלאָסן, הייליק שטיל זאָל דאָרט זיין“. אַט אַזאַ מין „הייליקע שטילקייט“ איז געווען זיין טאַג־טעגלעכקייט. און נישט פאַרשטענדלעך, פאַר וואָס ער וואַרפט זיך נישט מיט זיין כוח אויף די קהלישע „פלאַטפאַרמעס“, וווּ זיינע כוהנים, די כוהנים גדולים, האָבן זייער אָפט געדוכנט. האָט מען פאַרשפּרייט אַ לעגענדע, אַז ישראל שטערן האָט נישט קיין פּריינד, וויל נישט מען זאָל זיך מיט אים דערנענטערן, איז תמיד פאַרדבּהקט, פאַרטיפּט און זעט נישט וואָס אַרום טוט זיך. איז עס אין סאַמע תוך מער נישט געווען ווי אַ לעגענדע, אַן אויסטראַכטעניש, וואָס האָט זיך צוגעפאַסט צו זיין אָפּגער־זונדערטקייט. מען האָט שוין אַפילו געשמועסט, אַז ער האָט געהאַט איז זיין יוגנט אַ שווערע איבערלעבונג און ער האָלט כסדר אין איין אַנטלויפן פון אַט דער איבערלעבונג. ווען ישראל שטערן האָט געהאַלטן אין איין דערווייטערן זיך פון דעם „קאָד“, האָט מען אָנגעהויבן זוכן אויף דעם רמזים אין זיינע לידער. האָט מען געפונען זייער אַ סך פאַרבינדונגען פון זיין ליד מיט זיין דרך. ווער עס האָט נאָר געהאַט אַ געפיל שטערנען צו געפינען, האָט ער געקאָנט. צי מען האָט אים געטראָפן אין דעם שטיבל פון די „טויטע חסידים“, אַדער אין דער „ליטווישער חברה ש״ס“ אַדער — ווי איך האָב אים זייער אָפט געטראָפן — אין זיין „נאַרע“, ערגעץ אין מלך־אבינוס גיטער, אַוודאי אין זייער אַ ביטערן מעמד. אָפּגעלאָזן, פאַרוואַקסן, דאָס אייזערנע בעטל פול מיט זשאַווער און — זיין שווייגן, זיין אַוועקשווייגן שעהען, טעג, מעת־לעתן אַן אַ שום ווידערשטאַנד איבער זיין מצב. איז אַבער געקומען אַ טאַג פון גנאָד, פון זיין נאַענט צו יצירה, צי עס איז געווען אין פאַרעם פון אַ שיר, אַדער אין אַ מאמר, האָט ישראל שטערן אויפגעלויכטן מיט שייך און מיט כוח, גרייט זיך צו פאַרמעסטן

קעגן אַלע סוד־סודות, וואָס אונדזער וועלטל איז מיט זיי פול און — קאָן זיך נישט אַרויספלאַנטערן. ישראל שטערן האָט געבענקט, געוואַלט, זיך געריסן, דעם קנויל אויפצווויקלען, דערגיין צו די „שאַטנס, וואָס פאַלן צו דער ערד און האַלדזן די שטיינער“. אַוודאי איז שטערן נישט געווען קיין איש מלחמה. נישט געווען. אַבער — האָט נישט געקאַנט אַריבער טראַגן קיין פאַרשעמונג, קיין חילול־השם. אין אַזאַ צייט פלעגט ער פאַר־בייסן זיינע ליפן און — וויינען.

יא, ער האָט פאַר מיר געוויינט. נישט וועגן זיין מצב, ניין, חס־שלום. קיין מאָל האָט זיך ישראל נישט פאַרקלאַגט און אויף קיינעם נישט געהאַט קיין תרעומות. קיין מאָל נישט. אַבער אין יענע טעג האָט פון דעם קליינעם בינעלע אויף טלאַמאַצקע דרייצן זיך צעטראַגן איבער יידיש פוילן דער לעסטערנדיקער זאַג פון אַלעקסאַנדער כאַשין, וואָס ער האָט געטאַן זאַגן, אין דער נאַכט, ווען ער איז דורכגעפאַרן וואַרשע, אויף זיין וועג פון ניר־יאַרק קיין מאַסקווע.

וואָס האָט עס דער דאַזיקער אַלעקסאַנדער כאַשין אין יענער נאַכט געטאַן זאַגן? אַט וואָס: ער האָט זיך אַוועקגעשטעלט אין זיין גאַנצער לענג אויף דעם קליינעם בינעלע, וואָס איז געווען דאָס האַרץ, דער מרכז רוחני, פון דער יידיש־פוילישער וועלט, זיך אַוועקגעשטעלט, אַנטקעגן — דאָס גרויסע בילד פון דעם פאַטער פון דער יידישער ליטעראַטור — יצחק לייבוש פּרץ, און כאַשין עפנט זיין מויל און טוט אַ זאַג: „איך וויל איר זאַלט הערן, וואָס איך טו אייך זאַגן: אַן געטען קאָן איך זיך נישט באַגיין, אַן פּרצן קאָן איך זיך באַגיין“. יידיש וואַרשע, יידיש פוילן, האָט אַ ציטער געטאַן, זיך פאַרשעמט. עס האָט געקאַכט.

אין אַוונט איז צו מיר געקומען ישראל שטערן — געביסן די ליפן, דאָס פנים פאַרחושכט. ברומט אין זיך אַריין אַ ניגון, אַ טיפן ניגון. לייגט זיך אַוועק אויף דער ערד און וויינט, וויינט און זאַגט מיר: בין היינט געאַנגען צו פּרצן צום קבר. געבעטן ביי אים מחילה פאַר דעם חילול, וואָס דער „בלאַנדער“ האָט אים געטאַן מחלל זיין. איך האָב אים געוואַלט געבן מיין געלעגער — ניין, ניין, אַזוי וועט ער אַפּליגן זיין נאַכט. אין דער

פרי וועט ער צוגיין צו די צייטלינס, וואָס האָבן געווינט נישט ווייט פון מיין דירה.

אָודאי האָט ישראל שטערן געדאַרפט אויף אַזאָ חילול וויינען. עס האָבן אויך געדאַרפט וויינען אַ סך פון אונדז. אָבער נישט נאָר האָט ישראל שטערן געווינט. ער האָט נאָך דעם פאַרעפנטלעכט איינעם פון זיינע טיפסטע מאמרים, וואָס איז ביו היינט די קרוין אויף פרצעס קאַפּ. זיין מאמר „קרוינען צום קאַפּ פון יידישער קריטיק“ האָט מחיה־מתים געווען פּרצן, אים אַוועקגעשטעלט אין דער סאַמע מיט פון אונדזער לעבן. חוץ, וואָס ישראל שטערן האָט אין דעם מאמר אַרויסגעוויזן זיין גרויס בקיאות אין אַלץ, וואָס יצחק לייבוש פּרץ האָט געשאַפּן, האָט ער אויך גענוצט אין דעם מאמר די שענסטע פאַרעם, וואָס איז ביו היינט געבליבן ווי אַ מוסטער אין דער יידישער עסייטיק.

ג

דאַרף מען זאָגן אַז דעם גרויסן יידישע ניגון האָט ישראל שטערן נישט נאָר אַריינגעפירט אין זיינע לידער, אין זיינע מאמרים. ער איז געווען אַ גרויס געזאַנג, וואָס האָט אין שירה געפונען זיין תיקון. איז דערפאַר מעגלעך געווען, אַז אויף איינעם פון יענע „אימפּראַוויזאַציע־אָונטן“, וואָס זענען פאַרגעקומען אויף טלאַמאַצקע דרייצן, זאָל זיך אויף דעם בינעלע פּלוצלונג באַווייזן ישראל שטערן — און ער הייבט אָן שפּאַנען אויפן קליינעם בינעלע, ווי ביי די „טויטע חסידים“, און מיט דעם אַלטן ניגון פון יידישער מגידות זאָל ער אָנהייבן אַזוי צו דרשענען :

עס איז ליכטיק

די גאַנצע וועלט

זאָגט, אַז עס איז ליכטיק —

עס איז ליכטיק !

ליכטיק !

אַפילו קלייניקע קינדערלעך

טייטלען מיט די פינגערלעך

און זאָגן :
 עס איז ליכטיק,
 ליכטיק !

קומט אָבער צו גיין
 דער דיכטער סלאָוואַצקי
 און זאָגט :
 סמוטנאָ,
 סמוטנאָ,
 מי באַזשע.
 עס איז מיר אומעטיק,
 אומעטיק,
 אומעטיק, —
 מיין גאָט !

אָפּגעדערשנט — און פאַרפּאַלן געוואָרן אויף וואַכן. אַז מען האָט אים
 נישט געזוכט, האָט מען דאָך אים נישט געפונען. בין איד אַוועק אין זיין
 „נאַרע“ — און נישטאַ ישראל שטערן. ווו? שוין וואַכן אין שפיטאַל.
 איז איידער מיר נעמען רעדן וועגן „שפיטאַל“ און זיין שירה „פּרילינג
 אין שפיטאַל“, דאַרפן דערמאָנט ווערן עטלעכע נאָענטע פּריינד, וואָס
 ישראל שטערן האָט געהאַט אין דער „פאַרגרעבטער שטאַט“. וועט דורך די
 עטלעכע פּריינד זיך קאָנען געשאַפן ווערן אַ בילד פון זיינע טראַכטענישן.
 ער האָט ליב געהאַט אהבת־נפש איטשע מאיר ווייסנבערג. ער האָט פאַר
 מיר אויפגעדעקט אַ גאַנצע טעאָריע פאַר אַט דער דאָזיקער פּריינדשאַפט.
 „איטשע מאיר איז אַ גערודפּטער. איך וויל נישט וויסן, ווער עס איז דאָ
 גערעכט. ער איז גערודפּט. מען דאַרף אים דערנענטערן. איך ווייס נישט
 צו וואָס דערנענטערן, אָבער מען דאַרף“. אַזוי האָט ישראל שטערן צו מיר
 געטענהט. האָט אַ מאָל איטשע מאיר ווייסנבערג געלייענט אויף סלאָוואַצקע
 דרייצן זיין באַרימטן מאמר „אַביעקטיוויטעט און סוביעקטיוויטעט אין דער
 קונסט“, געדרוקט אין די „ווייסנבערג־זאַמלביכער“ — ישראל שטערן איז

געווען. דערנאך זענען מיר ביידע אַרומגעגאַנגען ביז באַגינען און ער האָט אויסגעברומט די שענסטע, טיפּסטע יידישע ניגונים, וואָס נאָר ער האָט געקענט פון זיינע ישיבות, חסידים־שטיבלעך, און גענומען אונטערזויגען יידיש־עוואָלוציאָנערע לידער. באַגינען, ער איז אַריין אין אַ חסידים־שטיבל. שוין פאַר דער טיר זאָגט ער צו מיר: „מען דאַרף אים נישט רודפן, ניין, מען דאַרף נישט. איטשע מאיר ווייסט וואָס עס טוט זיך אויף דער וועלט“.

מילא, פון די צייטלינס איז דאָך אָפּגערעדט. אַהין האָט ער געשפּאַנט פון דעם קנופּ אַרעמע גאַסן, אַרום דזשיקע, סמאַטשע, געשפּאַנט פון דאָרט צום אייזערנעם טויער, דורך די האַליעס, זיך צוגעקוקט צו דעם עולם, וואָס רוט דאָרט, די „איבערגעפּאַרענע פון לעבן“. אַריין אין גזשיבאַוו, פון דאָרט אין טוואַרדע, פון טוואַרדע, מאַריאַנסקע — אויף שיעננע, צו די צייטלינס. אַהין האָט ער געשפּאַנט זייער אָפט.

מיט פישל לאַכאַווער זיך געהאַלטן נאָענט. און מיט דעם יידיש־העברעישן פּאַעט מאיר טשודנער. ער פלעגט אַריינפאַלן, אָפּשווייגן און אַונט און פאַרפאַלן ווערן אויף וואַכן.

ישראל שטערן האָט זייער גערן געהאַט און באַווונדערט דעם יידישן מאַלער אברהם גוטערמאַן. מיר פלעגן אַרויפקריכן פינף שטאַק, אונטערן דאָך, דאָרט אָפּזיצן טעג און אברהם גוטערמאַן האָט אונדז געמאַלן.

וואַלט דאָך געווען אַ שטות צו נעמען און זאָגן, אַז ישראל שטערן איז געווען אַ גרויסער תּלמיד־חכם; געווען אויך גוט באַקאַנט מיט דער אייראָפּעישער ליטעראַטור. זיינע מאמרים דערציילן זייער אַ סך וועגן זיין וויסן. אַוודאי איז ער געווען אין דער היים אין זוהר, קבלה, ש"ס און פּוסקים. פון דעסטוועגן האָט ער זיך זייער אָפט צוגעזעצט, אויף טלאַמאַצקע דרייצן, און אויך מיט אים אָפט שפּאַצירט אויף די וואַרשעווער גאַסן — מיט קלמן קאַמאַשנמאַכער, זיך פּאַרטיפּט מיט אים אין אַ שמועס, ווי אַ גלייכער מיט אַ גלייכן. פּונקט ווי אים איז ליב געווען און טייער געווען זיין פּאַרברענגען אין צייטלינס שטוב, איז אים אויך געווען ליב צו פאַרגיין מיט קאַפּל דוּאַ אין דער פּילהאַרמאַניע, זיך קוויקן מיט אַ פּרק

באַך און בעטהאָווען, מיט בלאַך און זיך וויגן אַ פאַרדבקהטער איבער די תנועות פון שאַפענס נאַקטורן.

ד

איך שפּאַציר מיט דוב בער מאַלקין (איצטער געשטאַרבן אין ישראל). ס'איז שפּעט אין אָונט, אַ לבנה־נאַכט. עס איז פול מיט זילבער, די דעכער, די מויערן, די טויערן. מיר גייען ביידע אויף מאַריאַנסקע גאַס. אַ שטילע גאַס, אַ קליינע. מיר דערזען אַ בינטל יידן. מיר דערנענטערן זיך. יידן זענען מחדש די לבנה. פּלוצלונג: אין דעם בינטל, ווער? ווער? — ישראל שטערן. ער טאַנצט אַזוי פאַרדבקהט, אַזוי פאַרטיפּט, זאַגט מיט אַזוי פּיל התלהבות. מיר קוקן זיך איין אין זיין פנים. עס איז ליכטיקער פון דעם פנים פון יהושע, וואָס קוקט אויף ישראל שטערן פון דער לבנה. מיר האָבן זיך נישט געגעבן צו דערקענען. מיר האָבן נישט געוואָלט אים מבלבל זיין מיט אונדזערע בליקן. מיר האָבן יענעם אָונט זייער אַ סך געשמעסט פון דער אייגנאַרטיקייט פון ישראל שטערנס שיר און פון ישראל שטערנס לעבן. עס איז איין גאַנצקייט, איין שלימות: זיין וואָרט, זיין געזאַנג, זיין תפילה — און זיין גאַנג, זיין דרך אין דער וועלט. איז דערפאַר פאַר מיר געווען זייער ניהא צו לייענען ישראל שטערנס „פאַר נייגעריקע“. וועל בלויז ברענגען עטלעכע שורות:

ווער עס פרעגט מיך ווער איך בין,
 דעם שיק איך אָפּ צו מיינע נעכט.
 איינע זאַגט:
 אַ קבר.
 קיין מצבה שטייט נאָך נישט.
 ער איז שטיל אַרומגעפּלויגן
 ווי אַ טויב
 און איז ערגעץ איינגעשלאָפּן
 ווי אַ טויב.
 קיינער האָט אים נישט באַוויינט,

און קיין מצבה שטייט נאָך נישט.
 נאָר אַ מאָל, בשעת די וועלט
 טרויערט עפעס אַזוי ווייט
 און ווייך,
 ווי אַ ווייסע טויב —
 בלייבט אין מיטן הימל שטיין
 די לבנה
 און טייטלט מיט אַ לאַנגן פינגער
 אויף דעם פענצטער פון אַ שטיבל:
 פה נפטר!

וועלן מיר גיין אין שפיטאל. זיך באַהעפטן מיט ישראל שטערן אין
 דער „איידלסטער שטאַט“ — שפיטאל.

ה

עס איז נישט צו באַשרייבן, נישט צו דערציילן, ווי עס איז אויפגע-
 נומען געוואָרן „פּרילינג אין שפיטאל“. דער „וואַרשעווער אַלמאַנאַך“, וווּ
 „פּרילינג אין שפיטאל“ איז געדרוקט געוואָרן, איז צעכאַפט געוואָרן.
 טלאַמאַצקע דרייצן איז געוואָרן יום־טובדיקער. מען איז געזעסן אין די
 ווינקלען, ווער שטיל, ווער הויך: ישראל שטערן. ווען איך האָב זיך
 אַרויסגעכאַפט, אַז איך האָב שטערנען געזען אין שפיטאל, איז עס געווען
 אַ גרויסער חידוש. איך האָב טאַקע אַ סך מאָל שטערנען מבקר חולה געווען.
 ער איז תמיד געלעגן אַ פאַרטראַגענער. בשעת איך פלעג אים צוטראַגן
 פאַמעראַנצן־זאַפט — איז ער נישט געווען אַזוי צופרידן, געבעטן געבן
 דעם זאַפט דעם שכן. זייער אַ שווער קראַנקן.

זייער אַ סך מאָל בין איך געקומען און נישט אויסגערעדט מיט אים
 קיין וואַרט. געזעסן אַ שעה, צוויי שעה און שטערן איז נאָך אַלץ אין אַ
 טיפן דרימל.

ווען איך האָב שפּעטער געלייענט:

איז אַ ווונדער, אַז די קראַנקע זענען גרייט צו ווערן הייליק און וואַרטן אָפּ די מעת'לעטן מיט שמחה, ווי מען שיידט אָפּ מעשר... איז אַ ווונדער — ווען כביכול שפּאַצירט אין רוים פון די שפּיטעלער ווי עס האָט זיין גייסט אַ מאָל געשוועבט אויפן פּלאַך פון ערשטן וואַסער?

אַדער:

און וואָס אַלע חולאים זענען אַזוי נאָענט ווי באַזונדערע שטראַלן פון איין גרויסער גענאָד — איז עס נישט ווייל זיי זענען אין דער גראַבער פאַרגרעבטער וועלט די בעלי־בתים פון דער איידלסטער שטאַט?

האַב איך דערזען דאָס לויטערע געשטאַלט אין אַ שטענדיקן דרימל, אין חזיון פון זיין זכיה צו ווערן דער ערשטער משורר אין אונדזער יידישער ליטעראַטור, צו באַשאַפן אַזאַ „פּרילינג אין שפּיטאַל". דער גאַנצער שיר איז פול מיט שירה צו דער ליבשאַפט, צו דעם גרויסן גענאָד, וואָס פאַרוויגט די קראַנקע און שלאַפע, דעקט זיי איין און —

וואָס ווייסט איר אַלע אויף די גאַסן, וואָס אַ טאָג איז אין שפּיטאַל, שלאַף, מען טאָר קיין סך נישט גיין, שפּאַצירט מען — אין זיך אַליין, ווי אין אַ גאַרטן, אויסגעטאַרעט ווי אַ בייט, אַלע ביימער דורכגעשטורעמט, אומגעזאַרקעט און אויף יעדן טראַט אַ שטיין*.

איז ישראל שטערן אויפגעגאַנגען אין זיין „פּרילינג אין שפּיטאַל" מיט אַ פּרישן טוי, מיט אַ בלונג, וואָס האָט מיט דעם אַלטן יידישן ניגון, מיט

* די עטלעכע לידער זענען געקומען פון דער זאַמלונג „ישראל שטערן, לידער און עסייען", צונויפגעשטעלט פון ה. ליוויק און מנחם פלאקסער, מיט אַ ליד „מיין ברודער ישראל שטערן" פון ה. ליוויק, אַרויסגעגעבן פון ל. מ. שטיין, פּאַלקס-ביבליאָטעק ביים אַלועלטלעכן יידישן קולטור־קאָנגרעס, אינעם יאָר 1955.

די שענסטע יידישע פּיוט־פּאַרמעס, דערציילט דעם עפּאָס פּון לעבן און טויט, אויף דער לעצטער שוועל — אין שפּיטאַל.

1

האַבן מיר זיך בלויז צוגערירט, אַנגעוואָרפּן עטלעכע בינטלעך פּאַרב צו דער געשטאַלט ישראל שטערן. הלוואי וואָלט מעגלעך געווען צו מאַכן אַ כינוס פּון אַלץ, וואָס ישראל שטערן האָט פּאַרעפּנטלעכט, בכדי עס זאָל ווערן גאַנצער סיי דער משורר, סיי דער עסיי־סט און — סיי דער ייד מיט זיין באַזונדערן גאַנג אין דער וועלט.

עס איז שווער צו רעדן וועגן דעם אומקום פּון דעם גרויסן יידישן פּאָעט. אַוודאי שווער זיך פּאַרצושטעלן וואָס ישראל שטערן וואָלט אַלץ אויפּגעטאָן, ווען דער מבול וואָלט אים נישט אָפּגעמעקט פּון דער לעבע־דיקער וועלט.

איינס איז קלאָר: ישראל שטערן האָט געלעבט אַ לעבן פּון אַ קדוש און איז אומגעקומען אין קדושה, אין טהרה. מיר ווייסן טאַקע נישט, ווען עס איז זיין יאַרצייט, אָבער וואָס מיר קאַנען טאָן, איז כאַטש אים דערמאַנען און זאַגן —

יתגדל ויתקדש!

יוסף קירמאן

א

וואס איז געווען דאס באזונדערקייט פון יוסף קירמאנס ליד, וואס האט, אין יענע טעג פון דעם גרויסן אויפלעב אין דער יידיש-פּוילישער ליטע-ראַטור בכלל און אין דער פּאָעזיע בפרט, אַרויסגערוּפן די תּיכּפּדיקע אַנער-קענונג, נישט נאָר פון דער „כאַליאַסטרע“-חברותא, נאָר פון אַלע יידישע שרייבער און לייענער?

איך זאָג: „תיכּפּדיקע אַנערקענונג“. אין דער אמתן האָבן זיינע לידער אַרויסגערוּפן גרויס חידוש און עס איז שווער געווען תּופּס צו זיין, ווי עס איז מעגלעך, אַז אַזאַ מענטש, וואָס איז „האַרט און רוי“, וועמען עס איז פרעמד און ווייט די גרויסע יידישע קולטור פון חדר און ישיבות און אַוודאי די ליטעראַטורן פון דער וועלט — זאָל קאָנען לאָזן הערן אַזאַ געזאַנג. נאָך מער חידוש איז געווען, וואָס זיין ליד איז נישט געווען אינעם נוסח פון די לידער, וואָס די גרויסע, אַנערקענטע „בעלי-הבתים“ אין דער יידישער פּאָעזיע, האָבן אין יענער „גאַלדענער עפּאָכע“ געזונגען.

דאַרף מען אַריינקוקן, זיך דערמאַנען, דערזען יענעם „כעלות“, וואָס האָט אויפגעריסן דאָס יידישע לעבן און געבראַכט ליכט אין אַלע ווינקעלעך. מען דאַרף זיך דערמאַנען און געדענקען, אַז דאָס יידישע ליד פון „יענע טעג“ איז געווען אַנגעלאָדן מיט זייער אַ סך „דינאַמיט“ — אויפצורייסן, נישט נאָר דאָס פּאַרחשכטע יידישע געסל, נאָר וועלטן גאַנצע.

דאָס יידישע ליד האָט זיך פּאַרנומען מיט „יצירה“, מיט „כפירה“; יעדער יידישער זינגער האָט זיך אַרומגעטראָגן מיטן „כדור-האַרץ“ אויף די אַקסעלען; אין דעם יידישן ליד האָבן זיך געפּאַרט „פעלזן מיט פעלזן“; דער יידישער משורר איז תמיד געווען פּאַרטראָגן אין אַנדערע וועלטן און געזוכט אַראַפּצוברענגען „דאָס טעלערל פון הימל“ פאַר דעם יידיש-בענ-קענדיקן מענטש.

אין אזא געוויירבל איז אנגעקומען יוסף קירמאן מיט זיין ליד.

ב

פון וואָנען ער איז געקומען? וווּ איז ער געבוירן געוואָרן? ווער איז געווען זיין שטאָם?

ער איז געקומען פון גרויסשטאָט, געבוירן געוואָרן אין סאַמע וואַרשע. זיין שטאָם? הונגערלאַנד. אַ שטוב אין אייביקן הונגער און אייביקער נויט. אַ שמעק געטאָן אין אַ חדר און — אין גאַס אַריין: זיך וואַלגערן אין די וואַרשעווער פאַרחושטע יידישע גאַסן, זוכן פאַר זיך און פאַר דער הונגער־ריקער שטוב ברויט.

אַזוי איז יוסף קירמאָן אויסגעוואַקסן: „אַ הונגער־ריקער יונג אין די בלאַטעס“, אין דעם גרויסן וואַרשעווער דלות, אין דער שניידנדיקער נויט פון „דזשיקע גאַס“ און איז פאַרהאַרטעוועט געוואָרן אין דער וויסטעניש פון לעבן.

לאַמיר לאָזן רעדן יוסף קירמאַנען אַליין:

האַרט און רוי מיט מיין ווילד פאַרוואַקסענעם געזיכט ווי די דיקט שאַל פון אַ האַרטער נוס,

פאַל איך צו צו דער ערד:

דו, וואָס האַסט מיך אויפגעברענגט פון זיך און אָפגעגעבן צו דער וויסטעניש אַ קנעכט — קער מיך אום אין דער פאַרהוילעניש צוריק!

איך, וואָס אויף דער פלאַך אַרויף בין איך אויפגעשוומען — אָפגעריסן פון די טיפן דיינע —

אַ בלאַט אַ גרינער

און זיך פאַרענדערט צו מיין איצטיקן געשטאַלט — קער מיך אום אין דער פאַרהוילעניש צוריק!

ווייל שוין זאָט, פאַרזעטיקט און אָנגעזאַפט מיט אַלץ, וואָס גייט אויף אין ווידמונג איבער דיר,

האַסט מיך אין מיין נאַקעטיקייט פאַר דער ווילדעניש געברענגט —
קער מיך אום אין דער פאַרהוילעניש צוריק!

אַזויאַ איז ער אויפגעוואַקסן אין הפקר און הפקר געלעבט. אויפגע-
וואַקסן אַ געזונטער, אַ שטאַרקער; ברייטע פלייצעס — גרייט צו טראַגן
אויף זיי זעק מעל פון די גרויסע וואַרשעווער וועגענער; פאַרביסן אין
שווייגן; אויפן קאַפּ אַ צעפלאַמטע „גזשיבע“, אַ שוואַרצע ווי פעך; אויגן,
פאַרשעמטע, אַראַפּגעלאַזטע — קוקן תמיד אין זיך אַריין; וויל אין זיך
געפינען אַ תשובה, אַן ענטפער אויף זיין לעבן, אויף זיין שטוב, אויף
זיין טאַטן, זיין מאַמען און אויף די שוועסטער זיינע, וואָס קריכן אַרום
אין שטוב אויף דער ערד, און זוכן קרישקעס, זשאַרקעס, ברעקלעך, וואָס
זענען ערגעץ געפאַלן פון נעכטיקן פיצל ברויט, וואָס די מאַמע האָט זיי
געגעבן.

ווייטער:

ער ווערט דערוואַקסן. דער גורל פירט אים אין דער פוילישער
„סאַלדאַטשינע“ און ער גייט זיך שלאַגן מיט די „באַלשעוויקעס“ פאַר
„זיין“ פוילן. עס איז נישט געווען ווער עס זאל זיך איבער אַזאַ גורל
צעשמייכלען: יוסף קירמאַן שלאַגט זיך מיט „משיחן“ אַליין.

וואַלט דאָך דאָס אַליין שוין געווען גענוג. ניין. שטעלט ער זיך איין
פאַר אַ ייד, וועמען עס שלאַגט אַ פוילישער אַפיצער, רייסט דעם יידס
באַרד. צעממיתט ער דעם אַפיצער און מען וואַרפט אים אַריין אין
„פּאַוויאַק“ אויף חדשים. אין תפיסה טראַכט ער נישט פון זיך, ניין, נאָר
פון זיין שטוב, וואָס אָן אים איז זי שוין אין גאַנצן מסתמא איינגעזונקען
געוואָרן פון הונגער און נויט.

ער איז געוואָרן אַ פאַרדינער. ער האָט אָנגעהויבן טאַקן און שניצן
שטעקנס. אין אַ ראַג פון אַ וואַרשעווער גאַס, אין דער געדיכטער יידישער
געגנט, איז ער געשטאַנען אין אַן ענג חדרל, אַזאַ מין וואַרשטאַטל און
געאַרבעט אַלע זיינע יאָרן, געמאַכט שטעקנס פאַר די וואַרשעווער יידן,
און אין די נעכט, די צעהעלטע אין אים, האָט ער גערעדט צו דער וועלט
מיט זיינע לידער.

ג

וואָלט דאָך זיין ליד, וואָס איז פון אים געקומען, געדאַרפט לכל הדעות זיין על־פּי־נוסח אַרבעט־דיכטונג, וואָס איז שוין גוט געווען באַזעצט אין דער ייִדישער ליטעראַטור ?

אַוודאי האָט יוסף קירמאַן נישט אָנגעהויבן צו וויסן, אָז ווייט־ווייט איבער ימען, האָט זיך שוין געלאָשן, ביי די ברעגעס פון האַדסאַן, דאָס אַרבעט־ליד פון די ראשונים און עס האָט זיך שוין אָנגעהויבן ברעכן דער באַגינען פון דער גרויס־קינסטלערישער ייִדישער ליטעראַטור אויף דער אַמעריקאַנער ערד; יוסף קירמאַן האָט אויך נישט געוואָסט, אָז די אַרבעט־לידער, וואָס עס האָט געזונגען דער פּאַטער פון דער ייִדישער ליטעראַטור יצחק לייבוש פּרץ: „די דריי נייטאַרינס“, „שטיינערנע פּאַלאַצן, אייזערנע באַלקאָנען“ און „די צוויי ברידער“ — זענען נעלם געוואָרן אין דער „אימפּראַוויזאַציע“ פון שלמהן אין דער „גאַלדענער קייט“, אויפגע־לייזט געוואָרן אין „גייען מיר, שבת־יומטובדיקע יידן“ און אין די שאַטנס פון „ביינאַכט אויפן אַלטן מאַרק“; אין דעם קידוש השם פון די „דריי מתנות“ און אין דער מענטשלעכער דערהויבונג פון „אויב נישט נאָך העכער“. יוסף קירמאַן האָט דאָך דאָס אַלץ נישט געוואָסט, האָט דאָך זיין ליד געדאַרפט זיין פול מיט צאַרן, פּראַטעסט, געוואַלט קעגן דער זאַטער וועלט. לכל הדעות האָט עס אַזוי באַדאַרפט זיין. האָט ער דאָך געדאַרפט זיין דער „שופּר“, וואָס זאָל שאַלן און רופן צו באַפּריינג פון „הונגער און נויט“.

יוסף קירמאַן איז עס נישט געוואָרן. ניין. נישט ווייל ער האָט געלייקנט אין דער גערעכטיקייט פון דעם אַרבעט־קאַמף, אָדער האָט נישט געהאַט קיין דר־אַרץ פאַר די אַרבעט־קרבנות אויפן וועג צו דער גאולה, ניין. יוסף קירמאַן האָט געהאַט אין זיך אַן אַנדער שליחות. גאַר אַן אַנדער רוף האָט זיך פון אים געריסן: ער האָט געהאַט די גרויסע זכיה צו ווערן דער ערשטער משורר ביי יידן, וואָס זאָל זינגען אַ ליד, וווּ אין דעם ליד זאָל מען דערזען, דערפילן, ממש איבערלעבן דעם פשוטן, דעם פּראַסט און פשוטן הונגער.

בשעת יוסף קירמאַן האָט אויפן דיל פון יוסף פּאַפּיערניקאָוו'ס שטוב,

אין די שבת־צונאכטסן, געלייענט זיינע לידער, האבן מיר אַלע געגאַפּט, שטיל אין זיך אַריינגעוויינט, מיטגעשוידערט, מיט די שוועסטער, די פאַרהונגערטע, יוסף קירמאַנס אייגענע שוועסטער אין זיין ליד:

היינט האָבן מיינע שוועסטערן זיך אויפגעכאַפּט משוגענע פון שלאָף —
 צו שווער איז זיי מסתם געווען דער חלום פון דער וועלט.
 זיצט איינע אויפן ראַנד פון בעט פאַרבראַכן מיט די הענט,
 די צווייטע גראַבט ס'קעפל איין אין קישן אַזוי טיף,
 ווי טיף עס ליגט דער צער אין מיר,
 פון וואַנען ס'רייסן ווערטער זיך,
 ווי בלאַטע, קראַנקע שוועסטערן, צעשראַקענע פון שלאָף.

צו פרי האָט היינט מיין חלום ביי דעם טויער פון דער וואָר געקלאַפּט.
 האָט אויפגעמאַכט אַ טירל זיך (פון זיך אַליין זיך אויפגעמאַכט)
 און ס'זענען מיינע שוועסטערן נאַקעטע פון בעט אַרויס,
 פון קראַנקן־בעט אין וועלט אַרויס.
 איצט לויפן זיי משוגענע אין העלע נעכט צעשטערנטע,
 און יאָגן זיך פאַרצווייפלטע ביים ריזן־טויער ס'פאַרשלאַסענע,
 ס'פאַרשלאַסענע מיט שלעסער פול — צום גרויסן העלן וואָר.

היינט האָבן מיינע שוועסטערן זיך אויפגעכאַפּט משוגענע פון שלאָף.

ד

ווי אַזוי איז יוסף קירמאַנס ליד אויפגענומען געוואָרן? האָט מען ברייט
 פאַר אים געעפנט די טויערן פון ליטעראַרישן גן־עדן, אַדער מען האָט אים
 געלאָזט מיט זיין ליד, מיט זיין וועלט, און בלויז פאַר אים געעפנט אַ
 שפאַרע, עס זאָל אויף אים פאַלן אַ ביסעלע ליכט פון צדיקים? דאַרף דאָ
 געמאַכט ווערן אַ פּויווע, כדי איבערגיין אַ ווייל צו דער לאַנדשאַפּט, וווּ די
 אויפגעקומענע יידישע ליטעראַטור אין מדינת פּוילן, דער עיקר, דאָס ליד,
 איז געוואַקסן. מיר דאַרפן דערזען, דערהערן, וואָס איז באמת פאַרגעקומען,

וואס האט זיך אפגעשפילט הינטער די פארהאנגען, וואס האבן פארשטעלט די גרויסע בינע, ווו די שפיל איז אָנגעגאַנגען.

לויטן רעז, דעם טומל און דער שפע פון אויסגאַבעס, פאַרלאַגן, ביכער ; די ליטעראַרישע פרימאַרגנס און אַוונטן ; די אויפנאַמעס, וואָס יידישע שרייבער האָבן באַקומען אין די יידישע פאַרטייען, ספּעציעל ביי די אַרבעטער־פאַרטייען, האָט זיך געקאַנט שאַפן דער איינדרוק, אַז די יידישע שאַפער זענען באַמת גרויסע מחנות און די טאַלאַנטן, וואָס רייסן זיך צום עמוד זענען זייער אַ סך — מען דאַרף זיי נאָר געבן פּלאַץ, רוים, מען דאַרף זיי אַרייננעמען אין דער מחנה. אָבער בלויז נאָענטע געציילטע, נאָר די, וואָס זענען געשטאַנען ביי דער שוועל פונעם ליטעראַרישן היכל, האָבן געוויסט, אַז עס איז ביטער, עס איז מער נישט ווי געשריי, עס איז נישט מער ווי אַנשטעל. אין דער אמתן פייפט דער דלות.

נאָך :

עס איז געוואָרן אַ מגיפה אויף שרייבעריי. די יידישע פּראָווינץ איז נישט געשלאָפן. מען האָט געהאַלטן אין איין שרייבן און שיקן קיין וואַרשע. אַז וואַרשע האָט נישט געענטפערט אזוי גיך, האָט זיך אָנגעהויבן צעוואַקסן אַ ביטערקייט קעגן די „פאַרכאַפער“, קעגן די „שטאַרקע“, וואָס זיצן אויפן זאַטל.

נאָך :

די יידישע שטעט און שטעטלעך, די אויפגעוואַכטע. די צאַפּלדיקע יידישע יוגנט, האָט געבענקט, געחלומט צו ווערן „עפעס“. האָט מען גענומען אַ גרינגערן וועג: נאָכמאַכן. פשוט איבערשרייבן און אַריינשיקן אין די רעדאַקציעס. די „גרויסע“ האָבן גענוג געשריבן, צו קאַנען פון זיי אַ סך איבערשרייבן.

איז געקומען, מיט יאָרן שפעטער, מלך ראָוויטש, האָט פאַרעפנטלעכט זיין באַרימטן טראַקטאַט: „גראַפאַמאַניע, מיטלמעסיקייט און טאַלאַנט“ און ער האָט מגלה סוד געווען. ער האָט אויסגעזאָגט, אַז פון די אַלע יאָרן, וואָס ער האָט געהאַט דעם שליטל צו די „ליטעראַרישע בלעטער“ און אַנדערע ליטעראַרישע אויסגאַבעס, האָבן הונדערטער און הונדערטער אַריינ-

געשיקט זייערע „שאַפונגען“ און פון די אַלע יאָרן האָט ער געהאַט בלויז איין ליד, וואָס האָט געהאַט אין זיך בשורה פון טאַלאַנט. נישט מער ווי איין ליד. די אַנדערע „אַרבעטן“, זענען געווען גראַפאָמאַניע און מיטל־מעסיקייט. עס איז נישט געווען קיין נאַכווקס, נישט געווען קיין טאַלאַנט. עס איז דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז בשעת מלך ראָוויטש איז געוואָרן דער ממונה איבער דער ליטעראַרישער זייט אין דער וואַרשעווער „פּאַלקס־צייטונג“ האָט ער אין די באַרימטע תשובות זיינע, אַזוי געשריבן:

„אייערע לידער באַקומען. איין ליד הייבט זיך אָן מיט צוויי שורות, וואָס זענען דאָס אייגנטום פון אַן אַנדער דיכטער. אַז איר וועט אים אָפשיקן די צוויי שורות, וועל איר אייך אָפשיקן צוריק די לידער אייערע.“

ווען עס האָבן זיך געגרינדעט אין וואַרשע די „שפּראַצונגען“, אונטער דער רעדאַקציע פון משה זילבערשטיין, וועלכער איז שפּעטער פאַרוואַנדלט געוואָרן אין — משה ראָזנבערג, דער גרינדער פון דער יידישער פרעסע אין מעקסיקע, האָט אַ דיכטער צוגעשיקט אַ ליד „אַב הרהמים“, נישט דער רעדאַקטאָר און נישט דער מחבר האָבן זיך געקימערט, וואָס אַזאַ „ענלעך“ ליד איז געהאַט פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין דער „באַפּרייונג“, אויף לשון קודש אין „התקופה“, און דער מחבר איז געווען — אורי צבי גרינבערג.

האָבן די נאַענטע, די מנהיגים, געוואַרט, זיך די אויגן אויסגעקוקט, עס יאָל זיך באַווייזן טאַלאַנט.

איז אַ מאָל געזעסן ביי אַ טישל אַ בינטל שרייבער. געזעסן און געשמעלט. צווישן זיי — פּרץ מאַרקיש. טוט זיך פּרץ מאַרקיש אַזאַ זאַג אַריין אינעם בינטל אַריין: היינט אויך געווען אַ פּאַסנער טאַג, קיין פּרצל איז נישט געקומען. האָט הערש'ל הימעלפּאַרב זיך אַ שאַקל געטאַן, ווי איבער אַן אָפּענעם שאַככרעט: יצחק לייבוש פּרץ, אַדער — פּרץ מאַרקיש? די פעטע יאָרן האָבן זיך אַנגעהויבן אויסלאָזן. וואָלט נישט זיך אָן עפּן געטאַן אַמעריקע, וואָלט די יידיש־פּוילישע ליטעראַטור געווען אין אַ קלעם. אַמעריקע, רומעניע, ווילנע — האָבן ליכטיק געמאַכט, ביז דעם מכול געווען דער יסוד, די ווינקלשטיינער פאַר דער אויפהאַלטונג פון גרויסן בנין. האָט מען דערפילט אין יוסף קירמאַן טאַלאַנט. מען האָט דערזען אַן

אנדער ליד. א ליד, וואָס קומט פון לעבן גופא און איז נישט אינעם נוסח פון די לידער, וואָס די גאַנצע „כאַליאַסטרע־חברותא“ האָט געזונגען.
נאָך :

דאָס ליד איז געווען אין פולער האַרמאָניע מיטן מחבר. אַט איז דער „אויטאָ־פּאַרטרעט“, וואָס קירמאַן גופא האָט פון זיך געמאַלן :

איר קענט מיך דערקענען ביי נאַכט אויף פּאַרטונקלטע גאַסן,
מיין פּלאַשטש איז פּונאַדערגעריסן צום לויפן,
מיין הוט איז צעלעכערט (פון מילבן צעפרעטן).
אויגן — צוויי פּויסטן, געשטירצט אין דער ווייטקייט,
מיין מויל איז פּאַרקרימט — פּאַרשוימט פונעם אימפעט,
איך האַלט דאָן אַ שמועס מיט די אייגענע פינגער.
מיין הויך איז אַן ערך אַ מעטער מיט זעכציק
און אפשר גאַר פעלט מיר צוואַנציק צו צוויי ?
איך ווייט נישט גענוי —
איר קאַנט מיך דערקענען ביי נאַכט אויף פּאַרטונקלטע גאַסן.

ווער איך בין ?

אַ מענטש, וואָס האָט דעם אויסוועג פּאַרלירן,
פּאַריתומט געוואָרן ביים אייגענעם ווילן —
אַ שפּאַן אויפן ים ביי געטריבענע וועלן,
וואָס וואַרט ביז דער ים וועט אים וואַרפן
צום ברעג.

דאָס איז ער. אַזוויאַ פּלעג איך אים טרעפן פּאַר חצות אויף לעשנע :
שפּאַנען און זיך פּאַרקוקן אין אַ „וויסטאַווע“. אַפּשטיין אַזוויאַ אַן אַ ציל,
אַן אַ צוועק, אַז איך פּלעג אים דערמאַנען : יוסף, עס איז שפּעט, די
שטעקנס וועלן אין דער פּרי אויף אייך וואַרטן. האָט ער אַ שאַקל געטאַן
מיטן קאַפּ שוואַרצע האַר און גענומען שפּאַנען אַהיים.
ווי עס איז געווען זיין היים — האָט קיינער נישט געוואוסט. מען האָט

זיך נישט געוואלט קיין סך פרעגן. ווייל וואלט ער געוואלט מען זאל וויסן, וואלט ער אליין אויסגעזאגט. געשיינט האט ער ביים טעלער גריץ אין אַרבעטער־היים אויף קאַרמעליצקע. דאָרט איז געווען איינער, וואָס האָט אים זייער דערנענטערט. כאַטש ער האָט זיך געשראַקן פאַר זיין למדנות, אָבער ער פלעגט גערן זיצן ביי זיין טישל. הערן, וואָס יענער דערציילט און שאַקלען מיט זיין קאַפּ. דאָס איז געווען דער יונגער יידישער וויסנ־שאַפטלער נפתלי ווייניק. פאַר מיר האָט ווייניק געהאַלטן אין איין רעדן וועגן יוספּן. ער פלעגט לאַכן פון די, וואָס האָבן געהאַלטן, אַז יוסף קירמאַן וועט ווייט נישט גיין, ווייל עס פעלט אים „וויסן“. ווייניק פלעגט צו מיר טענהן: ווען ער וואָלט געהאַט „וויסן“ וואָלט ער נישט געשריבן אַזעלכע לידער. איך פלעג דאָס דערציילן קירמאַנען. אָבער — זיין בענקשאַפט און קנאה צו לומדים און „וויסער“ איז געווען זייער גרויס. ער האָט מקנא געווען משה קולבאַק, כאַטש ער האָט געהאַט צו אים זייער אַ סך תרעומות, ווייל ער איז געווען אַ תלמיד־חכם.

עס דערמאָנט זיך מיר: ביי אַ ביסל מילכיקס, ביים „קיעלע“, אויף רימאַרסקע, נישט ווייט פון טלאַמאַצקע דרייצן, זענען מיר געזעסן: יוסף קירמאַן, שמואל זאַראַמב און איך. עס איז געווען אין דער צייט, ווען משה קולבאַק האָט געשריבן ווונדערלעכע לידער און פאַעמעס. דעמאָלט האָט ער אויך געשריבן זיין גרויסע „פּראַקלאַמאַציע“:

לאַמיר גיין,

לאַמיר גיין,

לאַמיר איבערלאָזן —

די שוואַכע.

שמואל זאַראַמב האָט געפרעגט קירמאַנען, צי ער האָט געלייענט די „פּראַקלאַמאַציע“. ער האָט געענטפערט מיט אַ קאַפּ־שאַקל: יא. דאָ האָט ער אַוועקגעשטעלט דאָס טעלערל מילכיקס און אַזוי תּמימותדיק אונדז אַ פּרעג געטאָן:

— וואָס וועט ווערן פון די שוואַכע ?

ער האט זיך פארטראכט. שוין מער נישט געגעסן. גענומען אונטער-
ברומען משה קולבאקס: שטערנדל, שטערנדל, בלויער שטאפעטעלע, זיי
א שליח און פאל אין מיין שטעטעלע.

ה

אין אלע לידער, וואס מיר איז אויסגעקומען צו לייענען פון יוסף
קירמאן, האב איך אין ערגעץ נישט געטראפן: גאט, נישט לשבח און נישט
לגנאי, ווי עס וואלט אזא ווארט נישט געווען. האב איך געפרוווט מיט
קירמאנען א שמועס טאן וועגן דעם. ער האט זיך פארפלאנטערט אין א
סך רייד, אבער עס איז נישט געווען אין זיי די מינדסטע אנדייטונג, אז
אים טוט ארו, אדער עס פעלט אים אין זיינע לידער אזא אויסדרוק.
אים געטראפן נאך אונדזער שמועס. שפאצירט אין א שטילער גאס.
שפעט. שוין נאך חצות. יוסף קירמאן שטעלט זיך אוועק ביי א לאמטערן
און בעט איך זאל אים אויסהערן א ליד, וואס ער האט נישט לאנג
אנגעשריבן. אבער איידער ער נעמט לייענען פרעגט ער מיר, צי האר איז
גאט. איידער איך האב אים געענטפערט, לייענט ער שוין:

האר!

דורך אלע דיינע הימלען ברעכן זיך די דונערן איבער אונדזער
נאקן צו דער ערד אראפ
איבער אונדזער לייב — ווייס און צארט וואָ לויז געוויקס —
פאלט דער האַגל האַרט צוריק.
און ס'איז מיין קאָפּ, וואָס האַט איין מאָל זיך אַ הויב יעטאָן צו
דער ליכטיקייט אַרויף,
שטיין געבליבן פאַר די הימלען אין דער אייביקייט געווענדט:
האַר, ווי ס'צינדט אַן דיין האַנט אַ נעסט פון שטרוי
און ציטערט־אויף די וואַרצלען פון אַן אַלטן דעמב —
שטיי איך נאָקעט פאַרן בליץ,
אין נס פון מיינע ציטערדיקע רייד —
האַר!

איך האָב געפילט, אַז יוסף קירמאַן וויל מיר „באַצאַלן“ פאַר מיין שמועס מיט אים וועגן גאַט אין זיינע לידער. זיין איין און איינציק ליד מיטן וואָרט תפילה.

דערפאַר אין זיין „בינטל“-לידער „גויים“ זינגט ער זייער אַ סך וועגן „זייער“ גאַט, וואָס הענגט אויף אַלע ראַגעס און וועגן דער „מאַמען“, וואָס זיי טראָגן זיך מיט איר אַרום אין אַלע פּראָצעסיעס. אין „גויים“ האָט קירמאַן פּאַעטיש געשטאַלטיקט דעם „גוי“ און זיינע התנהגות, זיין שטייגער לעבן. עס איז דאָ אין די לידער אַ שטילע סאַטירע און עס פילט זיך אין זיי אַ גרויסע איינגעהאַלטנקייט, נישט צו פאַרוואַנדלען דעם „גוי“ אין אַ גראַטעסק. עס איז אויך אין דער פּאַעמע „גויים“ נישטאַ קיין סימן פון קיין שְנאה אָדער חוּק. נישטאַ. עס איז יאָ דאָ אין פאַרבן און קאַלירן פון דעם גויישקן שטייגער לעבן. אַט איז אַ ליד, זונטיק:

גויים גייען אָנגעטאַן אין בלאַע היטעלעך און געלע שיד, און פאַרנט אויף דער ווייסער וועסט גילדעט זיך ביי זיי אַ קייט — די בלינדע טרייסט פאַר שווערע מי.

שיקסעלעך קליינע, וואָס שפּרינגען אין די יאָרן פון ערשטן צענדליק, פלינק און הויך,

גייען ווייס באַהאַנגען, מיט קרענצן-בלימעלעך אַרומגעצירט דעם קאַפּ, —

און שטיל פאַר דער דורכזיכטיקייט פון טול קוקן בלאַע די אויגן מיט תּמימותדיקער ריינקייט אין אַ תּפילה צו דעם הייליקן און לויטערן,

און קניען צו דער ערד.

אַז ס'קלינגען־אויס די גלאַקן פון די קלויסטערס און טראַגן־אויף דעם קלאַנג פון קופער צו די הימעלן רויט, שטראַמען צוריק די גויים אין גייענדיקן שטראַם פון פאַרביקן געוואַנט

צו די שמאלע געסלעך פון דער שטאָט.
 און דאָ פאַר די פאַרקנס, אויסגעקרימט, האָלב איינגעבויגן
 צו דער ערד,
 טיילן זיך שוין פינף שקצים מיטן טרונק פון אַ קליינער
 „סעמקע“ מיט אַן אָפגעבראַכן העלדזל —
 יעדערן אַ שלונג, יעדערן אַ שלונג,
 און ס'ווערן שמעלער די געסלעך פאַר די דורכגייער פון אונדז..

ביי נאַכט שלאָף איך איין אונטערן טאַקט פון טופענדיקע פיס,
 וואָס דרייען זיך אין ווירבלעניש צעשאַטן איבער מיר
 דורך אַלע ווענט.
 קלעזמער פירן פריילעכע מאָזרקעס אינעם טאַנץ,
 און ס'ציען זיך די טענער פון מידע קאַטערינקעס אין דער לופט,
 הייזעריק, ווי רעדער מעשענע אין שווער געשפּאַן.
 פון ערגעץ שרייען מיט דינע סטראַנעס,
 ציטריק אָפּערגעריטן פון אַ ווייטער מאַנדאַלין,
 און פאַלן זיך צונויף מיט שיקסיקע קוויטשן פון יונג און
 ליידנשאַפטלעך לייב — —
 ס'איז זונטיק היינט אין שטאַט, זונטיק אין דער שטאַט.

זענען יוסף קירמאַנס לידער אַריינגענומען געוואָרן אין דעם אוצר
 פון דער אויפקומענדיקער יידישער פּאָעזיע אין פּוילן. אויך ער איז אויפֿ־
 גענומען געוואָרן ווי אַן איש תּם וישר. אַ ייד, אַ מענטש אַן אַ פּגם, וואָס
 איז ראוי לידער צו זינגען.
 גאָר באַזונדער זענען זיינע לידער „צו דיר און צו די שוועסטערן
 דיינע“, לידער פּול מיט צער, פּול מיט באַדויער איבער דעם גורל פון די
 זונות אויף די ראַגעס פון די גאַסן. עס איז אין די לידער פאַראַן אַזאַ
 „רעאַליזם“, וואָס גיט איבער דעם ציטער און צאַפּל פון יונג לייב אונטער
 דעם יאָך פון האַנדל מיט זיך אַליין.
 יוסף קירמאַן האָט אויך געשריבן אַ זייער רירנדיק בינטל ליבעלידער.

פול מיט גרויס בענקשאַפט נאָך אַ ליבע, וואָס ער האָט קיין מאָל נישט דערגרייכט. אין דעם בינטל אין דאָ די תשוקה צו ווערן געליבט און נישט זיין אין דער וועלט אַ בלאַנקענדיקער, איינער אַליין, מיטן אייגענעם צער, פֿיין און יסורים און אַליין מיט דער אייגענער פֿרייד.

אין אַלע לידער, וואָס יוסף קירמאַן האָט געשאַפֿן, איז דאָ אייגנס, אייגנס און — געשעפט פֿון זיין אייגענעם קוואַל, דעם לויטערן קוואַל פֿון זיין אייגענעם לעבן. עס איז דאָ אין זיינע לידער אַן איבערלעכער ריטעם — יעדע שורה, יעדעס ליד איז שירה, געזאַנג.

סוף פסוק :

יוסף קירמאַן האָט אויף זיין חשבון אַ קליין ביכל לידער „איבער שטאַק און שטיין“, אַרויסגעגעבן פֿון ווילנער פּאַרלאַג פֿון ב. קלעצקין, אינעם יאָר נינצן־דרייסיק. מיר איז נישט באַקאַנט, אַז קירמאַן זאל נאָך דעם ביכל לידער האָבן געשריבן לידער און זיי ערגעץ פּאַרעפֿנטלעכט. אַוודאי איז נישט באַקאַנט, וואָס מיט קירמאַנען איז געוואָרן אין דער גרויסער שרפה, ווען און וווּ ער איז אומגעקומען. אין אַלע פּאַרצייכענונגען פֿון די, וואָס האָבן דעם חורבן איבערגעלעבט, האָבן איך נישט געטראָפֿן דעם נאָמען פֿון דעם פּאַעט יוסף קירמאַן. אַפֿילו אין דער עפּאָכע „ביאַליסטאַק“, וווּ דער רוב ייִדיש־פוילישע שרייבער זיינען פּאַרוואַגלט געוואָרן און אַ סך פֿון זיי האָבן זיך, אונטער דער קאָמוניסטישער ממשלה, זיך גענומען „פּראַלעטאַריזירן“, גענומען פּאַרגעסן אין די נעכטיקע געטער און אַנגעהויבן צו זינגען שירה צו סטאַלינען און חברותא — אויך אין די באַשרייבונגען, איז נישטאָ דער נאָמען פֿון יוסף קירמאַן. נישטאָ.

וויל איך, איידער איך פּאַרענדיק מיין מאַמר, נאָך עפעס זאָגן :
אין דער פּאַעמע פֿון יוסף קירמאַן, וואָס רופֿט זיך „מיין שוועסטערס טויט“, וואָס געפֿינט זיך אויך אין דעם בוך „איבער שטאַק און שטיין“, פֿון וואָנען איך האָב גענומען אַלע געבראַכטע לידער אין מיין מאַמר, איז דאָ איין ליד, וואָס קאָן נישט געלייענט ווערן מיט דער מאַס און וואָג פֿון אַ ליד. עס איז מער פֿון ליד — פול מיט אַ געוויין, וואָס רייסט זיך און בעט ענטפער :

האָט מען דעם שטאַרן גוף מיין שוועסטערס, ליימיק־שווער,
אַפגעהויבן צו דער ערד,
צונויפגענומען די גראַבע פינגער פון די פיס מיט אַ קשר־קנופּ
פון שטרוי,

פאַרדעקט איר לייב מיט מיין טאַטנס אַפגענוצטן מלבוש,
וואָס איז פון יאָרן זיך געהאַנגען אין אַ ווינקל ביי דער טיר —
האַבן אַלע שויבן אין די פענצטער זיך געבראַכן פון געשריי.

און אַז די דיקע ווענט פון שטוב האַבן זיך צונויפגערוקט
פון די הייזעריקע קולות און געוויין —
האָט מיין טאַטע נישט געפונען זיך קיין אָרט,
איבער אַלעמען געהויבן זיין גערונצלט פנים און געקוקט,
געשוויגן און געקוקט.

זענען די נשים זיך צעגאַנגען פון שטוב, די הענט פאַרבראַכן
צו דער ערד,
און געלאַזט מיין שוועסטער ביים קאַפּ צוויי ברענענדיקע ליכט, —
האַבן אויך די פלעמלעך זיך געוואָרפן און געריסן פון דער קנויט
אין איינעם מיט די הייזעריקע קולות אין דער גאַס.

— — — אין האַלבער נאַכט

האָט מיין טאַטע זיך אַרומגעדרייט אין דער גרויסער ליידיקייט
פון שטוב,

איינגעצויגן אין זיין לויז־געוואָרענעם כאַלאַט,
מיט אַ שטעקן אין דער האַנט, געקלאַפּט, ביי יעדן טריט געקלאַפּט,
ס'זאָלן די שטשורעס, די וואָס לויפן אום אין אונדזער הויז,
נישט שולט זיין מיין שוועסטערס לייב,
ס'ווייסע לייב פון פרישן בר־מינן,
וואָס איז געלעגן אויף דער ערד מיט די פינגער פון די פיס
אויפגעשפיצט אַרויף

אַנטקעגן טיר —

און נישט געהערט שוין מער אינעם אָפּהילך פון די שווערע טריט,
דעם גרויסן עלנט פונעם טאַטן.

האַב איך מזכיר געווען אַ יידישן פּאַעט, וואָס האָט אין זיין לעבן
זיך אַרומגעטראָגן מיט עמעס פּול מיט פּאַרבן און געשטאַלטיקט יידיש-
פוילן של מטה, באַזונגען די יידן, וואָס האָבן געלעבט אין אַן אייביקן
קלעם פון הונגער און נויט.

וואָלט געווען אַ סברא, אַז עס זאַל זיך געפינען עמעצער, וואָס האָט
זכרון, און זיך באַמיען, מען זאַל צוגויפּזאַמלען דעם עזבון פון יוסף קירמאַן,
אָדער לפחות איבערדרוקן דאָס בוך „איבער שטאַק און שטיין“ און זאַל
עס זיין אַ מצבה, מיר זאַלן אים לייענען און — געדענקען.

„צוקונפט“, אַקטאָבער 1966

ז. סעגאל־אויטש

וואָס איז געווען דער כוח, וואָס האָט געפירט זוסמאַן סעגאל־אויטש איינצונעמען מיט זיין וואָרט יידיש־פוילן? זיינע ביכער זאָלן זיין פון די מער געלייענטע און אַ סך פון זיינע ראַמאַנען זאָלן זוכה זיין צו פיר־פינף אויפלאַגעס? אין יענע טעג, ווען עס איז אויפגעקומען דאָס נייע יידישע ליד, די קינסטלערישע יידישע פּראָזע, ווען עס האָט זיך געפּעסטיקט אינעם יידיש־פּוילישן לעבן די יידישע שול, עס זענען אויפגעקומען מחנות יידישע לערער, יידישע שרייבער און פון דעם שטייענדיקן וואָסער האָבן אָנגעהויבן שלאָגן לעבעדיקע קוואַלן — אין יענער צייט איז זיך געזעסן אַ פאַרמרה־שחורהטער ייד, איינזאַם און אַליין, געזעסן און געשריבן זיינע ווערק, און די הונדערטער ביבליאָטעקן אין די יידישע שטעט־און־שטעטלעך, די אויפגעכאַפּטע יידישע יוגנט, די בחורים און מיידלעך, האָבן אָטחיהט זייערע הערצער מיט די דערציילונגען, סקיצעס, נאָוועלן און ראַמאַנען פון ז. סעגאל־אויטש. נישט נאָר מיט זיין פּראָזע האָבן זיי זיך געקוויקט, ניין, אויך זיינע לידער האָבן זיי פאַרצוקערט. וואָס־זשע איז עס געווען אין סעגאל־אויטשעס וואָרט אַזאַ כּישוף, וואָס האָט פאַרכאַפּט יידיש־פוילן? מען האָט זיך געהאַלטן אין איין חידושן; די טאַגבלעטער „שלאָגן זיך“ איבער אים, פאַרלאָגן רייסן אים אָפּ די פאַלעס, און אַז זיינע „געזאַמלטע ווערק“ פון זיבעצן בענד זענען דערשינען פון פאַרלאָג ה. בזשאָאָ און אַנדערע פאַרלעגער־שותפים, האָבן זיי אויך אויף זייערע טאַוולען די חתימה פון דעם זייער חשובן פאַרלאָג, וואָס איז געווען אונטער דער בונדישער פירערשאַפּט — קולטור־ליגע.

זענען געווען אַזעלכע מבינים־דעה־זאָגער אויף דעם יידיש־ליטעראַרישן יאַריד, וואָס האָבן געפרוווט געבן אַ זייער שנעלן ענטפּער אויף דער גרויסער הצלחה פון ז. סעגאל־אויטש, געוואַלט אים פאַרוויגן אין אַ סדום־וויגעלע פון שונד. זיי האָבן פאַרגעסן, אַז מיט אַזאַ באַצייכענונג האָבן זיי

מוציא-שם-רע געווען אויפן יידישן לייענער. נישט קאנענדיק געפינען קיין באצייכענונג פאר דעם אייגנארטיקן סעגאלאוו־שנוסח, האבן זיי געוואלט יוצא זיין מיט א שאבלאנעם ענטפער. איי, עס איז אין סעגאלאוו־יש ביכער נישטאָ קיין סימן פון קיין זנות, פון קיין נבול־פה, פון אויסגע-לאַסנקייט? דאָס האָט זיי נישט געאַרט. דער בלויזער דערפאַלג אַליין האָט זיי געפירט צו דער מסקנא פון שונד, אַנדערש וואָלט דאָך יידיש־פוילן געלייענט מנוּר אַנדערע יידישע שרייבער, וואָס זייערע ביכער שטייען אונטער דער שכניה פון קונסט.

וואָס־זשע איז פאַרט געווען דער טעם פון סעגאלאוו־ישן, זיין כוח־המושך צו דעם יידיש־לייענער, צו וועמענס ביכער עס האָבן זיך געצויגן יונג און אַלט, קינד־און־קייט, אַלע קלאַסן לייענער, אַרבעטער, למדנים — יידיש־פוילן?

טאָ זאָלן מיר זיך באַקענען מיט סעגאלאוו־ישן. געווייר ווערן פון וואַנען איז ער געקומען, זיין דערצינונג, וואָס פאַר אַן אַרט מענטש איז ער געווען, ווי אַזוי האָט ער געלעבט, וואָס האָט ער געזוכט אין דעם לעבן, פאַר זיך און פאַר דער וועלט.

ראשית־כל דאַרף מען זאָגן: ווען סעגאלאוו־ישט וואָלט געלעבט, וואָלט ער לעצטן א' אדר, תשכ"ו, אַלט געוואָרן אַכציק יאָר. ער איז געבוירן געוואָרן, א' אדר, אַכצן פיר און אַכציק, אין ביאַליסטאָק, געשטאַרבן — דעם 19טן פעברואַר ניינצן ניין און פערציק, אין ניו־יאָרק, געשטאַמט פון אַ גרויס־יחוסדיקער רבנישער משפּחה. זיין פאָטער האָט אים געשיקט אין פּריוואַטע שולעס. ער האָט אויך געאַרבעט אין אַ קאַל־פּאַבריק. אַנגעהויבן צו דרוקן זיך אין אַ ביאַליסטאָקער יידיש־רוסישער צייטונג, אַריין אין „בונד“, זיך געוואַלגערט אין תּפּיס־ות. געלעבט אין לאַדזש. אין די מלחמה־יאָרן — פּאַרוואַגלט געוואָרן אין צאַרישן רוסלאַנד, געדינט אין מיליטער און נאָך דער רעוואַלוציע אַנגעהויבן צו פאַרעפּנטלעכן זייער אַ סך ביכער, לידער און פּראָזע. נאָך זיין באַזעצן זיך אין פּוילן — געוואָרן דער פּאַלקס־שרייבער ז. סעגאלאוו־ישט. איז טאַקע געווען אַזוי, אַז פון אַלע זיינע איבער־לעבונגען, פון די קאַזאַרמעס, רעוואַלוציעס, פון אַלע גרויסע אויפּברויזן אין דער צעשטורעמטער וועלט, איז צו סעגאלאוו־ישן אַפּילו קיין אַפּקלאַנג נישט

דערגאנגען? איז טאקע מעגלעך, אז פון אַלע „פּאַלקס-אָניווערסיטעטן“, וואָס סעגאַלאָוויטש איז דורכגעגאַנגען, זאָל אים מער נישט האָבן געבליבן, ווי די „מעשיות“, די אויסטערלישע געשיכטעס פון מענטשן, וואָס לעבן אין תּמידיקער איינזאַמקייט, אייפּערזוכט; צעבראַכענע לעבנס און צעשפּליי־טערטע ליבעס איבער צעשטורעמטע ימען? איז טאָקע מעגלעך געווען, אז די ימי־פּרץ, דער גאַנצער דרך פון דער ייִדישער ליטעראַטור אין די יאָרן פּאַרן און נאָכן ערשטן וועלטקריג, דער אויפקום פון דער ייִדישער ליטעראַטור און קולטור־לעבן נאָך דעם קריג זאָל נישט אָנרירן סעגאַלאָוויטשן? אָדער האָט ער בכיוון אויסגעקליבן זיין וועג און בכוונה געמאַכט זיין אופן שרייבן פאַר אַ נייעם נוסח, וואָס האָט נישט קיין שום גלייכן? האָט ער נישט אַ מאָל געוואָלט מיט זיין נוסח און 1911 שרייבן ווערן דער בן־יחיד, וואָס מען זאָל אים אומעטום און שטענדיק דערקענען? האָט ער לכתחילה געוויסט, אז די ייִדישע שטעט און שטעטלעך וועלן זיך איינקלאַמערן אין די „מעשיות“ פון די „קרימער בעכט“, וועלן מיטגעריסן ווערן מיט די כּוואַליעס, וואָס קלאַפּן הינטער די פענצטער פון די פענסיאָנאַטן און מיטוויינען אויף דעם גורל פון די עלנטע און פאַראייני־זאַמטע, וואָס זענען אַהין געקומען זיך געזעגענען מיט זייער לעבן? האָט ער געוויסט, אז די בחורים און מיידלעך אין די פאַרחושכטע ייִדישע שטעט־און־שטעטלעך וועלן אויך פול ווערן מיט דער שפּאַנונג, מיט די דער־וואַרטונגען פון די מענטשן אין זיינע גאַוועלעס און וועלן אַליין אָנהייבן לעבן אין גרויס געשפּאַנטקייט און דערוואַרטונג? אָדער איז דאָס אַלץ געקומען צו אים בלאַיִודעים, אַליין זיך נישט אָפּגעבנדיק קיין שום חשובן און נישט מאַכנדיק זיך וויסנדיק, אז ער לעבט אין אויסגעטראַכטע וועלטן, אויסגעחלומטע הימלען און פאַפּירענע העלדן, וואָס דרייען זיך אַרום סתּם אין דער וועלט, אָן אַ ציל און אָן אַן אויסוועג?

נאָך: אויב אין זיין פּראָזע איז נאָך געווען סיפור־מעשה, איז נאָך געווען פאַרעם און תּוכן; אויב ער האָט אין זיינע ראַמאַנען געקאַנט צעפּלאַקערן אַזוי פּיל ליבעס, וואָס זאָלן פאַרשיכורן דעם ליינער; אויב ער האָט געקאַנט אַרום זיינע העלדן אויסשפּינען גרויסע נאַטור־לייוונטן, אויפלייכטן זון־אויפּגאַנגען און בלוטיקע שקיעות; צערוישן וועלדער און

צעבליען פעלדער מיט תבואה, מיט בלומען און מיט לעבן — זענען אַבער זייער מאַגער געווען זיינע לידער. אין די אַלע לידער־בענדער פון זיינע „געזאַמלטע ווערק“ איז דאָ אַ גרויסער כאַאַס, נישטאָ קיין פאַרעם, קיין תוכן און נישטאָ אין זיי קיין סימן פון קינסטלערישע יצירה. רייד. אָן לייב און אָן לעבן. זעלטן־ווען בליצט־אויף אַ בילד, אַ שורה, וואָס זאָל אונדז באַהויכן מיט אַ לעבעדיקן אַטעם.

פון דעסטוועגן:

ווען די יידישע שטעט און שטעטלעך האָבן זיך צעזונגען מיט לידער, מיט געזאַנג; ווען פון די יידישע אַרבעטער־וואַרשטאַטן האָט זיך דערהערט:

אַ גוטער פריינד, ווען איך וועל שטאַרבן

(עדעלשטאַט)

אין ענגלאַנד איז דאָ אַ שטאַט לעסטער

(ווינטשעווסקי)

איך האָב אַ קליינעס יינגעלע, אַ יינגעלע גאָר אַ שיינס

(ראָזנפעלד)

אַ, העמערל, העמערל, קלאַפּ!

(רייזען)

די אויגן רויט, די ליפן בלוי

(י. ל. פרץ)

ווען פון די פאַראיינען האָט געשאַלט:

כל עוד בלבב פנימה

(אימבער)

שוועסטער און ברידער

(אַנסקי)

אין דער סאַכע ליגט מזל־ברכה

(צונזער)

מאי קא משמע לן דער רעגן

(רייזען)

ניין, איך ווייס נישט, איך געדענק נישט

(באוואווער)

ווען אויף יידיש־היימישע מסיבות האָט מען געזונגען :

די זון פאָרגייט אין פלאַמען

(קאָצענעלטאָן)

מען זאָגט, אַז אויף דער וועלט

(ביאַליק)

זאָג, איך בין אַליין, עלנט ווי אַ שטיין

(יוסף העפּטמאַן)

אַבער מיט נאָך מער פאַרבענקעניש, מיט נאָך מער פאַרטרוימטקייט, האָט זיך געריסן פון יידישע שטיבער, פון די שפּאַצירן אויף די שאַסייען, פון צווישן די קאַרענע פעלדער דאָס נאָגנדיקע געזאַנג, שטיקער פון סעגאַלאָויטשעס פאַעמע :

שיין איז רייזעלע דעם שוחטס,
האַט אַ יונגעס האַרץ אָן זאָרגן,
זינגט און פרייט זיך מיטן לעבן,
ווי אַ שוואַלב מיט דעם פרימאַרגן.

עס באַקרוינען איר די לאַקן,
פול מיט חן זענען די אויגן,
און אַ שטאַלצע איז זי שטענדיק,
וויל פאַר קיינעם זיך נישט בויגן.

שיין איז רייזעלע דעם שוחטס
עס באַווונדערן זי אַלע, —
ניט איין מאַמע וועט זיך ווינטשן,
זי זאָל זיין איר זונס אַ כלה...

דאס פאלק האט געוונגען „רייזעלע“; דאס פאלק האט געזונגען „נא שויענטעגא יאנא“.

די שטעט און שטעטלעך האבן גארנישט אנגעהויבן צו וויסן, אז זיי זינגען די לידער פון דעם שרייבער, וואס וועבט פאר זיי אזעלכע הייסע ליבע־לעגענדעס און שפינט פאר זיי אזעלכע אויסטערלישע חלומות אין „זעליקס יארן“, אין „דאס אנארכיסטישע מיידל“, און גאר באזונדער — אין זיין קרוין־ראמאן „די ווילדע צילקע“.

לאמיר זיך דא אפשטעלן אויף א רגע.

עס איז נישט קיין שום ספק, אז זוסמאן סעגאלאוויטש האט נישט זוכה געווען צו ווערן באשאנקען מיט הומאר, וואס א שרייבער דארף עס האבן, ווי ער דארף זיין לעבן. ווי אין זיינע ביכער, אזוי איז ער געווען אין זיין לעבן. עס איז קיין מאל קיין שמיכל נישט געווען אויף זיין פנים. זעלטן־זעלטן האט זיך זיין פנים געענדערט. תמיד פארקמורעט. שטענדיק, ווי ער וואלט געווען פארטאן אין שווערע פילאזאפישע שיטות. אין דער גאנצער מורה־שחורה איז ער אבער געווען שטענדיק אן אויפגערוימטער, אן אויסגעפוצטער. זיין הלבשה האט ער געמאכט ביי די בעסטע ווארשעווער שניידער. אלץ אויף אים האט געבלאנקט. עס איז נישט געווען קיין בארימען זיך, ניין, אזוי איז ער געווען. ער איז געווען א גוטער, שטענדיק גרייט וועמען עס איז מיט עפעס צו העלפן. זיין בעסטער חבר איז געווען הערשעלע, וואס איז געווען פונקט דער היפוך פון אים. סעגאלאוויטש איז געווען א הויכער. הערשעלע האט אים געגרייכט ביז צום גארטל; סעגאלאוויטש איז תמיד געווען אויסגעצוואגן „אין עסיק און אין האניק“. הערשעלע שטענדיק אן אפגעזענקטער, קיין מאל נישט אויפגערוימט, שטענדיק אפגעלאזט. אויף טלאמאצקע דרייצן איז געווען שטיל. בין סעודה לסעודה זענען ביים קלאוויר געזעסן סעגאלאוויטש און הערשעלע. פון סעגאלאוויטשעס לולקע האבן געשטראמט וואלקנס רויך און הערשעלע האט פאר אים געלייענט זיינע לידער. די לידער זענען געווען נישט קיין געדרוקטע, אויסגעשריבן אין א קליין קעשענע־ביכעלע. הערשעלע האט געלייענט און סעגאלאוויטש האט געהארכט, ווי משה וואלט פאר אים געלייענט די עשרת הדיברות. אז הערשעלע האט פארענדיקט לייצען,

האָט סעגאלאָוויטש זיך אָנגעהויבן דרייען אַ פאַרטיפטער, אַ פאַרטראַכטער איבער דער גאַנצער לענג פון טלאָמאַצקע דרייצן.

אין אַ זומערדיקן נאַכמיטאָג, נאָך אַזאַ „סעאַנס“ צווישן סעגאלאָוויטשן און הערשעלען, האָט מיר סעגאלאָוויטש געפרעגט צי איך האָב געלייענט די דעבאַטע צווישן מאַרקיש און זינגער איבער דער „מצבה“. עס האָט דעמאָלט געקאַכט ייִדיש־פוילן מיט אַ פרשה „מצבה“.

די מעשה איז געווען אַזאַ:

נאָך דעם ווי די „ווילנער“ האָבן שוין אָפּגעדיבוקט. אַפילו אַלע וואַר־שעווער „סטרוושעס“ האָבן שוין געזען דעם „דיבוק“, מען האָט שוין אויפ־געהערט זינגען אין אַלע „שטיבלעך“, אין אַלע קיכן „מחמת־וואַס, מחמת־ווען“ — האָט דער אַקטיאָר ליפּמאַן געמאַכט אַ נייעם „דיבוק“ אין צענטראַל־טעאַטער אויף לעשנע, אַ טריט פון טלאָמאַצקע דרייצן.

צו דער „ערשטער נאַכט“ האָט געהאַט די חזקה די „זיבעטע מלוכה“. טלאָמאַצקע דרייצן איז געוואָרן ליידיק. אַלע זענען געגאַנגען מקבל־פנים זיין דעם נייעם „דיבוק“.

אַלץ האָט געקלאָפּט. עס האָט געאַרבעט.

אינעם ערשטן אַקט איז דאָך דאָ אַ קבר. איבערן קבר — אַ מצבה.

בשעת די ישיבה־בחורים האָבן געניגונט דעם נייעם:

על מה ולמה

יורדת הנשמה

מאגרא רמא

לבירא עמיקתא?

— ירידה צורך עליה היא,

ירידה צורך עליה היא.

האָט די מצבה זיך צוגעשאַקלט, זיך געשאַקלט מיט די ישיבה־בחורים. איז אַרויס י. י. זינגער מיט אַ געוואַלט אין די „ליטעראַרישע בלעטער“: יידן, די מצבה שאַקלט זיך! האָט אים געענטפערט פּרץ מאַרקיש מיט אַ

מאמר: זינגער, ברודערקע, נישט נאָר די מצבה שאַקלט זיך ביי אונדז, נישט נאָר די מצבה!

די דעבאַטע איז זייער געפעלן געוואָרן סעגאַלאַוויטשן. ביי דער „פרשה“ האָב איך אים געזען דאָס ערשטע מאָל שמייכלען.

סעגאַלאַוויטש האָט מיט קיינעם נישט געפירט קיין מלחמות, נישט געזאָגט קיין מיינונגען. עס האָט זיך געקאַנט אויסדאַכטן, אַז עס גייט אים נישט אָן. ניין, עס איז אים יאָ אַנגעגאַנגען. כאַטש ער האָט געוווּסט, אַז די „כאַליאַסטער־ייִדן“ האַלטן זייער ווייניק פון זיינע לידער, פון זיין פראָזע, אַ סימן: זיי האָבן אים נאָך קיין מאָל נישט פאַרבעטן ער זאָל זיך באַטייליקן אין זייערע אויסגאַבעס. אָבער ער האָט נישט געהאַט צו זיי קיין שנאה. פאַרקערט, ער וואַלט זיי געוואַלט העלפן. ער האָט געוווּסט, אַז זיי זענען אין אַ שטענדיקן דעפיציט און דאַרפן הילף. געווען אַ מסיבה אין דעם הויז פון אשר פערלמאַן, דעם גרינדער פון דער פאַלקס־פאַרטיי, וועלכער האָט זיך באַזעצט אין ביראַ־בידזשאַן און געפאַלן אַ קרבן פונעם „קולט“. עס איז ביי דער מסיבה אויך געווען נח פּרילוצקי, יוסף פערלמאַן — געשטאַרבן איצט אין תל־אביב — נתן שוואַלבע, נאַמבערג. ביי דער דאָזיקער מסיבה האָט מיר בפּירוש סעגאַלאַוויטש געזאָגט: גייט, זאָגט „זיי“, אַז איך וועל דעקן זייער גאַנצן דעפיציט. נאַמבערג האָט נישט געהייסן. דאָס איז שוין געווען נאָך דעם באַרימטן מאַרקיש־טראַקטאַט: „ניין, אייביק געמיינזאַם“, וווּ ער האָט אַטאַקירט סעגאַלאַוויטשן פאַר זיין „אייביק איינזאַם“. סעגאַלאַוויטש האָט דעמאַלט געענטפערט זיין באַרימטע תשובה: פערד גייען שטענדיק אין מיטן גאַס געמיינזאַם; מענטשן אויף דעם טראַטואַר — איינזאַם.

אַז עס איז סעגאַלאַוויטשן שוין געוואָרן גוט אומעטיק, עס האָבן שוין נישט געהאַלפן הערשעלעס לידער, די שעהען ביי דעם קלאַוויר אויף טלאַמאַצקע דרייצן, איז ער אַוועק אויף חדשים קיין פאַריז, קיין לאַנדאָן. זיך דאַרט אַוועקגעזעצט אין די קאַפּעען און געאיינזאַמט — אין נייע וועלטן, בשעת פּרץ הירשביין איז געפאַרן פון די „רויטע פעלדער“, האָט זיך אַפּגעשטעלט אין וואַרשע פאַרצוליינען זיינע לידער אין פראָזע „פאַרן מאַרגנשטערן“, זענען מיר געזעסן פאַרן „אָונט“ אַרום קלאַוויר אויף טלאַ־

מאצקע דרייצן. הירשביין האט געשפילט, הערשעלע האט געדימיונט, סעגאל-לאוויטש — איבער הירשביינס אקסלען — געניגונט א נאגנדיקן ניגון. דאס איז געווען אין דער צייט ווען טלאמאצקע דרייצן איז געווען איבערגענומען מיט דער גרויסער סעגאלאוויטש-טראגעדיע פון דער „מענ-דעלסאן-פרשה“, וואס האט סעגאלאוויטשן אויף זייער לאנג צעבראכן און ער איז געווארן נאך אומעטיקער, נאך טרויעריקער, נאך מער פארשלאסן אין זיך, אין זיין אייגענער וועלט.

פלעג איך זייער אפט רעדן מיט סעגאלאוויטשן וועגן שרייבער, גערעדט און געהערט פון אים זייער א סך גוטע ווערטער, אייגנארטיקע מיינונגען וועגן ביכער.

איך האב זייער אפט אים געפרעגט וועגן זיינע ביכער, געוואלט פון אים דערגיין צי אים ארט טאקע גארנישט, צי ער זוכט נישט דערגיין ווייטער, העכער. האט ער געגאפט, נישט דערגרייכט צו דער שאלה, במילא, איז נישט געקומען קיין ענטפער.

איין זאך איז מיר קלאר געווארן פון זיינע רייד:

ער האט ליב געהאט אהבת-נפש אלע זיינע מענטשן, וואס ער האט באשריבן. עס איז אים געווען זייער שווער צו פארנעמען פראבלעמען. צו וואס דארף ער זיך מאכן שווער, ווען אלץ ארום אים איז אזוי לייכט, גרינג און שיין, פול מיט געזאנג, מיט ליבע.

עס האט אים געצויגן אין די יידישע שטעט און שטעטלעך. ער האט געוויסט, אז „דארט“ איז דא זיין לייענער, אז דארט נעמט מען אים אויף מיט ליבשאפט און ער איז נאענט צו זיינע אויסגעחלומטע, צאפלידיקע העלדן פון זיינע ביכער.

אודאי האט ער אין די שטעטלעך זיין „ווילדע צילקע“ נישט געטראפן, ער האט אויך זיך נישט אנגעטראפן מיט זיין „אנארכיסטיש מיידל“, נישט מיט די אנדערע העלדן פון זיינע נאוועלעס און זיינע ראמאנען. אבער אים האט געראטעוועט די דאנקשאפט פון דער יידישער יוגנט פאר דער הנאה, וואס ער האט זיי געגעבן מיט זיינע „מעשיות“.

ער האט מיר א מאל דערציילט נאך א יאודע אין א שטעטל, וואס איך האב זייער גוט געקענט, אז נאך זיין דרשה, האט זיך דער גרויסער עולם

געבעטן: לידער, לידער! קיין זינגער בין איך דאך נישט, האט ער מיר געזאגט, האב איך זיי געבעטן: זינגט איר, איך וועל אייך צוהעלפן. האט דער גאנצער עולם זיך צעזונגען „שיין איז רייזעלע דעם שוחטס“, און אזוי זינגענדיק, ארויס אין גאס און זיך צעטאנצט ארום דעם ברונעם, וואס אין מיטן מארק. שעהען האט עס געדויערט. קיינער איז נישט מיד געווארן, קיינער נישט, אלץ האט געטאנצט. דאס גאנצע שטעטל האט זיך אויפגע-כאפט און א געזאנג איז אויפגעגאנגען צום הימל.

נאך דעם, ווי ער האט מיר דאס דערציילט, האט ער אנגעהויבן פאר מיר לייענען פון זיין „אין קאזשמייערזש“:

דריי קלויסטערס אין קאזשמייערזש און אלע דריי זענען מיט ביימער פאררינגלט, מיט ביימלעך א סך; און אונדזער בית־תפילה, להבדיל, שטייט איינזאם, פאררוקט אין א ווינקל, צעבראכן דער דאך...

א ניגון א מידער פארשטארבט אין די ראמען פון אפענעם פענצטער... איך גיי גיך פארביי; דער ניגון באגלייט מיך נישט ווייט מיט זיין טרויער, ער ווערט באַלד צערונען אין זינגען פון מאי...

ווי רופט מען די פייגלעך? ווי הייסן די בלומען? עס האט אונדזער שפראך נישט קיין נעמען פאר זיי: באַשערט זיך צו פרייען אזוי, ווי אַ שטומער, אזוי, ווי אַ שטומער, פארבאָרגן דער וויי...

ער האט מיר געזאגט: די פאָעמע האָב איך געשריבן אין ניינצן־דרייצן און איך האָב נאָך פון איר גאַרנישט פאַרגעסן, ווי איך האָב נישט פאַרגעסן די גרויסע ליבע פון „צילקען“ צו דעם זון פון די לוריעס, די גבירים־אדירים. נישט נאָר ער, דער מחבר, האָט די ליבע פון „צילקען“ נישט פאַרגעסן, אויך נישט פאַרגעסן דעם וואָלד, דאָס טייכל, דעם הימל, דעם גערויש פון די

ביימער און דאָס געזאַנג פון די פייגל אין דעם גרויסן און טיפן וואָלד.
 די טויזנטער, צענער טויזנטער, אַ גאַנצער יידישער דור, סיי אין מדינת־
 פוילן און סיי מחוץ די גרענעצן פון דעם ווייס־לאַנד, האָבן נישט פאַרגעסן
 דעם פשוטן יידישן פּאַלקס־שרייבער, וואָס האָט מיט זיינע תמימות־דיקע
 ביכער זיי פאַרכישופט, זיי געגעבן שפּאַנונג אין זייער שטעטלידיק פאַרשלאָסן
 לעבן, זיי געגעבן אָנהאַלט אין גרויסע ליבעס, וואָס סעגאַלאָוויטש האָט
 אָנגעצונדן — געבראַכט יום־טוב אין דעם עצבות פון יידישן מענטש.
 אָן פּראַבלעמען, מיט זייער ווייניק קינסטלערישע דרכים, אַט־אַזוי־יאָ,
 פּראַסט און פשוט, האָט סעגאַלאָוויטש דערציילט „מעשיות“ פאַר אַ דור,
 וואָס איז געווען פאַרוויקלט אין אַזעלכע גרויסע מרידות, אויף דעם בראַכ־
 שטול פון אַזוי פיל גאולות, פון אַזוי פיל בגידות אין די סאַמע יסודות פון
 דעם ווערט פון מענטש. דער דור האָט זיך אָפּגעשטעלט און געוואָלט די
 דאָזיקע צאַפּלידיקע „מעשיות“ הערן.

טאָ וועמען האָט געקאַנט איינפאַלן, ווער האָט זיך געקאַנט ריכטן, אָז
 דער גורל, דער וויסטער יידישער גורל, וועט אַרויפּוואַרפן אויף די אַקסלען
 פון דעם יידישן פּאַלקס־זינגער דאָס מאַנטל פון דעם גרויסן פּאַלקס־מקונן,
 וואָס זאָל ברענגען אין אונדזער לעבן דעם זאַק מיט געשריי פון אונדזער
 גרויסן פּאַלקס־חורבן, וואָס זאָל אַריינזיינען אין אונדז די גרויסע בכיה
 פון אַ פּאַלק, וואָס האָט געברענט אין די קאַלכאָויונס, וואָס איז אַזוי
 פאַרשעמט געוואָרן און דער הימל, די זון, די לבנה, די שטערן, האָבן
 צוגעזען און געשוויגן?

יאָ, וועמען האָט עס געקאַנט איינפאַלן, ווער האָט זיך אויף דעם
 געקאַנט ריכטן?

איידער מיר נעמען זאָגן די נייע קינות, וואָס סעגאַלאָוויטש האָט אויס־
 געקלאָגט, איידער מיר עפענען דעם גרויסן „איכה“, דאַרפן מיר געדענקען
 אַנדערע צוויי, וואָס האָבן מיט זייער וואָרט אונדז אַריינגעפירט אין דעם
 סאַמע פייער, אין דעם גרויסן לייבן־גרוב, ווו עס האָט געברענט און
 פאַרפייניקט געוואָרן דער גרויסער יידישער קיבוץ פון מדינת־פוילן און
 יידישע קיבוצים פון אַנדערע מדינות און לענדער. מיר דאַרפן געדענקען
 די „שמות“, וואָס זענען געפונען געוואָרן אין מיסט פון דער לאַדזשער

יידישער געטאָ, וואָס האָבן געבראַכט מיט זיך די פּאַעמעס „לך־לך“ און „פּרילינג תּש״ב“ פּון ש. שאַיעוויטש.

מיר דאַרפן געדענקען, אַז די דאָזיקע צוויי פּאַעמעס זענען געווען די ערשטע גרוסן פּון דעם חורבן, און מיט גרויס חידוש האָבן מיר זיך נישט געקאַנט אַפּרייסן פּון דעם אופּן, ווי שאַיעוויטש דערציילט אונדז, וואָס עס איז מיט אים געשען. ווי אַזוי ער גרייט־צו זיין „בלימעלע“, זיין איינציק קינד, צום לעצטן גאַנג, צום פּאַרלענד.

מיר קאַנען נאָך עד־היום נישט תּופּס זיין די רויקייט פּון דעם פּאַטער, וואָס פּירט זיין אייגן קינד צו דער עקידה:

און אַצינד, בלימעלע, קינד־לעב,
טראָן ס׳מענטעלע און לאַמיר גיין —
אַט הוידלט זיך שוין די דריטע גרופּע
און צווישן זיי מזון מיר אויך שוין זיין.

נאָר לאַמיר נישט וויינען, לאַמיר נישט
יאַמערן און להכעיס אַלע שונאים —
שמייכלען, נאָר שמייכלען, אַז ווונדערן
זאַלן זיי זיך וואָס יידן קאַנען.

און נישט פּאַרשטיין, אַז אין אונדזער בלוט
ריזלט קראַפט פּון אונדזערע זיידעס,
וואָס זענען אין אַלע דורות
געגאַנגען אויף כלערליי עקידהס.

אַזוי־אַ רויק־שטיל האַט אונדז שאַיעוויטש פּון דעם יידישן פּאַרלענד
דערציילט. דאַרף מען, בשעת מיר נעמען זאַגן סעגאַלאַוויטשעס קינות
דאָס גוט געדענקען.

מיר דאַרפן זיך אויך דערמאַנען און גוט געדענקען, נאָך אַ מאָל אַרייַן
נעמען אין זיך דאָס גרויסע געוואַלט, דעם געשריי, וואָס איז געקומען פּון די

פלאַמען, וואָס האָט געברענט אונדזער אומה — און אַ וועלט האָט געשוויגן. מיר דאַרפן זיך אויפרייסן איבער דעם געשריי, דאָס „ליד פון אויסגע- הרגעטן יידישן פּאַלק“, וואָס עס האָט אַרויסגעיאַמערט פון סאַמע פייער דער יידישער פּאַעט, וואָס נאָך יאָרן פאַרן חורבן האָט ער זיך צעזונגען מיט אַזוי פיל עלעגיעס און אונדו געוועקט מיט זיין לויטערן טרויער — יצחק קאַצענעלסאָן.

זענען דאָך די צוויי געווען די ערשטע, וואָס האָבן געשריבן מיט פאַרברענטע פענעס, מיט אייגן בלוט אַריינגעשריבן לודר-דורות די מגילות פון יידישן אומקום.

געדענקען מיר זיי, האָבן מיר זיך אין זיי דערמאַנט, ווערט פאַר אונדו קלאַר, ווערן פאַר אונדו נענטער די ימען טרערן, וואָס סעגאַלאַוויטש פאַר- גיסט אויף דעם חורבן.

בשעת מיר זאָגן מיט סעגאַלאַוויטשן זיינע קינות פירט ער אונדו איבער אונדזערע יידישע היימען, די פאַרוויסטע, און עס גייט ווידער אויף אין אונדו די גרויסע ליבע צו די יידן, וואָס האָבן דור-דורות געלעבט אויף דער פּוילישער ערד; עס ווערן לעבעדיק פאַר אונדו די מיליאָנען יידישע נפשות, וואָס זענען דערשטיקט געוואָרן אין דער אַכזריותדיקער שרפה. ווער האָט זיך געקאַנט ריכטן, וועמען האָט געקאַנט איינפאַלן, אַז דער יידישער פּאַלקסזינגער, וואָס האָט געלעבט, געאַטעמט מיט די פּוילישע יידן, זאָל אָפּגעהיט ווערן פון אומקום, זאָל אין זיין גרויסן נע-ונד זיך דערשלעפּן צו די בערג פון יהודה, דאָרט זיך נעמען בינדן זיינע ווונדן און זיך ציעיאַמערן מיט אַזאַ געקלאַג, וואָס זאָל אונדו צעברעכן, זאָל אונדו צערייסן אין אייביקער קריעה, זאָל אונדו צוריקפירן צו די שוועלן פון אונדזערע יידישע היימען, זיך דאָרט אַוועקזעצן און קלאַגן, קלאַגן.

סעגאַלאַוויטשעס „דאָרטן“ און „איצטער“, אויך זיין מצבה אויף „טלאַ- מאַצקע דרייצן“, די היים פון די יידישע שעפּער, זענען עדות, אַז סעגאַ- לאַוויטש איז געווען אַריינגעוואַקסן אין דעם יידיש-פּוילישן שטאַם; געווען אַן אבר, אַ לעבעדיקער טייל פון דעם גרויסן פּוילישן ייד, וואָס האָט תמיד געלעבט אין פחד פאַר דעם חלף.

„דאָרטן“ און „איצטער“ באַוויינט נישט נאָר די אויסדערוויילטע, די

יחסנים, די לומדים, די תלמידי־חכמים. ניין, סעגאל־אָוויטש באַקלאַגט די גרויסע יידישע עדה, וואָס האָט געלעבט אין דעם ווייס־לאַנד און — נישטאַ”.

מען זאָל מיר מוחל זיין דערפאַר,
וואָס איך באַקלאַג זיך אויפן קול...
זי איז אַ צוגאַב צו מיין צער,
מיין נישט פאַרגעסענעם אַמאָל.

זי איז געוועזענער געזאַנג,
וואָס ציטערט אויף פון שעה צו שעה...
אַ ווידערקול, אַן אונטערגאַנג,
אַ שרעקלעך־שרעקלעכער נישטאַ”.

הערט מען זיך גוט איין אין דעם ניגון, וואָס שלאַגט אויף אונדז פון די שורות אין די ספרים „דאַרטן“ און „איצטער“; בשעת מיר לייגן צו אונדזער אויער צו דער ערד, דערהערן מיר נישט נאָר דעם געקלאַג פון חורבן. מיר הערן פון די קלאַגווערטער דעם קלאַנג, דעם ווייטן אַפּקלאַנג פון יענע לידער, וואָס סעגאל־אָוויטש האָט געשריבן, געזונגען אינעם באַגינען פון אונדזער דור. אין יענע לידער געפינען מיר דעם יסוד פון דעם „איכה“, וואָס באַוויינט אונדזער גרויסן פאַלקס־חורבן.

ס’איז נאָכט, עס איז שטיל, איצטער שטויבט נישט אין ערגעץ,
די אַרעמע יידישע קרעמלעך פאַרמאַכט.
פאַרשלאַסן מיט שווערע אַלט־מאַדישע שלעסער...
געלויבט ביסטו, גאַט, וואָס מען רוט כאַטש ביי נאָכט.
פאַררינגלט מיט אַלטע און נייע בית־עולמס
שלאַפט קאָזשמיערזש און חלומט. נאָר עמעץ איז וואָך:
דער פאַסטעך, דער שטומער, באַגעגנט מיך פּלוצלינג.
וואָס ווינקט ער צו מיר? כּפּאַרשטיי נישט זיין שפּראַך:
ער ווייזט מיר דעם שלאַס אָן, ער ווייזט מיר דעם טורעם,

וואָס שטייט אויפן באַרג, ווי אַ פוסטער סקעלעט...
 ווי נישטיק דער טאָג זעט מיר אויס אין דער פינצטער,
 ווי עלנט די וועלט איז ביי נאַכט אַזוי שפעט...

דאָס ליד איז נישטאַ אין „דאַרטן“, נישטאַ אין „איצטער“. עס איז דאָ
 אין דער ערשטער פּאַעמע, וואָס זוסמאַן סעגאַלאָויטש האָט געשריבן און
 געדרוקט אינעם יאָר — ניינצן־דרייצן.
 איצטער הערט:

דאַרט איז איצטער פּרילינג, דאַרט בליען קאַשטאַנען...
 איך ווייס נאָך גענוי, ווי אַ בוים איז געשטאַנען —
 ביי קאַזשמיערזשס אַריינפאַר, ביי יידישע קרעמלעך,
 צעבליטע קאַשטאַנען, ווי לייכטער מיט פּלעמלעך.
 קאַשטאַנען, אַקאַציעס און ווערבעס און ליפעס,
 ביים ברעג קליינע שיפלעך און גרעסערע קריפעס,
 אַ וואַסער אַ ברייטער מיט זאַמדיקע פּלעקן
 און בלויקייט פון הימל אין אַלע פיר עקן.
 פון ווייטן די שפיצן פון יאַנאווער שלעסער,
 אויף יענער זייט ווייסל די פּלאַקייט איז גרעסער,
 די פעלדער־קוואַדראַטן, די פּלאַנצן, די גראַזן —
 דאָס זעט אויס אין גאַנצן אויף הפּקר פּאַרלאַזן.

דאָס ליד איז פון „איצטער“, געשריבן אין ניינצן־פינף־און פּערציק,
 אין תל־אביב. עס איז דאָ אַ טיפע שייכות, סיי אין דער פּאַרעם, סיי אינעם
 ניגון צווישן די־אָ ביידע לידער. וואָלט מען נאָך געבראַכט ראיות פון „די
 וואַנט“ און אַנדערע לידער, וואָס סעגאַלאָויטש האָט געשריבן לאַנג־לאַנג
 צוריק, וואָלטן מיר געזען, אַז עס ציט זיך אַ רויטער פּאַדעם פון סעגאַלאַ
 וויטש דעם באַזינגער און סעגאַלאָויטש דעם באַקלאַגער. עס איז דאָ אַ
 שייכות, אַ גאָר גרויסע שייכות.

י. י. טרונק

פארן מבול

מען דארף אנהייבן ביים סאמע אנהייב. אנדערש וועט זיין שווער תופס צו זיין דעם דרך, וואס אויף אים איז דורכגעגאנגען דער מחבר פון צוויי צענדליק ביכער, וועלכע האבן געבראכט דער יידישער ליטעראטור א שפע פון נוסחאות סיי אין דער יידיש־קינסטלערישער דערציילונג און סיי אין דעם יידישן מאמר; זיין ליטערארישער אנאליז, זיינע קאמענטארן איבער די שאפערס פון אונדזער ליטעראטור און זייערע ווערק.

יא. מען דארף וויסן פון וואנען ער איז געקומען, זיין אפשטאם, די השפעות, די קולטורן, וואס האבן גורם געווען, ער זאל דורך זיי דערזען דאס יידישע לעבן, די וועלט, און דאס שעפן פון זייערע קוואלן פאר זיין אייגן לעבן און זיינע יצירות.

איז איידער מיר נעמען, בתכלית הקיצור, דאס אלץ דערציילן, דארפן מיר אויך אנמערקן, אז בכדי צו דערזען און באנעמען דעם גאנצן וועג פון יחיאל־ישעיה טרונק, דארף מען אוועקשטעלן א גרויסע מחיצה און גוט אונטערשטרייכן דעם דרך פון י. י. טרונק פארן מבול און נאכן מבול, נאך זיין טראגישן נעונד איבער דער וועלט, ביז ער איז געקומען צו די ברעגעס, ווו עס איז במשך פון עטלעכע צענדליק יאר אויפגעגאנגען דער זעקס־מיליאניקער יידישער יישוב — און די גרויס־קינסטלערישע יידישע ליטעראטור — אמעריקע.

לאמיר אנהייבן דערציילן:

געבוירן געווארן איז י. י. טרונק אין אסמולסק, ביי לויוויטש, פוילן, אינעם יאר אכצן זיבן און אכציק. פון פאטערס צד שטאמט ער פון גאר גרויסן יחוס, פון גאונים און רבנים, זיין עלטער־זיידע איז געווען ר' יהושעלע קוטנער, דער בארימטער רבנישער אויטאריטעט אין זיין צייט. זיין פאטער, היים־אברהם, איז געווען א גרויסער למדן, אן עליוני,

האָט צו זיבן יאָר געשריבן העברעיִשע שירים און געשמט מיט זיין גאָנות איבער גאַנץ פּוילן.

פון דער מאַמעס צד — זיין זיידע איז געווען ברוך גזשיוואַטש, אַ פּראָסטער ייד, געשטאַמט פון פּראָסטע יידן, אָבער געווען דער רייכסטער ייִדישער אַרענדאַר אין פּוילן. געהאַט זיינע אייגענע שטעט, וועלדער, טייכן, שלעסער.

איינגעטונקט אין יחוס, אין לומדות, האָט אָבער טרונק אין זיין יוגנט אַנגעהויבן זיך ברעכן, זיך אַפּרייטן פון דער גרויסער אמונה־וועלט, פון דעם רעליגיעזן שטייגער לעבן. געוואָרן פריי און דערצו — אַ ייִדישער שרייבער.

אייידער טרונק איז געוואָרן אַ ייִדישער שרייבער, איז ער געווען אַ העברעיִשער מחבר, פאַרעפנטלעכט אינעם וואַרשעווער אַרטאָדאָקסישן „הקול“ קליינע סקיצעס און שירים. ווען ער איז געקומען צו פרצן, צום ערשטן מאל, מיט זיין פעקל כתבים, איז עס געווען אין העברעיִש, אַ מעשה על־פּי־נוסח פּייערבערגס „לאָן“?“. נאָכן איבערלייענען האָט אים פּרץ געזאָגט: „יונגערמאַן, וואָס טויג אייך איבערצוזעצן אייער ייִדיש אויף העברעיִש, שרייבט עס גלייך אַן אויף ייִדיש“. טרונק האָט געפאַלגט פּרצן און גענומען שרייבן ייִדיש. זיין ערשטע סקיצע האָט פּרץ געדרוקט אין זיין „וואַכנשריפט“ — אַ סקיצע, וואָס האָט געמאַלן אַ זונאוּפּגאַנג אין דער אַלפֿן.

אויף די פּרייע פעלדער און אין די וועלדער פון זיין רייכן זיידנס גיטער, איז אין זיין יוגנט איינגעפלאַנצט געוואָרן אין אים אַ ליבשאַפט צו דער לאַנדשאַפט, צו דער נאַטור און די אַ באַשרייבונגען זענען אויפֿ־גענומען געוואָרן, ווי אַ נייער אַנזאָג אין דער ייִדישער ליטעראַטור. ער האָט געמאַלן קינסטלעריש די לאַנדשאַפטן, געבראַכט דעם ריח פון די פעלדער און וועלדער, וואָס איז ביז אים ניט געווען שכיח.

זיינע שאַפונגען זענען אויפגענומען געוואָרן מיט גרויס אינטערעס. נישט נאָר פּרץ האָט אים געהאַלטן אין איין לויבן, נאָר אויך שמואל ניגער האָט שוין אין יענער באַגינען־צייט געפונען אין טרונקן אַ כּוח, אַ זעלבשטענדיקן קוק אויף מענטשן, און צוגעזאָגט דעם מחבר אַ סך נחת.

י. י. טרונק האָט זיך אַרויסגעלאָזט איבער דער וועלט, געמאַכט נסיעות איבער אַ סך לענדער, סיי אין אייראָפּע און סיי אין די ווייטסטע לענדער פון מזרח. ערב דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט טרונק פאַר־בראַכט אַ האַלב יאָר אין ארץ־ישׂראל, געשריבן זייער אַ סך פון די לענדער, וואָס ער האָט באַזוכט, און בעת ער איז געקומען נאָך דער מלחמה, פון ציריך אין פּוילן, האָט ער זיך אין גאַנצן באַנייט, געוואָרן אַ שרייבער מיט אַ גרויסער יידישער קולטור, וואָס ער האָט געירשנט פון זיינע אבות, און מיט אַ ברייטער וועלטלעכער קולטור, געשעפט פון די ליטעראַטורן פון די אומות־העולם — און זיינע אַרבעטן געשריבן מיט אַן אייגענעם נוסח, וואָס האָט געהאַט זיינע וואַרצלען אין דער טיף־יידישער טראַדיציע, דורכגעאַדערט מיט די פּראַבלעמען פון דער גרויסער וועלט. אַרויסוואַקסנדיק פון אַזאַ גרויסער וועלט, וווּ אַלץ איז געווען באַהויכט מיט אמונה, מיט התרוממות, מיט קידוש־השם, מיט געפינען אַ יש אין יעדער נקודה אינעם מענטש; אַ וועלט, וואָס האָט געפלאַמט און באַלויכטן דעם יידיש־רעליגיעזן מענטש, אַ וועלט, וווּ דער „דאָ“ איז נאָר אַ פּרוּדור צו אַנדערע העכערע, שענערע און ליכטיקערע וועלטן, האָט י. י. טרונק אויך אין זיינע שאַפונגען גענומען אַריינפירן דעם אָפּשיין פון דער אַ וועלט, אַריינברענגען אין דער ליטעראַטור די גרויסע רוחניות און מבטל מאַכן דאָס גשמיותדיקע אינעם מענטש, אין לעבן.

ער האָט געהאַלטן אין איין זוכן דאָס פינטלע אידעאַליזם אינעם מענטש, אינעם ייד, און האָט ממש נישט געקאַנט פאַרטראַגן דעם מגושמ־דיקן מאַטעריאַליזם. געזוכט אַן אַנשפאַר, אַ באַזע פאַר זיין דרך, און זייענדיק אַ גרויסער תּלמיד פון דער געשיכטע, האָט ער סיי אין זיין לעבן און סיי אין זיינע קינסטלערישע תּשוקות, געפונען אַן אַנלען אין דער ווייטער געשיכטע, באַזונדערס אין דער יידישער.

איז דאָך אָבער דאָס לעבן האַרט, אַכזריותדיק, גייט טרונק אַוועק צו דער מיסטעריע, צו דעם פאַרהילענעם, און פון דאָרט הייבט ער אַן שפינען זיינע מעשות. איז ער אינעם לעבן, אין דער טאַג־טעגלעכקייט געקומען צום „בונד“. געקומען צו דער באַוועגונג, וואָס האָט הינטער זיך אַזאַ העראַזשע געשיכטע און האָט אַזוי פיל צוזאַגן פאַר דעם מאַרגן, געקומען

אין דער באַוועגונג צו געפינען דאָרט אַ שמץ פון יענעם גרויסן אידעאָליזם, וואָס ער האָט געזוכט אין זײַן יוגנטוועלט. עס האָבן אים געצויגן און גערופן די גרויסע מחנות, וואָס זענען געווען גרייט פאַר זײער אידעע ברענגען די גרעסטע קרבנות, גיין אויף קידוש־השם, ווי עס זענען געגאַנגען זײנע יידן אין די פּרײַערדיקע דורות אויף די עקידות פאַר זײער אמונה.

דעם דאָזיקן דרך האָט ער אויך געוואָלט אַריינפירן אין דער יידישער ליטעראַטור. האָט ער אָנגעהויבן שרייבן פּילאָסאָפּיש־מיסטערעזע געשיכ־טעס, ווי „סימפּאָזיאַן“ און „אַבערגלויבן“ און אַ סך אַנדערע „מוראדיקע מעשות“ ווי זײַן באמת יידישע, גרויסקינסטלערישע דערציילונג „יאָסעפּוס פּלאָוויוס פון ירושלים“. אין די דאָזיקע יצירות זײנע האָט ער באַנוצט די שפּראַך און דעם אַלטן יידישן נוסח פון טייטש־חומש און תחינה. ער האָט אין זײנע יידיש־געשיכטלעכע דערציילונגען אַרויסגעוויזן זײַן קרובה־שאַפט צו יענע גרויסע יידישע געשטאַלטן, געשילדערט זיי קאַלירפּול, לעבעדיק און אַרויסגעבראַכט זײער גרויסע טראַגיק און זײער קלעם.

אָודאי פּאַלט טרונק אַפט מאָל אַריין אין דעם ים פון מליצה, ווען ער וויל אַרויסברענגען דעם גאַנצן מהות פון זײנע געשטאַלטן. זענען דאָס אַבער נאָך די צויטן פון יענער וועלט, וווּ מליצה איז געווען אַ גרויסער טייל פון לעבן, וווּ פּלפּול איז געווען דער עמוד־התווך פון דעם נוסח, פון לומדות און גאונות.

וואָלט מען געקאָנט ברענגען אַ סך ראיות, אַז טרונק האָט געזוכט אַריינצוברענגען אין זײנע דערציילונגען, נאָוועלן, דאָס הויכע, דאָס דער־הויבענע און נישט געהאַט אין זײנע יצירות קיין שמץ פון דעם מגושמדיקן מאַטעריאַליזם.

עס האָט אים גאַרנישט געאַרט, וואָס אין דער גרויסער וועלט, ביי די אומות העולם, איז שוין אידעאָליזם אַראָפּ פון דער אַרענע: אַז שוין לאַנג איז דער פּאַטער פון נאַטוראַליזם אין דער ליטעראַטור, עמיל זאַלאַ, אַרויס־געטראָטן אין קאַמף קעגן ראַמאַנטיזם. אים האָט דאָס גאַרנישט געקומערט. פאַרקערט, ער האָט מיט גרויס עקשנות זיך פאַרפאַנצערט מיט זײַן אידע־אַליזם, מיט זײַן גרויסן נעכטן, מיט זײַן פּילאָסאָפּישער שיטה, זיך גע־

הויבן הויך און העכער איבער דער מאטעריאליסטישער וועלט, איבער דער מגושמדיקייט אין לעבן.

נאך שארפער איז געווארן זיין קאמף, בשעת ער האט זיך גענומען צו זיינע ליטערארישע אַנאַליזן און קאמענטארן איבער שרייבערס און ביכער. דאָ האָט ער אָנגעהויבן פירן זיין אייגענעם „טיש“, נישט רעכט נענדיק זיך מיט אַלע כללים, מיט אַלע אָנגענומענע דרכים אין דער ידייִ שער ליטעראַטור. דאָ איז זיין מלחמה געוואָרן אַזוי שאַרף, אַז נישט איין מאָל איז ער געשטרױכלט געוואָרן און — אַפילו מורד געווען אין זיין רבין גופא, אין פרצן, שוין אַפגערעדט פון אַנדערע גרויסע פיגורן אין דער יידישער ליטעראַטור.

אין זיין טרילאָגיע: „שלום־עליכם, זיין וועזן און זיינע ווערק“, „שיק־זאַל און בטחון“ (טביה דער מילכיקער) און „שיקזאַל און שפיל“ (מנחם־מענדל), האָט י. י. טרונק געפונען דאָס ריכטיקע אָרט אויסצושפרייטן זיינע אידעאָליסטישע פליגל. דאָ האָט ער ממש באַוווּן ווונדער און די יידיש־ליטעראַרישע וועלט האָט זיך טאַקע שטאַרק געחידושט.

אַ „קלייניקייט“. ער האָט אַראַפגענומען טביהן פון זיין מילכוכגעלע, אים אָנגעטאָן אַ טאַגע און געמאַכט אים פאַר אַ ראַבינדראַנאַט טאַגאַרע, עס פעלט אים בלוז טאַגאַרעס לידער, דערציילונגען און מאַמרים. ער האָט טביהן אַרויפגעפירט אויף דער וועלט־אַרענע, אים צוזאַמענגעפאַרט מיט די גרויסע טראַגיקערס, וואָס יעדעס וואָרט פון זייערע מיילער האָט אַ תוכן, אַ טיפן זינען און באַטייט.

עס איז טרונקן נישט אָנגעשטאַנען, אַז טביה זאַל זיך אונטערברומען אַ ניגון, אַ שמיים טאָן מיט זיין בייטשל און מיט אַ גלייכווערטל, מיט אַ פּסוק אַפּקומען זיינע פאַר יאָר. ניין, עס איז אים נישט אָנגעשטאַנען. ער האָט דערזען אין טביהן, אין זיינע טעכטער, אין טביהס יידענע, אין דער גאַנצער סביבה זיינער, די גרויסע וועלטשפּיל, וואָס עס רוישן אַזוי מיט איר אַלע פּילאַסאָפּן, מחברים און בינע־קינסטלערס — און דעם גאַנצן כּוֹר־האַרץ מאַכן זיי ציטערן. דאָס איז טביה, זאַגט י. י. טרונק. ער געפינט אין טביהן נישט אַ קרעכצער און אַ וויצלער; נישט אַ יידל, וואָס ציטערט פאַר אַ גוי, פאַר אַ קנעפל, ניין! ער דערזעט אין טביהן

דעם גרויסן יידישן עפאס פון אלע דורות, די יידישע עקשנות, דעם יידישן קידוש-השם און דעם גרויסן יידישן בעל-בטחון. י. י. טרונק גער-פינט נישט קיין גלייכן צו טביהן אין דער גאַנצער אומות-העולמדיקער פאַנאַראַמע; נישטאַ קיין טראַגיק, וואָס קאָן זיך פאַרגלייכן מיט דער טראַגיק פון דער אַ שטילער יידישער געשטאַלט, וואָס מיט איר איז פול דאָס גאַנצע יידישע לעבן אין אלע דורות. י. י. טרונק געפינט אין טביהן זיין אידעאַל, זיין אידעאַליזם, וועלכן ער זוכט אַרום איבער דער גאַרער וועלט.

נאָך מער:

י. י. טרונק באַווייזט, שוואַרץ אויף ווייס, אַז אַלץ, וואָס שלום-עליכם האָט באַשאַפֿן, איז נישט געווען מיט דער כוונה מען זאָל האָבן פון וואָס צו לאַכן, צו האָבן אַ ביסל עולם-הזהדיקע הנאה. ניין, אין מנחם-מענדל זעט י. י. טרונק די געשטאַלט פון די גרויסע העלדן אויף דער וועלטבינע. ער איז נישט אַ פּלאַנענדיק יידל איבער דעכער, נישט אַ שאַקלדיקער צאָן אינעם יידישן מויל. ער איז די חכמה אַליין, דער גרויסער בעל-שכל — ער זעט דעם גרויסן קלעם, אין וועלכן עס געפינט זיך דער מענטש. טרונק וויל נישט געדענקען אין דעם נאַקעטן רעאַליזם פון שלום-עליכמס מענטשן; פאַר אים איז דאָ נאָר דאָס העכערע, דאָס גרויסע שטרעבן צו די הימלען, אַפּילו, ווען זיי גייען אויף די גרויסע לייטערס אין לאַכעס, אין שמאַטעס, פאַרהונגערטע, געטריבענע פון ביטערע מגוש-מדיקע פיינט.

האַט זיין טרילאָגיע אַרויסגערופן גרויסן דערווידער אין דער יידיש-ליטעראַרישער וועלט. עס האָט זיך געדאַכט, אַז טרונק וויל אַרויפלייגן אַ צו גרויסע משא אויף די שוואַכע פלייצעס פון טביהן, פון מנחם-מענדלען, פון שלום-עליכם.

איז טאַקע די מעשה געווען אַזאַ:

ווי גיך עס איז נאָר אַרויס, „שלום-עליכם, זיין ווען און זיינע ווערק“, אינעם יאָר ניינצן זיבן און דרייסיק, נאָך איידער י. י. טרונק האָט באַ-וויון אַנצושרייבן די אַנדערע צוויי ביכער פון דער טרילאָגיע, האָט שמואל ניגער אין זיין מאמר געזאַגט טרונקן: לא. דאָס איז נישט טביה, דאָס איז

נישט שלום-עליכם. עס איז י. י. טרונק. ניגער האָט געזאָגט: מאַכט נישט פון טביהן און פון מנחם-מענדלען קיין הימלמענטשן. זיי זענען פאַלקסיידן, אַן פליגן אין די נעז, נאָר אַזוי האָט זיי שלום-עליכם געזען און זיי דערלאָנגט.

עס איז אין דעם מאמר געווען אַ שאַרפע אַטאַקע אויף דעם גאַנצן מין אידעאָליזם, וואָס טרונק זוכט אַריינצופירן אין דער ליטעראַטור, בפרט אין אַזאַ רעאַליסטישן, נאַטירלעכן שרייבער ווי שלום-עליכם. טרונקס קוק האָט נישט געשטימט נישט מיט דעם דרך-המלך אין דער ליטעראַטור, נישט מיט ניגערס וועלטבאַנעם.

האָב איך אין מיינע „טינט און פעדער“ נאַטיצן אין דער ניו-יאָרקער „פרייע אַרבעטער-שטימע“ זיך איינגעשטעלט פאַר טרונקן. האָב געבעטן ניגערן, ער זאָל עפענען אַ שפאַרע, אַ טירעלע, און אַריינלאָזן אַ פריש ווינטל אין דער ליטעראַרישער שטוב.

מיר איז גאָר נישט איינגעפאַלן, אַז מיין קליינע נאַטיץ וועט מחיה-נפשות זיין י. י. טרונקן.

אַט איז טרונקס אַ בריוול:

מיין ליבער פריינד

גרשון פאמער און

היינט אין דער פרי, האָט מיין בריווטרגער מיר געבראַכט אַ בריוו פון יוסף אַפאַטאַשו. אין דעם פאַקעט, אַ „פרייע אַרבעטער שטימע“ מיט אייער אַפטיילונג „טינט און פעדער“. אַפאַטאַשו שרייבט מיר, אַז א. סאַקאַלאָווער, דאַס זענט איר. זענען מיר דאָך גאָר אַלטע באַקאַנטע פון די וואַרשעווער יאָרן. איר, אַ בלאַנד יונג בחורל און איך, אַ „פרייץ“, פלעגן שפאַצירן איבער די וואַרשעווער גאַסן. טאָ אַ דאַנק אייך פאַר זיין מיין מליץ-יושר. בין גאָר צופרידן. וואָס עס האָט זיך געפונען אַ מענטש, וואָס זאָל זיך איינשטעלן פאַר אַ טראַפעלע אידעאָליזם. זייער צופרידן. אגב, אַרטור זיגלבוים האָט מיר געהאַט אַפגעגעבן פון אייך אַ גרוס, ער האָט מיר גע-זאָגט, אַז איר האָט אים באַהאַנדלט, ווי אַ קיסר, בשעת ער האָט

פֿאַרשפּרייט אין אייער שטאָט די „קולטור־ליגע“־ביכער. ער איז געשלאָפֿן אין אייער בעט און געגעסן ביי אייער טיש.
נאָך אַ מאָל — אַ דאַנק. אפשר וועלן מיר זיך נאָך אַ מאָל זען. —

מיט גרוס און ליבשאַפט
אייער
י. י. טרונק

כ'האַב דאָס בריוול געוויזן ניגערן. ער האָט געזאָגט, אַז ער אַליין וועט טרונקן אָנשרייבן אַ בריוו. ניגער האָט אים טאַקע אָנגעשריבן אַ גרויסן בריוו, אויפגעקלערט זיין קוק אויפן שלום־ליכט־בוך און — עס איז געוואָרן שלום על ישראל.

קומען מיר צוריק צו אונדזער ענין:

אין זיין להוטקייט צו זוכן אומעטום דעם אידעאָליזם, האָט י. י. טרונק אָנגעשריבן זיין בוך „אידעאָליזם און נאַטוראַליזם אין דער יידישער לי־טעראַטור“ — אַ שווערד איבער זיין אייגענעם קאַפּ.

דאָס בוך האָט אַ הקדמה פון מ. וויינווילד (קאַווע). איז די הקדמה ווערט פֿאַרן קיסר צו שטעלן. אַזאַ משונהדיקן פּילפּול וואָלטן די גרעסטע היצקעפּ, די גרעסטע לומדים נישט געקאַנט אויספּילפּען. איבער דער הקדמה וואָלט מען געדאַרפט מאַכן אַ ספּעציעלע שטודיע צו דערזען דעם מצב פון קריטיק, אין יענע טעג, אין מדינת פּוילן.

לאַמיר צוגיין צום בוך גופּא.

אָודאי געפּינט י. י. טרונק אַ סך אידעאָליזם אין פּרצס דרך. ער איז זייער גערעכט בשעת ער טייטשט פּרצן אַזוי לאַנג ביז ער קומט צו דער מחשבה, אַז „אין דער נייער יידישער ליטעראַטור האָט פּרץ דער ערשטער געהאַט דעם מוט אָפּן אַרויסצוזאָגן: אין שול אַריין! עס איז בשום אופן נישט געווען קיין רוף צו פרומקייט, צו אַרטאָדאָקסישער אָפּגעשטאַנענקייט (וואָרעם דער רוף צו „פרומקייט“ איז פֿאַר אַ סך פון אונדזערע, אַנ־טוישטע ראַדיקאַלן) נישט געווען פּרעמד. פון מורא פֿאַר דער וועלט האָבן זיי זיך געוואָלט באַהאַלטן הינטערן שטילן יידישן פּרוכט). פּרץ האָט

גערופן צו די קוואַלן פון יידישער שעפּערישקייט, צו דעם אורעלעמענט פון דעם יידישן וועלט־דאָזיין: צום אידעאָליזם.

קומט אויס, לויט טרונקן, אַז פּרץ האָט אַלע זיינע האָפּענונגען גע־לייגט אויפן יחיד, נאָר אויף דעם מענטש, וואָס קאָן קלאַפּן אין טיש און זיין פּאַרעקשנט, „ווי עס איז דער אַלטער ייד, ר' שלמה. גרייז־גראַ — ווי דורות, אין שטריימל און אין דער ווייס־זיידענער זשיפעצע אַנגעבויגן איבער הייליקע פּאַרשטויבטע פּאַליאַנטן, האָט ער אויסגעקוקט אַ צייכן: „שבת זאָל זיין, שבת! חרוב זאָל ווערן די וועלט! אַט קומען מיר, שבת־יום־טובדיקע, זינגעדיקע, טאַנצנדיקע.

אַ, גרויסער טאַג, שבת!

גיט טרונק זיין פרוש:

„דער קאַלעקטיוו וועט נישט דערגיין ביז צום לאַנד פון אייביקן שבת. די לעצטע האָפּענונגען פון דער געשיכטע ליגן נישט אויפן קאַ־לעקטיוו.

וואָדען?

פּרץ שטויסט די וועלט אין די אַרעמס פונעם יחיד, דעם אויסדער־וויילטן, די יחידים טראַגן די פּאַראַנטוואַרטלעכקייט אויף זייערע אַקסלען, די פּאַראַנטוואַרטלעכקייט פון דורות. „די פּאַראַנטוואַרטלעכקייט פאַר דעם פיין און די ליידן פון די מענטשן. די יחידים מיט די אַדלערבליקן, וואָס זעען דעם לעצטן טאַג פון די דורות, זיי זעען דאָס ליכט“.

זאַגט י. י. טרונק, אַז דאָס איז פּרץ און קומט צו דער מסקנא, אַז שלום אַש איז דער „נביא“ פון קאַלעקטיוו. זיין „שטעטל“ איז דאָס גע־זאַנג צום כלל, צו די גרויסע כוחות, וואָס געפינען זיך אינעם כלל. איז עס אַ גאַר פיין שטיקל פּילפּול. מעגן מיר יא, אָדער נישט מסכים זיין מיט אַ זאַק, סיי אויף פּרצן און סיי אויף אַשן. אָבער דער פּילפּול אַרום דעם איז נישט כפּירהדיק. ער בלאַנדזשעט. נאָכן אַפּשווימען אַ סך פון די רייד, בלייבט אַ קרן, אַן עפעס, וואָס לאַזט זיך טייטשן און פאַר־טייטשן.

קומט אָבער צו ווייסנבערג, צו עוזר וואַרשאַווסקי און צו חיים־נחמן

ביאליק, איז אַ גאַנצע מרידה. י. י. טרונק האָט זיך פאַרמאַסטן די דאָזיקע דריי שרייבערס עוקר מן השורש זיין.

אויב אין די מאמרים איבער פרצן און אַשן נוצט טרונק זיין הויכן סטיל פון חקירה און פילפול, איז אָבער ביי די דריי י. י. טרונק זייער ניכר טער און ער צערייסט אויף שטיקער זייערע ביכער, צעוואַרפט די בנינים מיט גרויס הנאה, אָן אַ ציטער מיט אַ ברעם.

פאַר ווייטנבערג און וואַרשאַווסקין האָט זיך י. י. טרונק זייער דער־שראַקן. ווייטנבערג מיט זיין „שטעטל“, מיט די גאַרבערס, עס־הארצים, און וואַרשאַווסקי מיט זיינע „שמוגלאַרס“ זענען געקומען חרוב מאַכן זיין אידיליע, וואָס האָט אים אַזוי געגלעט אין פרצן און אין אַשן. טרונקן זענען בכלל פרעמד געווען אַזעלכע יידן, במילא האָט ער נישט געקאַנט זיי זען, נישט געקאַנט זיי תופס זיין.

יידן גנבים, זונות, שיכורים — זיי זענען וואַרשאַווסקיס יידן, נישט טרונקס.

ווייטנבערג און וואַרשאַווסקי האָבן אומגעוואַרפן די פיראַמידע, טרונקס וועלט פול מיט אידעאָליזם. איז ער זיך אין זיי נוקם, וויל זיי בכלל נישט אַנערקענען, אַרייננעמען אין דעם כלל־ישראל.

שרייבט ער אין זיין ווייטנבערג־אַנאַליז:

„ווייטנבערגס, נאַטוראַליסטיש' שטעטל געפינט זיך גראַד ווי אַ קליינע נישטיקע אַאָזע אין דעם ים פון רעוואָלוציאַנערן מענטשלעכן אויפברוין. אין דער געזעלשאַפט און אין די סאַציאַלע קלאַסן פון גרויסע פעלקער שפילט זיך אָפּ דער קאַמף וועגן דער וועלט, וועגן דער צוקונפט. בכלל מאַניפעסטירן זיך אין דעם דאָזיקן קאַמף די אינערלעכע פאַרלאַנגען פון די מענטשן. ווייטנבערגס „שטעטל“ — די ווירקלעכקייט אָן אַ שום פאַר־וואָס' — ווערט פון די דאָזיקע שטראַמען אויפגעהויבן ווי אַ קליין שפענדל. אויפגעהויבן, אָבער נישט דערהייבן. בלייבט דאָס „שטעטל“ אויך אין מיטן דער אַטמאָספער פון רעוואָלוציאַנערע קאַמפן אַרגאַניש פול־שטענדיק אידעענלאַז. קליינלעך.“

אַזוי האָט טרונק אַפגעפסקנט ווייטנבערגן און זיין „שטעטל“, וואָס

האָט געגעבן אונדזער ליטעראַטור די אַנדערע זייט פון דער יידישער
מטבע — די וועלט פון סאַמע אָפּגרונט.

נאָך ביטערער איז טרונק אויף וואַרשאַווסקין:

„אין וואַרשאַווסקיס, שמוגלאַרס' הייבט זיך טאַקע אָן די דעגענע־
ראַציע פון שטעטל אָן שום פאַרשפּילן. באַלד ביי דעם ערשטן צונויפ־
טריט מיט דער וועלט פּאַלט אַלצדינג צוזאַמען. די פּוסטע קאַמעדיע איז
שוין פון לאַנג אָן געווען פאַרענדיקט. ס'איז נאָר נישט געווען קיינער,
וואָס זאָל אַנוואַגן דעם סוף. די ברוטאַלע מענטשהייט האָט עס געטאַן.
וואַרשאַווסקי וויל מיט זיינע פאַרשויןען נישט מאַכן דעם אַנשטעל פון
טראַגישע העלדן. זיי זענען גראַטעסק ווי די מצורעים. זייער אונטער־
גאַנג איז נישט קיין טראַגעדיע, עס איז אַ גערעכטע קאַנסעקווענץ. נישט
שטענדיק איז דאָס שיקזאַל אומגערעכט. קיינער פון וואַרשאַווסקיס טיפּן
האָט מיט זיין אונטערגאַנג גאַרנישט פאַרלוירן“.

אַזאַ פנים האָט ביי טרונקן עוזר וואַרשאַווסקי, וואָס האָט געלאַכט
מיט טרערן און מיט בלוט געמאַלט דאָס יידישע שטעטל נאָכן ערשטן
וועלטקריג.

קומט טרונק צו ביאַליקן, איז הימל עפּן זיך. נישטאַ קיין שום כוח,
וואָס זאָל אים צוימען און דערזען און ביאַליקן דעם גרויסקן בעל־שירה,
דעם מבשר פון יידישער תּחיה. ער דערפּילט נישט אין ביאַליקן דעם
מייסטער פון דער העברעיִשער שירה, דעם באַזינגער פון יידישער בענק־
שאַפט נאָך גאולה.

ביאַליק איז אויך נישט פון יענע יידן, וואָס טרונק האָט זיי פאַרגע־
דענקט פון זיינע יוגנט־יאַרן און האָט זיי אַריינגענומען אין זיין חלום
פון דער אידעאָליסטישער מחנה.

מען דאַרף אויך צורעכענען צו דער „פאַר־מבול־תּקופּה „וועלט־
חשבון“ — לידער און פּראָזע וועגן דער וועלט און „צווישן ווילן און
אַנמעכטיקייט“ — וועגן ה. ד. נאָמבערג.

אויב די לידער זענען ביי טרונקען געווען אַ שפּיל אַזאַ, איז זיין
בוך וועגן נאָמבערג, וואָס איז אויך געווען אַ בן־דור פון טרונקן, און

מיט אים צוזאמען איז ער געזעסן ביי פרצעס טיש, געווען אַ טיפער אַנאַליז איבער דער גרויסער רעטעניש אין אונדזער ליטעראַטור. ס'קאָן זיין, אַז זיין פּילזייטיקייט, זיין צעשפּרייטקייט, האָט אים נישט געגעבן קיין מעגלעכקייט, פּאַרן מבול, זיך צו פּאַרנעמען מיט איין געביט און אים דערפּירן צו שלימות. וואָלט ער געהאַט די מעגלעכקייט זיך צו קאַנצענטרירן און אָפּגעבן זיך מיט איין באַשטימטער פּאַרעם, וואָלט ער זיך געקאַנט אויפהייבן צו הויכקייט, צו גרויסע קינסטלערישע דערגרייכונגען. האָט ער עס פּאַרן מבול נישט באַוווּזן צו טאָן. וועט זיין אויפן פּלאַץ, איידער מיר גייען איבער צו טרונקס גרויסן פּאַרמעסט אויף דער אַמעריקאַנער ערד, צו ברענגען זיינס אַ ליד, וואָס באַוווּיזט, אַז אויך אין פּאַעזיע האָט טרונק געקאַנט זינגען מיט זיין אייגן קול. וועלן מיר, איידער מיר גייען איבער צו י. י. טרונק נאָכן מבול, ברענגען זיין ליד „חשבוין“:

מען וועט מיך אַריינלייגן אין קבר
 ווי אַ צעבראַכענעם שאַרבן.
 די ביימער וועלן רוישן:
 וועמען האָט מען דאָ באַגראָבן?
 דעם קלענסטן ייד אין גושן,
 צי דעם נביא משה?
 ווער וועט דאָס לאַנד אַרבן
 ווען אַלע מוזן שטאַרבן?

געדאַנקען זענען ווי שפּילצייג
 אויף די ראַנדן פון דער אייביקייט.
 קינדער שפּילן זיך מיט מושלען
 אויף די ברענגעס פון אַטלאַנטיק.
 מיר הערן ווי אַ רוישן
 אין די ווייטענישן.
 וואָסערן ברויזן און שוימען

אין די האַר־זאָנטישע רוימען.
וואָס ווייסן מיר פון תהומען?

מיר מיינען:
אַרום דעם מענטש טוישן
זיך די זיינען
ווי אַקטן פון שוישפילערישער ראַמאַנטיק.
עס שיינען
די צייטן ווי ליכטלעך וואָס צאַנקען.
דאָס אייביקע ציטערט אין אונדז
ווי דער שאַטן פון שלאָף
אַרום אַ קראַנקן.
אַ פויגל איז פאַרבייגעפלוין —
אויך זיין שאַטן איז אַנטלאָפן.
איך האָב געטראָפן
דאָס גליק אין דעם געשטאַלט
פון אַ קונצן־מאַכער.
ער האָט זשאַנגלירט מיט הרף־עינס
ווי מיט אין־סופן.
פון די וואַלקנס האָט אַראַפגעקוקט די זון —
ווי אַן אויג פון אַ מת איז אָפן.

(„קוואַלן און ביימער“, פאַרלאַג „אונדזער צייט“, ניו־יאָרק)

נאָכן מבול

איז י. י. טרונק, נאָך לאַנגע וואַגלענישן, אַנגעקומען אין דער גרעסטער
יידנשטאָט פון דער וועלט — ניו־יאָרק. געקומען איז ער און זיין ווייב
חנה. זיין טאָכטער איז געבליבן ערגעץ אין דער פרעמד.
געקומען איז טרונק בעירוים ובחוסר כל, ווי דער טאַטע יעקב, מיט
זיין איינציק פאַרמעג, מיט זיין שטעקעלע אַריבער די גרויסע און פאַרבליבן

טיקסטע וועגן אין דער וועלט. דערציילט ער, ביים סוף פון דער שלום-עליכס-טרילאגיע, וואס איז שוין דערשינען אין ניינצן פיר און פערציק אין ניריאַרק („ציקאַ-פאַרלאַג“):

„איצטער בין איך אין אמעריקע. ווי אזוי איך קום אָהער איבער אַלע ימים, איז אַ באַזונדערע מעשה־נסים און עס געהער אין באַרייך פון מיינע זכרונות.“

האַט ער זיך איינגעאַרדנט אין אַ דירה און זיך פאַרבונדן מיט אַ פּרומער יידישער טאַגצייטונג, „דער מאַרגן־זשורנאַל“.

האַבנדיק די אילוזיע, אַז ער רעדט צו אַ לומדישן לייענער, איז ער ווידער אַריין אין די „אַלטע מעשות“, די אויסטערלישע געשעענישן פון יידישן פּאַלקסלעבן; ווידער אַנגעהויבן צו פּילאַסאָפּירן, אַנצופּילן זיינע מעשות מיט טיפע יידישע מחשבות — אַוועק צום יידישן פּאַלקלאַר, אַוועק צו די אַלטע פּאַליצעט, וווּ עס איז דאָ אזוי פּיל פּאַלקס־חכמה. צוריק צו די „כעלמער חכמים“, צו „שמחה פּלאַכטע“ און צו די געשטאַלטן פון ווייטן יידישן עבר.

האַט אָבער דער ביטערער גורל אים אויך דערגרייכט אין זיין נייער היים, וווּ ער האַט אין מנוחה געוואַלט פּונאַנדערוויקלען זיין געצעלט: זיין ווייב חנה איז געשטאַרבן אינעם חודש נאַוועמבער, ניינצן פיר און פערציק. טרונק איז געבליבן איינער אַליין, פאַראַבלט, אין אַזאַ שגעונדיקער וועלט.

האַט ער זיך אויפּגעהויבן פון שבע־הַבענקל און ווידער געשפּאַנט ווייטער. געאַנגען העכער. גענומען נאָך טיפּער גראַבן, געוואַלט זיך דערגרונטעווען צו דעם סוד פון דער גרויסער יידישער מיסטעריע אין דער וועלט און עקשנותדיק גענומען ווידער שאַפּן. געזוכט צו געשטאַלטיקן אַ גרויסן, שטאַרקן יידישן העלד, וואָס זאָל בלייבן אויף אייביק אַ דענקמאַל, אַ זכר לְדוֹר־דורות.

דערמאָן איך זיך:

עס איז געווען אַ פּרילינגטאַג אין דער גרויסער שטאָט ניריאַרק. מיר זענען אַראָפּגעגאַנגען, באַרג־אַראָפּ צום האַדסאָן. עס זענען געאַנגען יחיאל־ישעיה טרונק, יוסף אַפּאַטאַשו און איך. מיר זענען אַלע דריי

געגאנגען פון אַפּאַטאַשוס דירה, וואָס איז געווען נישט ווייט פון דעם טייך, וואָס ציט זיך איבער ניריאַרק. מיר האָבן זיך אַוועקגעזעצט אויף אַ באַנק. ניריאַרק האָט געלויכטן, געשיינט אין דער זון. עס האָט זיך דערטראַגן צו אונדז דער רעש, דער טומל, דער אימפעט פון דעם כּרך, איבערן טייך זענען געגאנגען שיפּן אַהין און צוריק און קיינער פון אונדז האָט נישט אויסגערעדט קיין וואָרט. אַלע דריי אין אַ טיפּן שווייגן.

עס איז געווען אַ טאַג פון יענע טעג, ווען די בלוטיקע בשורות האָבן דערגרייכט צו דער נייער וועלט: פּוילן ברענט, דאָס יידישע לעבן ווערט חרוב. עס אַרבעטן די גאַזקאַמערן, יידן ווערן דערשטיקט אין די געטאַס, פאַרברענט אין די קאַלכאויונס.

טרונק האָט גענומען בייסן די שפיצן פון זיין באַרד. געברומט אין זיך: רחל מבכה על בניה. גענומען זיך שאַקלען. אַפּאַטאַשו האָט זיך אויפגעשטעלט, אַרויפגעלייגט זיין האַנט אויף טרונקס אַקסל און אַווי געזאַגט:

„ר' יהושעלע קוטנערס אייניקל, נישט קיין עצבות, נאַר נישט קיין עצבות. איר ווייסט דאָך יאָ דעם ריכטיקן טעם פון חסידות. מיט עצבות קאַן מען גאַרנישט דערגרייכן.

הערט: עס איז נישט גוט מיט די פּוילישע יידן, זייער נישט גוט. עס איז נישט גוט מיט אַלע יידן, נישט גוט. ווייסט איר דאָך, אַז אין די גרעסטע שטורעמס אין אונדזער געשיכטע האָבן יידן געפלאַמט מיט אמונה, מיט בטחון, מיט דעם טיפּן גלויבן אין דעם יידישן נצחון.

וואָס האָבן אונדזערע חכמים געטאַן אין אַן עת־צרה, אין שעת־חרוב? זיי האָבן זיך תּיכּף פאַרזאַמלט אין די היילן און גענומען לערנען תּורה, אויפצוהאַלטן, עס זאַל נישט פאַרלאַשן ווערן דאָס יידישע ליכט.

וואָס טו איך היינט, אין דער שעה פון אַזאַ גרויסן קלעם אין אונדזער לעבן, וואָס טו איך, וואָס?

איך גיי אין דער גרויסער יידישער געשיכטע, אין דעם טיפּן יידישן פאַלקסלעבן און וויל פון דאָרט דערזען דאָס ליכט, די גבורה, וואָס האָט

אונדז געפירט דורך אלע מדבריות, און מיר זענען געבליבן אַ גרויסע עדה אין דער וועלט.

איך האָב זיך גענומען צו ר' עקיבא, צו בריכוכבא און בכל הכוחות דאַרפן מיר אויפהאַלטן דאָס פייערל. נישט דערלאָזן דער נר־תמיד זאָל אויסגעלאָשן ווערן.

מיט עצבות וועלן מיר אין ערגעץ נישט דערגיין.

איר ווייסט עס גאַנץ גוט ר' יחיאל־ישעיה.

איר דאַרפט גיין צוריק קיין פּוילן. איר דאַרפט ווידער אַ מאָל קומען אַהיים, צו אייערע אַבות, אויפשטעלן צוריק דעם בית־המקדש פון דעם פּוילישן ייד. איר דאַרפט עס קאַנען טאָן. גייט אַראָפּ פון אַלימפּ, טוט זיך אַריין אין אייער עבר. איר קאַנט און דאַרפט אויפבויען אַ בנין לעד. טוט עס, אידער עס ווערט שפּעט."

מיר זענען נאָך געזעסן אַ ביסל. טרונק האָט נאָך מער געביסן די שפיצן פון זיין באַרה, נאָך טיפּער געברומט אין זיך: רחל מבכה על בניה.

מיר זענען אַרויפגעגאַנגען אויפן באַרג, אויף דער באַרגיקער גאַס. אַפּאַטאַשו — צו זיך, צו זיין בריכוכבא, צו זיין ר' עקיבא, צו דער וויי טער יידישער געשיכטע נאָך חיות. אַריין צו זיך אין זיין דירה. טרונק איז אַוועק אין די ניו־יאָרקער טונעלן. צו זיך, אין זיין פאַראַבלטער שטוב. צו זיין נעכטן, וואָס איז פול געווען מיט אַזאַ גרויס יידיש לעבן.

ער איז געגאַנגען קיין פּוילן.

איך האָב זיך פאַר נאַכט געטראָפּן מיט לייוויקן, מיט חיים גרינבערגן, ביי אַ גלעזל קאַווע. כ'האַב זיי דערציילט, וואָס אַפּאַטאַשו האָט געזאָגט. חיים גרינבערג האָט איבערגעוואָרפן דעם לאַק פון זיין שטערן און געזאָגט:

„אָוודאי, אַזוי איז שטענדיק געווען. ווען דער בית־המקדש האָט נאָך געברענט, האָבן זיך שוין פאַרזאַמלט די תנאים און געפלאַנט יבנה."

לייוויק איז אַריינגעפאַלן אין אַ טיפּן שווייגן.

טרונק האָט גובר געווען זיין עצבות און אויפגעבויט, בהדרגהדיק, טרייט־ביי־טריט, דאָס יידיש־פּוילישע לעבן, וואָס האָט זיך געלאָשן. איז ווידער געוואָרן אַ גרויסער חידוש אין דער יידיש־ליטעראַרישער וועלט, ווידער איז מען געשטאַנען פאַר דער גרויסער רעטעניש, פאַר די נייע כוחות, וואָס האָבן זיך געריסן פון טרונקס פעדער.

מען האָט זיך געוונדערט: וווּ האָט טרונק ערגעץ אַהינגעטאַן זיין פּילפּול, זיין פּאַטאַס, זיין הויכן יידישן סטיל, דעם פּילאַסאָפּישן נוסח, זיין אַלט־יידיש טייטש־חומש־לשון און זיצט אַזוי בנעימותדיק, מנוחהדיק, און דערציילט. טוט גאַנץ אַפּט אַ שמייכל. גיט זיינע יידן אַטעם, ערדיש לעבן, געפינט אַ נייע שפּראַך פאַר זיינע העלדן, וואָס ער טוט פאַר אונדז מאַלן? אַזוי אַ האָט י. י. טרונק, אויף דער אַמעריקאַנער ערד, געבויט זיבן בנינים, זיבן בענד, דעם אָנהייב פון גרויסן עפּאָס פון יידיש־פּוילן.

אַדראַ, לייענט, פאַרטראַכט זיך. דערפּילט דעם גרויסן „נאַטוראַליזם“, וואָס עגן אים האָט י. י. טרונק געפירט אַזאַ פאַרעקשנטע מלחמה אין זיינע פּריערדיקע ווערק. סיי אין זיינע קינסטלערישע דערציילונגען און סיי און זיינע הויך־פּילאַסאָפּישע מאַמרים. אין פּוילן דערזעט איר אַ באַנייטן יידישן קינסטלער, וואָס אין גרויס נחת־רוח טוט ער מיט זיין דלאָט אויסקריצן, אויסטאַקן און אויסשניצן די גרויסע יידישע געשטאַלטן.

נישטאַ אין „פּוילן“ קיין סתם רייד, קיין שום רמז פון פּילפּול. נישטאַ. עס וויקלט זיך אַ לייוונט, מיט כלערליי פאַרבן, מיט זון און מיט שאַטן און עס שטראַמט אַזאַ מחיהדיקער יידישער הומאַר, וואָס מאַכט זיס די ביטערסטע וואַסערן אינעם יידישן לעבן.

ס'איז דאָ אין „פּוילן“ דאָס יידישע פּקחות, וואָס בליט מיט גרויס יידישער חכמה פון דור־דורות.

אַדראַ, לייענט, דערפּילט דעם שטילן הומאַר, וואָס שטראַלט פון יידיש־חסידישן פאַלקסטייגער:

„צו גלייך מיט ר' יהושע־לען און מיט די אַנדערע מחותנים, איז אויך דער משמש הירשל נאמן שווער אַראַפּגעקראַכן פון קוטשערישן באַק, הירשל נאמן איז דאָרט געזעסן צוזאַמען מיטן באַוואַנסטן גוי און זיך פעסט אַנגעהאַלטן פאַר די אייגענע קעשענעס, מיט דעם גלויבן, אַז אַזוי אַרום

וועט ער נישט אַראָפּפּאַלן פון דער קאַטש, וואָרום דער גוי'שער קוטשער האָט געטריבן די פּערד אין שנעלן גאַלאָפּ. אַלע קעשענעס פון זיינע זיבן קאַפּאַטעס, וואָס הירשל נאָמן האָט געטראָגן איינע אויף דער אַנדערער, נישט געקוקט אויף דער גרויסער תּמוז־היץ, זענען געווען אַנגעשטאַפּט מיט פּלעשער וואָסער. די פּלעשער וואָסער האָט הירשל נאָמן מיטגעפירט אַזש פון קוטנע, כדי ר' יהושיעלע זאָל האָבן צו וואָשן די הענט אין מיטן וועג".

עס איז ביז „פוילן“ נישט געווען אַזאַ שטייגער לעבן, נישט געווען אַזאַ געמעל.

די חתונה אין ברוך גזשיוואָטשעס הויף, די שבע־ברכות, דער בעטלער־טאַנץ, דאָס אַרויסברענגען די אַלע גאונים, רבנים, גוטע יידן, זייער התנהגות אין אַ שעה פון שמחה, דאָס געשטאַלט פון אַלטן קאַצקער, זיין התבודדות, זיין חדר־מיוחד פול מיט מייז און פּרעש, די בריחה פון איזשביצער פון קאַצק, דער גרויסער געראַנגל אין דער חסידישער וועלט, אַלע שיטות פון גרויס חסידות — טרונק מאַלט זיי מיט אַ געניטער האַנט און אינטימער היימישקייט. עס ווערן פאַר אונדז קלאָר די גדרים צווישן איין חסידישער דינאַסטיע און אַן אַנדערער.

אין „פוילן“ האָט י. י. טרונק אַרויסגעפירט דעם שורש פון חסידות און מלכות פּרץ. די הויפּטאַקטן אין טרונקס עפּאָפּע זענען אַט די צוויי קולטורן אין דער יידישער וועלט, אין אונדזער נייער יידישער געשיכטע, וואָס האָט זיך אַזוי צעוואַקסן אין די לעצטע יאָרן. י. י. טרונק האָט בפירוש זיך אַראָפּגעלאָזט אין די סאַמע טיפּענישן, אין דעם סאַמע בראשית פון חסידות, און אין דער צעליכטיקטער עפּאָכע פון די ימי־פּרץ. טרונק טאַכט אַלץ פאַר אונדז אַזוי נאָענט, אַזוי געמיטלעך, אַז מיר אַליין הייבן אַן אַנטייל נעמען אין דער גרויסער שפּיל, וואָס טוט זיך אָפּשפּילן אין די זיבן בענד פון „פוילן“.

אודאי וואָלט מען געקאַנט אַנווייזן: דאָ־און־דאָרט האָט טרונק זיך אַ ביסל צוגעאיילט, זיך נישט געגעבן דעם גרויסן קינסטלערישן ייִשובֿ־הדעת, איידער ער האָט די מעשים פון זיינע מענטשן געמאַלן. עס קאָן זיין, אַז עס פּעלן אין „פוילן“ שטיקער פּאַלקסלעבן, וואָס וואָלטן ממלא

געווען און געמאכט גאנצער די גרויסע פיראמידע, וואס י. י. טרונק האט אויפגעבויט.

עס דארף געזאגט ווערן, אז אפילו פארן חורבן זענען אויך די גרויסע יידישע ספרים, ווו יידיש־פויליש לעבן איז געשטאלטיקייט געווארן, נישט געשאפן געווארן אויף דער פוילישער ערד, נישט ביי די ברעגעס פון דער ווייסל, נאר אונטער אנדערע הימלען, אין דער פרייע וועלט, ווו יידיש לעבן האט זיך באפרייט פון דעם גרויסן קלעם פון שנאה, פחד און בלוט.

י. י. טרונק איז געשטארבן דעם זיבעטן יולי, ניינצן איין און זעכציק. עס איז מעגלעך, אז טרונק וואלט ווייטער געוויקלט די מגילה פון יידיש־פויליש לעבן און אויך דערציילט פון דעם לעבן פון פוילישן ייד אין דער גרויסער וועלט. ער האט מיט „פוילן“ באקומען נייע כוחות און זיין גאנצער אופן פון שרייבן האט באקומען א נייעם נוסח.

איז באמת א חוב און א מצווה מען זאל מאכן א כינוס פון י. י. טרונקס ספרים, זיי אויך אריבערפירן אין העברעיזש, אין מדינת־ישראל. מיר זאלן ווידער א מאל באלייכטן ווערן מיט דער שיין, וואס טרונק האט געווארפן אין אונדזער לעבן, סיי מיט זיינע שאפונגען פון „פארן מבול“, און אוודאי און אוודאי מיט זיין קרוין־ספר אין זיבן חלקים — „פוילן“. לאמיר אים לייענען און געדענקען.

„די גאלדענע קייט“, נר. 57 (1966)

שמעון האַראָנטשיק

א

ער איז געקומען אין דער יידישער ליטעראַטור אינעם סאַמע ברען פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. שוין נישט געווען קיין „יינגעלע“, קרוב צו דרייסיק איז ער שוין אַלט געווען, ווען ער האָט זיך אין „לאַדזשער טאַגעבלאַט“ באַוווּזן מיט אַ „סקיצע“, וואָס האָט „פאַרכאַפט“ מיט אַן אַנדער אופן שילדערן די קליינשטעטלדיקע יידישע סביבה.

ער איז געקומען פון אַ „טל־ומטר“־שטעטעלע, וויעלן, קאַלישער געגנט. געבוירן אין מיטן אַכצן־ניין־און־אַכציק, אין אַן אַרעמער חסידישער משפּחה. צו אַכט יאָר געוואָרן אַ יתום. זיך דערצויגן אין בית־המדרש און אין ישיבות. קיין גרויסער לַמְדָן איז ער נישט געוואָרן. ווען ער איז אַלט געווען זיבעצן יאָר איז ער שוין געזעסן אין אַ שפיצן־פאַבריק אין קאַליש, און ביזן סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה געצויגן זיין חיונה, ווי אַ שטריקער־אַרבעטער. אין צווישן איז ער אַוועק אין סאַמפּאָלניע, אַ פיצעלע שטעטעלע, וואָס איז אַפילו אויף דער מאַפע נישט געווען, דאָרט חתונה געהאַט און זיך מפרנס געווען פון אַ שפייזגעוועלבל, און צוזאַמען מיט דעם באַרימטן „הערשעלע“ זיך באַזעצט אין לאַדזש.

— און —

עס האָט זיך אָנגעהויבן אין דער יידיש־פוילישער ליטעראַטור די סדרה שמעון האַראָנטשיק. אָנגעהויבן האָט ער מיט לידער, זיי געדרוקט אין זייער אַ סך יידיש־ליטעראַרישע אויסגאַבעס, וואָס זענען דערשינען אין יענע „בראשית־טעג“. די לידער האָבן נישט מרעיש־עולמות געווען, זיך נישט אַריינגעפאַסט אין דעם ראָם פון דעם נייעם יידישן ליד, וואָס האָט זיך געריסן אינעם יידישן לעבן. עס איז אין זיי נישט געווען קיין שום חידוש.

לידער מיינע, קינדער מיינע,
וויינט און יאמערט הויך,
פון די אלע שיינע טרוימען
איז געווארן רויך.

ס'האט דאס לעבן זיי צעריבן
און געמאכט זיי וויסט,
הייסע טרערן פון מיין הארצן,
הייסעס בלוט נאך פליסט.

ערגעץ דארטן גליט א פונק נאך,
ס'וועט באלד בלייבן קויט —
ס'איז מיין לעצטער שטילער חלום
נאך דער קאלטער טויט.

אין יאר ניינצן-איינ-און-צוואנציק האט יצחק מאיר ווייסנבערג צונויפֿ-
גענומען אלע זיינע לידער, זיי ארויסגעגעבן אין א קליין ביכעלע „פעלד-
בלימען“ און — דערמיט האט זיך געענדיקט אין דער יידישער ליטעראטור
שמעון האראנטשיק דער פאָעט. ער האט בחוש דערפילט, אז זיין דרך איז
נישט אין דער וועלט פון ליד. ער האט געהאט גענוג כוחות אין זיך צו
דעהערן דאס גרויסע יידישע געזאנג, וואס איז אנגעקומען, און ער איז
אָפּגעטרעטן פון פראַנט.

האט ער אין זיין גאַנצער תמימות גערעדט וועגן זיין פאָעזיע מיט אַ
שמייכל, ווי ער וואָלט געוואָלט די פרשה אויסמיידין, איבערהיפערן.
גאָר אנדערש איז געווען זיין פראָזע, וואָס האט זיך אנגעהויבן דרוקן
אין די בעסטע יידיש-ליטעראַרישע אויסגאַבעס. עס האט זיך אנגעהויבן
הערן אין דער יידיש-פּוילישער ליטעראַטור זיין באַזונדערער טראַט, אַן
אייגן קול האט זיך געהערט פון זיינע מענטשן, וואָס ער האט באַשאַפן, און
כאַטש עס האט נישט געפעלט אין דער דעמאָלטדיקער יידישער פראָזע קיין
נאַטוראַליסטישע, קיין רעאַליסטישע שילדערונגען פון יידיש-שטעטלידיקן

לעבן, איז אבער זיין אופן דערציילן געווען אן אנדערער, זיין אריינקוק אינעם יידישן לעבן א טיפערער. אויף זיינע לייזונסן, וואס ער האט פאנאנדערגעוויקלט, זענען געווען גאר אנדערע פארבן, אנדערע קאלירן — אן אנדער יידיש לעבן.

וואס זשע האט שמעון האראנטשיק מחדש געווען אין דער יידישער פראזע פון יענע טעג? מיט וואס האט ער ארויסגערופן דעם גרויסן אינטערעס צו זיינע ווערק סיי פון יידישע שרייבער און סיי פון די יידישע לייענער? וואס האט גורם געווען, אז די דעמאלטדיקע יידישע קריטיק, אויך מחוץ פון די פוילישע גרענעצן, זאל אים אויפנעמען מיט אזא פרייד און מיט אזא דערווארטונג אויף זיינע גרעסערע פארמעסטן?

דארף מען שוין דא א ביסעלע מאריך זיין און אנהייבן דערציילן, וואס פאר א ייד עס איז דער מחבר פון אזוי פיל דערציילונגען, ראמאנען, וואס איז ער געווען? וואס האט אים געארט און וואס האט ער געוואלט פון דער וועלט, פון לעבן? וועלכע סארטן יידן האט ער געהאט א נטיה צו באשרייבן, זיי אריינפירן אין זיינע ביכער? ווי האט ער אויפגענומען די ביכער, די שילדערונגען פון די אנדערע יידישע פראזע־שרייבער, וואס האבן שוין געשמט מיט זייערע ווערק? וואס האט ער ביי זיי געלערנט?

ב

די וואס האבן אים געקענט, האבן זייער גוט געוויסט, אז ער איז נישט פון די „איבערגעשפיצטע“ יידן. זיי האבן געזוכט די סיבות פאר זיין המידיקער „צעטראגנקייט“, געוואלט דערגיין פון וואנען עס קומט צו אים אזא שארפער אומרו, אזא קוועקזילבערדיקער גאנג, אזא מורא פאר יעדע מינדסטער שטרויכלונג, וואס קומט אים אין וועג.

האט מען אים געטראפן אין א „גוטער מינוט“ א רוזיקער שעה, האט ער פאמעלעך דערציילט. יא, ער האט געהאט צו דערציילן, מען זאל אנהייבן פון זיינע רייד צו דערזען זיין געשטאלט.

ער האט אנגעהויבן מיט א סדר, ווי ער אליין וואלט זיך געוואלט דערמאנען אין זיין אייגן לעבן. ער האט דערציילט פון דעם גרויסן גרויל, וואס ער האט איבערגעלעבט, אינעם חודש אוגוסט, ניינצן־פערצן, בשעת

ער איז געווען דער ניינטער פון אַ גרופע, פון וועלכער די דייטשן האָבן יעדן צענטן דערשאָסן.

ער האָט דערציילט פון זיינע יונגע יאָרן, פון זיין יתומשאַפט, פון דער עבודת־פרך, וואָס ער האָט אַלץ געדאַרפט טאָן צו ברענגען אַ פיצל ברויט פאַר זיך און זיין מאַמען אין דער הונגעריקער שטוב; ער האָט דערציילט פון דעם פיצעלע שטעטעלע, וואָס האָט דערדריקט, צעפרעסן דעם ייד און אייביק אים געהאַלטן אין אַ פחד, אין אַ שרעק פאַרן פיצל לעבן. אַזוי פלעגט ער זיצן שעהען, לאַנגע שעהען, און איבערגיין די געשיכטע פון זיין לעבן.

האָט מען געפילט אין זיינע רייד די טיפע שניט, וואָס דאָס לעבן האָט אין אים געמאַכט, געזען דעם געראַנגל, וואָס איז אין אים אַנגעגאַנגען, בשעת ער האָט געטראַכט וועגן זיין לעבן. האָט אַנגעהויבן קלאַר ווערן דער נוסח, וואָס ער האָט אַריינגעפירט אין זיין פראָזע. מען האָט דערזען די שאַרפע „ליניע“, וואָס ער האָט געצייכנט צווישן גוטס און שלעכטס אינעם לעבן. מען האָט דערזען אין זיינע שילדערונגען דעם טיפן געראַנגל צווישן דיִיאַ ביידע שיטות. מען האָט אויך דערהערט די ליבשאַפט, וואָס עס רעדט פון אים צו די מענטשן, וואָס דאַרפן אין זייער לעבן אַזאַ ביסעלע ליבשאַפט האָבן.

איז אים באַשערט געווען קומען מיט זיין ערשטן בוך „פאַרפלאַנטערטע וועגן“, אַדער, ווי מען האָט עס אַנדערש גערופן „צווישן די חורבות פון יידישן לעבן“, און די יידישע וועלט זאָל נישט דערזען דאָס נייקייט, „די דעמאָראַליזאַציע פון יידישן לעבן אין פוילן, בשעת דער דייטשער אַקור פאַציע“, נישט דערפילן דעם גרויסן שרייבערישן טאַלאַנט, וואָס דאָס בוך האָט אַנגעזאָגט. איז ער גאַר אַריין אין אַ מרידה, וואָס האָט שיר־נישט חרוב געמאַכט, אומגעבראַכט אים אַליין. האָט זיך גערודערט מיט דער „פרשה זעקס־און־פערציק“ אין דעם דאָזיקן בוך.

דאַרף מען די פרשה איבערדערציילן:

„פאַרפלאַנטערטע וועגן“ איז אַרויס מיט אַ הקדמה פון יצחק מאיר ווייסנבערג. אין שוין די הקדמה אַליין גענוג געווען אויפצווועקן די „ליטע־ראַרישע גענדז“. איז נאָך צוגעקומען — קאַפיטל „זעקס־און־פערציק“, וואָס

האָט געמאַכט אַ תל־עולם פון „טלאַמאַצקע דרייצן“ און אַלע ליטעראַרישע מנהיגים. איז געקומען זייער אַ פיינער ייד און האָט געדרייט די אויערן דעם מחבר פאַר „פרשה זעקס־און־פערציק“, במילא פאַרגעסן אין די מעלות פון „פאַרפלאַנטערטע וועגן“. שמעון האַראַנטשיק האָט דעם גאַנצן ענין גענומען, ווי ער איז געווען. עס איז ביי אים אויסגעקומען, אַז די וועלט איז אַרויס קעגן אים אין אַ בונט און מען וועל אים עוקר מן השורש זיין. ער האָט דערפילט ווידער אויף זיך די בייטשן, וואָס האָבן אים געשמיסן אין זיין יתומשאַפט, אין זיין הונגער, אין זיין בויט אויף זיין מאַמעס הענט, זיין פאַרלירנדיקייט אין אַזאַ צעבונטעוועטער וועלט.

ער איז אַוועק אין די „ליטעראַרישע בלעטער“, וווּ זיין „טויטאורטייל“, איז געווען שוואַרץ אויף ווייס אַפגעדרוקט, זיך אַוועקגעזעצט ביים ליטע־ראַרישן שרייבטיש און אַריינגעזופט אין זיך אַ גאַנץ פלעשל יאָד.

ער האָט זיך נישט געוואַלט לאָזן ראַטעווען. נישט געלאָזט באַינאָפן אויספאַמפען דעם סם, געוואַלט אַוועק פון אַזאַ וועלט. ער קאַן אויף אַזאַ חתונה נישט טאַנצן, עס איז נישט זיין שמחה, ער וועט שוין דאָ קיין גרויס נחת נישט דערלעבן.

אין דער גאַנצער מרידה האָבן סיי דער מחבר, סיי די שרייבער אַרום אים, סיי די ליטעראַטור־מבינים, גאַרנישט קיין טראַכט געגעבן, אַז דאָ צאַפלט זיך דער ערשטער „פראַלעטאַרישער נביא“ אין דער יידישער פראַזע, אַז דער גרויסער געוואַלט, וואָס איז געקומען אין דער יידיש־ליטעראַרישער וועלט: „סאַציאַלע מאַטיוון“, די פייערדיקע רופן נאָך „פראַלעטאַרישע ליטעראַטור“, די יסודות, דעם ענטפער, האָט געגעבן שמעון האַראַנטשיק נאָך איידער עס איז וועמען אַפילו נאָך איינגעפאַלן, אַז עס פעלן אין דער יידישער ליטעראַטור די דאָזיקע „מאַטיוון“.

אַדרבא, עפנט „פאַרפלאַנטערטע וועגן“, שוין אַפגערעדט פון די שפּע־טערדיקע ביכער, וואָס שמעון האַראַנטשיק האָט געבראַכט אין אונדזער ליטעראַטור. דערזעט, ווי שאַרף דער מחבר מאַלט די קלאַסן־קאַנפליקטן, דערפילט די גרויסע צעטיילונג צווישן רייך און אַרעם און איר וועט דערזען די וועלט, אַרום וועלכער עס זענען אין די שפּעטערדיקע יאָרן פאַרגעקומען אַזעלכע ביטערע מלחמות אין אונדזער ליטעראַרישער סביבה.

נאך :

דאָס אַלץ האָט שמעון האַראָנטשיק נישט באַשאַפן אויף „באַפעל“, קיינער האָט עס ביי אים נישט „באַשטעלט“. עס איז געקומען אַזוי נאַטירלעך, ווי עס איז געקומען זיין אייגן לעבן. דאָס איז געווען זיין ענטפער אויף די גרויסע שאלות, וואָס מאַטערן אַזוי אונדזער וועלט, אונדזער לעבן. קאָן זיין, אַז די „ליניע“ איז ביי אים געווען אַ צושאַרפע, קאָן זיין, אַז עס האָט געפעלט אין זיינע מענטשן אַ ביסעלע בייגעוודיקייט, ווייכקייט, קאָן זיין, אַז ער וואָלט געדאַרפט אַריינבלאָזן אין די מענטשן, וואָס ער מאַלט, אַזאַ רוח החיים, וואָס זאָל אַריבערפירן די „ליניע“, דערנענטערן מענטש מיט מענטש, אַפילו ווען די „קלאַסן־צעטיילונג“ איז אַזוי שאַרף און בולט. אַוודאי וואָלט שמעון האַראָנטשיק געדאַרפט אַ ביסעלע אָפטעמפן די ברענענדיקע נקמה פון „אברהם־ישראלס“ אלמנה, אין „גאַטס משפּט“, צו מאיר ראַפּאלאוויטש, דעם שטאַט־גביר, דעם פּראָצענטניק, וואָס האָט פאַרטאַכלעוועט די הלואה, וואָס איר מאַן האָט אים געגעבן צו באַהאַלטן. חוץ דיאַַ בלוטיקע נקמה, איז „גאַטס משפּט“ אַ שילדערונג מיט גרויס קינסטלערישן כוח, וואָס האָט נישט צו זיך קיין גלייכן אין דער יידישער פּראָזע פון יענע גאַלדענער עפּאָכע אין דער יידיש־פוילישער ליטעראַטור.

ג

ווען די מרידה איבער דער „פרשה זעקס־און־פּערציק“ האָט זיך איינגעשטילט. האָט שמעון האַראָנטשיק זייער גוט געוואוסט, אַז נישט אַלע אויף „טלאַמאַצקע דרייצן“ האָבן גערעדט וועגן זיין זעלבסטמאַרד־פרוּוו מיט חזק, מיט קיבעץ און וויץ.

עס איז געווען איינער אין דער שרייבערישער מחנה, וואָס האָט דעם גאַנצן ענין אויפגענומען גאָר אַנדערש. ער האָט אָפּגעדרוקט אַ ליד, וואָס האָט צערודערט, אויפגערודערט און נישט איינער האָט אַראַפּגעלאָזט זיין קאָפּ אין פאַרשעמונג.

אונטערן קאָפּ „אין יענעם טאָג איז אַ מענטש באַגאַנגען זעלבסט־מאַרד“ האָט ישראל שטערן אָפּגעדרוקט זיין ליד „געוידמעט ש. האַ“.

קומט ער פון וועלטס אומגעריכטיקייט,
 ווו דער מענטש האָט דעם ווינט ערשט דערהערני,
 גלייך נישט אַלט איז די ערד
 און דער בוים איז גאַטס קינד ווי פאַרצייטן.
 ...אלא וואָס, מען זעט נישט קיין צווייגן?
 נישט פעלדער מיט גריקע פאַרזייטע?
 נאָר מענטשן ווי שטריק אויסגעשפרייטע,
 הענגען זיך איינע די צווייטע?
 ...אלא וואָס, מען זעט נישט קיין צווייגן?
 האָט ער הענט ווי געבעטן, וואָס שווייגן,
 ...און אַ האַרץ, וואָס גלאַנצט אויף געווייגן,
 ווי אַ בלימל, וואָס דרימלט אויף ליים...
 און אַזוי וויל ער בליען און שווייגן.

— — — — —

און אויב וועלט האָט שטאַלענע קאַרבן,
 קלעמט דער צאָן אין איר אייגענעם שאַרבן, —
 וועט ער די ערד מיט זיין בלוט טיף באַפאַרבן,
 די זיסקייט זאָל העכער אויפשטייגן...
 ניין, ער וויל רויק נישט שטאַרבן.

בשעת מיר האָבן זיך געטראָפן, שפעטער, שפעטער, ווען שמעון
 האַראָנטשיק האָט שוין געהאַט אויף זיין חשבון זייער גרויסע, וואַגיקע
 ווערק, פול מיט זאַפט פון דער פוילישער ערד, פול מיט ליבע צום מענטש
 — האָט ער זייער אָפט אַריינגערעדט אין זיך די ווערטער פון ישראל
 שטערנס ליד, פול מיט דאַנקשאַפט פאַר די ווערטער, וואָס שטערן האָט
 זיי אַנגעפילט מיט אַזוי פיל פאַרשטענדעניש פאַר זיין לעבן. ישראל
 שטערן, ווידער, פלעגט נישט אויפהערן רעדן וועגן דער גרויסער גבורה,
 וואָס עס האָט געהאַט אין זיך שמעון האַראָנטשיק צו פראַטעסטירן קעגן
 אַ ליטעראַרישע עוולעה מיט זיין אייגן לעבן.
 עס דאַרף דערמאַנט ווערן, אַז איידער שמעון האַראָנטשיק האָט זיך

דערשלאָגן צו אַ מעמד צו קאַנען ציען זיין חיונה פון דער פען, האָט גענומען זייער לאַנג, זייער לאַנג. ערשט נאַענט צום חורבן איז ער געוואָרן אַ „האַנט“ אין אַ טעגלעכער צייטונג אין וואַרשע.

ביז דעמאָלט? פרעגט נישט, פרעגט נישט.

מען האָט אים נישט געזען אין ערגעץ. נישט אין קיין שום ערטער, וווּ עס זענען זיך צוזאַמענגעקומען יידישע שרייבער. נישט אין קיין רעס־טאָראַנען, נישט ביי ליטעראַרישע טאַנצאַוונטן, נישט אויף „טלאַמאַצקע 13“ און נישט ביי קליינזינגערן אויף פּשעיאָוד 5, נישט ווייט פון בונדישן „אַרבעטער־ווינקל“.

מען האָט געשמעסט, אַז ערגעץ וווּ איז ער אַ טרעגער, טראַגט אויף זיין פלייצע שווערע משאות גאַנצע טעג, און אין די נעכט, ביי זיין שרייב־טישיל, געקלאַמערט אין זיין פען, צוגעשמידט צו די מענטשן, וואָס ער בויט זיי אויף, אַריינגעטאַן אין די גרויסע לאַנדשאַפטן פון דער פּוילישער ערד, וואָס רינגלען דאָס יידישע לעבן.

האַבן מיר זיך געטראַפן, האָבן מיר וועגן די אַלע זאַכן נישט גערעדט, קיין מאָל נישט. איך בין מסופק, צי ער פלעגט זייער אַ סך לייענען, וואָס אַנדערע האָבן געשריבן, כאַטש ער האָט זייער גוט געוואוסט, וואָס עס טוט זיך אין דער יידישער ליטעראַטור, אויך מחוץ מדינת פּוילן. ער פלעגט רעדן פון טייל יידישע שרייבער מיט גרויס התלהבות און גוט געקענט זייערע ביכער.

ער האָט זיך כמעט מיט קיינעם פון די שרייבער זיך נישט נאַענט פאַרחברט. געהאַט בלויו געציילטע, וואָס ער פלעגט זיך מיט זיי אַ מאָל טרעפן. זענען אַרומגעגאַנגען פאַרשיידענע „מעשיות“. מען האָט געזאָגט, אַז ער האָט זיך דערווייטערט פון עולם, ווייל ער געפעלט זיך נישט און ער וויל מיט אַזאַ פנים זיך נישט ווייזן „צווישן מענטשן“.

האַט זיך צעטראַגן אין דער שרייבער־מחנה אַ „מעשה“ מיט אַ קאַפעליוש. ער וויל אַראַפּוואַרפן זיין קאַשקעטל, וואָס מאַכט אים אויסזען משונהדיק. גייט ער אַריין אין אַ געשעפט זיך קויפן אַ קאַפעליוש. מעסט ער, קלייבט אויס, איז פאַרלוירן, שפיגלט זיך. דער פאַרקויפער ווערט אומגעדולדיק, אויפגערעגט:

— רב ייד, דער־אָ קאָפעליוש דאַרף אייך קליידן, גראַנאַט איז נישט פאַר אייך, איר זענט דאָך אַ קצב, יאָ?

שמעון האַראַנטשיק האָט געכאַפט זיין קאַשקעטל. אַרויס פון געשעפט. געלאָפן איבער די וואַרשעווער גאַסן און געהאַלטן צו זיך אין איין רעדן:
— אַ שרייבער בין אייך? אַ קצב, אַ קצב, אַ קצב!

וועל איך זיך מודה זיין, אַז בשעת איך האָב אים געזען אין אַ קאַפעליוש, איז ער אין מיינע אויגן געוואָרן אַן אַנדער מענטש: אין קאַשקעטל האָט ער אויסגעזען, ווי אַ „מגושמדיקער ייד“, אין קאַפעליוש — אַ „גראַבער גוי“.

ער האָט זיך געקווענקלט, געוואַלט עפעס זאָגן, געוואַלט אויפקלערן. אַבער ער האָט פון זיך געריסן שטיקער, פאַר וואָס ער האָט נישט קיין „איידעלן אויסזען“.

איך האָב אים אַ מאָל געזאָגט, אין אַ רגע פון גוטן געמיט:

— ר' שמעון, איך האָב פאַר אייך אַ תּרופּה: לאַזט זיך וואַקסן אַ באַרד, וועט איר ראַטעווען אייער פנים.

ער האָט געטראַכט, געטראַכט און אַזוי געזאָגט:

— זאַלן שוין די יידן אין מיינע ביכער טראַגן שיינע, זיידענע יידישע בערד. איך וועל זיך שוין קיין באַרד נישט צוקלעפּן, קיין מאָל נישט. ער האָט געלעבט אין אַפּגעזונדערטקייט, ווי אַ פּרוש, געלעבט מיט זיינע אויסגעחלומטע וועלטן, מיט די מענטשן, וואָס ער האָט באַשאַפּן, און ער האָט אַנגעהויבן פאַרנעמען אַן אַרט, אַלע מאָל נענטער, נענטער צו דער ליטעראַרישער מזרח־וואַנט.

ד

זיין גרעסטער זיג איז געקומען מיט זיין גרויסן ראַמאַן אין צוויי טיילן „אין גערויש פון מאַשינען“. נישט ער און נישט קיינער אין דער ליטעראַרישער סביבה האָט זיך אויף אַזאַ נצחון נישט געריכט. אין דעם ראַמאַן איז פאַראַן גרויסער פאַרמעסט. דאָ ווערן אַפּגעשפּילט זיינע יוגנט־יאָרן אין דער „שפיצן־פּאַבריק“, דער רויש פון די „טריקאַטאַזש־מאַשינען“

און דער אויפקום פון דער יידישער קליין־אינדוסטריע אין מדינת־פוילן. „אין גערויש פון מאַשינען“ איז שׁוין שמעון האַראַנטשיק געקומען מיט קינסטלערישן רעצעפט פאַר דער גרויסער מחלה: סאַציאַליזם. זײן רעאַליזם באַקומט זײן, תכלית און וויזיע צו גאולה. אַ נייעס אין דער דעמאָליטיקער יידישער פּראָזע.

האַט זיך מיט דעם „גערויש“ אַ רודער געטאַן אין דער ליטעראַרישער וועלט. איז געקומען די סמיכה פון אים אַליין, פון שלום אַש.

וואַרשע איז צערודערט געוואָרן. יידישע ליטעראַטור־מבינים הייבן אָן מיט טענות צו שמעון האַראַנטשיק, נישט, וואָס עס פעלט אין דעם גרויס־פאַרמאָסטענעם ראַמאַן, נאָר עס איז דאָ צו פיל שפע, צו פיל אַקציע, צו פיל באַוועגונג, צו פיל עשירות.

שׁוין לאַנג האָט מען אין יידיש־פוילן נישט געהערט אַזעלכע טענות. וואַרשע איז חשובער געוואָרן. באַקומען צוריק לשׁוין, פאַרמעסט אויף דער גרויסער יידישער ליטעראַרישער וועלט־בימה. לאַמיר טאַקע ברענגען די סמיכה פון שלום אַש.

ווי איז שלום אַשס בריוו געדרוקט געוואָרן?

אין „ביכער־וועלט“ פון ערשטן פעברואַר, 1929.

פּריער די הקדמה פון דער רעדאַקציע:

„שלום אַש וועגן ש. האַראַנטשיקס „אין גערויש פון מאַשינען“.

„פאַרלאַג 'קולטור ליגע' האָט דערהאַלטן פון שלום אַשן דעם ווייטער־דיקן בריוו צו ש. האַראַנטשיק. דער בריוו איז דעם קינסטלערס אוממיטל־באַרע רעדאַקציע — נאָכן איבערלייענען האַראַנטשיקס בוך. „איך האָב אַדורכגעלייענט זײן בוך און בין אַנטציקט“ — שרייבט ש. אַש אין זײן בריוו צו אונדז.

מיר דרוקן איבער דעם בריוו, אַזוי ווי ער איז. עס איז אַן עכטר־אַשישער דאַקומענט, און מיר פילן זיך נישט באַרופן אים צו קאַרעגירן, הגם נישט מיט אַלע אַפּשאַצונגען פון אונדזער קינסטלער זענען מיר מסכים. אדרבא, זאָלן אַשס ווערטער דינען ווי אַ שטויס צו אַ דיסקוסיע וועגן די קינסטלער און ריכטונגען, וואָס אַש רירט אָן. און זאָל דאָס פאַרעפנט־

לעכן דעם בריוו באוועגן פריער פאר אלץ אש אליין — צו באַגרינדן זיין שטעלונג צו האַראַנטשיקן און צו די ראַטן-פאַרבאַנדישע דיכטער. די רעדאַקציע.

איצטער לאַמיר לייענען דעם בריוו:
„ליבער חבר און פריינד האַראַנטשיק.

איך ווייס נישט אייער אַדרעס, דורך דעם שיק איך אייך איין דעם בריוו דורך דער קולטור-ליגע.

איך האָב נאָר וואָס אַדורכגעלייענט אייער פּרעכטיק בוך „אין גערויש פון מאַשינען“ (צו אַ רושיקער נאַמען) און קען זיך נישט אָפהאַלטן אייך נישט אויסצודריקן מיין האַרציקסטן דאַנק און אָנערקענונג. עס איז אַ גוט מענטשלעך אויפריכטיק בוך. אַן קונצן, אַן שטיקלעך, אַן חנוודיקע דריידלעך, האַרציק מענטשלעך און וואַרעם יידישלעך. איך בין שטאַלץ דערויף, וואָס דווקא ביי אונדז אין פּוילן האָט אַ יידישער שרייבער אָנגעשריבן אַ „פּראָלעטאַריש“ בוך פון יידישן פאַבריק-לעבן, וואָס דערוועקט צו מוטיקע פּרוכטבאַרע געפילן און טאַטן. בנימין שטייט פאַר מיר אַ לעבעדיקער. איר האָט אים נישט געחנפעט, איר האָט אים נישט געהוושעט, איר האָט אים געגעבן אַזוי ווי ער איז — מענטשלעך און שיין, און זינדיק און איידל. די מוטער איז אַ הערלעכער יידישער טיפּ, פול מיט פאַלקס-שיינקייט און האַרציקייט. ווען איך זאַל פאַרגלייכן אייער אַרבעט צו דעם, וואָס טוט זיך אין רוסלאַנד, מוז איך אָנווייזן, אַז נאָך אַלע געוואַלדעווען און ליאַרמען וואָס מ'הערט פון רוסלאַנד, נאָך אַלע סט-י פּענדיעס און רעגירונגס-שטיצע און „פּראָלעטאַרישע“ שליפעס, וואָס מ'וויל צונייען דער ליטעראַטור, האָבן זיי דאָך נישט באַוויזן אָנצושרייבן אַזאַ ווערק ווי אייערעס. נישט נאָר פון פּראָלעטאַרישן שטאַנדפונקט, נאָר אי פון פּראָפּאַגאַנדישן און טאַקע אויך פון דעם ריינ-קינסטלערישן ווערט גיב איך מיט אַ גרינג האַרץ אַוועק אַלצדינג, וואָס איז געוואָרן געשאַפן אין רוסלאַנד ביז איצט אויף דעם געביט, נישט נאָר פאַר אייער גאַנץ בוך, נאָר אַפילו פאַר אַ טייל פון אים. דאָס וועט אויך מוזן צוגעבן יעדער אַפילו פאַרטיישישער ליבהאַבער פון יידישן וואַרט.

איך דריק אייער האַנט און בין שטאַלץ אויף אייך,

אייער, שלום אַש.

ש'לום אַש האָט נישט יוצא געווען מיט דעם בריוו אַליין. ער איז באַלד געקומען אין „ביכער־וועלט“ פון 1טן מערץ, ניינצן־ניין־און־צוואַנציק, מיט אַ גרעסערן מאמר איבער „אין גערויש פון מאַשינען“. ער חזרט איבער אין דעם מאמר, וואָס ער זאָגט אין בריוו, אָבער אַ ביסל מער, אַ ביסל ברייטער. ער רירט שוין אָן אויך „די יידישע ליטעראַטור“. ער זאָגט: „די יידישע ליטעראַטור, ווי איבערהויפט די יידישע קונסט, האָט נאָך נישט באַוווּזן צו באַשאַפן אַן אייגענע מעטאָדע אויסצובילדן אייגענע יידישע שאַפונגס־פאַרמען. אָבער זי האָט שוין באַשאַפן אַן איינהייטלעכע טענדענץ. יעדעס יידישע ווערק, ווען עס איז עכט און גרויס, רופט אַרויס גלויבן, שטאַרקט די הענט, וועקט אויף צו איידעלע טאַטן, רופט אַרויס דאָס בעסטע אין מענטשן. סקעפטיציזם, ספקות און פוילענצער־גריבלען זענען כאַראַקטעריסטיש פאַר דער יידישער אָפגעפאַלנקייט, אָבער נישט פאַר דער יידישער צוגעהעריקייט. יידישע „ליטעראַטן“ אין פּרעמדע שפּראַכן באַלאַנגען שטענדיק צו די „קלוגע“ צעשטערער. יידיש שאַפן — אַריגינאַל — איז שטענדיק גלויביק און פרוכטבאַר. דאָס ציט זיך פון דער ביבל אָן און גייט אַדורך ווי אַ גאַלדענע קייט דורך דעם גאַנצן יידישן שאַפונגס־זשעני ביז צו אונדזערע קלאַסיקער. „טביה דער מילכיקער“ איז אַ געראַנגל מיטן גורל, פון וועלכן נישט נאָר טביה, נאָר דער גלויבן קומט אַרויס דער זיגער. אַזוי איז אויך ביי פּרץ, מענדעלע, ביאַליק, — ווי ביטער און בלוטיק דער גורל ראַנגלט זיך נישט מיט זייערע העלדן, קומט דער גלויבן און שלעפט זיי אַרויס פון די צרות. אין דעם גייסט — נישט נאָר בלויז אין שטאַף — טראַגט האַראַנטשיקס בוך דעם גרויסן שטריך פון די יידישע קלאַסיקער — זיין בוך זייעט גלויבן און בטחון.“

עד כאן מיט דער סמיכה.

טאָ ווי אַזוי האָט שמעון האַראַנטשיק דאָס אַלץ אויפגענומען? ווי אַזוי האָט ער געענטפערט אויף די דאָזיקע נצחונות? האָט דאָס עפעס משנה געווען זיינע דרכים?

ניין, עס האָט אים גאַרנישט גערירט. קאָן מען דאָך נישט זאָגן, אַז ער איז נישט געווען פול מיט שמחה. ער איז געווען.

ה

בשעת איך האָב אים געטראָפֿן, נאָך אַלעמען, זיך שטויסן אין דעם געיעג איבער „גושיבאָוו“, האָב איך אים אָפּגעשטעלט, געכאַפּט מיט אים אַ שמעס, און דערפֿילט די זעלבע דערשלאַגנֿקייט, דעם זעלבן אומרו און די זעלבע פֿאַרפֿאַלנֿקייט אין זיין רעדן. ווען איך האָב אים אַ זאָג געטאָן : עס גייט אייד, פֿון אַלע זייטן, מען האָט זיך וועגן אייך אַזוי גרויס צעשריבן. האָט ער זיך אָפּגעשטעלט און אַ מורמל געטאָן : האָב שוין פֿאַרטיק נאָך ביכער, אַ סך נייע ביכער, דאָרף זיי נאָר צוזאַמענלייגן. און עס וועט נאָך זיין אַ סך צו שרייבן.

מיר זענען אַזוי־א געשטאַנען, ראָג טוואַרדע־גושיבאָוו, געשטאַנען, גערעדט, און מיט אַ מאָל ווערט ער מרה־שחורהדיק, טוט אַ ווייז אויף דער גרויסער „טומאה“ : זאָלן זיי נאָר לאָזן !

נאָכן גרויסן „יעמוד“, וואָס שמעון האַראַנטשיק האָט באַקומען נישט נאָר פֿון די ליטעראַטור־מבינים אין ייִדיש־פוילן, נאָר אויך אין אַנדערע ייִדיש־לענדער, איז ער געוואָרן נאָך אַרבעטזאַמער, אימפעטיקער. עס זענען געקומען פֿון אים די ראַמאַנען : „מאַסן“ און „זומפּ“, „דאָס הויז אויפֿן באַרג“ און „צוויי וועלטן“. גאָר וואַרעם איז אויפֿגענומען געוואָרן זיין ראַמאַן „ביים שוועל“. ער פֿאַרעפֿנטלעכט זייער אַ סך גרעסערע דערציילונגען, וואָס רופן אַרויס גרויס אויפֿמערקזאַמקייט מיט דעם „עולם“, וואָס ווערט דאָרט קינסטלעריש אויפֿגעשטעלט.

די ייִדישע לאַגע אין פּוילן וואַרפט אים אַריין אין אַ מורא און ער לעבט אין פֿאַריז און אין בעלגיע עטלעכע יאָר. עס ווערט אים דאָרט נאָך אומעטיקער, ער איז פֿול מיט אַ טיפּער בענקשאַפט צו דעם געדיכטן ייִדישן לעבן אין מדינת פּוילן.

געזעלשאַפֿטלעך איז ער קיין מאָל נישט אַריינגעטאָן אין די פּאַלי־טישע מלחמות, וואָס עס פירן די כלערליי פֿאַרטייען און קרייזן אינעם ייִדישן לעבן. ער איז פֿון דער ווייטנס פֿון די געפּעכטן. אינעם חודש מאַי, ניינצן־ניין־און־דרייסיק, קומט ער צוריק קיין פּוילן. ווערט אַן אינער־ווייניקסטער מיטאַרבעטער אינעם וואַרשעווער „מאַמענט“, נעמט דאָרט דרוקן אַ נייעם ראַמאַן : „אַ יונג ווייב“, ווערט זייער נאָענט מיט משה

גראַסמאַן, אין וועמען ער געפינט אַן אַנשפּאַר אין זיינע נויטן, איז זיך תמיד מיט אים מיישב און הערט זיך צו צו זיינע עצות.

די שרעק פאַר דעם אַנקומענדיקן קריג האָט אים אין גאַנצן צעטומלט. ער איז תמיד געווען אין אַ קלעם. נישט האָבנדיק קיין פאַמיליע, קיין היים, לעבנדיק אין אַ תּמידיקן נערוּנה, האָט דאָס אים אַרויסגעפירט פון גלייכגעוויכט און ער האָט געזוכט ביי די נאַענטע מענטשן מנוחה, רן.

1

איז כּדאי צו ברענגען עטלעכע פּסוקים פון אַ מאמר, וואָס עס האָט געשריבן דער יידישער פּיקח, דער פּאַלקסרעדנער און ליטעראַטור־קענער, שלמה מענדעלסאָן. דער מאמר געפינט זיך אין דעם שלמה מענדעלסאָן בוך, וואָס איז דערשינען אינעם יאָר ניינצן־ניין־און־פּערציק, נאָך זיין טויט, אינעם פּאַרלאַג „אונדזער צייט“.

„די מענער פון מאַזאַוויע האָבן געהאַט אַ ספּעציעלן אויסזען. עס איז זיי לייכט געווען צו דערקענען — קיילעכדיקע פּנימער, גוטמוטיקע אויגן, געזונטע טיפּן. די סביבה און געאַגראַפּישע באַדינגונגען האָבן אויך געווירקט אויף זייער כאַראַקטער. ווייכע מענטשן, האַרציקע, אַ ביסל ראַמאַנטיש־פּאַרחלומטע. זייער שפּראַך — אויך אַ ווייכע, צעצויגענע, אַ ביסל זינגענדיקע.“

ש. האַראַנטשיק איז אויסערלעך געווען ענלעך צו זיינע שטאַט־חברים. אַ קיילעכדיק, דיקלעך פּנים, אויגן טיף איינגעראַמטע, שוואַרצע, מיט אַ מאַדנעם הייסן בליאַסק אין זיי.

זיין גוף — אַ שווערער, נישט סימעטרישער. שווער באַוועגלעך. אַלץ — עפּעס נישט פּראַפּאָרציאָנעל. ער איז געווען אַ כּבּד־פּה. נישט ווייל ער האָט געשטאַמלט, נאָר נאָך אַ פּאַר ווערטער אויסריידן, האָט ער זיך עפּעס אינערלעך פּאַרהאַקט. געבליבן שטיין, ער האָט נישט געקאַנט פּירן קיין לאַנגע געשפּרעכן.“

אַזוויאָ שטעלט שלמה מענדעלסאָן פאַר אונדז פאַר שמעון האַראַנטשיקן. קומט אָבער שלמה מענדעלסאָן צו די ווערק פון שמעון האַראַנטשיק.

הערן מיר פון אים גאר אן אנדער לשון. דארט איז ער שוין גארנישט קיין כבד־פה. פארקערט:

„נישט אין קינסטלערישער קנאפֿקייט ליגט די סיבה, נאר אין זיין נישט־געצוימטער שפע. האַראַנטשיק איז זייער אומגעדולדיק, ס'שפּאַרט פון אַלע זייטן, ס'רוקן זיך אָן געשטאַלטן, בילדער, סיטואַציעס — און ס'פעלט אים כוח זיי צו באַהערשן, פון אַ סך זיך אַפּצוזאָגן. ער ווערט אַפט (חוץ אין „פאַרפּלאַנטערטע וועגן“) מיטגעריסן, מיטגעטראָגן מיט דער מאַטער־יאַלן־כוואַליע.

אַ באַקאַנטער טעאַטער־קריטיקער האָט אַ מאָל געזאָגט, אַז אַ גרויסער אַרטיסט דאַרף אויף דער בינע דאַווענען בלויז מנחה; ווען אַן אַקטיאָר זאָגט אַפּ שחרית, מוסף, נעילה, מנחה און מערב, איז אַ סימן, אַז ער מוז אַ סך אַרבעטן איבער זיך. האַראַנטשיקן פעלט דער כוח אַרויסצולאָזן אַ תפילה. ער איז אַזוי אוממיטל־באַר, אַזוי אויפֿריכטיק און ערלעך, אַז ער קאָן ביי זיך נישט פּוועלן עפעס אַרויסצולאָזן. עפעס דאַכט זיך אים, אַז ער וואַלט מיט זיך נישט געווען אין אַרדענונג.

האָט אַ געהיימער כוח אים געטריבן גארנישט דורכצולאָזן, און שמעון האַראַנטשיק האָט פון די־אָ קליינע „דעטאַלן“ באַשאַפּן פּערל, וואָס זענען אויפֿגעצויגן געוואָרן אויף די זיידענע טאַשמעס, און זיי געטראָגן ווי גרויסע אוצרות.

אַזוי־אָ איז געשטאַנען שמעון האַראַנטשיק ביי זיין קינסטלערישן וואַרשטאַט, געשניצט און געטאַקט זיינע געשטאַלטן ביז עס האָט איבער פּוילן אַנגעיאָגט דעם חורבן, די גרויסע שריפה.

ז

וואָס האָט שמעון האַראַנטשיק געטאַן אין דער דאָזיקער שעה פון שוועבל און פייער איבער די יידיש־פוילישע הימלען?

דערציילט משה גראַסמאַן:

„עס איז זעקס פאַר נאַכט, איך האָב זיך נאָך נישט באַשלאָסן און לייג פאַר צו וואַרטן מיטן לויפן ביז צען ביי נאַכט.

האַראַנטשיק זעצט זיך שווער אַוועק אויפן בענקל. ער וויל שוין לויפן, נאָר צוזאַמען מיט אונדז. ער וועט שוין דאָ צוויצן ביז צען ביי נאַכט.

די פרוי זאָגט אים עפעס אין אויער אַריין, ער שאַקלט מיטן קאָפּ אויף ניין. זי שטייט צו אים ווייטער צו, רופט אים אַוועק אין אַ זייט, סודעט זיך, ער ציט כסדר אויף צוריק, דרייט אויס דעם קאָפּ צו אונדז, ער הענגט ביי אים אַראָפּ ווי ביי אַ בעל־חי פאַר דער שחיטה, די אויגן קוקן אויסגעשטאַרצט, און פחד! דער גרויסער מאימדיקער פחד, וואָס איז משנה דורך איין רגע די גאַנצע צורה. — און ער איז שווער אַוועק צו דעם ווייטן, אומבאַקאַנטן וועג. לויפן, ראַטעווען זיך, אַנטלויפן פונעם טויט.

און אין עטלעכע טעג אַרום, אין דעם קליינעם שטעטעלע קאַלרושין, אין אַ שטאַל — ליגט הַאַראַנטשיק, קורטשעט זיך איין און טוליעט זיך אין שטרוי. די דייטשן זענען שוין דאָ און טרייבן די יידן אין דער דאַרטיקער קירך אַריין, שיסערייען פון אַלע זייטן.

אויף איין מינוט מוז מען זיך רוזק פאַרטראַכטן :

ער איז די טעג אַלט געוואָרן פופציק יאָר, אַ יובל, אַ יום־טוב. מיט פינף־און־צוואַנציק־יאָר צוריק אין דער צייט, אין דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָבן די דייטשן אין זיין געבורט־שטעטעלע, וויעלון, געשאַסן צו אים — און ער איז אַנטרונען פון דער קויל, ניצול געוואָרן. ער איז דעמאָלט געווען אַ קליינשטעטלדיקער סוחר און געשריבן לידער. דערנאָך איז ער געוואָרן אַ שרייבער, אַן אַנגעזעענער ראַמאַניסט, פון די געלע־זנסטע מחברים — מ'וואָלט אים אין די טעג אַוודאי געפראַוועט אַ יוביליי.

פון גאָס דערטראַגן זיך געשרייען, ס'פאַרשטאַרקט זיך די שיסעריי. אַ לויפּעריי צו דער שטאַל, צו זיין באַהעלטעניש. ער כאַפט אַרויס פון ערגעץ אַ קליין ראַזיר־מעסערל, און שנעל, מיט דעם גאַנצן אימפעט, שניידט ער איין דעם האַלדז, גיך און פעסט — עס זאָל שוין מער קיין באַליידיקונג נישט זיין, עס זאָל שוין מער קיין פחד נישט זיין.

און שמעון הַאַראַנטשיק האָט אויסגעהויכט זיין נשמה."

ח

א יידישער פּאָעט האָט שמעון האַראָנטשיקן מקבר געווען אויפן קאַלושינער בית־עלמין. עס איז קיינער נישט געווען ביי דער לווייה. שמואל ווּלמאַן, וועלכער איז אליין דערנאָך אומגעקומען אין רוסלאַנד, האָט געוויסט, אַז נישט ווייט פון דעם יידישן בית־עולם איז מראָזי, וווּ דער יידישער משורר יחיאל לערער איז געבוירן געוואָרן.

עס ווייסט נישט קיינער צי דער געביין פון שמעון האַראָנטשיק איז טאַקע געבליבן אויף דעם אָרט פון דער קבורה, צי עס שטייט נאָך דאָרט דאָס ברעטל, וואָס די ציטערדיקע הענט פון דעם יידישן פּאָעט האָבן איבער שמעון האַראָנטשיק אַוועקגעשטעלט.

אין דער יידישער ליטעראַטור וועט פאַר אַלע דורות לייכטן דאָס לעבן און די ווערק, וואָס האָבן צעליכטיקט דאָס יידישע פּוילישע לעבן, דעם נאָמען פון מחבר — שמעון האַראָנטשיק.

ט

מיש איך איצט ווידער דאָס קליינע ביכעלע לידער „פעלדבלימען“ און וויל אָפּשליסן מיט אַ ליד פון דעם־אָ קליינעם לידער־ביכעלע:

איך וועל מער נישט וויינען,
 מיין מזל באַקלאַגג,
 און זאָלן די נאָרן
 נישט לעבן צופרידן,
 באַדויערן מיין לעבן,
 מיין ביטערע יוגנט:
 ער האָט דאָך קיין ברויט נישט,
 קיין קלייד און קיין היים נישט,
 ער האָט נעבען גאַרנישט
 פון וואָס צו געניסן,
 די ביטערע שטונדן
 מיט וואָס צו פאַרזיסן.

די פוסטקייט פון לעבן
מיט וואָס צו דערפילן;
קיין פרוי און קיין קינד נישט
מיט וואָס זיך צו שפילן,
ער האָט נעבעך גאַרנישט,
ער האָט נעבעך גאַרנישט.

יהי זכרו ברוך!

„צוקונפט“, פעברואַר 1967

שלמה גילבערט

א

ווי גיך שלמה גילבערט האָט זיך נאָר באַוווּזן פון אַ קליין יידיש שטעטלעלע הינטער וואַרשע, פון ראַדזימין, איז ער געווען אַן אַנדערער פון די, וואָס זענען שוין געקומען פאַר אים אין דער יידישער ליטעראַטור און זיך צוגעזעצט צום גרויסן טיש, וואָס עס האָט אים געפירט יצחק לייבוש פּרץ.

ווען ער האָט זיך צום ערשטן מאל באַוווּזן אין דער שטוב, וווּ עס איז געשטאַנען דאָס וויגעלע פון אַ דור יידיש־שרייבער, האָט ער זיך באַלד קעגנגעשטעלט דער מיינונג פון יצחק לייבוש פּרץ און ער האָט דערווידערט, וואָס פּרץ האָט אים געזאָגט. ער האָט זיך נישט דערשראַקן, וואָס זיינע זאַכן, וואָס ער האָט געבראַכט פאַר פּרץ־מבינות, האָבן נישט אויסגענומען ביים רבין; ער האָט געזאָגט פּרץ, אַז ער איז נישט קיין אַרעמאַן, וואָס האָט נישט מער, ווי די איינציקע גראַשנס. אויב די גראַשנס האָבן נישט דעם אמתן קלאַנג, האָט ער נאָך אַבער ביי זיך אַ גרויסע אפּוּתיקא, וואָס וועט אַ קלינג טאָן און ברענגען גאָר אַנדערע טענער אין דער ליטעראַטור, וואָס האָט אין יענע טעג זיך אַזוי שטאַרק צעבליט און צעוואַקסן.

עס האָט באַלד גערעדט פון אים אַזאַ שטאַלצקייט, אַזאַ אַצילות, אַזאַ יחידישער אויפגאַנג, וואָס האָט געבראַכט אַ גרויסן חידוש אין דער שרייבערישער משפּחה.

דעמאָלט האָט נאָך קיינער נישט געוואוסט זיין אַפּשטאַם; מען האָט נאָך נישט געלייענט זיין יחוּס־כתב, נישט געוואוסט, אַז ער קומט פון אַ היים, וואָס איז פול געווען מיט די קלאַנגען און קולות פון פּידלען, אַז זיין זיידע, זיין פאָטער, האָבן אַנגעפירט מיט די כל־יזמרים־קאַפּעליעס. מען האָט אויך נישט געוואוסט, אַז זיין זיידע איז געווען אַ „ניקאָלאַיעווסקער

סאָלדאַט" און האָט נאָך צוועלף יאָר דינען, געבראַכט מיט זיך גרויס קענטעניש אין רוסישן לשון צו ווערן אַ „פּראָשעניע"־שרייבער און — גרויס געפיל אין מוזיק. געבראַכט מיט זיך אויך אַ שטאַלץ, וואָס מען האָט געדאַרפט אין זיך פאַרמאַגן בייצושטיין די בושא אין דער גרויסער פרעמד פון דער רוסישער סאָלדאַטשינע.

ווען ער איז געקומען אין דער גרויסער שטאָט, אין דער דעמאָלטדי־קער סביבה פון יידישע שרייבער, האָט אים קיינער נישט געפרעגט און ער האָט קיינעם נישט דערציילט, אַז ער איז מלא וגדוש אין נגלה און אין נסתר, אַז ער איז פול מיט יידיש־טראַדיציאָנעלער קולטור און אַז ער האָט שוין אַריבערגעקוקט אויך פון דער „אַנדערער זייט", געווען אַריינ־געטאַן אין קבלה און זוהר איז פאַר אים געווען דער קוואַל פאַר זיינע גרויסע דורשטן.

מען האָט אויך דעמאָלט נישט געוויסט, אַז שלמה גילבערט האָט זיך נאָך נישט איינגעבראַכן, האָט נאָך נישט איבערגערעיסן מיטן אַלטן יידישן דרך און איז נאָך פאַרבונדן מיט טויזנטער פּעדעם אין דער יידישער אמונה.

אַבער, ווען עס האָט זיך באַוויזן זיין ערשטע דערציילונג „צו דער זון", און נאָך דעם — אַנדערע גרעסערע און קלענערע דערציילונגען און „נאָוועלן", האָט די ליטעראַרישע סביבה זיך אַ רודער געטאַן. ערשט דעמאָלט האָבן די טישזיצערס פון בית־פרץ דערזען דעם „שפיציקן יונגמאַן אינעם סאַמע טונקלען ווינקל־צימער, וואָס איז געזעסן און מיט שאַרפע בליקן געקוקט אין פרצן". די זעלביקע בליקן, די זעלביקע דינקייט, וואָס איז געווען אין יענעם געשטאַלט, דאָס זעלביקע שוויגן, האָט זיך געהערט פון די ערשטע „מעשות", וואָס שלמה גילבערט איז מיט זיי געקומען און האָט תיכף פאַרנומען אַן אַרט אין דער יידישער פּראָזע.

עס איז נישט געווען קיין שום קלער, אַז עס איז געקומען אַ נייער ייד מיט אַן אייגענעם קוק אויף דער וועלט, אויף לעבן. מען האָט נאָר געוואַרט אויף מער אַרבעטן, מער יצירות, וואָס זאָלן ווייזן דאָס גאַנצע פנים פון דעם נייעם שרייבער, זאָלן דערציילן פון די מעגלעכקייטן, וואָס זענען אין אים דאָ.

איינס איז געווען זיכער, און אלע האבן דערצו מודה געווען, אז די זאכן, וואס שלמה גילבערט ברענגט, זענען אייגענע און מען קאן גאנץ גוט פון זיי זיך דערוויסן, ווער עס איז זייער מחבר, וואס אים „קוועטשט“, וואס אים ארט און וואס ער וויל פון זיך דערציילן, וואס פאר א מוסר-השכל ער וויל מען זאל פון זיי לערנען.

נאך:

פון די „מעשות“, וואס שלמה גילבערט האט דערציילט, האט מען זיך אויך דערוויסט, אז כאטש ער איז נישט מער אלט ווי עטלעכע און צוואנציק יאר (ער איז געבוירן געווארן אין אכצן-פינף-און-אכציק און זיין ערשטע דערציילונג האט ער געדרוקט אין יאר ניינצן-זיבן). טראגט ער שוין אויף זיך א גאנץ פיין פעקל מיט נאגענישן, וואס ווערן אזוי איידל געשטאלטיקט און אזוי דין געמאלן. מען האט דערזען, אז הינטער די אלע מענטשן, געשעענישן, וואס קומען אן און שפילן זייער שפיל אין די „מעשות“, איז דא שלמה גילבערט, זיין אייגן לעבן, זיינע אייגענע דורכלעבונגען, זיין אייגן געזאנג.

איך זאג געזאנג, ווייל כאטש ער האט געשריבן פראזע, דערציילט זיינע געשיכטעס אין לאנגע שורות, וואלט ער זייער לייכט געקאנט די „מעשות“ אויסשטעלן אין קורצע שורות און זיי וואלטן זיך זייער גוט געלייענט, ווי לידער, פול מיט ריטעם, מיט בילד און מיט תנועות פון די דינסטע סטרונעס פון א פידל.

יא, פון זיינע „מעשות“, וואס זענען נישט געקומען זייער אפט (פארקערט, עס האט זיך אפט מאל אויסגעדאכט, אז שלמה גילבערט איז ערגעץ-ווו פארלוירן געווארן, שרייבט שוין נישט מער, און מען האט זיך שוין אָנגעהויבן חידושן: ווו איז ער?). פון די זאכן, וואס ער האט געדרוקט אין די דעמאלטיקע יידיש-ליטערארישע אויסגאבעס, האט מען זיך דערוויסט, אז דער מחבר פון די „מעשות“ האט א סירחא אויף זיינע לונגען, איז קראַנק און זיין לעבן איז פאַרפֿעקט מיט דער שווינדזוכט, וואס מאַטערט אים, און דער חידוש איז געוואָרן נאָך גרעסער, וואס אין זיינע נאָוועלן איז דאָ אזוי פיל ליבע, גוטקייט און גרויסער באַגער צו לעבן און דאָס לעבן צו באַזינגען.

מען האָט זיך אויך זייער שטאַרק געחידושט אויף דער שאַרפּער דראַמאַטישקייט, וואָס איז זייער בולט אַפילו אין דער קלענסטער דערצייל־לונג און אַ סך פון דעמאָלטיקע ליטעראַטור־מבינים האָבן געעצהט, אַז שלמה גילבערט זאל זיך נעמען צו דער דראַמע, שאַפן פאַר דער בינע, וואָס האָט דעמאָלט געוואַרט אויף מחברים.

ב

וואָס זשע האָבן מיר געלערנט פון די „נאָוועלן“, דאָס ערשטע בוך, וואָס שלמה גילבערט האָט צונויפגעזאַמלט, זינט ער איז געקומען אין דער ליטעראַטור, אינעם יאָר ניינצן־זיבן, און עס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אין ניינצן־צוויי־און־צוואַנציק פון דעם ליטעראַטור־פאַנד „טלאַמאַצקע דרייצן“? וואָס האָבן מיר אין די דאָזיקע „נאָוועלן“ דערזען, דערהערט?

דאַרף גלייך געזאָגט ווערן, אַז שלמה גילבערט האָט זיך אין די דאָזיקע יאָרן נישט צעשריבן. געווען זייער אַפגעשלאָסן אין זיך, און ווען מען וואַלט געוואַלט אויסמעסטן, אויסוועגן די דערציילונגען אויף דער וואַג פון צייט, איז אויסגעקומען, אַז עס האָט ביי אים גענומען אַ מעשה אַנצושרייבן מער ווי אַ יאָר. מען האָט זיך אויך דערוויסט פון זיין בוך „נאָוועלן“, אַז יצחק לייבוש פּרץ האָט זיך גאַרנישט גענאַרט מיט זיין קוק אויף שלמה גילבערט און האָט באַלד אין אַנהייב תּופּס געווען דעם „שותק“, וואָס האָט זיך צוגעזעצט צו זיין טיש.

וואָס זשע האָט יצחק לייבוש פּרץ אין אים דערזען און וואָס האָט ער אים צוגעזאָגט, וואָס די סימנים האָבן מיר דערזען אין זיין ערשטן „נאָוועלן־בוך“?

דאַרפן מיר הערן, וואָס עס האָט וועגן דעם צו זאָגן אַן אייגענער אין בית־פּרץ, וואָס איז געווען אַ לעבעדיקער עדות, בשעת שלמה גילבערט איז געקומען צו פּרצן און האָט בפּירוש געהערט, געזען, זיך גוט צוגעקוקט צו דעם, וואָס איז דעמאָלט פאַרגעקומען. מיר דאַרפן אויך וויסן אַז דער־אַ אייגענער איז אויך דעמאָלט געקומען נהנה צו זיין מזיו השכינה, וואָס האָט אין יענע טעג אַרומגערינגלט פּרצן און איז אויסגעוואַקסן ווי אַן אַריגינעלער שאַפּער פון דער קליינער דערציילונג, וואָס האָט אין סאַמע

תוך געהאט אין זיך אַלע אַנדערשקייטן פון דעם לעבן, וואָס עס האָט געמאַן שלמה גילבערט אין זיינע „נאוועלן“.

לאַמיר הערן, וואָס עס דערציילט אפרים קאַגאַנאווסקי אין אַלמאַ-אַטאַ, ערגעץ ווייט, ערגעץ ווייט אין די רוסישע סטעפעס, און האָט די רייד געדרוקט אין דער מאַסקווער „אייניקייט“, אין יאָר ניינצן-דריי-און-פערציק. אין זיין קינסטלערישן פאַרטרט „שלמה גילבערט“ דערציילט אפרים קאַגאַנאווסקי:

„אין פרצעס שטוב האָב איך אין אַ זומער-נאַכמיטאָג, אין דעם יאָר טויזנט-ניין-הונדערט-ניין, באַגעגנט די דעמאָלטדיקע יינגסטע פּלעיאָדע יידישע שרייבער.

אַ זומער-אָונט אין פרצעס שטוב. צום ערשטן מאל באַגעגן איך אַ בלייכן, קנאַכיקן, כמעט שפיציקן יונגמאַן אינעם סאַמע טונקעלן ווינקל צימער, מיט שאַרפע בליקן, פאַרקוקטע אין פרצן. ער איז געזעסן נישט באַקוועם, ווי אַ מענטש, וואָס איז נישט געווינט צו קיין גוטע באַקוועמע מעבל און פרייער האַלטונג. זיינע לאַנגע, דאַרע בלייכע הענט האָבן זיך פיבערהאַפט געקלאַמערט אין זיינע דאַרע, שפיציקע קניען, דערביי האָט זיך אין זיינע ברוינע אויגן געוויגט עפעס אַ שניידנדיקער טרוקענער גלאַנץ. אויף זיין ברייט, לעבהאַפט מויל האָט אַרומגעבלאַנדזשעט אַ קינדעריש-אַנגעווייטיקטע שמייעלע, וואָס מען זעט עס ביי מענטשן נישט דרייטע אין אַ פרעמדן קרייז, וווּ זיי קאַנען ביי זיך נישט פּוועלן צו זאַגן דאָס, וואָס זיי וואָלטן געקאַנט זאַגן. פון פרצעס רייד און פון אַלעם, וואָס כ'האָב געקאַנט פאַרשטיין, האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דער יונגערמאַן האָט דאָ געלעזן עפעס פון זיינע ליטעראַרישע שאַפונגען און פרץ האָט זיך נאָך אַלץ אַרויסגעזאָגט וועגן דעם.

אין צימער האָט אַנגעהויבן טונקל ווערן. ביי אַ צענדליק שרייבער, וואָס זענען געזעסן אַרום, האָבן זיך איבערגעוואַרפן מיט ווערטער, שטיל, נישט וועלנדיק איבעררייסן פרצעס האַרטע צודרינגלעכע שטים, און מיט אַ מאל האָט זיך דער יונגערמאַן ראַשיק אויפגעהויבן. זיינע ליפן האָבן זיך קרענק-לעד אַ דריי געטאַן. ערשט איצט האָב איך באַמערקט, ווי הויך און דאַר ער איז. זיין פלייצע איז געווען אַ ביסל קיילעכיק, און דאָס האָט אים

צוגעגעבן אַ געוויסע אומהיימלעכקייט. ער האָט זיך געזעגנט. פרץ האָט אים פריינדלעך באַגלייט, איבערהזרנדיק זיינע באַמערקונגען. מיר האָט זיך געדאַכט, אַז אַלע אַרום האָבן דעם פאַרלאַנג, אַז די סצענע זאָל זיך גיכער ענדיקן. צו פיל ווייטיק איז געווען אין דעם מויל און אין די אויגן ביי דעם יונגמאַן. אָבער אומגעריכט האָט זיך דער יונגע־מאַן אַ בייג געטאַן און זיך צעלאַכט מיט אַ מאַדנע הייזעריקן, ווי זינדיקן געלעכטער. ער האָט געלאַכט מיט אַ ברייט אָפן מויל, דערביי האָט זיין דאַר, לאַנג פנים באַקומען דעם אויסזען פון אַ סקעלעט. געלאַכט האָט ער שטיל און גיפטיק, ווי אַ שד. אָבער זיין געלעכטער האָט אַנגעשטעקט, און דאָ האָב איך צום ערשטן מאָל דערהערט זיין שטימע מיט זיין ברייטן, וואַרשעווער פאַלקסטימלעכן יידיש:

— פרץ... נעמט אייך נישט אַזוי צום האַרצן, עס קאָן אייך חלילה שאַטן... איך בין נישט אַזאַ קבצן, אַז ווען עמעצער זאָגט מיר, אַז מײן גראַשן איז צופעליק אַ פאַלשער... זאָל איך נישט האָבן קיין צווייטן... אַט די אַלע קלייניקייטן, וואָס איך ברענג אייך ווייזן, זענען גראַשנס... די אמתע אפּוטיקא... באַהאַלט איך ביי מיר...

און מיט דעם זעלביקן זינדיקן געלעכטער האָט דער יונגע־מאַן פאַרלאָזן דאָס צימער.

פּרצן איז געפּעלן די אַלעגאַריע מיט די גראַשנס, און ווען ער האָט זיך אומגעקערט פון קאַרידאַר, האָט ער מיט זיין קנאַקנדיקער שטימע אַ זאָג געטאַן: „דאָס איז שלמה גילבערט... אַ פּידל אונטער אַ סורדינקע... ס׳באַדאַרף זיין גאַר שטיל מען זאָל אים דערהערן... נישט פאַר אונדזער צייט, ווען אַ שרייבער דאַרף וועקן, רופן“...

אַזוי האָט אים אפּרים קאַגאַנאַווסקי געזען אינעם יאָר ניינצן־ניין, ווי גיך ער האָט זיך באַוויזן אויף פּרצעס שוועל. ער האָט זיך זייער ווייניק געענדערט סיי אין זיין אויסזען, סיי אין זיין געמיט. ווען איך דערמאַן זיך אים פון די שפּעטערדיקע יאָרן, בשעת מיר פּלעגן זיך זייער אָפט טרעפּן, סיי אין וואַרשע, סיי אויף דער „דאַטשע־ליניע“, ערגעץ ביי די טויערן פון „גן־עדן התּחתון“, ווי ב. יאָשוזאַן (איטשעלע) האָט גערופּן אַטוואַצק, שווידער, יוזעפּאַוו און פאַלעניץ — איז ער תּמיד גרייט געווען „אַר

געשפיצט, ווי עפעס וואָלט אויף אים כסדר געלויערט און תמיד גרייט גע-
ווען זיך אויפצושטעלן און זיך געזעגענען מיט אַ קלאַפּ אין דער טיר. עס האָט
זיך אַרויסגעוויזן פון די ווייטערדיקע אַרבעטן, וואָס שלמה גילבערט האָט
געבראַכט, אַז פּרץ האָט דערזען, דערהערט, אַפילו אין די זאַכן, וואָס זענען
אים לכתחילה נישט געפעלן געוואָרן, די טענער פון אַ פידעלע, וואָס עס
דאַרף זיין גאַר שטיל מען זאָל זיי דערהערן. שטיל איז טאַקע נישט געווען.
אין דעם אויפקום פון דעם נייעם יידישן ליד און פון דער יידישער פּראָזע
אין יענע בראַשית־טעג איז טאַקע געווען זייער אַ גרויסער רעש, אַ טומל.
פון דעסטוועגן האָט זיך דערהערט דאָס דינע קול פון שלמה גילבערט.
כמעט אין אַלע זיינע „נאַוועלן“ פון זיין ערשטן בוך שפּילט מען, פּירט
שלמה גילבערט אַן מיט קאַפּעליעס און אין די הימלען רייסט זיך אַ געשפּיל
פון „כלים“, וואָס דערציילן אין זייער אַ סך תּנועות און טענער, וואָס עס
טוט זיך אַפּטאַן אויף דער וועלט. דערציילט שלמה גילבערט אין זיין
נאַוועלע „נפתליכעל אויער“:

„נפתליכעל קוקט איבערן וואַלד און עס פאַלט אים איין אַ געדאַנק:

— אַזוי פּיל ביימער שטייען, און אַז איך וועל שפּילן וועלן זיי דאָך
הערן! מענטשן, מענטשן רעדן און זיי הערן גוט!
ער שטעלט זיך אויף און נעמט אַראָפּ די פּידל.
צום ערשטן הערן זיך בלאַנדזשענדיקע טענער: — וואָס זאָל איך
שפּילן פאַר דעם גרויסן וואַלד?

ער ציט לאַנגע טיפע טענער, ער שפּילט פון אַ גרויסן ליכטיקן הימל,
פון אַ ליכטיקער שטילקייט, פון אַן אייביקן וואַלד.
די זון איז שוין גינדעריק אַראָפּ. די לופט האָט שוין אַנגעהויבן אַטעמען,
און דאָ, דאָרט, הערט זיך אַ פּישטש פון אַ פּויגל.“

אין אַלע דערציילונגען פון זיין ערשטן בוך „נאַוועלן“ דערפּילן מיר אַ
גרויסע נאַענטקייט פון דעם מחבר צו די מענטשן, וואָס ער שטעלט זיי
פאַר אונדז פאַר. אַלע פון זיי טראַגן אין זיך אַ געוואַלדיקע בענקשאַפט
צום דרויסן און לעבן־אויף בשעת זיי זענען אין דער „שוים פון דער
נאַטור“. צי עס איז „קאַנאַריק“, אַדער „פּיעטריק“, אַפילו ווען שלמה
גילבערט מאַלט פאַר אונדז דאָס געשטאַלט פון „פּייגעלען“ אין „יששכר

און זבולון" געפינט ער אין די מענטשן אַזא דינקייט, וואָס רעדט אַריבער די נאַגענישן און מאַטערנישן פון דער גרויער טאַג־טעגלעכקייט. אין יעדן מינדעסטן באַשעפעניש אין זיינע „נאַוועלן" איז דאָ אַ תּשוקה צו העכער־קייט, צו אַנדערע, ווייטערע וועלטן, ווייט פון די, אין וועלכע זיי לעבן.

קאָן גאַנץ מעגלעך זיין, ווען שלמה גילבערט וואָלט נישט אַוועק אויף גאַר אַנדערע, זייטיקע דרכים, וואָס האָבן בכלל נישט געהאַט צו טאָן מיט זיין שאַפּערישער וועלט, וואָלט ער זייער אַ סך געשריבן און וואָלט במילא געקומען צו אַ טאַלק אין זיינע שטימונגען. ער וואָלט זיך פאַרמאַסטן אויף גרויסע לייזונטן, וואָס ער וואָלט זיי בלי־ספּק געקאַנט אַנפּילן מיט פאַרבן, מיט ליכט און שאַטן, מיט לעבן.

האַט ער אַוועקגעבטלט זיין צייט אין זוכענישן אין נישט קיין „היגע וועלטן", זיך אָפּגעגעבן זייער אַ סך מיט געפינען אַ תּוכן אין גייסטער, געוואָלט אַרויסציען פון די נסתרות ליכט, זיך און אַנלעזן פאַר זיין אייגן לעבן. ער האָט, ווי יענער גרויסער „כישופמאַכער" פון „וויימאַר", געוואָלט אַריבערגיין די גרענעץ, וואָס פירט אין אַנדערע וועלטן. יענער האָט זיך „געשפּילט" מיט אַ תּורה פון פאַרבן און קאַלירן און געזאַמלט אין זיינע קאַמערן שטיינער, גלאַז, און האָט דווקא געוואָלט מִזְכָּה זיין אונדזער וועלט מיט זיין באַרימטער „פאַרבנלערע". זיינע דראַמעס, טראַגעדיעס, לידער און פאַמעס זענען פאַר אים נישט גענוג געווען צו שטילן זיינע בענקשאַפטן. ער האָט געהאַלטן אין אַ כּסדרדיק זוכן די דינע גרענעץ, די ליניע, וואָס זאָל אים אַריבערפירן פון פינצטערניש צו ליכט, און זיינע לעצטע ווערטער, איידער ער האָט פאַרלאָזט אונדזער ערד, זענען געווען: „עפנט אויף די לאַדנס"... און זיין פריינד אַקערמאַן האָט עס אויסגעטייטשט, אַז דער לייב האָט זיך צעשריגן: „מער ליכט!"

אַזוי איז פאַר שלמה גילבערט געווען צו ענג אונדזער וועלטל און ער איז אַוועק אין די נסתרות צו געפינען תּשובות אויף זיינע שאלות. האָט ער זיך אַריינגעלאָזט אין אַ וועלט פון פאַרהוילענעם מיסטיציזם און געזוכט זיך אין די לעגענדעס פון שדים און רוחות.

ג

צײַ איז שלמה גילבערט, נאך זײן זוכעניש אין די „אנדערע וועלטן“, זײן פארטיפן זיך אין די קבלה־סודות און די פארבינדונגען מיט די גרעסטע וועלט־מומחים אין דער תורה פון אקולטיזם און ספיריטואליזם, צײַ איז ער אין משך פון די אלע יארן, אין זײן גאנצער ארבעט, אריין אין „פרדס“ — וועלן מיר נאך וועגן דעם שמועסן. דערווייל איז כדאי צו זאגן אז שלמה גילבערט האט אין זײן עזבוך, אין זײנע סקיצעס, נאוועלעס און דערצײ־לונגען קײן גאר גרויסן שרייבערישן כוח נישט ארויסגעוויזן. ער האט טאקע געהאט א שטילקײט, וואס האט געקאנט אריבעררעדן, ארויסרעדן פון די גרעסטע שטורעמס אינעם מענטש. אבער עס דארף געזאגט ווערן, אז דעם גרויסן קינסטלערישן כוח האט שלמה גילבערט ארויסגעוויזן אין זײנע דראמאטישע שאפונגען, אין די דריי זאכן, ווו ער האט אין א דראמאטישער פארעם געבראכט גרויסע געשטאלטן, וואס האבן זײער א סך דערצײלט פון זײער לעבן און זײער צײט.

די ערשטע פון די דריי דראמאטישע ארבעטן „שבתי מוח“, האט ער געדרוקט אין נײנצן־צוויי־און־צוואנציק אין זײן בוך „נאוועלן“, די אנדערע איז געווען „משיחס טריט“, דראמע אין דריי אקטן, וואס איז לכתחילה געדרוקט געווארן, איבערגעזעצט פון א. ל. יאקאבאוויטש אין העברעיִש, אונטערן נאמען „גלות“, אין „התקופה“ (ניסן־סיוון, תר״פ, ווארשע), שפעטער ארויס אין בוך־פארעם (קולטור־ליגע, ווארשע, נײנצן־פיר־און־צוואנציק) און א שפיל אין דריי אקטן „דער קעלער“, געדרוקט אין „ווארשעווער אלמאנאך“ אינעם יאר נײנצן־דריי־און־צוואנציק. דער גאנצער עזבוך, סײ די קנאפע פערציק דערצײלונגען, וואס שלמה גילבערט האט ביז זײן פארלענד אין די פלאמען פון טרעבלינקע געשאפן, סײ די דריי דראמאטישע שאפונגען, זענען איבערגעדרוקט געווארן אין דער זאמלונג „שלמה גילבערט, דערצײלונגען און דראמעס“, ארויסגעגעבן פון מלך גראפשטיין, לאנדאן, קאנאדע און פנחס גילבערט, דעטרויט, מישיגען, מיט אן אריינפיר פון שמואל ניגער און שלוס־ווערטער: זכרונות פון פנחס גילבערט, א ברודער, און מלך גראפשטיין, א יונג־חבר פון שלמה גילבערט.

די דריי דראמאטישע שאפונגען זענען פול מיט אַקציע, שאַרפן דיאַלאָג, לעבעדיקע געשטאַלטן און אַן אייגנאַרטיקן פּאָלקסטימלעכן יידיש.

אָוודאי איז אין יעדער פון די דריי שפּילן דאָ שלמה גילבערט, אין יעדע — אין אַן אַנדער געשטאַלט. ער איז תמיד דער שווייגנדיקער מאַנער, דער בעל־הטענה פאַר די געקרוודעטע. ספּעציעל איז שלמה גילבערט זייער קענטיק אין דער געשטאַלט פון „שבתי מוח“, וואָס טרעט אויף ווי אַ מוכיח, שליידערט אמתן אין מענטשלעכע פּנימער. אָבער שטענדיק אין גוטן געמיט און תמיד נוטה צו דעם גערודפּטן, דעם באַיאַכטן מיט די כלערליי עולן. אין דעם גאַנצן מוסר־זאַגערײ פון „שבתי מוח“, וואָס לעבט־אויף בשעת ער געפּינט וועמען אַריינצוזאַגן, איז תמיד דאָ טאַקט, פאַרשטענדעניש און שאַרפּזין אין זיינע שאלות און תשובות.

נישט איין מאָל האָב איך אויף מיינע לאַנגע שפּאַצירן מיט שלמה גילבערט איבער די געדיכטע יידישע גאַסן אין וואַרשע, אָדער איבער די שטילע וועגן פון די דאַטשע־שטעטלעך אַרום וואַרשע, צוהערנדיק זיך צו די צעצונדענע רייד זיינע, רעדנדיק פון זיינע פּערזענלעכע נאַגענישן און אויך וועגן ענינים, וואָס האָבן אַנגערירט אַנדערע פון דער יידיש־שרייבער־רישער סביבה, פּלעג איך אים אַזוי שטילערהייט אונטערזאָגן: „ר' שלמה, עס וואָלט איך זייער געפּאַסט שטיין אויף די ראַגעס און פייערן אין דער וועלט די אמתן פון שבתי מוח“. שלמה גילבערט האָט אַזוי תמימות־דיק געענטפּערט: כּוואָלט אויך געהאַט דער וועלט עפּעס־וואָס צו פּרעגן. איך ווייס נישט, צי איך וואָלט געקאַנט געבן אַ תשובה, אָבער שאלות האָב איך זייער אַ סך. אַזוי גייענדיק פּלעגט ער פאַר מיר פּונאַנדערוויקלען זיינע זוכענישן. ער איז געווען זייער נישט צופּרידן מיט געוויסע דערשייננגען אין אונדזער ליטעראַרישער סביבה. ער האָט זייער גוט געוויסט, אַז ער זוכט צו קאַנען קינסטלעריש קומען מיט אַ גרויסער אַרבעט, וואָס זאַל אים אַוועקשטעלן ביי דער סאַמע מזרח־וואַנט פון אונדזער ליטעראַטור. איז אים געווען זייער נוח זיין „קעלער“. ער האָט טאַקע געהאַט גרויס נאַענט־קייט צו „שבתי מוח“, אָבער געקלאַמערט האָט ער זיך אין „קעלער“, וווּ ער האָט אַריינגעפּרעסט זייער אַ סך יידישע געשטאַלטן, וווּ יעדער פון זיי שפּילט אין שלימות זיין ראָל אויף דער בינע פון דעם סאַמע דנאָ פון

לעבן. ער האט געזען אין די „קעלער“־פארשוניען די גרויסע פאנאראמע פון דער יידישער אַרעמשאַפט, וואָס האָט אין דער גרויסער נויט און דחקות געטראָגן אין זיך די חלומות און בענקשאַפטן צו אויסלייזונג, צו גאולה. ער פלעגט זייער אָפט רעדן וועגן „משיח טריט“, כאַטש ער האָט אין תוך געגלייבט, אַז ער האָט דאָרט „עפעס“ פאַרפעלט, ער האָט נישט אַלץ דערזען, וואָס ער האָט געוואַלט אַרויסברענגען אין דער דראַמאַטישער שאַפונג.

ער האָט מיט זייער אַ סך פאַטאַס און עקשנות זיך פאַרטיידיקט קעגן די מיינונגען, אַז אין „קעלער“, זענען דאָ די השפעות פון די רוסישע גרויסמייסטער, ספעציעל פון גאַרקין, און אין „משיח צייטן“ — די השפעה פון יצחק לייבוש פּרץ, זיין „ביינאַכט אויפן אַלטן מאַרק“. ער האָט צו מיר געטענהט, אַז השפעה איז אין סאַמע תוך געזונט פאַר אַ שרייבער, מען דאַרף נאָר קאַנען פאַרדייען, איבערקאָכן אינעם אייגענעם קעסל, אַריינגעבן אייגענעם פייער.

ד

גאַר גרויסע הנאה האָט ער געהאַט בשעת ער פלעגט פאַר מיר איבער־דערציילן דעם „אָוונט“, וואָס ער האָט געהאַט אין מיין „שטעטל“. מיר האָבן זיך ביידע דערמאַנט וואָס עס האָט זיך יענעם „אָוונט“ געטאַן אין אונדזער „שטעטל“. ער האָט גוט געדענקט דעם פאַראיין, וווּ דער „אָוונט“ איז פאַרגעקומען און דעם וויכוח, וואָס ער האָט געהאַט אין אונדזער שטוב מיט מיינעם אַ פעטער „אַ געכאַפטן אין דער מעשה“. פון זיין דערציילן האָט מיר אַנגעכאַפט אַ שוידער איבער מיין רוקן. לאַמיר בקיצור איבער־דערציילן:

דער „פאַראיין“ איז געווען כמעט הינטער דער שטאַט. עס איז געווען אַ חושכדיקער האַרבסט־אויפדערנאַכט. קומען צו יענעם „פאַראיין“ אין יענער נאַכט איז געווען צו גיין אויף קידוש השם. דאָס „שטעטל“ איז געווען איינגעטונקען אין אַ דיקער פינצטערניש, וואָס מען האָט געקאַנט שניידן מיט מעסערס. עס האָט געטריפט אַ רעגנדל, וואָס רייסט די ביינער. עס איז זיך צוזאַמענגעקומען אַן עולם. שלמה גילבערט האָט געדרשנט.

וועגן וואָס האָט ער גערעדט? וועגן זיינע זוכענישן, זיין אַרײַנקוקן אין די „אַנדערע וועלטן“, אַריבער דער גרענעץ. ער האָט געבראַכט ראיות פון ספרים און ביכער, אַז עס איז דאָ אַ לעבן נאָכן לעבן, און צווישן לעבן און טויט שטייט נאָר אַ זייער דין „שפּאַניש ווענטל“. דער עולם איז געזעסן, עס האָט אים אַרומגענומען אַ גרויסער פחד. ווען עס האָט זיך געענדיקט, האָט מען פשוט מורא געהאַט זיך צו רירן פון די ערטער. שלמה גילבערט האָט דערפילט, אַז דער עולם איז אין אַ „טראַנס“, אין אַ „היפּנאָז“, פון זיינע מעשות, וואָס ער האָט דערציילט. האָט פאַרגעשלאָגן אַהיימצופירן יעדן איינעם, וואָס האָט נאָר חשק מען זאָל אים פירן. מיר האָבן זיך דערמאַנט, אַז ער האָט יענעם אויפדערנאַכט פאַרבראַכט אין אַ וויכוח אין אונדזער שטוב און מיינער אַ פעטער האָט אים שיער אַוועקגעלייגט אויף די „לאַפּאַטקעס“ מיט זיינע רוחות און שדים צוזאַמען.

עס זענען געווען צייטן, וואָכן, חדשים, יאָרן — שלמה גילבערט האָט זיך נישט געוויזן און אין די ערטער, וווּ ער איז געווען האָט מען אים נישט געטראָפּן. זענען געווען אין דער שרייבערישער סביבה אַזעלכע, וואָס פלעגן זיך פּרעגן, פּרובירן אויסגעפינען וווּ ער איז און וואָס מיט אים טוט זיך טאָן. האָט ער זיך באַוויזן, איז ער געווען נאָך שווייגנדיקער, נאָך איינגעשלאַסענער. עס איז געווען אַ חשד, אַז ער טוט ערגעץ כל עבודת פּרך צו פאַרדינען אויף חיונה. אַלע האָבן דאָך געוויסט פון זיינע טראַגעדיעס, פון זיין פיין, פון זיין דחקות און ווי ער וויל דאָס אַלץ פאַרשטעלן פאַר די אויגן פון די היימישע, פון די נענטערע אַרום אים.

פלעגט ער אָפּזיצן טעג, אַוונטן, נעכט, גאַנצע מעתלעתן אויף טלאַך מאַצקע דרייצן. זיצן תמיד אַרומגערינגלט מיט אַ חברה און רייסן פּאַסן פון דער וועלט, פון די רשעים, וואָס פאַרמיסטיקן דאָס לעבן. גראַד די „פרייע“, די עסקנים אין די אַרבעטער־פאַרטייען, פלעגן אויסהערן זיינע „עקספּעדיציעס“ אין די נסחרות און זיך איבערנעמען פון די אויסטער־לישע מעשות, וואָס ער פלעגט זיי דערציילן. ער האָט אַ מאָל אין אַזאַ מסיבה אַ זאָג געטאָן צו ד״ר אייסעראַוויטש, וואָס האָט געמאַכט זייער אַ סך „שפּאַצירן“ איבער אונדזער גלאַבוסל און ער האָט אין דער מסיבה דערציילט וועגן זיין רייזע איבער אינדיע, די אותות ומופתים וואָס ער

האָט זיך דאָרטן אָנגעזען — האָט שלמה גילבערט אים אַ שלידער געטאָן אין פנים, ווי „שבתֿי מוח“, אַן אויפגעכאַפּטער פון אַ דרימל: דאָקטאָר, דאָקטאָר, ווען וועט איר שוין טאַקע אויף אַן אמת צופאַרן אין די אַלע לענדער, וואָס איר דערציילט פון זיי, ווען ?

איך פלעג אים זען זייער אָפט פאַרבייגיין מיין דירה, בשעת ער האָט געשפּאַנט מיט זיין גאַר נאַענטן חבר אין דער „ליטעראַרישער שטוב“ אויף שליסקע זעכציק, צו די צייטלינס. בשעת ער פלעגט פאַרבייגיין מיט יצחק גערשטענמאַן (אַליין אַ גאַר־טשיקאָווער מענטש, וואָס וואַרט מען זאָל אַ מאָל וועגן אים דערציילן) איז ער מיט זיין חבר צו מיר אַרויפגעקומען און מיינע אייגענע האָבן זיי זייער וואַרעם אויפגענומען. נישט איין מאָל פלעגן מיר אַזוי אַפּזיצן שעהען און הערן די אייגנאַרטיקע מיינונגען, וואָס שלמה גילבערט האָט געהאַט וועגן גרויסע יידן, וואָס האָבן געמאַכט געשיכטע, אין דער ליטעראַטור, חסידות, קבלה־געשטאַלטן און וועלט־מנהיגים.

אין סאַמע תוך האָט ער זייער ליב געהאַט און געהאַט גרויס אָפּשיי פאַר אַקטיווע מענטשן, צי אין דער יידישער אָדער אין דער אַלגעמיינער וועלט. ער האָט געהאַט גרויסע ליבע צו די, וואָס האָבן זיך געריסן איבערצואַנדערשן דאָס לעבן. געווען אַ שונא די „ווייכע מירלס“, וואָס נעמען אַן אַלץ פאַר ליב. אין דער חסידישער וועלט האָט ער זיך פאַרנייגט פאַר די געשטאַלטן, וואָס האָבן נישט יוצא געווען מיט די אַלטע דרכים און האָבן געבראַכט נייע שיטות פון עבודת הבורא. עס איז קיין מאָל נישט אויסגעקומען מיט אים צו רעדן וועגן זיין אייגענער פרומקייט. נישט מען האָט אים געפרעגט און נישט ער האָט דערציילט. אָבער אין די טעג, ווען מען האָט אים נישט געזען, האָט מען אים צום ערשטן געזוכט אין אַ בית־המדרש, אַ חסידים־שטיבל, וווּ מען פלעגט אים זייער אָפט טרעפן זיך וויגן איבער אַ ספר אַ פאַרטיפּטער אין זיך און פלעגט אַפילו נישט הערן, ווי מען פלעגט זיך צו אים דערנענטערן.

ער איז תמיד געווען פאַרטראַגן, תמיד זיך דורכגעוויגט דורך די גאַסן און אייביק זיך געשאַקלט ווי אַ לולב אין אַ שטורעם. ליב געהאַט צו זיין צווישן מענטשן, מיט וועמען ער האָט געקאַנט זיצן שעהען און שווייגן. חוץ אויף טלאַמאַצקע דרייצן און אין אַ חסידים־שטיבל האָט מען אים

זייער אָפּט געטראָפּן אויפן העכסטן שטאַק פון דער וואַרשעווער אָפּערע. אָדער אונטערן סאַמע דאָך פון דער וואַרשעווער פּילהאַרמאַניע. שטענדיק נאַענט צו קאַפּל דוּאַ, דעם גרויסן ידען און מחבר פון ביכער איבער מוזיק, ספּעציעל איבער בעטהאַווען. איידער וואַס-ווען, ווי גיך דאָס שטעקעלע האָט זיך אויפּגעהויבן, האָבן שוין שלמה און קאַפּל געקלאָפּט מיט זייערע „קאַמערטאַנען“ און האָבן כּסדר געציטערט איבער אַ פּאַלשן טאַן אין שאַפּענס נאַקטורן, אָדער אין האַפּמאַנס „מעשהלעך“. נאָך אַזעלכע צוואַמענ-קומען פּלעגן מיר זיך פּאַרקלייבן אין אַ קאַוויאַרניע ביי אַ טעפּעלע קאַווע מיט שמאַנט און דאַרט אַפּזיצן ביז „כלחוך השּוּר“, פּאַרטיפּט אין אַ שמועס אין ענינים, וואָס זענען העכער, ווייטער, טיפּער פון דער זינדיקער ערד. אין אַזעלכע שמועסן פּלעגט שלמה גילבערט זיך צעשפּילן אויף טויזנטער פּידלען און אַריינזאָגן אין בינטל זיין גרויס וויסן און טיפּן געפּיל אין דער וועלט פון תּנועה און קלאַנג. עס איז גאַנץ מעגלעך געווען, אַז נאָך אַזעלכע נעכט פּלעגט ער גלייך גיין איבער וואַרשע, זיך פּאַרקויפּן צו אַן אַרבעט, וואָס זאָל אים געבן דאָס פּיצל ברויט צו דערהאַלטן זיין קראַנקן גוף אויף דער ערד.

עס דערמאַנט זיך מיר:

אין די אויפּגערוימעטע, אויסגעפּוצטע שטיבער פון י. י. טרונק ערגעץ אויף באַגאַטעלאַ גאַס, זענען מיר געזעסן: י. י. טרונק, הערש דוד נאַמבערג, שלמה מענדעלסאָן, שלמה גילבערט און איך. דער וויכוח האָט געברענט. שלמה מענדעלסאָן האָט געאַרט שלמה גילבערטס שווייגן. ער האָט געהאַלטן אין איין פרעגן: אויף ווען וואַרט איר, שלמה? טרונק האָט געגעבן כּיבוד, נאַמבערג האָט געמורמלט אַ ניגון און שלמה גילבערט איז אַוועק קיין צפת, דערציילט ווי הייליק איז אַזאַ שטאַט, וווּ אַזעלכע גרויסע זאַכן האָבן זיך דאַרט געטאַן אַפּטאַן. ווען עס איז געוואָרן שפּעטלעך, מען האָט זיך אַנגעהויבן קלייבן צו גיין, האָט שלמה מענדעלסאָן אַרויפּגעלייגט זיין האַנט איבער שלמה גילבערטס אַקסל און זיך געבעטן ביי אים: וואָס טוט איר, פון וואַנען לעבט איר, וווּ ווינט איר, וואָס מאַכן אייערע לונגען? שלמה גילבערט האָט אונדז משונהדיק אַנגעקוקט און מיט אַ קרומען שמייכל איבער זיין פנים געזאַגט אין דער שטוב אַריין:

— ווען איך וואלט אייך געקאנט די אלע שאלות פארענטפערן, וואלט דאך געקומען משיח.

ביים געזעגענען זיך האט יעדער איינער פון אונדז געוואלט נעמען שלמה גילבערט צו זיך איבערצושלאפן די נאכט. ער האט זיך נישט געלאזט פארקנסן, באינאופן נישט. אויף דער גאס האט ער אונדז איבער געלאזט און אריין אין דער שטילקייט פון דער דרימלדיקער קרוינשטאט פון יידיש-פוילן — ווארשע.

ה

שלמה גילבערט איז געווען אַ שם־דבר נישט נאָר אין דער שרייבע־רישער סביבה, נאָר איבער גאַנץ פּוילן, וווּ ער פּלעגט אַרומפּאַרן צו האַלטן זיינע דרשות. ער איז נישט געפאַרן זייער אָפּט, ווי אַנדערע שרייבער אין יענער צייט. פשוט: זיין קראַנקשאַפט האָט נישט געלאָזט אים זיך וואַלגערן אין דער פרעמד. ער האָט געוואַלט זיין נענטער צו זיין סביבה, צו דער שרייבערישער משפּחה.

ער פּלעגט זייער אָפּט רעדן מיט מיר וועגן יידישע שרייבער, וואָס זענען געקומען אין דער ליטעראַטור מחוץ מדינת פּוילן. ער האָט נישט געהאַט גענוג קיין ווערטער פון שבת, פון הלל, פאַר דער יידישער ליטע־ראַטור, וואָס איז אויפגעגאַנגען ביים האַדסאַן.

ער האָט ליב געהאַט אהבת־נפש די גאַנצע מחנה יידישע שרייבער, וואָס איז אויפגעקומען נאָך דעם ערשטן וועלטקריג אין דער יידישער וועלט. אַוודאי האָט ער געהאַט אַ גרויסע תּשוקה צו טייל יידישע פּאַעטן, וואָס האָבן גערעדט צו זיין געמיט. עס איז אים געווען זייער צום האַרצן די פּורציגדר, וואָס האָבן ווידערשפּעניקט מיט זייער ליד.

ער איז נישט געווען קיין פּאַרטייער, אָבער ער האָט נישט מורא געהאַט צו זאָגן, אַז ער איז נוטה צו די פּאַרטייען, וואָס זענען גרייט צו גיין אויף קידוש השם פאַר זייערע אידעען און אידעאַלן. נישט איין מאָל זענען מיר געשטאַנען אויפן באַלקאָן בשעת עס פּלעגן דורכמאַרשירן די מאַידעמאַנסטראַציעס פאַר טלאַמאַצקע דרייצן, און שלמה גילבערט פּלעגט

מיטזינגען די לידער, וואָס האָבן זיך צעטראָגן אין די הימלען פון די מחנות מאַרשירנדיקע.

ער האָט ליב געהאַט פּוילן, אָבער ער האָט מורא געהאַט פאַר די פּאָליאַקן, נישט געהאַט קיין גלויבן אין זייערע פירער. אויף אונדזערע שפּאַצירן פלעגט ער תמיד אויסמיידן פאַרוואַרפענע גאַסן, ווייטע פון די גאַסן, וווּ יידן האָבן געווינט.

ער פלעגט זיך זייער אָפט פאַר מיר קלאַנגן, אַז ער וואַלט געוואַלט אַוועק פון פּוילן. ער קאַן. ער האָט אַ ברודער אין אַמעריקע, ער קאַן פאַרן קיין אַרץ־ישׂראל. אָבער ער האָט נישט געוואַלט איבערלאַזן זיין מאַמען אויף הפּקר, איינע אַליין. ער האָט ליבער געהאַט זיין מאַמען, ווי זיין אייגן לעבן.

עס איז נישט געווען קיין „אַנשטעל“ אין זיין שאַפן און נישט אין זיין טאַג־טעגלעכען לעבן. פשוט, ערלעך און שטענדיק גרייט צו טאָן עפעס פאַר אַנדערע. בשעת מיר פלעגן ביידע בלאַנדזשען אַרום אייזערנעם טויער, זיך צוקוקן צו די „איבערגעפאַרענע פון לעבן“, די צעטראַטענע, וואָס האָבן אַרומגערינגלט די האַליעס, האָט עס שלמה גילבערט נישט געקאַנט איבער־טראַגן. כאַטש נעם יעדן פון זיי און טראַג אים אויף די הענט צו רפואה און צו זעט.

ער האָט געקענט פאַלן כורעים פאַר אַ קראַנקן, אַ הונגערדיקן, אַ בעל־יסורים. געווען גרייט אַוועקצוגעבן דאָס העמד פון זיין לייב און דאָס לעצטע פיצל ברויט פון זיין האַנט. מיר זענען אַ מאַל געגאַנגען איבער די וואַרשעווער הייף, אין אַ שבת־בייטאַג, זיך צוגעקוקט צו די „גוט־שבת־יידן“, מיט די קוישן איבער זייערע אַקסלען, וואָס האָבן גערופן נאָך חלה, ברויט, הילף פאַר די נויטבאַדערפטיקטע, האָט זיי שלמה גילבערט געבענטשט. נישט איין מאַל האָט שלמה גילבערט אַליין געכאַפט אַ קויש איבער זיינע אַקסלען און זיך אַוועקגעשטעלט אין מיטן אַ וואַרשעווער הויף און זיך צעזונגען: גוט־שבת־יידן, גוט־שבת!

שלמה גילבערט — נישטאַ. פאַרבּרענט געוואָרן אין דער גרויסער שריפה, דערשטיקט געוואָרן אין די פייערן פון טרעבלינקע. האָב איד דערמאַנט דאָס גרויסע יידישע געשטאַלט. געוואַלט אים געדענקען, ווי

ער איז געווען סיי אין זיין לעבן און סיי אין זיין שאַפּערישער וועלט. וויל איך דעם שלמה גילבערט־מאמר פאַרענדיקן מיט די ווערטער פון אַ גרויסן פריינד און פאַרערער פון שלמה גילבערט, וואָס האָט אים געמאַכט גרינגער זיינע עולן, וואָס ער האָט מיט אַזוי פיל שטאַלץ אויף זיך געטראָגן און זענען זיך ביידע געווען זייער ליב און נאַענט — שלמה מענדעלסאָן.

צווישן די „געשטאַלטן“, וואָס ער האָט מזכיר געווען איידער ער איז געשטאַרבן, ליינענען מיר אין דעם „שלמה מענדעלסאָן־בוך“, אַרויסגעגעבן פון „אונדזער צייט“, ניריאַרק, ניינצן־ניין־און־פערציק:
„שלמה גילבערט — יידישער נאַוועליסט. אָבער איך וועל איצט נישט כאַראַקטעריזירן גילבערטס אַריגינעלע נאַוועלן. גיכער וועל איך אַרויס־ברענגען דעם אייגנאַרטיקן מענטשן — גילבערט.

אַ שפיציק פנים, מיט גליענדיקע, שטעכיקע אויגן. אַ טיפּ פון אַ מיסיאַנער, וועלכער פריידיקט די אמתן, צו וועלכע ער איז דערגאַנגען, זיין שרייבן האָט ער אויך באַטראַכט ווי אַ טייל פון זיין מיסיע.
די אידעען? — גאַנץ פרימיטיווע, אָבער אמתדיקע.

קודם כל — ברענענדיקע שנאה צו דער פאַלשקייט פון דער וועלט. עס שפּאַצירן אַרום איבער דער וועלט אַנגענומענע פאַרמען, וועלכע פאַר־דעקן די אייגענע פאַרדאַרבנקייט. איידלקייט, אונטער וועלכער עס באַהאַלט זיך אַכזריות; טובה־טועריי, אונטער וועלכער עס באַהאַלט זיך רשעות; שטילע ווייכע טריט, מיט וועלכע עס באַנוצן זיך וועלן; אויסערלעכע קולטור, וועלכע לעגאַליזירט אינערלעכע פאַרפּוילטקייט.

זענען טאַקע אַלע נאַוועלן געווען אַ לויכגעזאַנג צו פשוטע אַרעמע מענטשן, וועלכע האַלטן אין כסדרדיקן אויפדעקן די אַרומיקע שמוץ. רייכקייט איז אויף אַ פרימיטיוון אופן ביי גילבערטן געווען אַ סימבאָל פון גייסטיקן ליגן. ער האָט אַנגעשריבן איין דראַמע (געדרוקט אין „צוקנפּט“) — דאָס איז אַ שיר־שירים צו די איינוווינער פון קעלער, וווּ עס לעבן בעטלערס. זיי קומען ביי נאַכט אַהיים פון דער פאַרשטעלטער וועלט און הייבן ערשט דאָן אַן דאָס אמתדיקע לעבן אַן ליגן.

אַזוי האָט ער געשריבן, אַזוי האָט ער געלעבט. ער איז געווען אַפּן,

אויפריכטיק מיט מענטשן, און דעריבער הארט און שארף. ער האט מיט פאראכטונג זיך באצויגן צו אַלע איינגעשטעלטע פארמען. ער האט געלעבט אין דחקות, אָבער אים האט געצויגן צום פשוטן פאָלק, וואָס איז נישט פאָרדאַרבן. דער שרייבער גילבערט ווערט דעריבער אַ טרעגער. שטייט אין גאַס, טראָגט אָפּ פעקלעך און קאַסטנס. דאָס פנים שטראַלט ביי אים, הגם די קראַנקע לונגען דאַקוטשען. אין אַ געוויסן פעריאָד פון זיין לעבן אַנטלויפט ער פון דער רוישיקער, לינגערישער וועלט. ער הייבט זיך אָן צו פאַרנעמען מיט ספיריטיזם. זיצט גאַנצע נעכט אין איינזאַמע ערטער און איבט זיין געדולד. ער זוכט אַ וועג צו דער וועלט פון גייסטער. גילבערט איז, פאַרשטייט זיך, געבליבן אין פוילן. מיר ווייסן נישט, וווּ און ביי וועלכע באַדינגונגען די נאַציס האָבן אים אומגעבראַכט. עס קאָן זיין, אַז אין גאַס גאַר, ווען ער האָט צוזאַמען מיט זיינע חברים טרעגערס געשלאָגן זיך מיט אַ נאַצי־הענקער. אָדער אפשר איז ער אומגעקומען מיט אַן איראַנישן שמייכל אויפן פנים."

„צוקונפט“, מאַרץ 1967

עוזר וואַרשאַווסקי

א

איידער איך וועל נעמען רעדן וועגן דעם מחבר, איידער כ'וועל עפענען די „שמוגלאַרט“, וואָס די ערשטע אויפלאַגע האָט אַרויסגעגעבן יצחק מאיר ווייסנבערג, אין יאָר נײַנצן-צוואַנציק, און אין נײַנצן-זעקס-און צוואַנציק האָט שוין דער ווילנער פאַרלאַג פון ב. קלעצקין געהאַלטן ביי דער פערטער אויפלאַגע און — דער „ראַמאַן אין דריי טיילן“ איז אַוועק איבער דער יידישער וועלט אין די טויזנטער, צענער טויזנטער, און דער מחבר איז געוואָרן אַ שם-דבר פאַרן אַוועקשטעלן אין דער יידישער ליטעראַטור אַ ניי, גאָר אַן אַנדער יידיש „שטעטל“, וואָס האָט צו זיך נישט געהאַט קיין גלייכן — דאַרף מען פריער נעמען און פונאַנדער-וויקלען די יידישע מאַפע, אַ קוק טאָן, וווּ האָבן מיר געהאַלטן אין דער וועלט, וואָס האָט זיך אָפגעטאָן אין דער יידישער ליטעראַטור, בפרט אין דער פּראָזע, ביז די „שמוגלאַרט“.

אַוודאי וועלן מיר דאַרפן גוט די דאָזיקע מאַפע בודק זיין, נישט פאַרקוקן, נישט פאַרזען, זיך דערגרונטעווען צו די עיקרים, די דרכים, די גענג פון די הויפט-יידישע שאַפער, וואָס האָבן שוין ביז דעמאָלט פאַנגאַ-דערגעוויקלט זייערע געצעלטן אינעם יידישן לעבן, און איבער די געצעלטן — די פענער, די צעפלאַטערטע, וואָס האָבן דערציילט פון די בשורות, וואָס יעדער איינער פון זיי האָט געבראַכט אין די יידישע גבולן. וועלן מיר אויך דאַרפן גוט געדענקען, אַז אַלע אַקציעס וואָס די דאָזיקע שאַפער האָבן דורכגעפירט, אַלע שפילן, וואָס זיי האָבן אויפגע-שטעלט, איז אַלץ אָנגעגאַנגען אין יידישן „שטעטל“, — דאָ איז געווען דאָס גרויסע שלאַכטפעלד, וווּ אַלע מלחמות זענען אויסגעפאַכטן געוואָרן. אין די קלייניקע שייבעלעך פון די קרומע יידישע שטיבער האָבן אַלע גרויסע יידישע זעער געזוכט די אויגן, וואָס זאָלן זיי אויפנעמען, די

הערצער, וואָס זאָלן זיי דערפילן, און די הענט, וואָס זאָלן זיי האַלדן און וואַרעמען.

דער אַלטער, גרויסער יידישער האַר און באַשיצער, דער דור-דורות-דיקער שומר איבער זיין פאַנאָדערגעשפּרייט פּאַלק אין דער וועלט, איז געווען שטאַרק און זיכער אינעם יידישן „שטעטל“. איבער אַלע בתי-כנסת, איבער אַלע בתי-תפילה, איבער אַלע טירן, האָבן געלויכטן די צוויי יידישע לוחות; די פייערדיקע עשרת הדיברות זענען גלייך פון באַרג סיני געקומען אין די „שטעטלעך“ פון רוסלאַנד, פוילן און ליטע — גאַסס הערשאַפט איבער דעם יידישלאַנד אין דער וועלט. אַזוי איז געווען דורות, דור-דורות.

שפעטער, נאָענט, נענטער, איז דאָס יידישע „שטעטל“ פול געוואָרן מיט תשוקות, מיט גרויסע בענקשאַפטן, מיט אידעאָלן און אידעען, מיט פּראָטעסט, מיט ווידערשטאַנד קעגן די עולן אויף יידישע אַקסלען; גענומען זוכן תשובות אויף די גרויסע שאלות, געוואַלט ליכט צו באַשיינען די גרויסע דורותדיקע פינצטערניש; געוואַלט נישט נאָר חומשדיקן טל-השמים, נאָר אַראַפּוואַרפן די קייטן, וואָס פענטען, זיך געריסן פון גושן, געוואַלט זיך איינגלידערן אין דער גרויסער וועלט. דאָרף מען דאָך דורכגיין ימען, מדבריות, דאָרף מען דאָך פירן בלוטיקע מלחמות מיט די פרעהס, מיט די נוגשים, דאָרף מען דאָך גיין אין ימען בלוט און טייכן טרערן, מיטן אייגענעם לעבן דורכברעכן געפאַנצערטע ווענט — גייט מען. דאָס אויפ-געכאַפטע יידישע „שטעטל“ גייט צו דער גאולה, צו אויסלייזונג.

ב

האַט זיך דאָך אין משך פון די דורות „עפעס“ אָפּגעטאָן אין די יידישע שטעט און שטעטלעך. האָט זיך דאָך „עפעס“ אָפּגעשפּילט אין דעם דאָזיקן גרויסן יידישן „שטעטל“-לאַנד, האָבן דאָך מיליאָנען יידישע נפשות געלעבט, געליטן, זיך געראַנגלט, געוויינט, געלאַכט, האָבן דאָך יידן אין די אַלע גושנס דורכגעמאַכט אַזוי פיל נסיונות. איז דאָך „דאָרט“ אָנגעגאַנגען אַ לעבן, און מ'האַט געפירט אייגענע מלוכות, וואָס זאָלן האַלטן אַרדענונג

און באשיצן דאס יידישע לעבן, געבויט מעכטיקע פעסטונגען קעגן אַלצדינג, וואָס האָט אויף דעם יידישן לעבן געלויערט.

דאַרף מען, כאָטש בתכלית הקיצור שבקיצורים, רעדן וועגן דעם גרעסטן חידוש אין די לעצטע דורות — דעם נס פון אַן אויפגעגאַנגענער יידישער ליטעראַטור. און אַז מען רעדט וועגן דעם דאָזיקן גרויסן נס, דאַרף מען אויך האָבן די אמונה אין דער שיטה, אַז ליטעראַטור איז לעבן, און קאָן פאַר אונדז אַנטפלעקן דעם תוכן פון מענטש, דעם גאַנצן „אַפאַראַט“, וואָס באַוועגט דאָס מענטשלעכע לעבן.

קומען מיר צו דער יידישער ליטעראַטור, דאַרפן מיר אָנהייבן גיין פאַמעלעך, זיך גוט, זייער גוט אַריינטראַכטן אין אַלין, וואָס די יידישע ליטעראַטור האָט אָנגעבויט.

דאָ קומען מיר אויפן סאַמע שאַרף פונעם חלף. באַלד ווערט פאַר אונדז אַליץ מבולבל, עס לאָזט זיך אַראָפּ איבער אונדזערע אויגן אַ נעפּל, און מיר הייבן אָן מורא צו האָבן פאַר דעם „חושך מצרים“.

אָודאי הייבן מיר אָן, וווּ מיר דאַרפן, ביי אונדזער זיידן, ר' מענדעלע. דער זייער גוטער זיידע אונדזערער הייבט פאַר אונדז אויף אַ פאַרהאַנגל און ער באַווייזט אונדז אַ וועלט מיט „קליינע מענטשעלעך“, איינגעבוי- גענע יידעלעך. דער הונגער, די גויט, דאָס גרויסע דחקות פייניקט זיי אַ גאַנצע וואָך און זיי האָבן קיין מאָל נישט אויף שבת. די דאָזיקע אביונישע וועלט ווערט געפירט, דיריגירט פון איינגנוציקע, גייציקע גבאים פון כלערליי סאָרטן, און די גרעסטע מלחמות, די ביטערסטע שלאַכטן ווערן געפירט צווישן די נוגשים און באַצווונגענע אַרום די בימעס אין די יידישע שולן, בתי־מדרשים, חסידים־שטיבלעך, אַפילו אין עזרת־נשים, — איבער די „עליות“, איבער „שטעט“, איבער הקפות, איבער צעבראַכענע „בענקלעך“ אין די קהלישע חדרים.

אונדזער זיידענדיג מאַלט זיי טאַקע זייער גוט. ער קען זייער גוט די קונסט פון צוזאַמענשטעלן די פאַרבן, אויפלעבן די קאַלירן. אַלע זיינע יידעלעך רעדן מיט אַ מחיהדיקן יידיש, פירן זייער לעבן אימפעטיק, הייס, וואַרעם, האַלטן אין איין פאַרמאַכן די לאַדנס איבער זייערע פענצטער, ציטערן פאַר אַ ביסעלע דרויסנדיקע לופט, פאַר אַ ליכט. אין פינצטערניש

זענען זיי נישט זייער „קליינקייט“, זענען קיין מאל נישט זיך. זיינע יידן זענען געבוירן געווארן אין א דור־דורותדיקן „קאבצאנסק“, הילפלאזע, פאסיווע, אן די מינדסטע השגות, קאנען אפילו נישט טועם־טעם זיין פון א פיצעלע חלום, א שטיקעלע וויזיע, וואס זאל גרייכן ווייטער פון זייער אייגענער שוועל, פון זייערע דלותדיקע דלד־אמות.

אזוי האט זיי אונדזער מענדעלע געזען און אזוי האט ער זיי אונדז דערלאנגט. ער האט גארנישט פון זיי אראפגענומען און גארנישט צו זיי צוגעלייגט.

דאס איז דאס קעניגרייך, די יידישע מלוכה, דאס יידישע לעבן — „קאבצאנסק“, דאס יידישע „שטעטל“.

ג

מיט „קאבצאנסק“ הייבט זיך דאך נישט אן און ענדיקט זיך נישט אונדזער יידישע וועלט. עס זענען דא, ב״ה נאך יידישע שטעט און שטעטלעך, נאך א גרויס יידיש לאַנד.

איז געקומען א „רייכער פעטער“, א ייד א חכם, א „קופיעץ“ און האט אין דעם אלטן יידישן „קאבצאנסק“, געפונען א גרויסן יידישן אוצר — יידן לאַכן. עס האט זיך צעטראגן איבער דער גרויסער וועלט, איבער אלע מויערן און דעכער, אריינגעדורנגען אין אלע ווינקעלעך דאס גרויסע יידישע געלעכטער.

נאך „עפעס“ האט דער קלוגער פעטער אויסגעפונען אין דעם יידיש־לאַנד: באַוועגונג. יידן זענען נישט פאסיוו. עס איז טאקע דאס זעלביקע שטייענדיקע וואסער, ווי אין קאבצאנסק — „שטעטל“ — דער עיקר פון אלע עיקרים זענען טאקע די שלאכטן איבער א „קהילה־בענקל“, אבער יידן זענען שוין אויף דער „בירזשע“, האַנדלען שוין מיט „וועלט־אקציעס“ און — זיי באַוועגן זיך. יידן האַבן שוין „פאַנטאַזיעס“, חלומות, האַבן שוין „וויזיע“.

דאס לאַכן איז אליין א גאר גרויס עובדא. מען שלאַגט יידן, מען מאַכט אויף זיי פאַגראַמען, מען טרייבט זיי אין תחום־המושב, זיי טאַרן כמעט אין ערגעץ נישט אַריינשטעלן קיין פוס, אבער עס גייט זיי אן ווי דער

נעכטיקער שניי. פון אלע געברענטע צרות לאַכן זיי זיך אויס, זיי פאַרדעקן מיט אַ האַלבן עס-הארצישן פסוק די גרעסטע ווונדן זייערע. יידן זענען זיך קיין מאָל נישט מיאש; אַ יידענע איבערן פייערטאָפּ פאַרקויפט בטחוו. דעם גרעסטן בעל-בטחון אין דער גאַרער וועלט האָט אויף אַ גילדענעם טעלער געטאָן אַ שטעל אַוועק אונדזער קלוגער „פעטער“ — שלום-עליכם. נישטאָ און עס קאָן גאַרנישט זיין קיין פאַרגלייך צו אים. ער פליט, ער גייט, ער לויפט, וווּ עס איז דאָ אַ כמאַרע, צעבלאַזט ער זי. דערצו איז ער אַ קינסטלער אַ בעל-חלומות. בשעת ער חלומט, איז ער דער באַלעבאַס פון דעם גאַנצן כדור-הארץ. נישטאָ פאַר אים קיין פאַרבאַרגנקייט, וואָס זיין חלום זאָל נישט קאַנען אַנטפלעקן. אלא, עס לאָזט זיך פון אַלע חלומות אויס אַן אויסגעבלאַזן איי? אָבער דער חלום אַליין איז אַ גרויסער ענין, אַ ישׁ.

אין סאַמע תוך איז עס אויך אַזאַ מין פאַסיווקייט, אַ שטייענדיק וואָסער, ווי אין „קאַבצאַנסק“-שטעטל, אָבער עס רודערט זיך, די געשעפטן גייען. קיין פרנסה איז טאַקע נישטאָ. אָבער מען האַלט די האַנט אין זעקל קאַרן אויפן יאַריד, מען קוקט אין די ציין פון די פערד, מען איז אַ מעקלער, אַ ראָד אויף דעם גרויסן וועלטוואַגן.

דער עיקר אין דער וועלט, בפרט אין דעם יידישן „שטעטל“-לאַנד, איז נישט דאָס לעבן גופא, נישט די תשוקות צו אַן אַנדער לעבן, נישט דער חשק און פאַרלאַנג פאַר אַנדערשקייט, פאַר וויזיע, פאַר חלום צו דערזען זיך אין אַ לעבעדיקער, אַקטיווער גרויסער וועלט, נאָר אַבי מען לאַכט. ווערט טאַקע זייער אָפט פון דעם גרויסן יידישן געלעכטער דאָס באַרימטע „יאַשטשערקע-געלעכטער“.

אָבער מען מאַכט זיך נישט וויסנדיק, אַז עס איז חוּק איבער זיך אַליין. ווער קאָן דען דערזען און דערקענען דעם חוּק, ווען עס צעטראַגט זיך דאָס גרויסע צערעשטע געלעכטער פון אַ פאַלק, וואָס איז תמיד איינגעוויקלט אין כמאַרעס, אין אַ חושך, און טאַפּשעט זיך אין די זומפן פון אַ ניי „שטעטל“ אין יידיש-לאַנד — קאַסרילעווקע הייסט עס. אין סאַמע תוך איז עס דאָס אַלטע „קאַבצאַנסק“, די זעליביקע „קליינע מענטשעלעך“. אָבער — זיי זענען נישט פאַרמרהשחורהט, חס-ושלום, זיי לאַכן. דאָ, אין

קאָסרילעווקע, איז אויך נישטאָ קיין פלעשער י"ש, אָבער דאָ איז שוין דאָ די פרייד פון ריח, דאָ איז שוין דאָ חלום, וויזיע, דאָ האָט זיך שוין געעפנט אַ שפּאַרע און עס גייט שוין אַריין אַ ביסל פּרישע לופט.

ד

האַט זיך אַזוי־אַ, נישט מיר־ נישט דיר, אַ באַווייז געטאַן אויפן יידישן הימל אַ באַזונדער, גאַר אַנדערש לעבעדיק יידיש „שטעטל“. טאַקע אַזוי האָט עס געהייסן, אַזוי איז עס געקומען, און יידיש־לאַנד איז געוואָרן זייער פאַרחידושט. עס איז געשען דער ווונדער, יידן האָבן זיך נישט אַנגעהויבן צו דערקענען.

נישט אַט־די ביידע „שטעטלעך“ אינעם יידיש־לאַנד האָבן אַפילו געהאַט וואָס עס איז פאַר אַ פאַרגלייך מיט דעם־אַ „שטעטל“, וואָס איז אַזוי ראַפּטעם אַ קום געטאַן, וווּ עס האָט געלעבט און געאַטעמט אַ יידיש לעבן, וואָס האָט שוין געהאַט אַרום זיך פעלדער, גערטנער, ביימער און גראַזן, וואָסערן און פעלדער, דערהויפּט: לעבעדיקע יידן. זיי ווייסן טאַקע אויך פון אַ מלחמהלע אַרום אַ מפּטיר, אַ שישי, אַ פעטע הקפה, אָבער די יידן לעבן. זיי האַנדלען, פירן מסחרים. מען זעט שוין אין דעם „שטעטל“ יידישן שטאַט, יידישן יחוס און יידיש גבירשאַפט.

נאָך :

אין דעם „שטעטל“ זעט מען שוין נשים. נישט ביי די פייערטעפּ, נישט די טיקערנס אין די מקוואות, נישט די גאַבעטעס, די זאַגערינס, די קלאַגערינס און די כשר־פּאַדעם־מעסטער. מען זעט שוין אין דעם „שטעטל“ יידישע פּרויען, וואָס פּוצן זיך געפּעלן צו ווערן, בענקען שוין נאָך ליבע. די גרויע וואָך פון „קאַבצאַנסק“ און „קאָסרילעווקע“ איז דאָ אין „שטעטל“ אויך דאָ, אָבער אין די הינטערגעסלעך, אין מלך־אביונס גיטער. מען דאַרף איר אַפּשטאַטן אַ וויזיט, זי איז נישט גלייך אויף דער האַנט, נישט בריש־גלי.

ווי אַזוי האָט מען דאָס „שטעטל“ אויפגענומען? אדרבא, לאַמיר הערן. פונקט ווי יידן האָבן זיך דערשראַקן פאַרן „קאַבצאַנסקער“ דלות, פאַר די „קליינע יידעלעך“, זייער אייביקן יאוש, פונקט ווי יידן איז שווער געווען

צו פארנעמען אַ כסדרדיק לאַכן, ווי דאָס וואָלט טאַקע פאַרענטפערט אַלע שאלות, אַזוי האָבן ייִדן באַקומען פּחד פאַר דעם אייביקן יום־טוב, וואָס האָט זיך געטראָגן פון נייעם „שטעטל“. פונקט ווי דער מעמד אין די פּרזעדיקע צוויי „שטעטלעך“ איז געווען שלא כדרך הטבע, אַזוי איז דער גרויסער יום־טוב פון דעם נייעם „שטעטל“ געווען צו יום־טובדיק. די געגרייטע טישן אין די באַלעבאַטישע הייזער, די אַרויסלייכטנדיקע שבת־ליכט פון די גבירישע פענצטער, די ציכטיק־אויסגעפּוצטע שטיבער, די אויסגעצירטע מאַמעס און טעכטער, די גרויסע ייִדישע סוחרים, וואָס האָבן אַ גאַנצע וואָך געפירט זייערע מסחרים אין דער וועלט און זיך אַריינגעפאַרן אין זייערע קאַטשן אויף שבת. עס איז געווען צו פיל יום־טוב. אין סאַמע תּוך איז דאָך עס געווען דאָס זעלבע „שטעטל“, וואָס האָט ערשט־געטן זיך געבאָדן אין אַן אייביקער וואַכעדיקייט, וואָס האָט פאַראומערט און פאַרחושכט דאָס ייִדישע לעבן.

שלום אַש — ער האָט אָבער נישט געשוויגן. ער האָט געדאַרפט איינ־נעמען די ייִדישע וועלט. איז ער באַלד געקומען מיט „שלמה נגיד“ טאַקע דאָס זעלבע „שטעטל“ נאָך נאָך פאַרריסענער, נאָך מער יום־טובדיק, נאָך מער קדושה, נאָך מער עלי־תּשמה, נאָך מער גרויסער ייִדישער ניגון אין דער וועלט. עס איז געווען אין שלום אַשס „שטעטל“ נשמה־תּירה, וואָס ייִדן האָבן צו דעם זיך געצויגן אין אַ שטומער בענקשאַפט דורך דור־דורות.

ה

דער גרויסער יום־טוב אין שלום אַשס „שטעטל“ איז אָבער פאַרשטערט געוואָרן. עס איז געקומען אינעם ייִדישן לעבן דאָס רעאַליסטיש־וואַכעדיקע „שטעטל“ פון יצחק ווייסנבערג. עס האָט אַ שלאַג געטאָן אַ גרויסע היץ פון די צעברויזטע ייִדישע אַרבעטער אינעם „שטעטל“. אויב אין שלום אַשס „שטעטל“ האָבן זיך אַפילו די זאַנגען אויף די פעלדער געבויגן פאַר ר' יחזקאל גאַמבינער — אין ווייסנבערגס „שטעטל“ בייגן זיך נישט אַפילו די אַרבעטער־קעפּ קעגן די תקיפות פון די באַלעבאַטיים. נישטאַ שוין אין ווייסנבערגס „שטעטל“ די פאַרחלומטע ראַמאַנטיק, וואָס מאַכט קדושימדיקער די מענטשן אין שלום אַשס „שטעטל“. עס איז יאָ דאָ די גרויע וואָך פון

יידישן אַרבעטער־לעבן: עס איז דאָ שוין אין דעם „שטעטל“ די „קלאַסן־מלחמה, דער געראַנגל פאַר „א בכבודיק לעבן, פאַר ברויט און מענטשלע־כער באַהאַנדלונג“.

אין וויסנבערגס „שטעטל“ זענען שוין דאָ לעבעדיקע אַקטיווע מענטשן, יידן, וואָס זענען אין קיין שום פּרט נישט גלייך צו די „קאַבצאַנסקער“ און „קאַסרילעווקער“. אין וויסנבערגס ניי יידיש „שטעטל“ שפּילן זיך נאָך אויך זייער אַ סך שפּילן אַפּ אין די בתי־מדרשים, אין די שולן, אויף די בית־עלמינס. אָבער דאָ פּירט מען שוין נישט קיין מלחמות אַרום אַ „שלישי“, אַרום אַן „עוזר דלים“. ניי, דאָ האַלט מען שוין אַפּ געהיימע פאַרזאַמלונגען, וווּ מען אַרגאַניזירט בונטן נישט נאָר קעגן דעם „יידישן קלער“, נאָר אויך דעם „פינצטערן קלער“ פון די „צאַרישע משרתים“. אויב אין „קאַבצאַנסק“ אין „קאַסרילעווקע“ ציטערן יידן פאַר אַ „קנעפּל“, גייען שוין יידן אין וויסנבערגס „שטעטל“, מיט געהויבענע קעפּ“ קיין סיביר, אויף פאַרשיקונג, אין די תּפּיסות. דאָ זעט מען שוין יידישע גבורה און גרייטקייט צו גיין אויף קידוש־השם פאַר דער באַפּריינג פּונעם „ייד און מענטש“.

איז דאָך וויסנבערגס „שטעטל“, אין תּוך אויך געווען דאָס זעלביקע ווי מענדעלעס, שלום־עליכמס און שלום אַשס. יא, דאָס זעלביקע, אָבער אַן אַנדער איז געווען דער ייד — אַ באַלמעלאַכט, אַ האַלצהעקער, אַ וואַסער־טרעגער, דער שוסטער, דער שניידער, דער שמיד.

די יידן זענען אויך געווען אין יענע „שטעטלעך“, אָבער — נישט אונדזער זיידע ר' מענדעלע, נישט אונדזער „רייכער פעטער“, דער „קור־פּיעץ“, שלום־עליכמ, און אַוודאי און אַוודאי נישט דער שמן־זידיקער שלום אַש האָט זיך אויף זיי אומגעקוקט. אַלע דריי האָבן דאָך געזוכט אינעם יידישן לעבן דאָס נישט־נאַטירלעכע, נישט דאָקע, האָבן זיי זיי נישט געקאַנט דערזען. דער געזונטער, דער ערדישער יצחק מאיר וויסנבערג האָט זיי יאָ דערזען און אַריינגעפּירט אין אונדזער גרויס יידיש־לאַנד.

ידישן לעבן, נאך די גרויסע דורכפאלן פון אלע גרויסע אויפשטאנדן קעגן דער צארישער ממשלה. עס האט זיך געפילט אַ גרויסע אָפהענטיקייט. אַ גרויסער יאוש איבער אלע חלומות און האַפענונגען צו גאולה.

די אומות־העולמדיקע וועלט האט זיך געקוויקט מיט „סאַנינען“ און פאַרזשאַקעט איר דורכפאַל מיט דעם „ביטערן טראַפּן“. יידן האָבן זיך געוויגט איבער „אַפּגאַנג“ און „נאָך אַלעמען“ — דוד בערגעלסאַנס ני־חירפּוּתדיק יידיש „שטעטל“. אַ גאַר אַנדערע מגילה האָט זיך פּונאַנדער־געוויקלט אין בערגעלסאַנס „שטעטל“. דאַרט זענען זיך צוזאַמענגעקומען אלע צעשלאָגענע פון די גרויסע שלאַכטן פאַר באַפּריינג, געקומען מיט זייערע אָפּענע ווונדן פון „ראַקיטנע“ — אין די „שטעטלעך“, וווּ נישט מען לעבט, נישט מען שטאַרבט, נאָר מען גוססט.

דאָ זענען שוין מער נישטאָ די „קליינע מענטשעלעך“ פון מענדעלעס „קאַבצאַנסק“; נישטאָ דאָ שוין מער די צעחושטע און פאַרטראַגענע מנחם מענדלס, וואָס האַלטן אין איין בויען שלעסער אין דער לופּט; דאָ פירן שוין מער נישט קיין שטאַט די שלמה נגידס, די יחזקאל גאַמבינערס; מען זעט דאָ אַפילו נישט די גבורה און די געזונטע פאַלקס־כוחות פון ווייס־בערגס „שטעטל“.

דאָ איז שוין דער הויפּט־העלד מלך, וואָס פאַרקלייבט זיך אין זיין אַפּטייקל, הינטער די ווייסע פאַרהאַנגלעך איבער די קליינע פענצטערלעך, די פאַרהאַנגלעך, וואָס זענען געציכטיקט פון די מירל־הענט. דאָ לייזט ער זיך אויס פון אלע ספקות, פון אלע שאלות, מאַכט אַליין פאַר זיך זיין סם, נעמט צו ביסלעך, בכדי צו דערפילן דעם טויט אין זיין „שלימות“ און פאַר־לאַזט די וועלט פון מרידות, אויפשטאַנדן, דורכפאַלן, קאָן אַפילו דעם יאוש נישט איבערטראַגן — עס איז כלו כל הקיצין.

קומט חיים משה זיך דערוויסן „פאַר וואָס“? און דערגרייט אין דעם שרייבער־שטיבל, אין וואַלד; גייט אַרויף אויפן דאַך, זעצט זיך צו לעבן דעם צעשוּיבערטן ייד, וואָס קוקט דורכן שפּאַקטיוו צו די שטערן, וויל מיט אים רעדן, זיך נאַכפּרעגן, זיך דערוויסן וועגן מלכס מעמד קודם המעשה; יצט אַפּ מיטן „שרייבער“ אַ גאַנצע נאַכט. קומט דער פּרימאַרגן, זאַגט ער

אים: וויל מיט אייך עפעס שמועסן. ענטפערט אים אפ דער ייד אויפן דאך:
נישטאָ, נישטאָ וואָס צו שמועסן, שוין אַלץ אָפּגעשמועסט.

ז

איז געקומען דער וועלטקריג. דייטשישע חיילות האָבן פאַרנומען
אַ האַלבע וועלט, אַקופירט פּוילן, אויסגעליידיקט די שייערן פון די תּבואות,
פון דעם האָב און גוטס. ווילהעלמס זשאַנדאַרן האָבן געריסן די קופּערנע
האַנטפאַסן (כּיורס) פון יידישע בתי־תּפילות, אַראָפּגענומען די הענגלייכ־
טער, די בענטשלייכטער פון די יידישע שבת־טישן; געטריבן די יידישע
שטעט און שטעטלעך זיך צו „אַנטלויזן“. אין דעם יידישן תּחום האָבן גע־
בושעוועט הונגער און מגיפות. יידן האָבן געאַכצט אונטערן יאָך. געשטאַנען
פאַר אַ תּהום, פאַר אונטערגאַנג, פאַר אומקום.

נאָך:

מלכות־פּרץ איז געווען איינגעבראַכן, דער יידישער שרייבער — פאַר־
אַבלט, יידישע מנהיגים — מאַכטלאָז. דאָס „פּאַלק“ איז געבליבן כּצאן בלי
רועה.

האַט זיך פון די סאַמע טיפענישן פון יידישן פּאַלקסלעבן דערהערט
אַ רוף: לא אמות כי אחיה! נישט אונטערגיין, נישט אומקומען פיזיש זיך
דערהאַלטן. טאָן אַלצדינג אין דער וועלט, זיך אַרויסצורייסן פון דעם ווילדן
הונגערקלעם, זיך באַפרייען פון דער פּרעסנדיקער גויט.

און עס האָט זיך אָנגעהויבן דער גרעסטער געראַנגל אין דער געשיכטע
פונעם יידישן „שטעטל“ אין מדינת פּוילן. דאָס „פּאַלק“ האָט אָנגעהויבן
צעברעכן די לוחות, אַראַפרייסן די פּרוכתן און — אַריינגעשטעלט אין די
יידישע בתי־מקדשים דעם אַלטן עגל. עס האָט זיך אָנגעהויבן דער גרויסער
געיעג נאָך זעט, נאָך אַלע תּענוגי עולם הזה, נאָך — לעבן.

דאָס יידישע „שטעטל“ איז אַריבער אין די הענט פון דעם יידישן „אַפ־
גרונט“. אַלץ האָט געקניט, געפאַלן כּורעים פאַר די אויפּגעריטענע אויף
דעם הפּקרי־לעבן.

ח

אין די דאזיקע יארן איז געזעסן אַ מענטש אין אַ יידיש שטעטל, אַ שטעטל, וואָס האָט געשמט אין דער יידישער וועלט מיט גאונות, תורה און אצילות, און אויסגעקריצט די געשעענישן, זיי זאָלן בלייבן די עדות פון דער גרויסער טראַגעדיע, וואָס האָט זיך אָפגעשפּיגלט אין די יידישע שטעט און שטעטלעך: עס זאָל בלייבן אַ פּנקס און אַ התראה לדור־דורות, לעולם ועד.

איז זיך געזעסן אין דער שטאָט פון „אברהמעלע סאַכאַטשאַווער“ אַ שטילער ייד, אַ יונגער, אַ זיידענער, אַליין געשטאַמט פון יחוס, געווען אַליין אַ למדן צו קאַנען ווערן אַ לערער, אַ מדריך פון אַנדערע. און אויף אים איז געפאַלן דער גורל אַוועקצושטעלן אינעם יידישן דור־דורותדיקן לעבן אַ ניי יידיש „שטעטל“ — „שמוגלאַרס“.

יידיש־לאַנד איז צערודערט געוואָרן, האָט נישט געקאַנט משיג זיין, נישט געקאַנט תופס זיין פון וואַנען עס האָט זיך פּלוצלונג דערנומען אַזאַ רויקייט, אַזאַ אַכזריותדיקע הפּקרות אין דעם יידישן מענטש. עס איז געווען אַפּילו אַ סברא, אַז דער מחבר האָט געמאַלן זיינע מענטשן אין „שמוגלאַרס“ נאָך רויער, נאָך הפּקרדיקער, ווי זיי זענען אין דער אמתן געווען. קיינער האָט אַבער נישט געפּסקנט, אַז מיט „שמוגלאַרס“ איז אַנגעקומען אין דער יידישער פּראַזע אַ נייער גרויסער כּוח, מיט אַן אייגענעם נוסח, אַ גאַר באַזונדערן דרך אין דער ליטעראַטור אונדזערער.

עס איז טאַקע געווען אַ חידוש, אַ גאַר גרויסער חידוש אין די „שמוג־לאַרס“. דער אופן פון דערציילן די מעשה איז פּונקט אַזוי „נאַקעט“, ווי עס זענען די געשטאַלטן, וואָס שפּילן אין דער שפּיל. דאָס לשון אַזוי רוי און טרוקן, ווי עס זענען די מעשים פון די יידן אין דעם בוך. באַלד אויפן ערשטן בלעטל ווערט אונדז קאַלט אין די ביינער. עוזר וואַרשאַווסקי פּירט אונדז אַריין אין דער אַקציע, וואָס טוט זיך אָפּ אין יענער מיטנאַכט, ווען עס כאַפט זיך אויף דער הויפּטהעלד:

„פּאַנטלען ווערט הייס פון ליגן צוגעדעקט ביז איבער דער נאַז, הייבט ער אונטער אַ קליין שטיקעלע דעק און די קאַלטע לופט טריקנט אים איבער דער הויט. אויפן גאַנצן קרעפּטיקן קערפּער זיינעם גייט עפּעס אַ מחיהדיק

לופטעלע אַרום. נאָר באַלד גיט ער אַ קוק אויף דער געפרוירענער שויב. כאַפּט צוריק אַרונטער די אויסגעקילטע האַנט, דעקט זיך גוט איין און דער־פילט די מחיהדיקע וואַרעמקייט.

באַלד שוויצט שוין ביי אים איין האַנט, דערנאָך די צווייטע, דערנאָך דער גאַנצער קערפּער. די עקן פון די קורצע, האַרטע און שוואַרצלעכע הערעלעך אויפן קאָפּ און אויפן פנים גלאַנצן, ווי דער טוי וואַלט אויף זיי געלעגן. ער הייבט אָן באַוועגן מיט די קורצע קרעפטיקע פיס, גיט זיי אַ קורטשע־איין און אַ צי־אויס, פונקט ווי ער וואַלט געוואַלט זיך אַ לאַז געבן ווי אַ פּערדל אויף דער לאַנקע, און נאָך אַ מאָל זיי אַ קורטשע־איין און נאָך אַ מאָל אַ צי־אויס.

— לייג זיך אין דר־ערד אַריין, פּאַנטל גנב! — שרייט צו אים דאָס ווייב — צעפליקט ס'שטיקל איינשניט, וואָס האַלט זיך נאָך קוים.

אַבער פּאַנטל גנב הערט איצט גאַרנישט, ער קאַפּעט כּסדר אין בעט־געוואַנט, ער פילט זיך, ווי אַ פישל אין וואַסער, און אפשר איז ער פּאַרטאָן עפעס אין אַ רעיון אויך... אפשר וועגן פּרנסה...

— וואַלט געברויכט צו האָבן אַ נייעם שפּאַנצער, — רופט ער זיך פּלוצלונג אָן, און זיין קול איז אַזוי ווייך, אויף וויפּל פּאַנטלס קול קאָן נאָר — דער איז שוין אין גאַנצן צעריסן...

און אַז זי רעדט גאַרנישט, ווערט ער אויך אַנטשוויגן און לאַזט זיך אַריין אין רעיונות וועגן אַ סך גוטע זאַכן; וועגן אַ בעסער לעבן און וועגן אַ גרויסער, ברייטער פּרנסה.

אויך זי דערמאָנט זיך טאַקע, אַז ס'איז שוין די העכסטע צייט, וואָס מען דאַרף זיך נעמען פאַר עפעס, נישט אַזוי צו זיצן... די קאַליע גיט דאָך היינט גאַרנישט... וואַסער אויף קאַשע... און דאָ איז שוין אַלצדינג צעפליקט, צעריסן... מ'דאַרף האָבן וועש, שוכוואַרג, קוילן און האַלץ... און מ'דאַרף און מ'דאַרף...

און ביי פּאַנטלען ווערט פּאַרטיק אַ גאַנצער פּלאַן... „נישקשה, גאָט וועט העלפּן...“ און ער שפּרינגט אַרויס פון בעט און עס אַרט אים נישט אויף אַ האַר צו מאָל די קעלט.

ער וויקלט אַרום די פיס מיט לאַנגע אַניצעס, ווי די האַנטעכער, ציט

ארויף די שטיוול און מיטן טאג צוגלייך איז ער שוין אין שטאל, ווו ער פאיעט די פערד."

מיט אַט־דעמ־אָ קאָפּיטל הייבט עוזר וואַרשאַווסקי אָן זיין „עפאָפּיע“ פון דער גרויסער טראַגעדיע, וואָס האָט זיך אָפּגעשפּילט אינעם ייִדישן לעבן אין מדינת פּוילן.

אין אַלע דריי טיילן פון „שמוגלאַרס“ האַלט אין איין שטייגן דער אימפעט, דער געלאַף פון אַ גרויסן שמוגל איבער וועגן און שטעגן, פעל־דער און וועלדער, וואָס ווערט געפירט מיט גרויס „סטראַטעגיע“ זיך אַרויס־צודרייען, נישט אַריינצופאַלן אין די הענט פון דער דייטשישער מאַכט. אין אַלע דריי טיילן ווערן געפירט מלחמות, בלוטיקע שלאַכטן איבער מאַכט, הערשאַפט, פירערשאַפט אין דער שמוגל־וועלט.

בהדרגהדיק בויט עוזר וואַרשאַווסקי די שמוגל־אימפעריע אין ייִדישן שטעטל, ברענגט אַרויס לעבעדיק, אויסגעהאַקט פון שטיין, די אַלע „פּאַנ־טלס“, די „קאָפּלס“, די „פּייִווקעס“, די „מענדלס“, אַלע כּנופּיהס, וואָס קומען אויף און באַטייליקן זיך אין דעם צעווילדעוועטן שמוגל־טאַנץ, ווו עס שווינדלט דער אָפּלאַנץ פון גזלנות, רשעות, הפּקרות, זנות און אויס־געלאַנסנקייט. עוזר וואַרשאַווסקי מאַלט אויך אין „שמוגלאַרס“ דעם צעפּאַל פון דער מזרח־וואַנט אין ייִדישן „שטעטל“, ווייזט אונדז דעם כּוח פון הינ־טערגעסל אינעם ייִדישן לעבן.

נישטאָ אין „שמוגלאַרס“ קיין שום סימן פון אַ העכערער וועלט, פון אַ גייסטיק לעבן; נישטאָ דער מינדסטער אַנטייט אויף חרטה, אויף חשבון, וואָס זאָל צוריקפירן דעם „המון“ צו אַ דרך הישר.

אין דעם שמוגל־געוויירבל ווערן אויך אַריינגעפירט נישט קיין ייִדישע זונות, הפּקר־מיידן, וואָס פאַרשאַרפּן נאָך מער דאָס הפּקרדיקע לעבן פון די שמוגלערס. די ייִדישע היים ווערט אומווירדיק, פאַרלירט דעם דורותדיקן עיקר, דעם ייִדישן תּוכן. דער ייִדישער שמוגלער פאַרלירט זיין צלם־אלהים, און אַפּילו ווען עס קומען אין די שמוגלער־מחנות יידן פון „העכערן קלאַס“, יידן לומדים, שיינע יידן, צניעותדיקע ייִדישע טעכטער, ווערן זיי צעטראַטן אין דעם געיעג, ווערן צעריבן אונטער די רעדער פון דעם גרויסן הפּקר.

„רייטש, אַ באַקעטע, שטייט אויסגעדרייט פון זיי און וויקלט זיך אַרום מיט שטיקער פלייש, פון וואָס ס'רינט נאָך דאָס בלוט. זי וויקלט אַרום די בריסטן, אַרום בויך און אַרום די פיס. די פלאַטשיקע שטיקער קיל-נאַסע פלייש קלעפן זיך אָן צו איר וואַרעמער הויט און תוך-כדי-דיבור נעמט גיין פון זיי אַ פאַרע. זי וויקלט און זי בינדט נאָך אַרום יעדעס שטיק באַ-זונדער מיט אַ שטריק איבער די אַקסלען און פאַרפעסטיקט זיי איינס צום אַנדערן“.

אַזויאַ איז דאָס גאַנצע שטעטל געגאַנגען צו דער זעט, צו דעם גרויסן כישוף, וואָס האָט געצויגן. יידן זענען געוואָרן „פראַפּאַנאַטאָרן“ און צוגער-שטעלט דעם ביטערן טראַפּן. עס זענען אויך געווען יידן, וואָס האָבן ביי די באַנפן-מאַשינען אויסגעזאָגט הונדערטער מאָל דעם „תהילים“ צו ווערן באַשירעמט פון די מוסרים און „כאַפּער“.

פון די יידישע שטעטלעך האָט זיך צעטראָגן אַ גאַר אַנדער געזאַנג, אַ גאַר אַנדער ליד :

זימאַסטעטשאַק וויעזשדזשאַמי,
נאָ וואָזו שמוקעל נאַקלאַדאַמי,
אוי טשי דריפטשו — טשיפטשו,
טשי דריפטשו — טשיפטשו — האַפּ!

אַזויערנאָך איז געגאַנגען דאָס געזאַנג פון די שמוגלערס. אַזוי האָט עוזר וואַרשאַווסקי אויפגעבויט אַ ניי „שטעטל“ — אַן אימפעריע פון יעגער, די בויער פון אַ מגושמדיקער מלוכה אינעם יידישן לעבן. און ווען דער קריג האָט זיך געענדיקט, האָט זיך די „אימפעריע“ נישט דערשראַקן. פאַרקערט, געווען אַזוי איינגעפונדעוועט, פול מיט אמונה אין זייער נייער „יידישע מלוכה“.

— „עץ הערט? — דונערט פאַנטלס מויל — היינט שרייבן מיר אַ תנאים! און מסחר — מסחר, ברודער! נישט געזאָרגט! עץ הערט! איך פאַנטל זאָג ענק: „שמוגל“ עט זיך ערשט אָנהייבן — דער רעכטער שמוגל... ביז היינט איז געווען אַ קינדערשפּיל... אַ שיינע חכמה געווען צו שמוגלען... איצטער אַבער, ברודער — עך, פעלטע, פעלטע! כאַפּט ער מיט אַ מאָל

ארום פעלטען און זיין קול באפארבט זיך מיט די גלאטיקסטע העלגעלסטע קאלירן. — עך, ברודער פעלטע! — און זיי האלטן זיך שוין ביידע אין די אַרעמס... און ס'קומט נאָך צו זיי צו גרונמס קאַפּ אויך און קאַפּלס און יענקלס קאַפּ... נאָר יענקל קוקט מיט די האַלב פאַרגלעזערטע אויגן, ווי דורך אַ חלום. — עץ הערט ברידער! — ווערט מיט אַ מאַל נאָך שטאַרקער פּאַנטלס קול — איך, פּאַנטל זאָג ענץ: איצט וועט זיך אָנהייבן דער אמתער שמוגל... דער רעכטער!..”

ט

האַט עוזר וואַרשאַווסקי אַוועקגעשטעלט די „שמוגלאַרס“ אויף דער סאַמע מזרח־וואַנט פון דער יידישער פּראָזע — מיט זיין נוסח, מיט זיין אופן מאַלן דאָס רויע רויקייט פון זיינע מענטשן, דאָס אַכזריותדיקע נאָ־קעטקייט פון זייערע מעשים, זייער מגושמדיקייט, זייער הוילקייט, אַן אַ שום שטרעבונג צו אַ העכער לעבן, זייער זיכערקייט, אַז די „שמוגלער־מלוכה“ וועט זיין לעולם ועד. עס איז נאָר געווען דער חידוש זייער גרויס, וואָס אַזאַ שטילער, זיידענער מענטש האָט געקאַנט דאָס אַלץ דערזען און אויסטאַקן מיט זיין קינסטלערישער „גליטע“ די־אָ אַלע געשטאַלטן. שפּע־טער, נאָך די „שמוגלאַרס“, איז שוין מער פון עוזר וואַרשאַווסקינישט געקומען קיין שום איבערראַשנדיקע שאַפּונג. זיין „שניטצייט“ איז שוין געווען אַ מיטלמעסיקע אַרבעט. אַזוי אויך זיינע דערציילונגען, וואָס ער האָט פאַרעפּנטלעכט שוין נאָך זיין אַוועקפאַרן פון פּוילן, לעבנדיק אין פּאַריז. זיינע פּרווון צו מאַלעריי, זיין אַריינפאַלן אין דער שיכרות־וועלט און אין דער פּאַריזער לעבוועלט, האָט אים צעבראַכן. חוץ „שמוגלאַרס“, וואָס וועט בלייבן אַ גאָר ניי און בכלל אַן אַנדער יידיש „שטעטל“, איז עוזר וואַרשאַווסקי שוין מער קינסטלעריש אין ערגעץ נישט דערגאַנגען. אויף ליטעראַרישע מסיכות, וווּ ס'איז גערעדט געוואָרן וועגן די דער־גרייכונגען אין דער יידישער ליטעראַטור, בפרט אין דער פּראָזע, איז תמיד מיט גרויס אַפּשיי דערמאַנט געוואָרן „שמוגלאַרס“. כאַטש נישט ווייניק אין דער שרייבערישער מחנה האַבן נישט געקאַנט שלום מאַכן מיט אַזאַ נאַקעטן „נאַטוראַליזם“, מיט אַזאַ הויטשינדנדיקן „רעאַליזם“.

שארפע ליטעראטור־מבינים, אפילו די, וואָס זענען נישט צופרידן געײ ווען פון דעם סיפור־המעשה, האָבן אָבער אויך מודה געווען, אַז עוזר וואַרשאַווסקי האָט געבראַכט מיט זיך אַ נייעם נוסח אין דער יידישער פּראָזע. ער האָט געהאַט דעם כּוח צוננויפּצופּרעסן זיינע מענטשן און ער האָט זייער גוט געמאַלן די לאַנדשאַפט אַרום די מענטשן און געשעענישן אין „שמוגלאַרס“.

נישט איינער האָט געטראַכט: הלוואַי וואַלט די פרשה „שמוגלאַרס“ נישט אמת געווען, הלוואַי.

„צוקונפט“, מאַיינוי 1967

פּרץ מאַרקיש אין וואַרשע

א

פון וואָנען איז ער געקומען? קיינער האָט נישט געפרעגט. אַלע זע-
נען געווען זייער צופרידן, אַז ער איז דאָ. אַפילו די, וואָס האָבן מיט אים
געפירט גרויסע מלחמות, שאַרפע וויכוחים איבער זיין דרך אינעם נייעם
יידישן ליד, האָבן אים אויך אַרומגערינגלט מיט גרויס ליבשאַפט און יראת
הכבוד.

וואָס זשע איז עס געווען אַזוינס אין אים, וואָס האָט אַלעמען פאַר-
כישופט און וואָס האָט געבראַכט אַזוי פיל ליכט אין דער יידישער גאַס אין
מדינת־פוילן?

האַט מען גענומען וועגן אים קלערן, געוואַלט דערגיין צו זיין ליד, צו
זיין וואָרט, האָט מען זיך אויך געמוזט אַפּשטעלן ביי די אַנדערע צוויי, וואָס
זענען געקומען כמעט אין דעם זעלבן יאָר אין דער קרוינשטאָט פון יידיש-
פוילן, קיין וואַרשע, און האָבן אין דרייען געבראַכט גרויס יום־טוב אינעם
יידישן לעבן. זיי זענען געקומען באַזונדער, נישט אַפּגערעדט, אפּשר גאַר-
נישט געוויסט איינער פון אַנדערן, געקומען און געבראַכט מיט זיך מרידה
און צערודערט דעם טיפּן טרויער, וואָס עס איז געבליבן נאָכן טויט פון
דעם גרויסן רבין אין דער יונגער יידישער ליטעראַטור — יצחק לייבוש
פּרץ.

פון לעמבערג איז געקומען אורי צבי גרינבערג, פון ווין איז געקומען
מלך ראָוויטש און פון יידיש־וואַלין איז געקומען פּרץ מאַרקיש. אַלע דריי,
יעדער אויף זיין אופן, אויף זיין שטייגער, מיט זיין נוסח; אַלע דריי צו-
זאַמען האָבן גענומען אויפבויען דעם טיש, וואָס איז געבליבן אַזוי עלנט
נאָך פרצעס טויט און ווידער אַנגעהויבן אַרום אים זאַמלען די זינגער פונעם
יידישן ליד, די מחברים פון דער יידישער פּראָזע, די טראַכטער פון דער
יידישער מחשבה. כאַטש אין סאַמע תוך זענען זיי געווען, אַלע דריי, קינר

דער פון דער צייט, פון דער שטורעם־און דראנג־תקופה, וואס האט זיך אָפגעשפילט אין דער וועלט, אין די יארן פון דער וועלט־מלחמה, אין די יארן פון רעוואָלוציע און בירגערקריג, פון רדיפות, נגישות און פאָגראַמען איבער יידישע ישובים, דאָך איז יעדער פון די דריי געווען אין גאַנצן אַנדערש, אַנדערש אין זיין לעבן, אין זיין קוק און תשוקות צו דער וועלט. אַנדערש אין זיין דערציִונג, און ווען זיי האָבן זיך באַוווּזן, איז יעדער פון זיי געווען אַפילו אַנדערש אין זיין הלבשה, אַוודאי און אַוודאי אַנדערש אין זיין געזאַנג.

✱

אורי צבי גרינבערג איז געקומען פון דער גרויסער יידיש־טראַדיציאָ־נעלער קולטור, פון ישיבות און בית־המדרש, פון אַלט־שטייגערישער יידיש־פרומער היים, איז פול געווען מיט תורה, מסורה, קבלה און חכמת ישראל, מיט רבנים־יחוס פון דור־דורות. געקומען שוין אַן אַפיציר אין דער עסט־רייכישער אַרמיי, געפירט מלחמה אין דעם „קריג אויף דער ערד“, אַליין דורכגעגאַנגען דעם מלחמה־פראַנט, און ווען ער איז געקומען אין ניינצן־איין־און־צוואַנציק קיין וואַרשע, האָט זיין רויטער קאַפּ געפלאַמט מיט מיל־יאַנען מענטשלעכע שקיעות, אויף זיינע ליפּן — דער אַלטער „אב הרחמים“ און אין זיין האַרץ — „מעפיסטאַ“. געקומען, זיך געשלייכט איבער די וואַרשעווער גאַסן אַ שטילער, און זיך געזעצט שרייבן לידער. לידער פול מיט פאַרבן פון צעפליקטע יידישע טליתים, שירים מיט כפירה אין דער אַרומיקער וועלט, וואָס רינגלט אַרום דאָס יידישע לעבן און אמונה אין נצח ישראל. געקומען מיט אַ סטאַזש פון אַ לשון־קודשדיקן משורר, וואָס האָט שוין פאַרעפנטלעכט שירים אין די חשובסטע העברעישע אויסגאַבעס — איז אויפגעגאַנגען איבער יידיש־פוילן דאָס געזאַנג, די תנועות, די גרויסע בענקשאַפט פון „פאַראַנטגאַלד“ און די בייסנדיקע לעסטערונג פון „מע־פיסטאַ“. ער האָט געטאַן זיין עבודה שטיל אַן רעש, אַן טומל, אַזוי־א פלעגט ער שוועבן איבער די וואַרשעווער גאַסן, אין אַ צייגן כאַלאַטל, אַזוי־א איז ער געזעסן אויף טלאַמאַצקע דרייצן, ביי אַ פענצטער, נישט ווייט פון דער קאַנצעלאַריע, ווי אַ פאַרציטישער ייד, איבער זיינע חיבורים

אויף לשון־יידיש און אויף לשון־קודש. ער האָט זיך זעלטן געוויזן אויף אַ בימה, בכוונה אויסגעמיטן רעש, טומל, און ווען ער האָט זיך שוין אָנגע־זעטיקט מיט דער „גרויסער וועלט“, האָט ער אָנגעטאָן אַן „אַראַבישע אַבאַיע“ און שטיל געזאָגט: „אַדיע, אַדיע, אייראַפע“ אין זיין לעצטן „אַל־באַטראָס“, וואָס ער האָט נאָך אַרויסגעגעבן אויף דער אייראַפעישער ערד. ווען ער איז אַוועק פון פּוילן האָט ער איבערגעלאָזט בירושה „קריג אויף דער ערד“, מלחמה־לידער; ער האָט איבערגעלאָזט, געדרוקט אויף ביבע־לע־פּאַפּיר, „מעפיסטאָ“ און „פּאַרנאַכטגאַלד“, לידער, וואָס זענען געוואָרן דער קנין פון דער לעכצנדיקער יידישער יוגנט נאָך שירה, נאָך ליד, נאָך יידיש געזאַנג.

דאָס איז דער יחוס פון אורי צבי גרינבערג, וועלכער איז אין יענעם בראשית געקומען אין וואַרשע. געוואָרן איינער פון די „גרויסע דריי“ און האָט איינגענומען יידיש־פּוילן מיט זיין לעבן, מיט זיין געזאַנג.

מלך ראַוויטש — גאַר אַן אַנדערער. געבוירן געוואָרן אין אַ שטוב פון אַ סוחר, אין מזרח־גאַליציע, קיין שולן, קיין חדרים, קיין ישיבות, איז ער נישט דורכגעגאַנגען. לייענען מיר מלך ראַוויטש „דאָס מעשה־בוך פון מיין לעבן“ זעען מיר, אַז ער איז דערצויגן געוואָרן אין אַ ווילקענעוודיקער, אַ זייער אייגנאַרטיקער יידישער היים, אַ קולטור־שטוב מיט אַן איידעלן טיש, וואָס איז מיט גרויס פיינקייט געפירט געוואָרן פון ראַוויטש מוטער, וועלכע איז אַליין געוואָרן אַ שרייבערין. אין דער שטוב זענען שוין דער־צויגן געוואָרן נאָך צוויי ברידער: איינער איז אַ טעטיקער יידישער פּראַ־זאַיקער, הערץ בערגנער, לעבט אין אויסטראַליע. און ווען ראַוויטשעס ברודער, מוניאָ, וועלכער האָט אין זיך געהאַט גרויסע פעיקייטן, וואַלט אַליין נישט פּאַרענדיקט זיין לעבן, וואַלט ער זיכער פּאַרנומען זיין אַרט אין דער וועלט פון דער מאַלערישער קונסט. אין דער שטוב איז דערצויגן געוואָרן מלך ראַוויטש. איידער ער איז אין ניינצן־איינ־און־צוואַנציק גע־קומען זיך שוין באַזעצן אין וואַרשע (ער איז שוין געווען אין וואַרשע אין ניינצן־ניינצן, געהאַלטן אַ דרשה אויף טלאַמאַצקע דרייצן און צוריק אַוועק

קיין ווין, אין דער באַנק, ווו ער האָט געלעבט אין אַ וועלט פון ציפערן, חשבונות פון פרעמד פאַרמעגן, אין אַ וועלט פון מסחר און עשירות), האָט שוין ראַוויטש געדינט קנאַפע דריי יאָר אין עסטרייכישן מיליטער אין דער ערשטער וועלט־מלחמה. געקומען קיין וואַרשע מיט אַ גרויס פעקל זכיות פון אַן אַרגאַניזירער פון יידישע זשורנאַלן און געבראַכט קיין וואַרשע עט־לעכע לידער־ביכער, וואָס האָבן שוין געהאַט אַנגעריסן ביי דער יידישער קריטיק. אין וואַרשע איז ער געוואָרן שפעדיק. דער אַטעם פון יידיש־פוילן, די גרויסע אויפלעבונג אין אַלע ווינקעלעך אינעם יידיש־פוילישן לעבן, האָט אים אַרויסגערופן צו גרויסע מעשים, צו גרויסע פאַרמעסטן. זיין ליד איז געווען אַנדערש פון אורי צבי גרינבערגס. אויך זיין לעבן איז פון אַ גאָר אַנדער סאַרט. ער האָט אויסגעזען ווי אַ נזיר, וואָס איז גרייט תמיד און שטענדיק פאַר אַ „צוריקטריט“, ערגעץ פאַרפאַלן צו ווערן אין אַ הת־בודדות, מתפלל זיין און פון דאָרט צוריקקומען אויף דער זינדיקער וועלט אַ געלייטערטער. די באַרד אויף זיין פנים, דער שינעל מיט דעם פאַס איבער די לענדן, זיין געלאַסנקייט, האָט אים אויסגעטיילט פון די אַנדערע צוויי. אַוודאי און אַוודאי איז זיין ליד געווען אַנדערש. ווען עס האָט זיך איבער יידיש־פוילן צעטראָגן דער קלאַנג, די טריט פון די „צוויי פּערד“, וואָס האָבן זיך אַליין געפירט צום קיילער, צו מיתה, צו באַפרייען זיך פון אַזוי פיל לאַסטן, האָט עס צערודערט. אַזוי האָבן צעעפנט די יידישע פענצ־טער די „שפינאַזע־לידער“, די „נאַקעטע לידער“, די „פרעהיסטאָרישע לאַנד־שאַפטן“, זיינע דראַמעס און אַוודאי און אַוודאי זיינע עובדות, ווי אַ מחנך פון אַ דור, וואָס האָט געוואַרט „עפעס“ צו ווערן, ערגעץ־ווו צו דערגרייכן. איז איבער דעם נאַמען מלך ראַוויטש, וואָס איז אין יענעם באַגינען אַנגעקומען אין יידיש־פוילן, אויפגעאַנגען אַ גרויסער יראת־הכבוד און אַ בענקשאַפט אים צו זען, אים צו הערן, זיך צו וואַרעמען מיט זיין וואַרט, מיט זיינע מחשבות, מיט זיין געזאַנג.

ב

קומען מיר איצטער צום תוך פון אונדזער שמועס. מיר קומען צו דעם דריטן פון די „גרויסע דריי“, וואָס האָבן אויפגעריסן די שטילקייט פון

יידיש־פוילישן לעבן מיט זייער ליד, צעוויגט דאס שטייענדיקע וואסער מיט זייער געזאנג. מיר קומען איצטער צו דעם לייב פון דער חברותא, דעם ארי שבחבורה, וואס האט מיט זיין ליד, מיט זיין מויל, מיט זיך אליין, אנגעצונדן ליכט, צעפלאַקערט פייערן אין דעם יידיש־פוילישן לעבן.
פרץ מאַרקיש.

געבוירן געוואָרן אין אַ שטעטעלע אין וואַלין, אין אַ משפּחה פון באַל־מעלאַכעס. געגאַנגען בלויו אַ פּאַר יאָר אין אַ חדר. דערנאָך אַ סדרה פון אַרבעט און אַליין־זיד־לערנען. ווערט אַ משורר ביי אַ חזן אין באַרדיטשעוו און אַלט זייענדיק פּופּצן יאָר הייבט ער אָן שרייבן לידער אין רוסיש. אין דער ערשטער וועלט־מלחמה ווערט ער אַ סאַלדאַט אין דער רוסישער אַרמיי און פּאַרווונדעט אויפן פּראַנט.

בשעת פּרץ מאַרקיש קומט אין גיינצן־איינ־און־צוואַנציק אין וואַרשע, איז ער שוין אַ מחבר פון לידער־ביכער, אויך פון אַ בוך עסייען איבער ליטעראַטור און קולטור־ענינים; ער קומט שוין מיט שבח־מאמרים פון יידישע קריטיקער און ליטעראַטור־מבינים. עס נעמט גאַרנישט לאַנג און פּרץ מאַרקיש צערודערט יידיש־פוילן מיט זיין ליד, מיט זיין וואַרט, מיט זיין דערשיינען אויף די יידישע בינעס פון מדינת פּוילן.

חוץ זיין ליד, חוץ זיין מויל, חוץ זיין גרויס וויסן אין דער ליטעראַטור פון די אומות העולם, חוץ זיין קענען אויף אויסנווייניק די אַלטע און נייע רוסישע ליטעראַטור, חוץ אַלע זיינע מעלות, וואָס האָבן אַזוי נושא־הן געווען, איז ער אויך באַשאַנקען געוואָרן מיט אַ שיינקייט, וואָס מען טרעפט זייער זעלטן.

ער האָט זיך געקליידט, ווי אַ „פּרינץ“ אין די מעשה־ביכלעך. זיין הלבשה איז באַשאַטען, מערסטנס, פון אַ סאַמעטענער בלוזע, געגאַרטלט מיט זיידענע קוטאַס, געשטרייפטע הויזן און לאַקירענע לאַטשן, און איבער דעם אַלעמען — אַ שוואַרצע פעכיקע גזשיבע, אַ געלאַקטע, אַ ווייס, ליכטיק פנים און צוויי פייערדיקע בלויע אויגן.

ער האָט נישט קאַקעטירט מיט זיין שיינקייט. ניין, אַלץ איז געווען נאַטירלעך, ווי עס איז געווען זיין איידעלע, פייענע באַצונג צו חברים, צו פּריינד און צו די טויזנטער, צענער טויזנטער פון זיינע פּאַרערער איבער

די הונדערטער יידישע שטעט און שטעטלעך פון מדינת־פוילן און מחוז די פוילישע גרענעצן.

וואָס זשע זענען עס געווען די אויפטוען פון פּרץ מאַרקיש, וואָס האָבן אים אויסגעטיילט פון די אַנדערע צוויי און ער זאָל ווערן דער הויפט פון די „גרויסע דריי“, וואָס האָבן צעשטורעמט דאָס פאַרשלאָפענע לעבן פון די יידן אין מדינת־פוילן?

דאַרף מען זאָגן, אַז חוץ זיין באַזונדער ליד, זיין אַנדער אופן פון גע־זאַנג, איז ער אין סאַמע תוך פון זיין געמיט געווען אַנדערש פון די אַנ־דערע צוויי. ווען די אַנדערע צוויי זענען געווען זייער יחידיש, קלאַרער געזאַגט, אינדיווידוואַליסטן, פון אַלץ און אַלעמען זענען זיי סוף־כל־סוף געקומען צו זיך, געפונען מנוחה, רו, אין די דלד אמות פונעם אייגענעם לעבן, איז ער געווען און פאַרבליבן דער כלל־מענטש, תמיד מעורב בין הבריות און געצויגן זיין חיות, סיי פאַר זיין ליד, סיי פאַר זיין אייגן לעבן אין דעם קאָך פון אַרום, געלעבט מיט אַלע זיינע חושים, געאַטעמט מיט דער גרויסער וועלט, און בפרט מיט דעם יידישן לעבן, וואָס האָט געוואַרט אַרויסגעפירט צו ווערן פון חושך־מצרים.

דערפאַר טרעפן מיר זייער זעלטן ביי פּרץ מאַרקישן יחידישע לידער, לידער, וואָס זאָלן זיין דער פּועל־יוצא פון זיינע אייגענע, יחידישע איבער־לעבונגען; מיר געפינען בכלל נישט ביי פּרץ מאַרקישן קיין אַנדייט אַפילו פון ליבעלידער, במילא איז אין זיין ליד נישטאָ די שטילע שטימונגען, די געפרעסטע רייד; נישטאָ קיין תפילה בלחש, וואָס מען טרעפט זייער אַפט אין די לידער פון די אַנדערע צוויי.

דערהערן מיר באַלד אין די ערשטע לידער, וואָס פּרץ מאַרקיש האָט געדרוקט נאָך אין ניינצן־זיבעצן, הויכע רייד, ווערטער, וואָס האָבן זיך געריסן אַריבערשרייען איבער אַלע ווייטקייטן, געצילט אין דעם צערודערטן מענטש.

לייענט, וואָס פּרץ מאַרקיש האָט אונדז געלאָזט הערן באַלד אין זיין בראַשית, ווען ער איז נאָר אַריבערגעטראָטן די שוועל פון דער יידישער שירה:

פאָרגאַסן האָט אַ ווייכע פינצטערניש די וועלט שוין
 ביזן קאַפּ...
 פאַרענדיקט דער פאַרנאַכט זיין גאַלדן בענטשן —
 שטיל און — אַפּ...

גייט

אַנטקעגן אים די נאַכט פון אַלע זייטן —
 פון אונטער דרערד, פון הימל, פון די ווייטג,
 און אונטער איר צעלאַזטער שוואַרצער העמד
 באַהאַלט אים שטילערהייט...

און אַלצדינג שווייגט און הערט,
 אי מענטש, אי פערד...
 נאָר ווינטל בלאַנדזשעט און רעדט צו ווענט,
 און שטומע ווינטמיל מאַכט צום הימל עפעס מיט די הענט...

כאַטש דאָס איז איינס פון די שטילסטע לידער, וואָס פּרץ מאַרקיש איז
 מיט זיי געקומען אין דער יידישער פּאָעזיע, דערפילט איר אַבער אין דער־אַ
 שטילקייט אַ געצוימטן פּאַטאַס, וואָס רייסט זיך פון די אותיות, פון די
 ווערטער, אַ וויכער, וואָס שטורעמט פון די שורות.
 אין דער לעצטער שורה פון דעם־אַ בראשית־ליד:

און שטומע ווינטמיל מאַכט צום הימל עפעס מיט די הענט —

האַט פּרץ מאַרקיש אַוועקגעשטעלט זיין שאַרפּסטן קען־צייכן, וואָס איז גע־
 וואָרן אַן עיקר שבעיקרים אין זיין פּאָעטישן דרך אין דער יידישער ליטע־
 ראַטור — די בילדלעכקייט, וואָס האָט געגעבן געשטאַלט, אייגענעם נוסח
 און נייע פאַרעם צו זיין געזאַנג.

עטלעכע קען־צייכנס האָט פּערץ מאַרקיש צעשטעלט איבער די וועגן
 פונעם יידישן ליד, וואָס נאָר ער האָט זיי פאַרמאַגט און זיי זענען עד־היום
 געבליבן זיין האַב און גוטס:

פלאַמיקער פּאַטאַס, רעשיק וואָרט, וואָרעמע נאַענטקייט צו דער לאַנד-
שאַפט, היימישקייט מיט דער נאַטור, וואָס טראַגט אין זיך אַלע אַנזאָגן,
צייכנס און סימנים פון געטלעכקייט אין דער וועלט, שעפּערישע אויפבליצן
אין דעם יידישן לשון, גרויסע באַניינג פון יידישן וואָרט, שאַרפע פאַר-
גלייכן, וואָס האַבן בולטער אַרויסגעפירט דעם תוך-תוכן פון זיין ליד און
גרויסע האַרמאָניע פון די תנועות, די קלאַנגען, די ווערטער, די אותיות
אין זיין ליד.

ג

וואָלט מען דאָך געדאַרפט ברענגען נאָך בראשית-לידער, וואָס זאָלן
דערציילן פון פרץ מאַרקישס חידושים אין דעם יידישן ליד. איז פאַלג
מיר אַ גאַנג דאַרף מען רעדן פון „שוועלן“, פון „סתם“, פון „פוסט און
פאַס“ — לידער, וואָס פרץ מאַרקיש האָט זיי געבראַכט אין דער יידישער
פּאַעזיע נאָך איידער ער איז געקומען אין וואָרשע. האָט ער דאָך אין
וואָרשע, ביים אַנהייב, יוצא געווען מיט איבערדרוקן די אַלע לידער-
ביכער און זיך פאַרנומען מיט מגידות, אויסמעסטנדיק די מדינה אין דער
לענג און ברייט און געבראַכט אומעטום דאָס וואָרט פון אַנקום, פון אַנזאָג
פון אַ ניי געזאַנג אין דער יידישער ליטעראַטור.

האַב איך די דאָזיקע לידערביכער בלויז דערמאַנט, געבראַכט אַ ראיה
בלויז אַן איינציק ליד און געוואָלט זאָגן, אַז די לידער, כאַטש זיי
זענען געווען ניי און אַנדערש פון די לידער און פּאַעטישע דרכים אין דער
יידישער שירה, האַבן נישט אַרויסגערופן קיין פּלוגתא אין דער יידיש-
ליטעראַרישער סביבה. פאַרקערט, פרץ מאַרקיש איז אויפגענומען געוואָרן
ווי אַ דיכטער, וואָס די שטורעם-און דראַנגיאַרן האַבן אים געמאַכט פאַר
דעם שליה, צו ברענגען אַן אַנדער וואָרט, אַ נייעם אַנזאָג אין דעם יידישן
געזאַנג.

נאָך :

אין דער צייט, ווען פרץ מאַרקיש האָט אַנגעהויבן זיך פעסטיקן אין
מדינת-פוילן, איז עס נישט געווען מיט זיין ליד אַליין. עס האַבן אים אַרויס-

געהאלפן זיינע גרויסע קולטור־פארמעסטן, זיינע חידושים אין דער ארגאָניזירונג פון ליטעראַרישע בינעס.

ער איז געוואָרן דער מבער, נישט נאָר פאַר זיין אייגן ליד, פאַר זיין אייגן געזאַנג, פאַר זיין ניי ליד. ער איז געווען דער זאַמלער אַרום דעם ליטעראַרישן שולחן פאַר אַלע, וואָס האָבן נאָר געהאַט אין זיך די מינדסטע כוחות צו דעם שולחן צו קומען מיט „עפעס“, וואָס זאָל האָבן אין זיך תוכן, האָבן אין זיך שליחות פון באַניינג.

די עבודה איז אַנגעפירט געוואָרן פון פּרץ מאַרקיש, אורי צבי גרינ־בערג, מלך ראַוויטש און אַנדערע. אַבער פּרץ מאַרקיש איז געווען דער קוועקזילבער, וואָס האָט געוועקט, גערופן, געמאַסטן און געווייגן, משפיע געווען דעם גאַנצן דרך פון דער קולטור־אַרבעט אין מדינת־פּוילן.

עס דאַרף געזאָגט ווערן:

עס איז קיין מאָל נישט געווען אין דעם ליד פון פּרץ מאַרקיש קיין חשש פון פּראָפּאָגאַנדע, וואָס האָט געקאַנט אויסגעטייטשט ווערן ווי פּאַלי־טישע אַגיטאַציע. עס איז נישט געווען קיין סימן פון פּראָפּאָגאַנדע און אַגיטאַציע אין זיינע הונדערטער מאַמרים איבער ליטעראַטור, קונסט און קולטור־ענינים. עס האָט געקאַנט אַזאַ חשד זיין. האָט דאָך זיין ליד שטענ־דיק גערעדט וועגן דעם „אויפגייענדיקן מזרח“ און דערציילט, אַז —

אין קרוינשטאָט ברענען אַלע מויערן!

עס לויפן בלאַנדזשלינגען אַרום, גאַס־אייך, גאַס־אויס,

באַשפּיגענע מיט העלער שריפהדיקער שייך...

נאָר צוגעשלאָסן זענען אַלע טויערן!

קיין אַנגעצונדענער וועט נישט אַרויס,

קיין דורכגייער וועט נישט אַריין!...

איז עס אויפגענומען געוואָרן ווי ליד, געזאַנג. אַזעלכע „ראַדיאַ־סיגנאַלן, וואָס ציען זיך אין כוואַליעס איבער דער גרויסער ערד אין דער וועלט אַריין.

אַלע זיינע „ראַדיאַ־לידער, די לידער פון די „פאַרקלעפטע ציפער־

בלאָטן, פון זיינע רייזעס איבער דער וועלט, בימי פוילן, זיינע לידער פון די „פאריזער גאסן“, פון די קאפעען אין „בערלין“, אַוּדאִי און אַוּדאִי זיין ליד, וואָס ער האָט געזונגען, בשעת ער איז געווען אין גליל, אין צפת, אין ניינצן דריי און צוואַנציק.

אַט איז „גליל“:

בערג אויף בערג און וועג אויף וועג זיך קלאַמערן און דראַפּען,
זיי גאַזן פון די קערק אַראָפּ דעם טאָג אויף בעטלען און אויף ווידוי;
און רעדער קייקלען מיך אין טאָל אויף מאַרקן פון אַראַבער,
און ס'שיטן מיך ספּיראַלן אויס אויף מיסטן פון ירידן!...

ווי איז דאָס לאַנד פון זוניקע געשפּענסטער ?
ווי איז דער וועג אַוועק ? ווי האָט דער וועג זיך דאָ פאַרטייעט ?
— גלילער בערג און צפתער האַפּנס פעלדזיקע,
ווי ווינטן קומען אָן אויף נאַכט פון ירושלים.

— פיר מיך, טאָג, ווי ס'פירט מיין האַרץ דער טרויער !
— פיר מיך, פיר, דורך פעלדער טאַטוירטע, גרינע,
מיר וועלן זיך אין ערגעץ דאָ נישט הייען.

צו פּוס ! אָן אייזעלע, אָ קליינס, אָן אומעטיקערס פונעם גורל,
אָ ווילדן מול פון וויגדע בעדווינער
אַדער אָ קעמל אָ פאַרליבטן, וואָס גייט אַליין צו דיר, ירושלים!...

אַלע לידער זענען אויפגענומען געוואָרן, ווי גרויס פאַעטיש געזאַנג,
וואָס האָט זיך געריסן איבער די יידישע ישובים, ווי אַנזאָג, ווי אַ ברכה
פון אַ נייעם אויפגאַנג, פול מיט אַלע קנייטשן פון דעם בראשית פון אונז
דזער טראַגישן דור, דעם דור פון אַזוי פיל גאולות און אַזוי פיל שחיטות
און תליות.

ד

איז אַרויס פון פּרץ מאַרקישס חיבורים־טאַש אַ חיבור, אַנדערש אין תּוכן און אַנדערש אין אויסזען. סך־הכל דריי און צוואַנציק לידער. גרויסע בלעטער, ש״ס־פּאַרמאַט, געבונדן אין שוואַרצע דיקע טאַוולען. די לידער זענען נאָך נישט געווען אין ערגעץ געדרוקט. דער טינט איז נאָך געווען נאַס. און דער חיבור האָט אויפגעהויבן אַ פּלוגתא, וואָס האָט צעשטור־רעמט די יידישע ליטעראַטור, נישט נאָר אין מדינת־פּוילן, נאָר אומעטום, וווּ נאָר יידיש האָט געלעבט, וווּ נאָר יידישע שרייבער האָבן געשאַפן זייערע ווערק.

„די קופּע“.

דאָרט זענען געווען לידער פון די שחיטות, פון די פּאַגראַמען אין די שטעט און שטעטלעך פון אוקראַינע, ווייסרוסלאַנד, פון אומעטום, וווּ נאָר עס האָבן געמאַרשירט די „ווייסע“ קעגן די „רויטע“.

האַט פּרץ מאַרקיש געעפּנט „די קופּע“ מיט אַ ווידמונג, וואָס האָט באַלד אַנגעזאָגט: געוואַלד, געשריי, פּראָטעסט, שטורעם קעגן די באַפּאַל־לער, וואָס האָבן געמאַכט פון יידישן לעבן אַ הפּקר און יידן האָבן זיך גע־באָדן אין טייכן בלוט.

האַט מען פּאַרגעסן, אַז אין דער יידישער און העברעיִשער ליטעראַ־טור איז שוין דאָ אַ „שחיטה־שטאַט“ מען האָט שוין נישט געדענקט די קרבנות פון קישעניעוו, וואָס האָבן גורם געווען חיים נחמן ביאַליק זאל די „שחיטה־שטאַט“ אַרויסוויינען. מען האָט נישט געדענקט, ווי ביאַליק האָט געשוונדן די הויט פון די טאַטעס, מענער, שוועסטער און ברידער, וואָס האָבן זיך צוגעקוקט, ווי מען שענדט זייערע ווייבער, זייערע מאַמעס, זייערע טעכטער און — זיי האָבן נישט קיין מוט געהאַט זיך קעגנצושטעלן, אַפּצור־שלאַגן די אַטאַקעס. נאָר אויף צו מאַרגנס, נאָך דעם „צווילינג“, אַ שחיטה און אַ פּרילינג, זענען די צוקוקער געלאַפּן צו די דיינים, מיט די פּאַר־פלעקטע ליילעכער זיך פּרעגן שאלות.

מען האָט דאָס אַלץ נישט געדענקט, ווען מען האָט געעפּנט „די קופּע“. מען האָט אַפילו פּאַרגעסן למד שאַפּיראַס „צלם“, „שפּוך חמתך“, מען האָט פּאַרגעסן.

ווי גיך מען האָט געעפנט, איבערגעלייענט די ווידמונג:

נאָך אייך, הרוגים פון אוקראַינע,
ווי פול מיט אייך די ערד איז,
און אויך נאָך אייך, געשאַכטענע אין „קופע“
אין האַראַדישטש דער שטאָט ביים דניעפער, — קדיש!

ווי גיך מען האָט דערהערט פון די פאַרמעטן:

ס'איז היינט אַ מילעכיקע נאַכט פון איינגעשטעלטן קריגעלע
לבנה־לייב געראַטן,
דערשרעקט זיך נישט, אַ, שוואַרצע קעץ, פאַר אומרו פון מיין טופען;
איך גיי אייך אַנזאָגן אַ גזירה פון דער מלכה קופע:
— זי שלאַידערט דעם באַרג סיני אַפּ צוריק די צען געבאַטן...

איר מויל זיך דאַרשטיק רויכערט, ווי אַ קראַטער אַ צעגליטער,
און טרויעריק איר זויף, גלייך ווי מיט שוואַרצן מאַרץ פאַרזאַטן;
— היי, בערג און מאַרקן! אויף אַ שבועה רוף איך מיט מיין ליד אייך,
די קופע בלוטיקט דעם באַרג סיני אַפּ די צען געבאַטן!...

צוויי פויגלען דרייען זיך אַרום איר מויל און שפרעכן, און באַשווערן,
און וויקלען איבער הויך איר צונג, ווי אַ צעפלאַקערטע מגילה,
און לייגן אויף איר קאַפּ אַ קרוין פון שוימענדיקן שטערן...

אַ, סיני־באַרג! אין איבערגעקערטער שאַל פון הימל —
לעק די בלאַווע בלאַטע!...
און נכנע, נכנע, ווי אַ קאַץ, אין האַלבנאַכטיקער תפילה,
— די מלכה־קופע שפייט אין פנים צוריק דיר אַפּ די צען געבאַטן!...

האַט זיך אויפגעהויבן אַן אַטאַקע קעגן דער „קופע“, במילא אויך שוין

קעגן דעם גאַנצן דרך פון די „כאַליאַסטערע“־יידן. געפירט די אַטאַקע האָט דער גרויסער יידישער תלמיד־חכם, ר' הלל צייטלין ז"ל, אין צענדליקער מאמרים אין דער יידישער פרעסע, אויף דעם קליינעם בינעלע פון טלאַ־מאַצקע דרייצן. מצד די נייע לידער אין דער יידישער פּאַעזיע האָט גע־פירט די גרויסע שלאַכט פּרץ מאַרקיש. פון די „גרויסע דריי“ איז אורי צבי גרינבערג געשטאַנען פון דער ווייטנס. מלך ראָוויטש איז אַרויסגע־קומען מיט אַ העפּטל „פּראַ פּרץ מאַרקיש“. אַבער אויפן סאַמע פּראָנט איז ער נישט געווען. פּוילן, יידיש־פּוילן האָט גערוישט, געקאַכט, מיט־געלעבט דעם געפּעכט.

דאַרף געזאַגט ווערן: די גרויסע דעבאַטע איז געפירט געוואָרן אויף זייער אַ הויכער מדרגה. מען האָט זיך נישט מולזל געווען, ווי עס איז דעמאָלט געווען די מאַדע אין פּאָליטישע געפּעכטן אויף דער יידישער גאַס. די דעבאַטע האָט אויך גורם געווען, אַז פּרץ מאַרקיש זאַל אַנשרייבן וועגן דעם ענין זייער אַ סך מאמרים, וואָס האָבן געשפּריצט מיט חכמה, מיט וויסן און מיט גרויס דרך־ארץ פאַר דעם צד־שכּנּגד. איז דאָך איצטער נישט קיין נפּקאַמינה, ווער עס האָט מנצח געווען. פּרץ מאַרקיש איז אין דער דעבאַטע דערהויבן געוואָרן און יידיש־פּוילן האָט אים נאָך מער ליב באַ־קומען.

ה

אין וואַרשע איז אויפגעשטעלט געוואָרן אַ גרויסער ליטעראַרישער עמוד, וואָס האָט נישט נאָר באַדינט יידיש־פּוילן, אויך אַלע אַנדערע יידיש־לענדער זענען צו אים געקומען. די „ליטעראַרישע בלעטער“ האָבן גערופן צו זיך גרויס דרך־ארץ, זענען געוואָרן וואַגיק. די יידישע שרייבער־וועלט אין אַלע יידיש־לענדער. האָבן זיך באַטייליקט. מען האָט געוואוסט: דאָס איז דאָס אָרט, וווּ מען קומט מיט גרויס אחריות באַהאַנדלען ליטעראַרישע ענינים.

פּרץ מאַרקיש האָט אַנגעהויבן אויפשפּילן אויף די עמודים פון די „ליטעראַרישע בלעטער“ זיינע „ליטעראַרישע מאַסקעס“ — אויסגעטאַקטע,

אויסגעשניצטע געשטאלטן, סיי פון דער יידישער און סיי פון די אומות-
העולמדיקע ליטעראטורן.

ווען ער האט איבער פוילן זיך ארויסגעלאזט די דאזיקע „ליטערארישע
מאסקעס“ מפרש צו זיין, האט ער געבראכט גרויס יום-טוב אין די יידישע
שטעט און שטעטלעך.

פלעגט ער פארלאזן פוילן, אוועק אין דער וועלט אריין, אדער אריבער
די גרענעצן אין דעם „צוגעזאגטן לאַנד“ און קומען צוריק, האבן אויף
אים געווארט טויזנטער בריוו מיט איינלאדונגען צו קומען אין די שטעט
און שטעטלעך ווידער און ווידער.

ער האט ליב געהאט די פוילישע יידן, די צאפלידיקע יידישע יוגנט,
וואס האט זיך געריסן צו א ניי לעבן, אין די הונדערטער שטעט און שטעט-
לעך. ער פלעגט זיך נישט שפארן, רעדן לאַנג, דערנאך אנהייבן מיט לידער,
מיט זיינע אייגענע און מיט לידער פון די יידישע פאָעטן, וואס זענען גע-
ווען זיינע.

אויף די ליטערארישע פרימאָרגנס, וואס זענען זייער אָפט פאָרגע-
קומען אין „צענטראַל-טעאַטער“, עטלעכע הייזער פון טלאַמאַצקע דרייצן,
האט פרץ מאַרקיש געשפילט די ערשטע פידל. זיינע אויפטריטן זענען אויפ-
גענומען געוואָרן פון די טויזנטער באַזוכער מיט גרויס התלהבות און דאַנק.
בשעת ער האט אין אַזא פרימאָרגן גענומען לייענען לידער פון לייב
קוויטקא, און ווי גיך ער האט ארויסגעזאָגט די שורות:

איך האָב אַ יונג און בליענדיק לעבן
ציטער איך אַזוי דערפאַר.

האט דער עולם זיך אויפגעריסן און אים פשוט געטראָגן אויף די הענט.
מען האט געוואוסט, אַז דאָרט וווּ פרץ מאַרקיש איז דאָ, איז אויך דאָ
יידישוואַרשע. איז ער זייער אָפט געשיקט געוואָרן אין שליחותן, וווּ עס
האט געדאַרפט אויפטרעטן די יידישע ליטעראַטור.

בשעת פוילן האט געפייערט הונדערט יאָר שענקעוויטש און די יידיש-
פוילישע שרייבער-וועלט איז געגאַנגען אין צוג — אברהם גאַלדבערג, מנחם
באַריישאַס ברודער, דער רעדאַקטאָר פון „היינט“, שלום אַש און אַנדערע

יידישע שרייבער, איז צווישן זיי געווען פּרץ מאַרקיש — העכער פון אַלע. פּרץ מאַרקיש איז געוואָרן אַן אייגענער, אַריינגעוואַקסן אין יידיש־פּוילישן לעבן, געטראָגן אין זיך דעם גרויסן צער פון די נגישות איבער די פּוילישע יידן מצד דער פּוילישער מאַכט. מען האָט נישט געוויסט קיין סך פון זיין פּריוואַט לעבן. מען האָט יאָ געוויסט, אַז „טלאַמאַצקע דרייצן“ איז זיין היים, זיין מקום מנוחה. די נאַענטע זיינע, ער האָט זיי נישט געהאַט קיין סך, האָבן געוויסט פון דעם, „סאַלאָן“, וווּ פּרץ מאַרקיש האָט זייער אַפט פאַרבראַכט, אין דער סביבה פון גאַר נאַענטע פּריינד.

אַהין האָט פּרץ מאַרקיש געפירט די געסט, וואָס זענען געקומען קיין וואַרשע, די חשובע יידישע שרייבער פון חוץ־לאַרץ. דאָרטן האָט ער גע־פירט לייוויקן, אַפּאַטאַשוו, מנחמען. די שטאַבזיב־משפּחה האָט געפירט שטאַט. אין די גרויסע דירות פון זייער רייכער היים איז געקומען דאָס בעסטע פון דער שרייבער־וועלט זיך אַפרוען. די גרויסע מויער נאַוואַליפּקי זעקס האָט באַלאַנגט צו אַ גרויסן יידישן גביר — שטאַבזיב. ער האָט געהאַט זייער אַ סך שניטגעשעפטן אויף גענשע, און זיינע קינדער, טעכטער און זין, האָבן געפירט אַ „סאַלאָן“, ווי עס האָבן זיך געפירט אַזעלכע „סאַ־לאַנען“ אין די גרויסע אייראַפעישע שטעט. מעג מען שוין איצטער מגלה זיין, אַז ביי דעם יידישן גביר, דעם פרומען שטאַבזיב, האָט פּרץ מאַרקיש געקראָגן זייער אַ סך טובות פאַר יידישע שרייבער. ער האָט אין שטאַבזיבס שניטגעשעפטן באַקומען אַ בוכהאַלטער־שטעלע פאַר דעם יידישן משורר יחיאל לערער.

✱

אין אומרויקע טעג, ער האָט זיי געהאַט זייער אַפט און אַ סך, פּלעגט ער שפּאַצירן אין די גאַסן פון דער גרויסער יידישער אַרעמקייט: סמאַטשע, אַסטראַווסקע, סטאַווקע, דזשיקע, מילע. מיר זענען אַריין אין אַ קאָוואַרניע אויף מילע, נישט ווייט פון דזשיקע, אין דער באַרימטער מלינה פון די וואַרשעווער יידישע קעשענע־גנבים. מיר זענען זייער אַפט געווען דאָרט געסט. זענען מיר אַזוי דאָרט אַפּגעזעסן שעהען און יונגע גנבים האָבן גע־שפּילט פאַר אונדז אויף מויל־האַרמאַשקעס די שענסטע יידישע ניגונים, די טרויעריקסטע יידישע פּאַלקסלידער.

אין עטלעכע טעג אַרום, בשעת מיר האָבן זיך געטראָפֿן, האָט פּרץ מאַרקיש מיר דערציילט, אַז ער האָט אין יענער „גנבים־נאַכט“ אַנגעשריבן אַ ליד „למנצח לפרץ בן דוד“. ער האָט דאָס ליד געדרוקט אין איינעם פון די „אַלבאַטראַסן“:

איך בין אויף אַן אַרעמען מאַלצייט פאַררופן און ווייס נישט
וועהין און צו וועמען,
עס גלעקערן גלעקער פון קלויסטערס מיט רויטע צעבלוטטיקע צלמים,
אין פענצטער אין אַלע איז ליכטיק און אומעטום שוימיק די שיין איז,
עס פאַרן זיך ווינטן — די שְׂמחה וועט דאָרט זיין, די שְׂמחה
זיין דאָ וועט,

מען דאָוונט, מע שאַלט: — למנצח לפרץ בן דוד!
און כַּקען נישט דערגיין און איך קען נישט באַנעמען: —
וועהין און צו וועמען.

אַ, ווינטן, אַ, ברידער,
איר וויסט נישט ביי וועמען איז היינט אַזאַ שְׂמחה?
וועהין איך בין פאַררופן?
איך זינג אויפֿן וועג אונטער אַלעמענס פענצטער און אַלעמענס הויפֿן,
פאַרשפעטיקן כַּזאַל נישט מיין ליד אונטערוועגס צו דעם
אַרעמען מאַלצייט,
איר וויסט נישט, ביי וועמען איז היינט אַזאַ שְׂמחה?

אַ, ס'איז אַ לווייה! מע טראַגט זעקס און צוואַנציק פאַרשניטענע יאָרן
אויף זוניקער מיטה געבונדן, ווי האַרבסטיקע סנאַפעס אין גאַרבן,
פון איינעס אַן אורח, וואָס איז אויף די וועגן, זיך פּרעגנד
אויף שְׂמחות, געשטאַרבן,
מע טראַגט זעקס און צוואַנציק פאַרשניטענע יאָרן
מיט כלי־זמרשע רייען,
און טאַנץ איך מיט פּרייד נאָך מיין אייגענער מיטה פון זוניקער
שְׂמחה־לוויה.

אָ הפּקר־בראַדיאַגע וועט היינט ביי דיר, גאַט, זיין אין ליכטיקן היכל,
מען רופט מיך צו זון אויף מיט ערשטער עליה,
מיין ברכה כּזאַל מאַכן אויף איר — אויף דער תורה פון אַלע פּלאַנעטן
און וועלטן!

און גיי איך און בלאַנדזשע פון שטערן צו שטערן,
איך וויל נישט, איך וויל נישט פאַרשפּעטיקן, מאַמע,
כּבין עולה לחמה...

1

אין גיינצן זיבן און צוואַנציק איז פּרץ מאַרקיש אַוועק פון פּוילן און
שוין מער נישט צוריקגעקומען. ער איז אַוועק אויף תמיד אין סאַוועטנלאַנד.
ער האָט נישט געמאַכט זיך קיין באַנקעטן, נישט געהאַלטן די „סקאַר־
באַווע“ מוסר־דרשות, ווי עס האָבן געהאַלטן אַנדערע, וואָס האָבן געמיינט,
אַז מיט זלזולים אויף דעם יידיש־פּוילישן ישוב וועלן זיי זיך איינקויפן אין
יחוס ביי די „מנהיגים פון דער יידישער וועלט“ אין מאַסקווע. ער האָט
זייער גוט געוואוסט, אַז זיין אַרויסטריט קעגן בערגעלסאַנס הנחות אין
„שפּאַץ“ וועט אים „דאַרט“ קיין סך נחת נישט ברענגען. זיין באַצונג צו
דוד בערגעלסאַן איז נישט געווען קיין סוד. ער פלעגט זייער אַפט פירן
שאַרפע וויכוחים מיט נחמן מייזיל וועגן דער בערגעלסאַן־ראַלע אין דער
יידישער ליטעראַטור. ער פלעגט אין די דאַזיקע וויכוחים שטענדיק אַרויס־
שטעלן אַפּאַטאַשן קעגן בערגעלסאַנען. זיין טענה איז געווען: דוד בער־
געלסאַן האָט נישט אין זיינע ביכער קיין מענטשן, נאָר שאַטנס. עס דרייען
זיך אַרום אין זיינע ביכער טויטע, אַדער קאַנדידאַטן פאַר דער טהרה. פּרץ
מאַרקיש האָט געהאַלטן, אַז יוסף אַפּאַטאַשוס מענטשן לעבן, האָבן אַ „פּאַ־
זיטיון לעבעדיקן ווערט“ אין אַ ליטעראַטור. יוסף אַפּאַטאַשו קאַן דעם יידישן
מענטש ערגעץ פירן. בערגעלסאַן — בלויז אויפן בית־עולם.
נחמן מייזיל פלעגט בשעת אַזעלכע וויכוחים ברענען, זיך אַזש פאַר־
קייכן, בלייבן אַן אַטעם. מאַרקיש האָט זיין וויכוח געפירט שטיל און —
רויק.

בשעת עס איז באַוואוסט געוואָרן, אַז פּרץ מאַרקיש איז שוין נישט אַן

פוילן, האָט עס אַ ריס געטאָן. מען האָט דערפילט, אַז יידיש־פוילן איז גע-
וואָרן פאַראַרעמט. מען האָט דערזען דעם גרויסן באַרג־אַראָפּ אין דער
יידיש־ליטעראַרישער סביבה פון יידיש־פוילן.

נאָך מער האָט וויי געטאָן, ווען עס האָבן אָנגעהויבן קומען די שמועות,
בכּן מען שמייסט דאָרט מאַרקישן פאַר זיינע „פוילישע חטאים“. אַז פּרץ
מאַרקיש האָט פון „דאָרט“ געשיקט אין די וואַרשעווער „ליטעראַרישע בלע-
טער“ זיין פּאָעמע „נישט געדאָגהט“, האָט מען אים גענומען אויפן צימבל
פאַר מיטאַרבעטן „אין אַן אויסלענדישן זשורנאַל“. האָט אונדז זייער וויי
געטאָן, ווען מיר האָבן געלייענט פּרץ מאַרקישס „חרטה־בריוול“, וווּ ער
קלאַפט זיך אַ גרויסן „חטאתי“, פאַר דעם פאַרבּרעך, אַז „ער איז באַגאַנגען
אַ פּאַליטישן פעלער, אַז ער איז פּרינציפּיעל איינשטימיק מיטן טעזיס, אַז
ס'איז נישט דערלאָזבאַר דער אַנטייל פון די סאָוועטיש־יידישע שרייבער
אין דער אויסלענדישער יידישיסטישער פרעסע“.

דער לייב, דער שטאַלצער און אצילותדיקער פּרץ מאַרקיש, האָט זיך
געבויגן. אָבער יידיש־פוילן האָט געהאַט הנאה, וואָס פּרץ מאַרקיש האָט
שוין מער קיין מאָל זיך נישט געשמיסן, פאַרקערט, ער איז אָפט מאַל אַרויס-
געטראָטן מיט שאַרפע רייד קעגן די „ספּעצן“ פון דער יידיש־סאָוועטישער
כשרות איבער ליטעראַטור.

ז

וואָס זשע איז דאָ צו רעדן און וואָס איז דאָ צו זאָגן היינט, בשעת עס
ווערט שוין פּופּצן יאָר זינט פּרץ מאַרקיש איז צעשאַסן געוואָרן ביי
אַ ווענטל און מיר ווייסן אָפּילו נישט וווּ עס איז אַהינגעקומען זיין געביין.
וויילט זיך דערמאַנען אין פּרץ מאַרקיש, עס ווילט זיך געדענקען זיין אַריינ-
מאַרש אין יידיש־פוילן, אין דער גרויסער ליבשאַפט פאַר דעם ארי
שבחבורה, וואָס האָט מיט זיין לעבן אַריינגעזונגען אַ גרויסע פרשה אין
דער יידישער ליטעראַטור.

זאָלן מיר אים מיט יראת הכבוד דערמאַנען און אויף אייביק געדענקען.

יחיאל לערער

עס דארף באלד ביים אנהייב געזאגט ווערן, אז עס האט גענומען זייער לאנג ביז דער נאמען יחיאל לערער איז באוואוסט געווארן צווישן שרייבער און זיינע לידער זענען באקאנט געווארן דעם יידישן ליינער. עס זענען געווען זייער א סך סיבות דערפאר: ער איז אריינגעפירט געווארן אין דער יידישער פאָעזיע אין פּוילן, אין די טעג פון „שטורעם און דראַנג“, דורך אַ „הינטערשטער טיר“ און זיין אונטערפירער איז געווען דער בונטאר, דער איש ריב ומדון — יצחק מאיר ווייסנבערג.

נאך איידער ס'האט ווער געזען דעם מחבר פון „שאל און דוד“, אַ פּאָעמע פון גרויס שפּאַנונג, פון חזיון און פון חלום, וואָס האָט זיך גע-דרוקט אין ווייסנבערגס „אונדזער האַפענונג“, האָט שוין יצחק מאיר מבשר געווען די גרויסע בשורה: איך פיר אַ ראַבינדראַנאַט טאַגאַרע אין דער יידישער ליטעראַטור. האָבן זיך די כוהנים־גדולים נישט געוואַלט אַפרוקן און מאַכן אַ וואַרע פאַר ווייסנבערגס אַ ניי געפינס; האָבן נישט געהאַט קיין אמונה אין ווייסנבערגס מבינות. אַפילו ווען עס זענען שוין געקומען „שטילקייט און שטורעם“ (לידער אין פּראָזע) און „ברונעמס אין פעלד“ (לידער און פּאָעמען), האָט עס נאָך אַלץ נישט צעוואַרעמט די אייזיקע גלייכגילטיקייט צום יונגן פּאָעט. ביז, ביז אויף דער סאַמע שוועל פון אונדזער גרויסן פּאַלקס־חורבן, ווען עס האָט אַ לייכט געטאַן אין דער יידישער ליטעראַטור „מיין היים“. ערשט דעמאָלט האָבן יידישע שרייבער, יידישע מבינים, גענומען זאָגן הלל צו יחיאל לערער און יצחק מאיר ווייסנבערג האָט מנצח געווען.

האָבן זיך פּאַנאַנדערגעטראַגן שמועות: שלום אַש טראַגט זיך אַרום מיט „מיין היים“, ווי אַ פרומער ייד מיט דוד המלכס תהילת; שלום אַש האָט פון גרויס התפעלות פאַרעפנטלעכט אַ בריוו צו יחיאל לערער, ווו ער זאָגט תהילות ותשבחות דעם מחבר. מען האָט אָנגעהויבן זוכן, פאַרשן,

געוואלט דערגיין, ווער איז ער? פון וואנען קומט ער? זיין שטאם? האט מען נישט געטרויט „מיין היים“, און דאס איז טאקע דער בית-לערער, טאקע זיין אייגענע היים, זיין שטאם, וואס ער האט אזוי אויפגעזונגען איבער דעם „אלטן יידישן שטעטל“, וואס איז אזוי פארוואקט געווארן, אזוי פארשעמט געווארן נאך איידער דאס אכזריותדיקע פייער האט עס פארברענט מיטן ווארצל לעולם-עד. „מיין היים“ איז אויפגענומען געווארן נישט נאר פון יידיש-פוילן, נאר אויך מחוץ פון די פוילישע גרענעצן און דער מחבר איז באשאנקען געווארן מיט שבחים, ווי מען וואלט דערפילט, און יחיאל לערער האט אין „מיין היים“ אויסגעקלאגט די לעצטע עלעגיע איבער אלע יידישע שטעטלעך, וואס דער בלוטיקער מבול האט פארפלייצט.

טא ווער זשע איז ער געווען? וואס איז געווען זיין באגאזש, וואס ער האט געבראכט מיט זיך? ווי אזוי האט ער בכלל אויסגעזען און ווי אזוי איז ער געקומען צו ווייסנבערג, און ער זאל ווערן זיין אפטרופוס? איז די מעשה אזא:

די אנדערע, וואס ווייסנבערג האט זיך מיט זיי גערימט, און ער האט זיי אנטדעקט, געווען זייער „קאלאמבוס“, האבן שפעטער, ווען זיי זענען שוין געווען „אויפן זאטל“, כמעט ווי געלייקנט. אבער נישט יחיאל לערער. זיי האבן זיך געשפיגלט איינער אין אנדערן. ביידע זענען געקומען פון זשעלעכאוו. ווייסנבערג האט געהאט גרויס דרך-ארץ פאר לערערס משפחה פון לומדים, גוטע יידן, און לערער — אפשיי פאר ווייסנבערגס ארט אין דער יידישער ליטעראטור.

★

איידער יחיאל לערער איז געקומען צו ווייסנבערגן מיט זיינע יידישע לידער, האט ער שוין געהאט סמיכה פון דוד פרישמאן, וועמען יחיאל לערער האט געוויון זיין איבערזעצונג פון ביאליקס „אל הצפור“ און פרישמאן האט די יידישע איבערזעצונג זייער שטארק געלויבט.

בכלל איז דער יונגער יחיאל לערער געווען א איש מלומד: נישט נאר אין דער יידיש-טראדיציאנעלער קולטור און ליטעראטור האט ער געווארט צלט, ער האט אויך געקענט זייער א סך לשונות און גוט באקאנט געווען מיט די ליטעראטורן פון די אומות-העולם.

ער האט געפירט זייער אַ שטאַרקע מלחמה נישט אַרונטערצופאַלן אונז־
טער דער השפעה פון רילקען, וועמענס לידער און פּאָעמעס עס זענען אים
געווען נאָענט, ווי עס איז אים געווען נאָענט דער תהילים; ער האט גע-
דוכנט מיט טאַגאַרעס געזאַנגען און געווען אַריינגעטאַן אין די ווערק פון די
שענסטע אין דער פּוילישער און רוסישער ליטעראַטור.

מיט אַזאַ גרויסן קולטור־באַגאַז איז יחיאל לערער געקומען פון זיין
„שטעטל“, וואָס איז געווען אַ שם־דבר אין דער יידישער ליטעראַטור, פון
זיין „אידלישער נעסט“, פון זיין יחוסדיקער יידישער היים, געקומען אין
דער גרויסשטאַט, וווּ די שטיינער האָבן געברענגט מיט מרידה, מיט פאַר-
מעסט קעגן דער „אַלטער וועלט“. געקומען און געבלאָנדזשעט איבער די
וואַרשעווער גאַסן, געזוכט אַ מעמד — ברויט, נישט נאָר פאַר זיך, נאָר
פאַר זיין ווייב און קינדער, פאַר זיינע עלטערן, וועמען ער האט איבערגע-
לאָזט אין דעם גוססדיקן יידישן שטעטל.

אַליין איז ער געווען אַ קליין־געוויקסיקער, אַ דראַבנער, אַ דורכיכ־
טיקער, אַ לויטערער, מיט אַ פּלאַקסענער טשופּרינע איבער זיין קאַפּ.
אַ שטילער האט ער געשוועבט איבער די וואַרשעווער געמאַרקן, געלעבט
אין דחקות, אין גוים, אין הונגער. נישט געקאַנט זיך אַריינבייסן אין דער
שגעונדיקער שטאַט און — צוריק אין שטעטל אַריין. אַזוי איז ער געלאָפּן
פון שטאַט אין שטעטל, פון שטעטל אין שטאַט אין אייביקן אומרו, אין
פחד פאַר דעם מאַרגן.

האַט ער זיך נישט געהאַט צו וועמען צו טוילען, ביי וועמען געפינען
וואַרעמקייט, נאָענטקייט; די ליטעראַרישע מנהיגים זענען געווען פאַרנומען
מיט „איבערקערן וועלטן“ און האָבן נישט קיין צייט געהאַט צו דערזען
דעם יחיד, דעם איינציקן מענטש, וואָס האט זיך געראַנגלט אין דעם גרויסן
געוויירבל.

דער איינציקער, וואָס האט געשטורעמט „די מויערן פון יריחו“, איז
געווען ווייסנבערג. ער האט געשונדן די הויט פון „טלאַמאַקע דרייצן“,
געפאַדערט פאַר יחיאל לערער אַ מעמד פון אַ בעל־מגיה אין אַ צייטונג,
איינגעלייגט וועלטן, אַז יחיאל לערער זאל קאַנען פונאַנדערוויקלען זיין
געצעלט אין דער ליטעראַרישער משפּחה און אויפהערן צו זיין גע־זונד.

יצחק מאיר ווייסנבערג האָט געטענהט, אַז דאָס פּלאַגעניש, די דחקות, דער קלעם פּון הונגער און נויט וועט אומברענגען דעם גרויסן טאַלאַנט, וואָס יחיאל לערער האָט אין זיך.

עס האָט נישט געהאַלפּן ווייסנבערגס געשריי. האָט זיך יחיאל לערער דערשלאָגן צו ווערן אַ בוכהאַלטער אין אַ שניטקראַם אין טיפע הייף אויף גענשע גאַס, קוים־קוים געמאַכט חיונה פאַר זיך, אָבער נישט פאַר זיין היים.

יחיאל לערער איז געוואָרן לויטערער, זיין גאַנג — אומרוקער, פּלעגט ער אין שפּאַנונג דורכלויפּן אַ טומלדיקע גאַס, זיך פאַרקלייבן אין אַ ווינקל פּון די וואַרשעווער גערטנער, אויף אַן איינזאַמער באַנק, אַן איינגעבראַַכע כענער, זיך וויגן איבער זיין ביטערן גורל.

האָט מען זיך מיט אים געטראָפּן אין אַזאַ שעה, האָט ער נישט געהאַט קיין טענות, קיין תּרעומות. עס האָט גערעדט פּון אים אַזאַ תּמימות, אַזאַ גוטסקייט, עס האָבן גערעדט אין אים לידער, שירה, יידיש געזאַנג.

✱

איז איידער מיר קומען צו דער „לעצטער עלעגיע“, „מיין היים“, וואָס יחיאל לערער האָט אויפגעזונגען אין די לעצטע רגעס פּון דער צעפּלאַמטער שקיעה איבער דעם יידישן לעבן, דאַרפן מיר זיך באַקענען מיט די גע־זאַנגען, וואָס יחיאל לערער האָט זיי געזונגען און זענען געוואָרן דער גרויסער יסוד פאַר „מיין היים“. מיר דאַרפן דערהערן דעם ניגון פּון זיין ליד, דערזען דעם נוסח, דעם געבוי פּון זיין שורה און דורכגענומען ווערן מיט דעם געמיט פּון זיין וואָרט, דערהערן די תּנועות, וואָס רייסן זיך פּון די אותיות, דערזען דעם שאַטן, די ליכט, וואָס מאַכן בולטער די ירירות און עליות פּון די שטימונגען, וואָס הויכן איבער זיין יצירה, מיר דאַרפן אַוודאי און אַוודאי אַ קוק טאָן אין דער וועלט, ווהיין ער איז אַנגעקומען און געוואָרט מען זאָל זיין וואָרט דערהערן, דערזען זיין פנים און פאַרנע־מען זיין געזאַנג. יא, מען דאַרף אַ מיש טאָן די בלעטער פּון יענע צעלויכ־טענע טעג אין דער יידיש־פּוילישער ליטעראַטור בכלל און דער פּאָעזיע בפרט, וואָס עס האָבן געזונגען די שליחי־ציבור פּון דעם נייעם יידישן ליד, בכדי צו פאַרשטיין, זיך פאַרטיפּן אין די לידער פּון יחיאל לערער.

נאך עפעס :

מיר דארפן אויך א טראכט טאן: ווי אזוי איז עס מעגלעך געווען, און אזא זוניקער אויפקום, וואס האט אין אלע פרטים מרעיש-עולמות געווען, זאל דאס אלץ קאנען באווייזן און א מורה-דרך, און דער האנט פון א קריטיקער, וואס זאל וואכן, לערנען און באשטראפן פאר דורכפאלן, פאר סתם געשריי, פלאנטער און א ציל און אן אויסוועג?

מיר דארפן זיך זאגן דעם אמת: די יידיש-פוילישע ליטעראטור, וואס איז אזוי ראפטעם אויפגעקומען אין אלע אירע פארמעס און נוסחאות, סיי אין פראזע, סיי אין פאעזיע, האט נישט געבראכט מיט זיך דעם „רש"י“, וואס זאל זיך פארנעמען מיט מפרש זיין, מיט דערקלערן און אויפקלערן, נישט נאר דעם לייענער, נאר דווקא די שרייבער, וואס א סך פון זיי האבן געבלאנדזשעט און זייער אפט טאקע פארבלאנדזשעט געווארן.

מיר האבן געהאט אין יידיש-פוילן זייער פיינע און געראטענע רעצענזענען און איבער ביכער, מיר האבן געהאט גאר גרויסע קענער פון דער איירא-פעזישער ליטעראטור, יידן, וואס זענען געווען היימיש און קלאר אין אלץ, וואס די אומות-העולם האבן געבראכט אין זייערע ליטעראטורן, האבן געגעבן פרסום אלץ וואס האט זיך געטאן אין דער פרעמדער וועלט.

אבער עס האט געפעלט דער רבי, דער מדריך, דער אנווייזער, דער, וואס זאל שטיין אויף דער וואך און אויך מאכן גדרים צווישן גוטס און שלעכטס, צווישן טאלאנט און סתם רייד.

איז דער יידישער שרייבער געווען אויף זיין אייגענעם באראט, גע-דארפט אליין זיך אייביק שטעלן אויף דער וואגשאל, זיך וועגן און מעסטן, אליין דערהערן דעם קלאנג פון זיין ווארט, דעם ריטעם פון זיין שורה און דערפילן די שלימות אין זיין ליד.

וועלן מיר דאס האבן אין זינען, וועלן מיר דערזען, ווי שווער עס איז געווען דער וועג פונעם יידישן שרייבער אין יענע טעג פון בראשית אין דער יידיש-פוילישער ליטעראטור.

אין דעם הרת-עולם איז געקומען יחיאל לערער. געקומען, א פאל גע-טאן כורעים פאר דעם צעעפנטן ארון-קודש און גענומען איינרייסן:

ווען איך רופ דײך, גאט, אין ענגשאפט,
 זיי מיר נאָענט, זיי מיר גרייט,
 ווייל איך האָב נישט קיין אַנדער וואָפּן
 אויסער דײך, מיין איינציקייט.

ווי לאַנג, ווי לאַנג נאָך, מענטשן שלעכטע
 וועט איר בלוטיק זיין און שלעכט ?
 טראַכט ביי נאָכט אויף דעם געלעגער
 איין מאַל נאָר פון גאָט און רעכט.

איר זאָגט: „ביסט שוואַך און דיר וועט שלעכט זיין!“ —
 דאָס פינצטערניש איז נאָך געדיכט!
 זאָג מיר, גאָט, ווען שוין וועסטו
 דײך באַווייזן אין דײן ליכט?

איז מיין שוואַכקייט דיר פאַרהאַסטער
 פון זייער שטאַרקייט פול מיט ביזו ?
 דײן ליכטיק פנים זייער מפּלה,
 מיר — אַ הילף און אויסדערלייזו.

האַט יחיאל לערער, אין דעם ווילדן שטורעם, זיך אַוועקגעשטעלט אין
 אַ ווינקעלע פון דער צעיאַכמעטער וועלט און גענומען זאָגן תהילים. האָט
 ער געזוכט צו זיין תמימותדיק, פשוט און תפילהדיק אין זיין וואָרט. נישט
 געפוצט זיך אין שיינע גראַמען. עס איז אים ענג געווען, האָט ער געבעטן,
 געוואַלט זיך באַפרייען פון זיין קלעם.

✦

איז אַנגעגאַנגען אַ שקלאָוטריא, צי גייט אַ מאַל נישט יחיאל לערער
 צו ווייט מיט זיינע פּרוּבירונגען איבערצווינגען דעם אַלטן יידישן תהילים;
 צי קאָן גאַר זיין אַ העכערער געזאַנג פון דעם אַלטן „מזמור לדוד“, אַ טי

פער געבעט ווי דער אַלטער תהלימדיקער „ממעמקים“, און אַ רעשיקער געשריי, ווי דער דורותדיקער יידישער „מן המיצר“? יא, מען האָט גע-פרעגט, געזוכט אַ תשובה אין די שירים פון יחיאל לערערס „תהילים-געזאַנגען“, פון די לידער אין זיין „שטילקייט אין שטורעם“ און אין די געזאַנגען פון „ברונעמס אין פעלד“. מען האָט געוואַלט געפינען דעם ענטפער.

האָט מען גערעדט וועגן דעם מיט יחיאל לערער, איז זיין ענטפער געווען: עס קאָן נישט זיין קיין פאַרגלייך, אָבער ער וויל דערגיין צו דער שלימות פון דעם רעש, וואָס עס האָט אין זיך דער תהלימדיקער „לודד מזמור“, וואָס דורות יידן האָבן פאַרגאַסן איבער אים טייכן בלוט און ימען טרערן.

✱

איז מיר אויסגעקומען צו זיין ביי אַזאַ וויכוח אין וויסנבערגס היים. וויסנבערג האָט זיך נישט געפילט מיט אַלעמען. האָבן מיר זיך צו-נויפגערעדט, מיר זאָלן אים גיין מבקר-חולה זיין. ד"ר י. ב. צפור, דער מחבר פון דער מיסטעריע „די שכינה אין גלות“, אַ ייד מיט יחוס און מיט גרויס וויסן, אַן איידעם פון אַ גאַר גרויסן יידישן תלמיד-חכם און אַ גרוי-סער קענער פון חכמת ישראל (י. ב. ציפור איז אומגעקומען אין בעלגיע, מיט זיין משפחה), דער וולאַצלאַווקער רב, ר' יהודה לייב קאוואַלסקי, יחיאל לערער, י. ה. ברינמאַן (מען דאַרף זיך דאָ אַפשטעלן און דערציילן עפעס פון ברינמאַן. ער איז געווען דער קריטיקער פון וויסנבערגס אויס-גאַבעס, זיך באַטייליקט אין ניריאַרקער „אויפקום“. איז ער געווען פון די גרעסטע פאַרטיידיקער פון וויסנבערגס „מלחמות“, כאַטש אַליין האָט ער זיך אין זיי נישט באַטייליקט. ער פלעגט זייער זעלטן קומען קיין וואַרשע. ער האָט געווינט אין אַ גרויס דאַרף אויף דער סאַמע מזרח-פרייסישער גרענעץ, אינעם קנפּ יידישע שטעט גראַיעווע, רייגראַד, אויגוסטאַוו — דאָס דאַרף האָט געהייסן באַטשקי. בשעת איך בין געווען אין יענער געגנט, האָבן איך אים אָפגעשטאַט אַ וויזיט. ער איז געווען אַ קרעמער, די יידן האָבן נישט אָנגעהויבן וויסן, אַז ער איז אַ שרייבער. ער איז געשטאַנען אַ פאַרמעליקטער אין אַ כל-בורקראַם. פאַריאַגט מיט קונים. האָט ער מיר

אַרײנגעפירט אין זײן „סקלאַד“, האָב איך דערזען זעק מעל און פעסער הערינג. אַרום: קאַסטנס מיט ביכער אין פאַרשידענע לשונות. ער איז אומ־געקומען מיט זײן גאַנצער משפּחה, מיט אַלע יידן פון באַטשקי, אין דעם ערשטן טאָג פון דעם דײטשישן אַרײנמאַרש קײן פּוילן).

זענען מיר אַלע פיר געגאַנגען מבקר־חולה זײן וויסנבערגן. מיר זענען אַרײנגעקומען אין אַ פאַרטער־דירה. באַלד ביים אַרײנגאַנג — אַ גרויסער קאַפּ פון יצחק לײבוש פּרץ. וויסנבערג אין אַ וואַטאָואַנעם „שפּענצער“. ער האָט אונדז זײער וואַרעם אויפגענומען אין זײן ענגער דירה און עס האָט זיך אַנטוויקלט אַ וויכוח. מען האָט גערעדט וועגן די גרויסע אין דער וועלט־ליטעראַטור. וויסנבערג האָט זײער אַ סך גערעדט וועגן די רוסישע, געווען זײער שטאַרק אויפן צד פון גאַרקין. ציפור האָט זיך פאַרנומען צו באַווייזן די גרויסקײט פון דער פּראַנצויזישער ליטעראַטור (ער האָט באַ־קומען זײן דאַקטאָראַט אין פאַריזער „סאַרבאַנע“), ברינמאַן האָט גערימט די פּוילישע דיכטער, בעיקר מיצקיעוויטשן און סלאָוואַצקין. עס איז גע־ווען אַ הייסער שמועס. יחיאל לערער האָט געשוויגן. וויסנבערג האָט אים געבעטן זיך באַטייליקן. האָט ער גערעדט וועגן ירמיהו, איוב, קהלת, משלי און — האָט דעמאָלט אַנגעוויזן, אַז ער וויל זיך דערגרונטעווען צו די טײַ פענישן פון תנך, צו דער גרויסקײט פון דעם אַלטן יידישן נוסח, און דער עיקר — ער וויל דערגרייכן צו דער נשמה פון תהילים.

מיר האָבן זיך אַלע אײנגעהערט צו זײנע רײד און בשעת מיר זענען געגאַנגען איבער די וואַרשעווער גאַסן, האָט יחיאל לערער נאָך אַ מאָל זיך געוויגט מיט זײנע רעיונות וועגן דער וויכטיקײט פון דעם יידישן עבר און אויסגעדריקט זײן מורא פאַר דער פאַרגעטערונג פון דער יידישער יוגנט פאַר די „תורות“ פון די אומות העולם.

מיר האָבן יענער נאַכט זײער אַ סך געשמועסט וועגן די אויפנאַמעס אויף „טלאַמאַצקע דרייצן“ פאַר גדולים פון דער נישט־יידישער וועלט. גאַר געקאַכט האָט זיך יחיאל לערער קעגן דער אויפנאַמע, וואָס איז געמאַכט געוואָרן אויף דער טריבונע פון „טלאַמאַצקע דרייצן“ פאַר האַנס עווערס.

עס איז כּדאי וועגן דער פרשה עווערס עפעס זאָגן:

ווער האַנס עווערס איז געווען, ווייסן מיר זײער גוט. ער איז געווען

אין דעם קאבינעט פון דעם ימח־שמו, וואָס האָט געבראַכט דעם חורבן אויף אונדזער אומה, געווען פון די פּלאַנירער צו „לייזן די יידן־פּראָגע“. ווייסן מיר, וואָס פאַר אַ ראַלע ער האָט געשפּילט אין בערלין אין דער צייט פון דעם גרויסן מבול.

וואָס האָט ער געטאַן פּריער, קודם החורבן? ער איז געווען אַ מחבר פון ביליקע שונד־ביכער, דער עיקר איז ער געווען אַ נבזה אין זיין „אַל־רוינע“, אַ בוך, וווּ ער שטעלט אויף אַ נבזה־מעשה, וווּ מען נעמט די זרע פון אַ פאַרמשפּטן צו דער תּליה, אַ רגע פאַרן הענגען, און מען באַפּרוכפּערט מיט איר אַ פּרוי. דער סוף איז: די פּרוי האָט אַ מיידל, וואָס וואַקסט אויס אַ טייוולשע שיינקייט און ברענגט גרויסע אומגליקן אין די קרייזן, וווּ זי געפינט זיך. דאָס בוך האָט אַנגעריסן ביי די „שמענדריקעס“ פון יידיש פּוילן, מען האָט אויך די „מציאה“ איבערגעזעצט אין יידיש און פאַר דעם נבזה האָט מען געמאַכט אַן אויפנאַמע אויף דער טריבונע, וווּ מען האָט מקבל־פּנים געווען די גדול־הדור פון אונדזער אומה און די גאַר גרויסע פון דער פּרעמדער וועלט.

די אויפנאַמע האָט אַנגעצונדן אַ פייער. דער שטילער יחיאל לערער האָט געברענט. געווען באַליידיקט, וואָס זיין „טלאַמאַצקע דרייצן“ האָט אַפּגעטאַן.

עס שטייט מיר נאָך איצט פאַר מיניע אויגן דער אויסגעפּוצטער פּראַנט, איז אַ פּראַק, אַ מאַנאַקל אין אויג און ווי ער רעדט וועגן דער גרויסקייט פון דער דייטשישער קולטור און ליטעראַטור און גיט זייער אַ סך שבה זיינע אייגענע שונד־ראַמאַנען, וואָס האָבן פאַרפּלייצט אייראַפּע. מיר האָבן יענער נאַכט איבער די וואַרשעווער גאַסן געשמועסט וועגן יידישן שטעטל, וועגן דער יידישער יוגנט, און יחיאל לערער האָט געזאָגט, אַז ער האָט אמונה, אַז עס וועט קומען אַ נייע תּחיה אין דעם יידישן שטעטל, מען וועט נאָך דערזען די אוצרות, וואָס ליגן דאָרט פאַרבאַרגן, און בכּן ער אַליין טראַכט איבערצושאַפּן דאָס יידישע שטעטל אויף זיין אופן, דורך זיינע זעונגען, זיין באַנעם פון דעם שטעטל, וואָס איז שוין געשטאַנען זייער אַ סך מאָל אויף דער שוועל פון אונטערגאַנג. ער האָט אין יענער נאַכט אַרויסגעוויזן זייער אַ סך אמונה אין דער יידישער ליטעראַטור, אין יידישע

שרייבער. ער האט נישט געהאלטן פון אפאטאשוס מימרא, און „מען ברעכט אזוי לאנג טעלער ביז עס ווערט אַ תנאים“. ניין. ער האט געטענהט, און דער, וואָס איז נישט געבענטשט מיט כוח, מיט חזיון, מיט דעם גנאָד פון יצירה, קאָן ער ברעכן אַלע טעלער פון גאַנצן כדור־הארץ און עס וועט קיין תנאים נישט ווערן.

✧

גיי ווייס, און אויף די דינע צוויי אַקסלען וועט אַרויפגעוואַרפן ווערן די זכיה צו זינגען די לעצטע עלעגיע איבער דעם יידישן שטעטל. כמעט אין דער זעלבער צייט פון „מיין היים“, זענען געקומען נאָך „שטעטלעך“: „אויף די חורבות פון פלוינע“ און „ביי די טייכן פון מאַר־זאווע“. בורשטין האָט קינסטלעריש אויף ס'ניי אויפגעבויט דאָס יידישע „שטעטל“ נאָענט פון מבול. לייב ראַשקין האָט אויך געבראַכט אין דער יידישער ליטעראַטור אַ ניי יידיש „שטעטל“: „די מענטשן פון גאַדל־באַזשיץ“.

אַבער גאַר אַנדערש איז „מיין היים“. יחיאל לערער האָט אַריינגע־אַטעמט אין „מיין היים“ אַ בענקשאַפט פון דור־דורות, וואָס האָט זיך געריסן אין דער וועלט פון די צעקרימטע שטיבעלעך אין די יידישע שטעטלעך; ער האָט אין דעם שטעטלדיקן יידיש אויפגעשטעלט דעם גרויסן יחוס פונעם יידישן „שטעטל“, דעם געראַנגל צווישן עלטערן און קינדער און אַלץ גע־מאַלן מיט אַזאַ דינקייט און מיט אַזוי פיל ליכט, וואָס פלאַקערט איבער די געמיטער פון די שטעטלדיקע יידן.

אַוודא האָט יחיאל לערער נישט געריכט זיך, און ער זאָגט דעם לעצטן „יברכך“ אויף אַ דורותדיק יידיש לעבן. ווי האָט עס אים געקאַנט גאַר איינ־פאַלן? לייענען מיר „מיין היים“ און עס גייט אויף אין אונדז אַ בענקשאַפט, אַ צער איבער אַלץ, וואָס יחיאל לערער זינגט פאַר אונדז אויף. אונדז קאָן נאָך היינט נישט איינפאַלן, און „מיין היים“ איז דער לעצטער קדיש אויף אַלע אונדזערע יידישע „שטעטלעך“, אויף אַ דור־דורותדיק שטייגער לעבן, אַ לעבן פון תורה, פון חכמה, פון אַ כסדרדיקער מלחמה פאַר קיום, פאַר לעבן; דער לעצטער קדיש, די לעצטע עלעגיע, וואָס צערייסט די הימלען מיט קלאַג און מיט געוויין. וויל איך פאַרענדיקן דעם מאמר נישט מיט

רייד, נישט מיט ווערטער. נאָר מיט דער פתיחה, וואָס יחיאל לערער האָט
געשריבן צו „מיין היים“:

„נאָקעט ווי אָדס? — נישט גוט געזאָגט.
יענער האָט גאַרנישט און אַלץ דאָך פאַרמאָגט:
אַ גלויב, אַ גאָט און פרייד פון אַ קינד.
און שרעק פון אַ קינד און מורא פאַר זינד.
נאָקעט בין איד, נאָקעט אויף אַ וואָר
אין טויזנט ניינהונדערט זיבנאונדרייסיקסטן יאָר.

כ׳בין די מדבר אַליין, דאָס זאַמד דאָס פאַרברענטע,
אַ שול אַ פאַרשוועכטע פון שוואַים געשענדטע,
אַ שוואַלב־נעסט האַרבסט־צייט, ווען ס׳פאַלן די בלעטער,
אַ חורבה — אַ זכר נאָך געשטאַרבענע געטער,
אַ ביידל אין סאָד אונטער ווינטער־שניי בלייכן —
און נאָקעטער נאָך ווי די אַלע פאַרגלייכן.

אויך מיין עבר, דעם גאַלדענעם, האָט צייט שוין פאַרווישט;
דאָך אַנמלט, ווען כ׳האַב זיינע בלעטלעך געמישט,
און אין שעהען זיך דערמאַנט, אין מינוטן פאַרגאַנגענע,
ווי שטערנדלעך בלויט, אין נאַכט־רוים צעהאַנגענע,
ווי שוואַלכן פּוּכיקע, איבער טייך־פּלאַך געפּלויגן —
האַבן טרערן, ווי פּונקען, געברענט אין די אויגן.
אַ גאָט, ווען זיי וואַלטן געפּלאַטן ווי קוואַלן!
דאָך האָבן זיי פאַרגליט און אַראָפּ נישט געפּלאַן.

יהודה לייב (לעאַ) פינקלשטיין

א

ער איז געבוירן געוואָרן אין אַ ייִדישער שטאָט אין מדינת־פוילן, אין ראַדאָם, געבוירן געוואָרן אין אַ לומדישער, אַ גבירישער משפּחה, דערצוּיגן געוואָרן אין די בעסטע חדרים. גאָר יונג געשמט פאַר אַ גרויסן למדן, אַן עילוי. ער האָט געקאַנט אַפּוואַגן גאַנצע מסכתות פון אויסווייניק און איז אויך געווען אַריינגעטאַן אין „נסתר“, געשליפּן זיין מוח אויף די חלף־שאַרפּן פון קבלה, געווען זייער אַ גרויסער מתמיד, און אונטער דער השפּעה פון זיין מוטער, וואָס איז געווען אַ וויל־קענערין, אַ באַגאַבטע פרוי מיט הויכער בילדונג, האָט ער אויך געלערנט אין די אומות־העולמדיקע שולעס אין ראַדאָם, אין קיעליץ, אין קראַקע און אין ניינצן־זיבעצן — אַריין אין יאַגעלאַנער אוניווערסיטעט, וווּ ער האָט פיר יאָר שטודירט פילאָסאָפיע און פּאָלאַניסטיק.

איז טאַקע זיין אָנהייב געווען מיט צוויי דראַמעס אויף פּויליש: „גע־בראַכענע פליגל“ און „געוויסן“, וואָס זענען אויפגעפירט געוואָרן אין קיעליץ דורך פּוילישע אַרטיסטן און איז זייער גוט אויפגענומען געוואָרן פון דער פּוילישער קריטיק.

ער איז אָבער אין תּוך געווען זייער שטאַרק אומצופרידן מיט זיינע אָנהייבן. ער איז געווען צו פיל אַנגעזאַפט מיט דער גרויסער ייִדישער תּורה־וועלט, פול געווען מיט דעם אַלטן ייִדישן נוסח און געהאַט אין זיך תּשוקות צו אַן אייגענעם דרך אין דער וועלט.

האַט ער אין ניינצן־ניינצן געמאַכט אַ התחלה מיט אַ ייִדישן מאמר אין וואַרשעווער „מאַמענט“ און עס האָט גאַרנישט גענומען לאַנג ווי לעאַ פינקלשטיין איז געוואָרן אַ שם־דבר אין מדינת־פוילן און אויך מחוץ די פּוילישע גרענעצן.

וואָס זענען געווען זיינע אויפטוען? וואָס האָט ער מחדש געווען?

איז ער דאך נישט געווען קיין מחבר, קיין קינסטלער, נישט געשריבן נישט קיין לידער און נישט קיין פראזע, וואס איז דעמאלט געווען דער שליסל צו די יידישע שטעט און שטעטלעך, צו די הערצער און די מוחות פון דער צאפלידיקער יידישער יוגנט. ער האט אויך זייער זעלטן פאר עפנטלעכט מאמרים אין די יידישע ליטערארישע אויסגאבעס פון יענע טעג. אויב ער האט שוין יא זיך באוויזן מיט א מאמר, איז עס געווען וועגן מחברים און פראבלעמען פון דער אומות העולמדיקער ליטעראטור און קולטור, ווו ער האט ארויסגעוויזן זייער א סך בקיאות און זיין סטיל איז געווען א לומדישער, נישט קיין צו קלארער, וואס א ליאדעווער זאל אים קאנען אזוי גרינג תופס זיין.

נאך:

א שטענדיקער מיטארבעטער איז ער געווען נאך אין דער יידיש פוילישער טאגצייטונג אין ווארשע „נאש פשעגלאנד“, וואס איז געלייגענט געווארן זייער זעלטן אין דעם יידישן הינטערלאנד, וואס איז געווען זייער ווייט און פרעמד צו דעם פוילישן לשון און אודאי און אודאי נישט גער האט קיין שום נאענטשאפט צו דער פוילישער ליטעראטור און פוילישער קולטור.

וואס זשע האט פארט גורם געווען, אז דער נאמען לעג פֿינקלשטיין זאל אזוי נאענט ווערן דער יידישער יוגנט; יידישע שטעט און שטעטלעך זאלן ווארטן אויף זיין קומען און אים אויפנעמען מיט אזוי פיל ליבשאפט און יראת־הכבוד?

ב

דארף מען דא אויפנעמען אן ענין, וואס מען האט זייער זעלטן וועגן אים גערעדט, און עדהיום איז ער געבליבן פארשלאסן. דארף מען אויפֿהייבן דעם פארהאנג און דערזען די גרויסע ראלע, וואס עס האט געטאן אפשפילן אויף דער יידישער בימה אין מדינת־פוילן: פריער דער מגיד, דערנאך דער מטיף און גאר שפעטער — ר פאלקס־רעדנער. נישט איין מאל האב איך געטראכט: פאר וואס האט די יידישע ליטעראטור עדהיום נישט געשטאלטיקט די דאזיקע שליחים, וואס האבן זיך באוויזן אין די

יידישע שטעט און שטעטלעך, האָבן צעפלאַמט דעם יידישן מענטש מיט אַזוי פיל אמונה אין דער השגחה איבער דעם מענטש און געוואָרנט קעגן שלעכטס, וואָס פאַרדאַרפט די וועלט, דעם מענטש, דאָס לעבן? רעדט מען שוין וועגן דעם, דאַרף אויך דערמאָנט ווערן דאָס „רבילע“, וואָס פלעגט בין־מנחה־למעריב אין די בת־מדרשים, לערנען מיטן „פאַלקס־ייד“ אַ פרק „עיני־עקב“. זומער און ווינטער, אַרום לאַנגע טישן, אויף דער מערב־וואַנט, זיצן הונדערטער יידן, פאַרהאַרעוועטע פון דעם טאָג פרנסה, און אין מיטן זיצט אַ צעיאַכמערטער דאָס „רבילע“ איבער אַן אַפענעם „עיני־עקב“. דאָס „רבילע“ פאַסעוועט די יידן, מאַכט פאַר זיי לעבעדיק די גרויסע פעסער סמאַלע, וואָס פלאַמען אין די הימלען און וואַרטן אויף די בעלי־עבירה, די מלאכי־חבלה זאָלן זיי דאַרטן ברענען און בראַטן.

מערסטע פון די דאָזיקע יידן האָבן אַפילו נישט געוואוסט, וואָס עס איז זינד. זיי האָבן יאָ געוואוסט פון אַ שווער און ביטער לעבן. אָבער דאָס „רבילע“ האָט געפאַסעוועט, געריסן די אַדערן מיט יענער גרויסער מיס־טעריעזער וועלט, וואָס איז גאַר גוט צו צדיקים, צו פרומע און גוטע, און קאָן נישט פאַרטראַגן דעם רשע, דעם זינדיקן.

דערמאָנט זיך מיר: ניינצן־פינף־און־צוואַנציק. לייוויק איז ביי אונדז אין שטעטל. פאַר דעם „אָוונט“ וויל לייוויק זען אַ בית־המדרש צווישן מנחה־מעריב. מיר קומען אַריין אינעם „אַלטן בית־המדרש“, לייוויק דער־זעט די לאַנגע טישן, אַרום זיי יידן מיט צעפלאַמטע בערד, זיצן און פול מיט פחד פאַרנעמען זיי דאָס גרויסע געמעל, וואָס עס מאַלט פאַר זיי דאָס „שוואַרצע רבילע“ פון די דפּים פון „עיני־עקב“. לייוויק האָט דאָס בילד קיין מאָל נישט פאַרגעסן. ווען עס האָבן זיך אַ מאָל געטראַפן לייוויק מיט שמואל ניגער אין אונדזער שטוב, האָט לייוויק דערציילט פון יענעם פאַרנאַכט אין אונדזער שטעטל. איז געקומען די שאלה: פאַר וואָס איז דאָס נישטאַ אין דער ליטעראַטור? פאַר וואָס איז נישטאַ דער מגיד, דער מטיף, דאָס „רבילע“, דער פאַלקס־רעדנער, וואָס האָבן אַזוי פיל משפיע געווען דאָס יידישע לעבן, פאַרבינדן דעם שטעטלדיקן ייד מיט דער גרויסער וועלט און מיט דער פאַרהוילענער „יענער וועלט“?

ג

אודאי זענען ס'רוב רעדנער געשיקט געוואָרן פון די יידישע פּאַרטייען איינצונעמען די יידישע שטעט און שטעטלעך פאַר זייערע אידעען. זענען טאַקע נישט איין מאָל געפירט געוואָרן גאַר גרויסע געפעכטן אויף דער שטעטלדיקער בימה פאַר דער „באַהערשונג“ פונעם יידישן שטעטל. אָבער אַ גאַר באַזונדער כיתה זענען געווען די רעדנער אָן דער פּאַרטייִשער חתימה. זיי האָבן געמעגט זיין פּאַרטייער, אָבער זענען נישט געווען קיין פּאַרטייִשליחים. מערסטנס זענען זיי געווען יידישע קינסטלער, שרייבער, געלערנטע, תלמידי חכמים, וואָס זענען געקומען „פּאַרשפּרייטן תורה“, ליכט אין דער פינצטערניש פון דעם יידישן שטעטל. די ענינים, וואָס די דאָזיקע כיתה האָט אַרומגערעדט, זענען געווען פון גאַר אָן אַנדער מין, וואָס דער פּאַרטייער האָט „געפרעדיקט“. זיי האָבן געבראַכט אין יידישן שטעטל ליטעראַטור, מסביר געווען גרויסע און האַרבע קולטור־שאַלונ, געליינט פּילאָסאָפּישע פּראָבלעמען, געבראַכט דעם אָפּקלאַנג פונעם יידישן ליד, געעפנט פאַר דעם שטעטלדיקן ייד טיר און טויער צו די נייע גרויסע יידישע וועלטן.

אין דער דאָזיקער כיתה האָט לעאָ פּינקלשטיין געשפּילט די ערשטע פּידל. ווען ער איז געקומען אין אַ יידישע שטעטל, אָדער ווען ער פּלעגט דרשענען אין די יידישע „פּאַלקס־אוינווערסיטעטן“ אין וואַרשע, איז דער עולם געווען אין אָן אַנדער וועלט. ער האָט „געשפּילט סימפּאָניעס“ מיט זיין מויל, מיט זיין גרויס וויסן, מיט זיין בקיאות אין אַלץ, וואָס האָט געהאַט אַ שייכות צום יידישן קולטור־לעבן און דעם קולטור־לעבן פון די אומות־העולם. זיינע דרשות זענען געווען דורכגעוועבט מיט אַ מאמר חז"ל, מיט זייער טרעפלעכע פּסוקים פון תנ"ך, מיט מדרשים, מיט בליצן פון „נגלה“ און פון „נסתר“ און מיט אַ תנועה פון די גרויסע אין דער אומות־העולמדיקער ליטעראַטור.

האָט מען געקאַנט אַזוי אָפּזיצן לאַנגע שעהען און הערן, ווי לעאָ פּינקלשטיין צעשפּילט זיך מיט יצחק לייבוש פּרצעס „ביי נאַכט אויפן אַלטן מאַרק“ און וויספּיאָנסקיס „חתונה“, אָדער „צווישן די שורות פון לייזיקס גולם“. אַזוי איז מען געזעסן, פּאַרגאַפטע, פּאַרטיפּטע אין די פייערלעשער־

שאפעס, געהאנגען אויף די ווענט, און לעאָ פינקלשטיין האָט מיט פאַרבן, מיט ליכט און מיט שאַטן, געמאַלט די גרויסע געשטאַלטן פון די קינסט־לערישע ווערק, וואָס זענען געקומען אין זיין רשות.

אַז לעאָ פינקלשטיין האָט דערפילט, אַז דער עולם הימלט, חלשט פון גרויס התפעלות פון זיינע רייד, פלעגט ער אונטערזאָגן אַ הלצה, וואָס פלעגט לייכטער מאַכן דאָס געמיט, דער עולם זאָל קאַנען אָפּכאַפּן דעם אַטעם און — אים פירן ווייטער, טיפּער אין דער מיסטעריע פון יצירה.

גאַר היימיש איז ער געווען מיט דער אַלטער און גייער יידישער ליטעראַטור. ער איז געווען „אין דער היים“ אין „דער גאַלדענער עפּאָכע פון שפּאַניע“ און אין אָפּאַטאַשוס „פוילישע וועלדער“, אין י. י. שוואַרצס „קענטאַקיי“ און אין מאַני לייבס „באַלאַדן“, אין לעיעלעס „שלמה מולכו“ און אין שלום אַשס „קידוש השם“, אין מנחם „זאָוול רימער“ און אין משה לייב האַלפּערנס „גאַלדענע פּאַווע“, אין מלך ראָוויטשס „בלוט אויף דער פּאַן“ און אין אורי צבי גרינבערגס „מעפיסטאָ“, אין קאַדיע מאַלאַ־דאָוסקיס „חשוונדיקע נעכט“ און אין פּרץ מאַרקישס „קופּע“. איז געקומען צו די אומות העולם, האָט ער זיך אונטערגעבעט מיט די „פייניקונגען“ פון דאָסטאָיעווסקיס פאַרשינען און מיט די לאַנדשאַפּטן פון טאַלסטאָיס „מלחמה און שלום“. האָט אים געפעלט צום רומל, האָט ער שטענדיק געהאַט גרייט ראַיות פון היינע, פון רילקע און אַ קוויק געטאַן דעם עולם מיט די שילדערונגען פון ראַמען ראַלאַנס „זשאַן קריסטאָף“.

איז מיר אַ מאַל אויסגעקומען צו הערן אים דרשענען פאַר די יידישע אַקאַדעמיקער, איז גראַד פאַר זיי האָט ער גערעדט וועגן דער גרויסקייט פון פּרצעס „גאַלדענע קייט“. אַז איך האָב אַן אַנדערש מאַל אים געהערט רעדן פאַר אַ בונדישער גרופּע, האָט ער גערעדט וועגן ר' לוי יצחק באַרדיטשעווער.

אַז איך האָב אים געפרעגט: ר' יהודה לייב, היתכן? האָט ער מיר געזאָגט מיט אַ שמייכלע: מען דאַרף זיי אַ ביסעלע אונטערשמדן.

אַזוי־א איז לעאָ פינקלשטיין געגאַנגען מיט זיין תורה־זעקל איבער מדינת־פוילן, אַ זעקל פּול מיט תורה, מיט וויסן, מיט קלוגשאַפּט, מיט חריפות און מיט ליבשאַפּט צום פּוילישן ייד, מיט טיפּער פאַרשטענדעניש

פאר דעם לעבן אין די שטעט און שטעטלעך און מיט זיין גרויסער תשוקה צו ברענגען דעם פארווהשכטן, פארמאטערטן, פארארעמטן פוילישן ייד, אַ ביסעלע וואַרעמקייט, אַ טראַפּן טוי פון די קינסטלערישע וועלטן, פון וועלכע ער האָט אַזוי פיל געטרונקען.

מיר זענען אַ מאָל ביידע געגאַנגען צו דער פרעמיערע פון זשער ראַמסקיס „קאַשולקע“, נאָך דעם — אין אַ קאַוויאַרניע אויף אַ טעפעלע קאַווע מיט שמאַנט. עס איז געווען נאָענט פון מיין פאַרלאָזן פוילן. האָט ער מיך באַוואָרפן מיט פאַרווורפן, מיט טענות, פאַר וואָס „מען האַלט אין איין אַנטלויפן פון פראַנט“. ער האָט מיר אויסגערעכנט אַ גרויסע צאָל, וואָס זענען געלאָפן, טייל קיין מאַסקווע און טייל נאָך ווייטער. ער האָט עס נישט גורס געווען. ער האָט מיר באַוויזן מיט אותות ומופתים, אַז ווען מען אַנטלויפט — אַנטלויפט מען. דאָס איז גאַרנישט פון די גרויסע חכמות. קיין העלדישקייט אַוודאי נישט.

ווען מיר האָבן זיך געזעגנט, האָט ער מיר געזאָגט מיט אַ שאַרפקייט פון אַ חלף: איך בין אַ פוילישער ייד, איך אַנטלויף נישט. ער האָט מיר מבטיח געווען: ווען איך וועל נאָר זיין אין אייער שטעטל, וועל איך אַפּשטאַטן אַ וויזיט אייער מאַמען. ער האָט זי ליב געהאַט, ווייל ווי נאָר ער האָט זיך מיט איר געטראַפּן, האָט זי אים אַוועקגעפירט אין אַ ווינקעלע פון אונדזער שטוב און אים שטיל געפרעגט: אַבער אין גאָט גלייבט איר? ער האָט עס נישט געקאַנט פאַרגעסן.

ד

אין די שפעטערע יאָרן האָט זיך לעאָ פּינקלשטיין באַוויזן זייער אַפט מיט מאַמרים אין זייער אַ סך יידיש־ליטעראַרישע אויסגאַבעס. געשריבן סיי וועגן דער יידישער און סיי וועגן די אומות העולמדיקער ליטעראַטורן. עס איז נישט געווען אין זיינע אַרבעטן קיין גרויסער פאַרנעם, עס איז געווען — רעצענזיע.

עס דאַרף דערמאַנט ווערן, אַז אויף דעם גאַנצן יאָריד איז נישט לעאָ פּינקלשטיין אַריינגעפאַרן מיט אַ בוך, האָט נישט אַפילו צוזאַמענגענומען זיינע געדרוקטע מאַמרים אין אַ בוך. אַלע האָבן זיך טאַקע געחידוּשט.

עס איז אויסגעקומען, אַז דער עיקר ביי אים איז דאָס לעבן אַ פּול יידיש לעבן און זיין תמיד גרייט צו שטעלן זיך אין באַשיצונג פון דעם פּוילישן ייד, אַז אַרויסגעבן זיינס אַ בוך איז ביי אים אַ טפל.

האַט ער זיך געלאָזט שיקן פון זיין פּאַלקס-פּאַרטיי פּאַר אַ „דאָזאַר“ אין דער וואַרשעווער קהילה און האָט דאָרטן געפירט אַ מלחמה פּאַר דער יידישער שול און יידישער קולטור. דערנאָך, נאָענט צום חורבן, איז ער אַריבער צום „בונד“, צו זיין אַן אייגענער אין די מחנות, וואָס פירן אַ פּאַר-עקשנטן געפעכט פּאַר די רעכט פון יידן אויף דער פּוילישער ערד.

ער האָט זיך זייער אַ סך באַטייליקט אין די בונדישע ליטעראַרישע אויסגאַבעס, געשריבן גרעסערע מאַמרים אין דער „ביכער-וועלט“, זעלטן-ווען האָט ער געשריבן איבער פּאָליטיק. אין ליטעראַרישע ענינים איז ער געווען אַ גרויסער מחמיר, נישט דערלאָזט דעם קלענסטן פּגם אין אַ שטיקל פּראָזע, אָדער אין אַ ליד. געווען אַ דם-שונא פון די „דריי שטערנדלעך“, די כלערליי שונדיסטן, וואָס האָבן אָנגעהויבן צו „בושעווען“ אין דער יידישער ליטעראַטור. האָט ער דערפּאַר געזוכט מיט ליכט דאָס עכטע, דאָס ריינע קינסטלערישע, דאָס וואַרט, וואָס האָט געהאַט אין זיך שליחות, אידעע, חלום און אייגנקייט.

איך געדענק, ווי ער האָט זיך צעשריבן וועגן רחל קאַרן, וועגן י. י. סיגאַל און וועגן אַ סך אַנדערע, וואָס זענען געקומען מיט אַן אייגן וואַרט. וואַרשע האָט געוווּסט, אַז לעאָ פּינקלשטיין קאָן געבן אַ תשובה אויף אַ שאלה. עס האָבן געוווּסט למדנים און עס האָבן געוווּסט געלערנטע. האָט מען טאַקע פּאַר אים „געציטערט“, מען האָט מורא געהאַט מיט אים אַנצור-הייבן, ווייל מען האָט נישט געוואָלט פּאַרשפּילן.

אין אַ שטילער שעה האָט מען אים געזען זיצן פּאַרטיפּט אין אַ שמועס מיט ישראל שטערן אָדער מיט וויקטאָר שולמאַן. האָט מיר טאַקע אַ מאָל דערציילט וויקטאָר שולמאַן, אַז פּאַר לעאָ פּינקלשטיין זענען נישטאַ קיין שום נסתרות, אַלץ איז ביי אים אויף דער האַנט, אַז ער קען מער, ווי ער מיינט, אַז ער קען. דערפּאַר איז ביי אים אַלץ אין אַן ענציקלאָ-פּעדישער פּינקטלעכקייט. ער געדענקט קלאָר דעם „מורה נבוכים“ און דעם „תורת העולה“ — אַ פּילאָסאָפּישער טראַקטאַט פון רמ"א.

נאך: ער האט זיך קיין מאל נישט געגרויסט מיט זיין וויסן פאר אַזעלכע, וואָס ער האָט געוויסט, אַז זיי ווייסן ווייניקער פון אים. אָבער די, וואָס האָבן געוויסט מער, אָדער אים האָט זיך אויסגעדאַכט, אַז זיי ווייסן מער, קעגן זיי איז ער געשטאַנען אייזן און שטאַל, נישט געלאָזט זיך רירן פון אַרט, מיט גרויס עקשנות פאַרטיידיקט זיין פאַזיציע.

האַט טאַקע דערציילט אַ גרויסער יידישער וועלט־למדן, וואָס ווערט פאַררעכנט פון די גרעסטע למדנים אין אונדזער דור, אַז בשעת ער איז געגאַנגען מיט לעאַ פּינקלשטיין אין איין חדר, געלערנט ביי איין רבין, האָט שוין דעמאָלט קיינער נישט געקאַנט אים אַפּפרעגן. געהאַט אַן אַפענעם קאַפּ און געווען אַ גרויסער בעל־זכרון.

אזוי האָט געלעבט לעאַ פּינקלשטיין אין מדינת פּוילן: איינגעזאַפט אין זיך נוסח יידיש פּוילן, פּול געווען מיט דור־דורות יידיש לעבן אויף דער פּוילישער ערד, זיך געהאַלטן אין איין קלאַמערן אין די מחנות, וואָס קאַנען ברענגען קרבנות, קאַנען גיין אויף קידוש השם פאַר זייערע אמונות.

דאָס אַלץ איז געווען לעאַ פּינקלשטיין — קודם החורבן.

דערנאָך?

ה

יא, וואָס איז לעאַ פּינקלשטיין דורכגעגאַנגען אין דער גרויסער שריפה? וווּ איז ער אַנטרונגען געוואָרן, אַז דאָס פּייער זאַל אים נישט פאַרברענען? עס זענען בלויז באַוויסט עטלעכע טרוקענע פאַקטן. מען ווייסט, אַז ער איז אַרויס פון פּייער, געלאָזט הינטער זיך זיין יידיש־פּוילן אין העלישע פּלאַצען. אַ נשרף, אַ נדרף, אין אַ גרויסן נע־ונד, האָט ער זיך דערשלעפּט אין ווייטן, קאַלטן רוסישן סיביר. געהאַקט די טיפע סיבירער וועלדער, זיך דערשלאָגן צו ווערן דער בוכהאַלטער אין אַ רוסישער שוויצבאַד. און אין אַ טאַג פון אַ פּערציקגראַדיקן פּראָסט האָט מען אים אויסגעפּוצט, אויסגעצוואָגן, אַרויפגעזעצט אים אויף אַן עראַפּלאַן און ער איז געקומען קיין מאַסקווע. עס האָט אויסגעקוקט אין זיינע אויגן, ווי אַ כּישוף־מעשהלע. טרעטנדיק אויף דער מאַסקווער ערד, האָט ער נאָך אַלץ געמיינט, אַז עס

איז אַ חלום, פון יענע חלומות, וואָס קומען אויפן מענטש אין די גרויסע מדבריות פון סאַהאַראַ.

עס איז אַבער געווען וואָר. אין מאַסקווע האָט שוין דעמאָלט געאַרבעט דער ייִדיש־פּוילישער קאָמיטעט. לעאַ פּינקלשטיין איז געוואָרן אַ גליד אין דעם דאָזיקן קאָמיטעט, וואָס האָט געדאַרפט רעגירן מיט דעם ייִדישן לעבן אין דעם פּוילן, וואָס וועט באַפּרייט ווערן, היינט־מאַרגן. די נע־ונד יאָרן ביו מאַסקווע זענען געבליבן אַ פּאַרמאַכט בלאַט אין זיין לעבן. ער האָט זייער זעלטן וועגן זיי גערעדט, זיך אָפּגעזאָגט זיי צו באַשרייבן.

בשעת אַ שפּאַציר מיט אים אין אַ גרויסער שטאָט, אין אַ מיטן דער נאַכט, דערציילט לעאַ פּינקלשטיין, רעדט וועגן ייִדיש־פּוילן, רעדט וועגן חורבן, רעדט וועגן זיין נע־ונד. דערציילט זייער לאַנג וועגן דעם גרויסן יזכור־צוזאַמענקום אין מאַסקווע, וווּ עס זענען געווען די שענסטע פון דער ייִדיש־פּוילישער שאַרית־הפּליטה. געווען אויך די ייִדישע שרייבער־וועלט פון מאַסקווע. דערציילט, וואָס עס האָט זיך יענע נאַכט אָפּגעטאָן בשעת משה קוסעוויצקי האָט געמאַכט דעם „מלא“ נאָך די אומגעקומענע, די קדושים וטהורים, די מיליאָנען יידן, די פּאַרברענטע, די צעשטויבטע פון די רוצחישע הענט. ווי מאַסקווער ייִדישע שרייבער זענען אויפּגעגאַנגען אין אַ גרויס יאַמערלעך געוויין, זיך געשלאָגן די קעפּ אין די מירמלנע ווענט. בשעת מען האָט אַ פּרעג געטאָן: יהודה לייב פּינקלשטיין, נו, דערציילט, באַשרייבט דאָס אַלץ, זאָל די ייִדישע וועלט וויסן. האָט ער אין אַ גרויס שטילקייט געזאָגט:

איר האָט געלייענט, זיך געוויגט איבער „יון מצולה“, די כראַניק פון דעם עדר־ראיה, ר' נתן־נטע האַנאווער, פון די צייטן פון גזירות ת"ח ות"ט, האָט איר דאָך אַוודאי געלייענט זיין קליינע הקדמה מיט זיין התנצלות, בכך ער שעמט זיך צו דערציילן, וואָס ער דערציילט, ווייל ער וויל נישט פאַרשעמען דעם נאַמען מענטש.

איז דאָס געווען זיין ענטפּער אויף די שאלות, פאַר וואָס ער שווייגט און דערציילט נישט פון זיינע יאָרן פון נע־ונד, די יאָרן פון עבודת פרך, פאַרשעמונג אין ווייטן קאַלטן סיביר.

ער איז געקומען צוריק אין מדינת-פוילן.
וועמען האָט ער דאָרט געטראָפֿן? וואָס האָט ער דאָרט געטאָן?

1

טאַקע, וועמען האָט ער געטראָפֿן און וואָס האָט ער געקאַנט טאָן:
די רויכן האָבן נאָך גערויכערט, די אַשן האָבן נאָך געברייט און פֿון די
חורבות האָט זיך צעטראָגן דער גרויסער ייִדישער יאַמער פֿון חורבן. לעאַ
פּינקלשטיין איז מבולבל געוואָרן. דאָס, וואָס ער האָט געטראָפֿן, געזען,
האָט נישט געהאַט קיין שום פֿאַרגלייך מיט די גרוילן, וואָס ער האָט זיך
פֿאַרגעשטעלט, אויסגעמאַלן.

ער האָט דערזען, אַז דער פּוילישער ייד איז מער נישטאַ, מען האָט
אים אויסגעריסן מיט די וואַרצלען; אַז אין די עטלעכע יאָר פֿון דער
שריפה, האָט מען צעטראָטן דעם טויזנטיאַריקן ייִדישן ישוב אין מדינת-
פוילן, אים חרוב געמאַכט אויף אייביק.

האָט ער געוואַגלט איבער די ייִדישע ישובים, געקומען אין אויסגע-
ליידיקטע חרובע ייִדישע שטעט און שטעטעלעך, און אויף אַלע זיינע
רופן האָבן בלויז געענטפערט ווידערקולות פֿון אַן אַמאַליק לעבן. וואָס זשע
האָט ער געטאָן? איז דאָך ייִדיש-פוילן געווען זיין אַטעם, דער יסוד פֿון
זיין לעבן, דאָס ליכט פֿון זיינע אויגן, זיין האַרץ, זיין מוח.

ער האָט זיך אַוועקגעזעצט „על נהרות פּוילן“ און גענומען שרייבן
זיין „מגילת פּוילן“. גענומען אויפבויען אויף ס'ניי דאָס טויזנטיאַריקע
ייִדיש-פוילן, אַוועקשטעלן אינעם ייִדישן לעבן דעם פּוילישן ייד, אים
לעבעדיק מאַכן דורך זיין גאַנג איבער דור-דורות. האָט ער דאָך גאַנץ גוט
געוואוסט, אַז זיין לעבן איז צו קורץ פֿאַר אַזאַ פֿאַרמעסט, האָט ער געמאַכט
אַ קיצור, געוואַלט כאַטש אויפבויען דאָס שענסטע פֿון דער ייִדיש-פוילישער
געשיכטע, כאַטש אַוועקשטעלן דעם בית-המקדש פֿון די פּוילישע יידן,
לעבעדיק מאַכן די גאונים, די לומדים, די סופרים, די מנהיגים און עסקנים,
וואָס האָבן דורך דור-דורות געצונדן די מגורות אינעם ייִדישן לעבן.
הייבט ער אָן זיין „מגילת פּוילן“:

„איבער די טייכן פֿון פּוילן זיצן די ניצול-געוואָרענע רעשטלעך פֿון

צעשטערטן יידישן ישוב און דערמאנען מיט ווייטיק די פארשוונדענע יארן. ווי אַ טערקלטיוב פון די שפארבער-נעגל האבן זיי זיך ארויסגעריסן פון די נאַציסטיש-רוצחישע הענט, און האַלב-וואַנזניקע מיט פאַריתומטע אויגן קוקן זיי איצט אויף די חורבות פון אַמאָליקן פּויליש-יידישן פּראַכט. מחשבות שוועבן אין דער נאַענט-ווייטער פאַרגאַנגענהייט, גראַבן-אויף אין זכרון בלענדניקע בילדער פון פאַרצייטיקן פּויליש-יידישן שטייגער, וואָס איז געווען אַנגעפילט מיט פאַרשידנאַרטיקער שפּע; מיט ווילטאַג און נויט, זעטיקייט און הונגער, פרייד און אומעט, אַרבעט און געראַנגל, געלעכטער און געוויין. אין אַלעם, וואָס איז במשך פון לאַנגע יאָרהונדערטער געבויט געוואָרן אין פּוילן, איז פאַראַן אַ גרויסער חלק יידישער פּלייס, יידישער מ, יידישער שווייס און ענערגיע."

ווייטער:

„איצט זיצט ביי די ברעגעס פון דער ווייסל אַ הייפל בונקער-ייידן און וואַרפט אַרום זיך פאַרלוירענע בליקן. איינגעהילט אין בליי איז איצט דער פּוילישער הימל, וועלכער האָט אַ מאָל זוניק געשמייכלט צום אַלט-געזעסענעם פּוילישן ייד. קאַלט-פרעמד איז געוואָרן די פּוילישע לאַנד-שאַפט, וואָס האָט אַ מאָל צאַרט געגלעט דאָס יידישע אויג. פאַרוויסט זענען געוואָרן די יידישע גאַסן, איבער וועלכע עס האָט זיך געהערט דער האַמערקלאַפּ פון יידישן בעל-מלאכה און פיבערהאַפטיקער רוף פון יידישן קרעמער. פאַרשטומט איז געוואָרן דאָס פּאַלקסליד פון יידישן אַרבעטער און קאַמפּסליד פון יידישן רעוואָלוציאַנער. אַפּגעהאַקט זענען געוואָרן די פּלאַמיקע רייד פון די פּאַלקס-רעדנער, וואָס האָבן ביים יידישן מאַסן-מענטש געוועקט ווערדע און שטאַלץ. ביים יידישן וויסנשאַפטלער האָט מען אַרויסגעריסן דאָס בוך, ביים יידישן דיכטער — די פען, ביים יידישן קינסטלער — דעם פענדזל. אַלע, אַלע האָבן אויף אַ מיתת-משונהדיקן אופן אויסגעוויכט זייערע נשמות אין די היטלעריסטישע גאַזקאַמערן, אַפּגעווישט איז געוואָרן פון דער פּוילישער ערדפּלאַך דער אויף דער גאַרער וועלט שפּעפּרישסטער יידישער קיבוץ. ווי זאַגט ביראַן:

דער פּוילגל האָט זיין נעסט,

די חיה — איר הייל,

דער מענטש — זיין היים,

דער ייד — נאָר אַ בית־עלמין.

איצטער האָבן מיר אַפילו נישט קיין בית־עלמין. דאָס אַש פון אונדזערע אומגעקומענע האָט דער ווינט צעבלאָזן איבער אַלע עקן פון דער פּוילישער און אוקראַינישער ערד."

ז

„מגילת־פוילן“ האָט לעאָ פינקלשטיין געשריבן אויף דער „הייסער מינוט“. דאָס בוך פון נאָענט צו פיר הונדערט זייטן איז שוין געווען אָפּגעדרוקט אָנהייב ניינצן־זיבן־און־פּערציק, אין דעם פּאַרלאָג פון די פּוילישע יידן אין בוענאָס־איירעס, אַרגענטינע.

לייענט מען אָבער „מגילת־פוילן“ ווערט מען פּאַרחידושט פון דעם גרויסן פּאַרנעם פון דעם בוך. עס וויקלען זיך פּאַנאַנדער הונדערטער יאָרן יידישן לעבן אויף דער פּוילישער ערד. עס הייבט זיך אָן קלאַרן דער יידיש־פּוילישער נוסח. עס ווערט אָפּן דער גרויסער געראַנגל, וואָס יידן האָבן דור־דורות געפירט אויף דער פּוילישער ערד.

נאָך גרעסער ווערט דער חידוש: ווי האָט עס פינקלשטיין באַהאַלטן אין זיין זכרון די אַלע געשיכטלעכע דאַטעס, די פּאַקטן, די נעמען פון די גרויסע מחברים, די ספרים, וואָס זענען געשאַפּן געוואָרן אויף דער פּוילישער ערד?

עס האָט געחידושט די באַגלייטונג פון דעם יידיש־פּוילישן נוסח, דער שטייגער פון דעם לעבן פון פּוילישן ייד אויף דער פּוילישער ערד מיט די כלערליי פּאַלקסלידער, וואָס זענען געזונגען געוואָרן פון אַלע קלאַסן אינעם יידישן לעבן.

אין „מגילת פּוילן“ האָט לעאָ פינקלשטיין אויפגעבויט די אכסניה של תורה, וואָס דער פּוילישער ייד איז געווען אין דער יידישער וועלט. ווען איך האָב אים אַ מאָל געטאָן אַ פרעג, ווי לאַנג האָט אים גענומען „מגילת פּוילן“ אַנצושרייבן, האָט ער גוטמוטיק אָן ענטפּער געטאָן: טויזנט יאָר. אַז מען האָט פאַר זיך אַזאָ גרויס יידיש לעבן, איז גאַרנישט שווער אַנצושרייבן אַזאָ בוך.

פון דעסטוועגן באַוואַרנט ער זיך, ער וויל זיך גאַרנישט מאַכן אַזוי גרינג זיין אויפגאַבע. ער זאָגט:

„איך וויל דאָ באַלד מוסר־מודעה־זיין, אַז כ׳בין דאָס מאַל נישט אויסן צו געבן קיין אַביעקטיווע וויסנשאַפטלעך־געשיכטלעכע אָפּהאַנדלונג וועגן דער אַנטוויקלונגס־ליניע פון יידישן לעבן אין פּוילן. דאָס איז היינט פאַר אַ פּוילישן ייד ממש אוממעגלעך. וויל דערצו פעלט אונדז באַתוּ רגע סנייטיקע געמיט, שכלדיקע געזעצטקייט און דערהויפּט פּסיכיש גלייכ־געוויכט. ס׳כּסדרדיקע קלעטערן איבער די חורבות, דער צעשראַקענער אַרומבליק איבער אונדזער פאַרוויסטונג, ס׳שטענדיקע מורמלען: „מה נשמו אוהליך יעקב ומשכּנותיך ישראל“, די פאַר אונדז תמיד שוועבנדיקע טרעבלינקע־ווּזיע, איז ווייט נישט מסוגל אָפּצושוואַכן אונדזער אינע־ווייניקסטן אומרו און פּלאַטער. גיכער איז דאָ אונדזער באַגער עסייסיטיש צו סקיצירן אַ געלויפיק בילד, וואָס זאָל איבערגעבן די גרונט־פּולסאַציעס פון אונדזער גייסטיקן שטייגער אין מדינת־פּוילן, וועלכן מיר באַצייכענען מיטן אויסטערלישן נאָמען „איראַ דפּולניאַ“.

„מגילת־פּוילן“ איז אַבער מער ווי אַ „סקיצע“, מער ווי בלויע־וואַנקען“ צום פאַרגאַנגענעם יידיש־פּוילישן לעבן. עס איז די יידיש־פּוילישע געשיכטע אין ראשי פרקים, יידיש־פּוילישער נוסח, שטייגער־לעבן פונעם פּוילישן ייד, וואָס האָט זיך אויסגעדריקט אין זייער אַ סך יידישע פאַרמעס, עס איז יידיש־פּוילן בזעיר־אַנפּין.

ח

נאָך „מגילת־פּוילן“ האָט יהודה לייב (לעאַ) פּינקלשטיין פאַרלאָזט די פּוילישע ערד, נישט געקאַנט גובר זיין דעם יאָמער פון דער ליידיקייט — אַ לאַנד אָן יידן. נישט געקאַנט איבערטראַגן דעם שגעון, וואָס האָט זיך געריסן פון אַלע ווינקעלעך. ער איז געקומען אויף דער אַמעריקאַנער ערד, נישט נאָך דעם סיר־בשר, נישט צו ווערן זאַט. ער איז געקומען אין דער יידישער אַמעריקע צו זיין צווישן יידן, אַטעמען מיט יידישע האַפּער־נונגען און מיט יידישער עקשנות, צו בויען, צו לעבן. האָט זיך דאָ פאַר אים אַנגעהויבן אַן אַנדער וועלט. ער האָט געדאַרפּט

זיך אנהייבן איבערבויען, זיך איינברעכן אין אַ נייעם שטייגער. איז ער געגאנגען צוריק צו זיין שרייבטיש, געוואלט זיך ווידער גרונטעווען אין דעם יידישן עבר. האָט ער אָנגעשריבן זיין „פּדיון השּׁם“, געוואלט ווידער אַריינקוקן אין דעם תּהום, דערזען דעם אומגעקומענעם ייד דורך לידער, וואָס יידישע קינסטלער מכל המינים. האָבן געזונגען נאָכן חורבן.

האָט ער אויך געוואלט אָפּצאלן אַ צינו צו זיינעם אַ בר־עיר און ער האָט אָנגעשריבן זיין „דאָ און דאָרטן“, וועגן פּישל בימקאָ.

ער האָט זיך באַטייליקט אין אַ סך יידיש-ליטעראַרישע אויסגאַבעס. פּאַמעלעך האָט ער אָנגעהויבן באַקומען באַדן אונטער זיינע פּיס. ער האָט אָנגעהויבן דערפּילן די היגע ליטעראַרישע סביבה. ער האָט זיך שוין אָנגעהויבן קענען אויף די היגע שרייבערישע קאַפּריזן.

האָבן מיר זיך געטראָפּן, האָט ער קיין מאָל נישט גערעדט איבער דעם „דאָ“, קיין מאָל נישט. שטענדיק — „דאָרטן“, געזוכט זיך דערמאַנען און האָט תּמיד געריסן פּון זיך שטיקער, פאַר וואָס ער האָט נישט אָפּגעשאַצט אינעם גאַנצן פאַרנעם דעם פּוילישן ייד.

נישט לאַנג, איידער ער איז געשטאַרבן, דעם ניין-און-צוואַנציגסטן יולי נינצן-פּופּציק, אין ניר-יאַרק, ווער ער איז אַלט געווען פינף-און-פּופּציק יאָר, האָבן מיר זיך געטראָפּן. אַ סך געשמועסט. ער האָט זיך דעמאָלט גערימט, אַז אין דער קורצער צייט, וואָס ער איז דאָ, האָט ער באַקומען זייער אַ סך נאַענטע פּריינד, דווקא צווישן די שרייבער. אָבער עס האָט אים גענאָגט אַ גרויסע בענקשאַפט צו דעם עבר, צו דעם ליכטיקן בעכטן. עס האָט זיך אים אָנגעהויבן דאַכטן, אַז מען הייבט אָן פאַרגעסן, וואָס עס איז נעכטן געשען. ער האָט פאַר מיר געקלאָגט, אַז ער פּילט נישט מיט אַלעמען.

ער האָט מיר אַ סך מאָל געשריבן, אַז ער איז מיד, זייער מיד און ער וויל רעדן, ער וויל זיין אַלטן עמוד, ווו ער זאָל זיך קאַנען צעדרן שענען, ווי אַ מאָל, אַ מאָל. ער האָט מיר אַ סך מאָל געזאָגט, אַז ער איז נישט להוט נאָך שרייבן. ער האָט נישט געהאַט אין זיך קיין גרויסע אמונה, אַז ער קאַן אַ סך אויפּטאַן מיט זיין שרייבערישן וואָרט. בכּן, עס איז „דאָ“ אַלצדינג אַזוי איינגעפּעסטיקט, אַז „אַפּילו משה רבינו קאַן אַזעלכע

פעסטונגען נישט רירן פון אַרט". ער האָט געבראַכט ראַיות: „אַט האָב איך פאַרעפנטלעכט מאַמרים: „לשון יידיש און יידישער קיום", האָב דאָרט געמאַכט אַ שטיקעלע מרידה, אָבער שאַ און שטיל, ניגער טראַגט מיר אַנטקעגן דעם זעלביקן, גוטמאַרגן' און עס האָט זיך גאַרנישט אויף אַ האָר נישט געענדערט".

האַט ער געוואָלט רעדן, זיך אַראַפּרעדן פון האַרץ, איז אָבער נישט געווען קיין עמוד. איז אים געוואָרן ענג, עס האָט אים געקלעמט.

ט

דערמאָנט זיך מיר:

מיר האָבן זיך געטראַפּן אין אַ גרויסער יידישער שטאַט אויף דער היגער ערד, אין אַ סביבה פון יידן, וואָס זענען אַלע געקומען פון איין שטאַט. צווישן זיי, זיינער אַ תלמיד, וואָס איז דאָ געוואָרן זייער אַ רייכער מאַן. עס איז געקומען אַ גרויסער עולם אים הערן, אַ סך פון זיי, געקומענע, געראַטעוועטע פון „דאָרטן". האָט ער זיך אין זיין דרשה צעשפּילט אין תורה און אין חכמה.

נאָך דער דרשה, אין דער שטילער נאַכטיקער גאַס. מיר גייען. ער איז שטיל. יהודה לייב (לעאַ) פינקלשטיין וויינט. איך האָב אויפגעציטערט. איך האָב זייער גוט געהערט אין דער בכיה, אין דעם געוויין, נישט נאָר פינקלשטיינען, נאָר דעם יאַמער פון אַלע פּוילישע יידן, וואָס זענען שוין נישטאָ.

מיר האָבן זיך פאַרקליבן אין אַ שטאַטישן גאַרטן, אויף אַ באַנק, אין דער שטילקייט, און ער האָט אָנגעהויבן צו רעדן. וועגן וואָס? וועגן די דריי און ניינציק יידישע מיידלעך פון דער וואַרשעווער „בית-יעקב"-שולע, וואָס האָבן זיך אויסגעצוואַנגן, אויסגעוואַשן, אַזוי האָבן באַפוילן די רוצחים. זיי האָבן טאַקע אַלץ געטאָן, ווי מען האָט געהייסן. אָבער ווען די גולנים זענען געקומען, זענען זיי אַלע שוין געווען טויט. יעדעס מיידל האָט איינגענומען סם, אַבי נישט צו ווערן פאַראומרייניקט פון די מחבלים. ער האָט געהאַלטן אין איין זיך וויגן: אַזאַ קידוש השם, אַזאַ גרויסקייט, אַזאַ ריינקייט! און ער האָט געזוכט נאָך אַזעלכע רינגען אין אונדזער

גאלדענער קייט פון אונדזער אלטער יידישער געשיכטע, וואס איז פול מיט אזעלכע גרויסע נסיונות.

האָט ער געוואָלט זיך אַריבערוואַקסן און ברענגען אין אונדזער ליטע־ראַטור כאַטש דעם אָפּשיין פון אַט די גרויסע אַקטן, וואָס האָבן זיך אָפּגע־שפּילט אין דער שריפה.

פאַרענדיקט לעאָ פּינקלשטיין זיין „פּדיון השם“:

„אַבער מיט דער האַנט אויפן האַרצן: צי איז די קוואַליטאַטיווע גרויס פון די באַהאַנדלטע לידער, פּאַעמעס און דערציילונגען אין דער אַנט־שפּרעכנדיקער פּראָפּאַרץ צו דער גרויס פון אונדזער פּסיכישער אויפ־טרייסלונג? אויף דעם קאָן מען מיט אַ ריין געוויסן ענטפּערן: ניין. זייער פאַרנעם איז ווייט־ווייט נישט לפי ערכדיק צו דער גרויס פון אונדזער בראַך. און דאָס איז אַוודאי נישט דערפאַר, ווייל די ציטירטע דיכטער און פּראָזאַקער זאָלן חלילה נישט האָבן קיין גענוג טאַלאַנט, אָדער זייערע ווערק זאָלן נישט זיין גענוג רייף. נאָר פשוט דערפאַר, וואָס דער מוזיק פון די זעקס מיליאָן אומגעקומענע יידן איז צו גרויס לגבי די בלוט־„בכורים“, וואָס אונדזער דור שרייבער איז מסוגל צו ברענגען. ס'מוזן נאָך אַדורכגיין דורות ביז די פּראָזע־אויפּגעשווימטקייט וועט זיך ביי זייערע יורשים אָפּזעצן, ביז אונדזער היסטאָרישער אומרו וועט ביים מאַרגנדיקן אָדער איבערמאַרגנדיקן קינסטלער אַרויס פון פּרעדיקעריש־זאַגערישן גדר און וועט זיין מסוגל אַריינצוטערעטן אין די טיף־שעפּערישע רעגיאָנען. דעמאָלט וועט די יידישע דיכטונג צו מאַל זיין בכוח אַרויסצו־ברענגען איבערציגנדיקע בילדער, ריינע, אומגעפּעלשטע, מיט ווייטיק אַנגעזאַפטע קלאַנגען, וואָס וועלן מיט זייער עכטער צאַרטקייט און מוזיק־קאַלישער ריטמיק באַווייזן אויפצורייסן די באַשפּינוועבטע וועלט.“

י

יהודה לייב (לעאָ) פּינקלשטיין האָט אין זיך כולל געווען דאָס שענסטע פון דעם פּוילישן ייד. זיין „מגילת פּוילן“, זיין „פּדיון השם“, זיינע אַנדערע אַרבעטן, וואָס ער האָט מפרסם געווען נאָך דער שריפה, וועלן לייכטן אין אונדזער ליטעראַטור. זיין לעבן און זיין דרך דערציילן פון אַ ייד,

וואָס האָט מיט גרויס חשיבות און שטאַלץ תמיד געלאָזט וויסן זיין אָפּשטאַם און שטענדיק געזוכט דאָס גרויסע אינעם לעבן פונעם פּוילישן ייד.

איז איידער איך קום צום „תם ונשלם“, וויל איך עפעס דערציילן:

דאָ נישט לאַנג צוריק איז מיר אויסגעקומען צו לייענען אַ מאמר פון דעם יידישן ביבליאָגראַף און תלמיד־חכם ד״ר יצחק ריבקינד.

געלייענט האָב איך דעם מאמר אין „הדואר“, גליון ג', ניו־יאָרק, ח' בכסלו, תשכ״ז. דער מאמר האָט געהייסן: „גלעד להמבורג וקדושיה“.

ביים סאַמע סוף פון דעם מאמר ברענגט ד״ר יצחק ריבקינד אַ מימרא פון נחום סאַקאַלאָוו: „נחום סאַקאַלאָוו המשיל את יהדות פוילן לספר־תורה ויהודי פוילן לאותיות התורה. כל יהודי פולני הוא אות בתורה“.

אויף מאַמע־לשון הייסט עס:

„נחום סאַקאַלאָוו האָט פאַרגליכן דאָס פּוילישע יידנטום צו אַ ספר־תורה און די פּוילישע יידן — צו די אותיות פון דער תורה. יעדער פּוילישער ייד איז אַן אות אין דער תורה“.

די מימרא האָט נחום סאַקאַלאָוו געזאָגט אין אַ סעריע אַרטיקלען איבער די פּוילישע יידן, וואָס ער האָט אין ניינצן־זיבעצן פאַרעפנטלעכט אין „יידישן טאַגעבלאַט“, ניו־יאָרקער טאַגצייטונג, גדליהו בובליק, רע־דאַקטאָר.

איז עס גאָר אַ גרויסער זאַג. דער זאַג אַליין איז דאָך שקול כנגד גראַבע ביכער, וואָס מען זאָל שרייבן וועגן יידיש־פוילן.

מען דאַרף נאָר צוגעבן: יא, יהודה לייב (לעאַ) פינקלשטיין איז איינער פון דיאַ ליכטיקע אותיות.

הלל צייטלין

א

הלל צייטלין איז געבוירן געוואָרן אין אַ שטעטעלע קאַרמע, מאַהילע־ווער גובערניע, אין חודש סיון תרל"א, אַכצן־איינ־און־זיבעציק. זיין פאָטער — אַ למדן־מופּלג. זיין מוטער — אויסערגעוויינלעך פּרום, פאַרטיפּט אין מוסר־ספרים, „אין גאַנצן חלום, פּאַעזיע און חסידות“, ווי דער זון האָט זי שפּעטער באַצייכנט אין אַן אויטאָביאָגראַפישער נאַטיץ. סיי דעם פּאַטערס עלטערן און סיי דער מוטערס — איינגעטונקען אין לומדות, חכמה און חריפות. די גאַנצע גזע — פון די פייערדיקע חסידים הראשונים, פון די גאַר ערשטע חב"ד־פאַרשפּרייטער, מקורבים פונעם בעל־התניא, לויטער אמונה און לויטער געזאַנג.

קאַרמע איז געווען אַ חב"דיש־לומדיש שטעטעלע, פול מיט תורה, מיט שירה. ווען הלל צייטלין איז אַלט געווען אַרום זיבעצן יאָר, האָט מען אים שוין גערופן דער קאַרמער עלוי. חוץ ש"ס און פּוסקים, האָט ער געלערנט מדרשים, חסידישע ספרים, קבלה־ספרים, מוסר־ספרים, חקירה־ספרים. ער איז פול געווען מיט רעליגיעזער התלהבות. דער טיפּער חב"דער ניגון האָט אין אים געלעבט, געזונגען.

האָט ער זיך געפורעמט אין אַ דערהויבענער גייסטיקער סביבה, וווּ אַלץ, וואָס איז דאָ, איז נישט מער ווי אַ פּרוודור צו העכערע, שענערע, דערהויבענע וועלטן.

ווען זיין פּאַטער פּאַרלירט זיין מעמד־פּרנסה, מוז ער פּאַרלאָזן זיין שטעטעלע, דאַרף זאָרגן פאַר זיין אויסקומעניש. ווערט ער דעמאָלט אַ וואַנדערנדיקער דאַרפ־מלמד. ער דאַרף קנעלן מיט די קינדער פון פאַרגרעבטע ישובניקעס, קומען פנים־אל־פנים מיט דעם גשמיותדיקן אינעם לעבן.

ער וואַנדערט פון אַרט צו אַרט, איז אומרויק, קאָן נישט געפינען

קיינ גייסטיקע מנוחה. אין משך פון אַכט יאָר איז ער אין זעכצן ערטער. האָט זיך פאַר דער צייט דערנענטערט צו העברעישער ליטעראַטור, זיך אויך מיט גרויס ברען צוגעכאַפט צו דער וועלט־ליטעראַטור. ער ווערט אַ העברעישער לערער אין האַמעל, וואָס איז דעמאָלט געווען אַ צענטער פון יידישער אינטעליגענץ. דאָרט טרעפט ער זיך מיט יוסף חיים ברענער און אַנדערע שרייבער פון יענער בראשית־צייט פון דעם יידישן רענעסאַנס. ער שטעלט צונויף אַן אַנטאָלאָגיע פון געדאַנקען איבער דעם מענטש: „תורת האדם“. פאַרט מיט דער אַנטאָלאָגיע, אין אַכצן־זעקס־און־ניינציק, קיינ וואַרשע. קומט צוריק אַן אַנטווישטער. עס איז אים נישט געפעלן וואַרשע. עס איז אים נישט געפעלן דאָס שרייבערישע געזינדל, וואָס ער האָט דאָרט אין יענער צייט געטראָפן. האָט זיך אויף אַ קורצער צייט באַזעצט אין ווילנע, ווו ער ווערט אַ פירנדיקער מיטאַרבעטער פון דער העברעישער טאַגצייטונג „הזמן“. אין ווילנע האָט ער, אונטער דער השפעה פון אברהם רייזען, אָנגעהויבן צו שרייבן אויך יידיש. ביז ער איז (אין ניינצן זיבן) געקומען און זיך באַזעצט אין וואַרשע, האָט ער שוין זייער אַ סך גרויסע און וויכטיקע אַרבעטן געהאַט געדרוקט אין די וויכטיקסטע העברעישע אויסגאַבעס, געווען שוין באַקאַנט, ווי אַ גרויסער בעל־מחשבה מיט אַן אייגענעם קוק אויף דער וועלט און מענטש. אַן אַנדער ייד אינעם יידישן לעבן.

ב

איז איידער מיר גייען מיט הלל צייטלינען אין דער קרוינשטאָט פון יידיש־פוילן, וואַרשע, וועט כדאי זיין צו דערציילן, ווי אַזוי אַ תלמיד, וואָס האָט ביי אים געלערנט בימי זיינע וואַנדערונגען, האָט געזען און דערזען הלל צייטלינען, וואָס איז אַריינגעוואַקסן אינעם יידישן לעבן במדינת פוילן און אין דער יידיש־העברעישער ליטעראַטור, ווו ער האָט געלייגט זיין חתימה לדור־דורות. יצחק שדה, דער גרינדער פון פלמ"ח און העלד פון די נגב־שלאַכטן, איז געווען זיינער אַ תלמיד, ווען הלל צייטלין איז געווען אַ לערער אין ראַסלאַוול. דערציילט ער וועגן אים אין „גאַלדענע קייט“ (העפט פינף, תל־

אביב, ווינטער ניינצן-פופציק) זיינע זכרונות: „מיינ באקאנטשאפט מיט הלל צייטלין און יוסף טרומפעלדאָר“. איז עס מער ווי זכרונות, אַ סך מער. מען דערזעט דעם אינעווייניק פון דעם ייד, וואָס איז געווען אַזוי דורכגענומען און איבערגענומען מיט דעם פּיין און צער פון יידן אין דער וועלט, און די גרויסע בכיה, וואָס איז אין אים געווען איבער יידישע צרות.

וועט איין פאַראַגראַף פון די „זכרונות“ אונדז אַ סך דערציילן:

„אין גרויסרוסלאַנד זענען בכלל נישט פאַרגעקומען קיין ערנסטע אַנטי־יידישע אומרוען. איך געדענק נישט מיינע איינדרוקן פון קישענעווער פאַגראַם; איך דערמאָן זיך נישט, צי זענען די ידיעות, בכלל, דערגאַנגען צו מיר. אָבער איין מאָל — דאָס איז געווען אַ חודש אָדער צוויי נאָכן פאַגראַם — ווען איך האָב צוזאַמען מיט מיינ לערער, צייטלין, געוויינט אויף דאָטשע, אין אַ דאַרפֿיש הייזל, האָט מיך אין מיטן נאַכט אויפגעוועקט אַ שטאַרקער דונער. איך האָב געפֿילט, אַז עמעץ שטייט הינטער דעם שמאַלן ווענטל. אין שיינ פון אַ בליץ האָב איך דערזען מיינ לערער אין אַ לאַנגן ווייסן נאַכטהעמד — זיין פנים ווייס ווי קאַלך — שטייט אין מיטן חדר, רייסט זיך די האָר פון קאַפּ און שרייט: רבוננו של עולם, וואָס ווילסטו פון מיר האָבן! איך האָב, קענטיק, זיך אַ ריר געטאָן אין בעט. ער האָט דאָס באַמערקט, איז צוגעגאַנגען צום בעט, אַוועקגעזעצט זיך לעבן מיר און אָנגעהויבן דערציילן וועגן דעם גרויסן אומגליק, וועגן דער גרויסער חרפה אין קישענעוו — פון זיינע אויגן האָבן זיך געגאַסן טרערן“.

שוין דעמאָלט האָט הלל צייטלין געפרעגט, געזוכט אַן ענטפער אויף די שאלות, וואָס האָבן זיך פון אים געריסן צו די הימלען; שוין דעמאָלט האָט ער געזוכט די תשובות אין דער יידישער מחשבה, אין דער יידישער קונסט, אין דער יידישער יצירה, געזוכט אייגענעם יידישן קוק אויף אַלץ, וואָס געשעט אין אונדז און אַרום אונדז.

דער גרויסער צעברויזטער יידישער ישוב אין מדינת פּוילן איז אויפגעגאַנגען מיט זיין וואָרט, געוואָרט אויף די תשובות, וואָס זאָלן קומען פון זיין זוכן אין אַלע דרכים פון יידישן לעבן, פון עבר, פון היינט און עתיד.

האָט זיך מיט הלל צייטלין אָנגעהויבן אַ גרויסע סדרה אין מדינת־פוילן. מען דאַרף די סדרה לערנען און געדענקען.

ג

שליסקע גאָס, אַ יידישע גאָס, פול מיט געוועלבלעך, ישיבות, חסידים־שטיבלעך און תלמוד־תורהס. אַ גאָס פון אַ גאַנצן קנופּ יידישע גאַסן אין וואַרשע, גאַסן (גושיבאָוו, טוואַרדע, פּאַנסקע, מאַריאַנסקע, שליסקע), וווּ די מויערן, די שטיינער, די שויבן האָבן געאַטעמט מיט יידיש געזאַנג, מיט יידיש לעבן. האָט זיך הלל צייטלין מיט זיין משפּחה, אַ פּרוי, צוויי זין און אַ טאָכטער, באַזעצט אויף שליסקע זעכציק, און די גאָס, דער נומער, איז געוואָרן אַ שם־דבר נישט־נאָר אינעם יידיש־פוילישן לעבן, נאָר אויך אין דער גאַנצער יידיש־וועלט.

האָט דאָך הלל צייטלין שוין אויך געווינט אין ווילנע, איידער ער איז געקומען קיין וואַרשע, דאַרט געווינט און שוין דאַרט געפירט שרייבערישן טיש. זענען דאָך אַהין שוין געקומען די גדולים פון דער העברעיִשער ליטעראַטור און אויך אָנפאַנגער — נאָך עצות, נאָך סמיכה.

אַבער אין ווילנע איז דאָך נישט געווען קיין ווונדער, וואָס מען האָט זיך אין אים „געקלעפט“, זיך ביי אים געוואַרעמט. שליסקע זעכציק אַבער האָט האָט צערודערט יידיש־פוילן, יידיש וואַרשע. די וותיקים, די אַלט־געזעסענע, וואָס יעדער איינער האָט שוין געהאַט זיין „טיש“, זיין חברותא, זיין רבין — דער „פרעמדער“ האָט זיי אַלע מבצח געווען.

וואָס זשע איז געווען דער כּוח, וואָס האָט געלעבט אין דעם ייד מיט דער אַבות־געשטאַלט, וואָס איז געוואָרן דער כּוח־המושך פאַר די בעסטע צווישן אַלע יידישע גרופּעס, פאַרטייען און לומדישע קרייזן אין מדינת־פוילן — שוין אָפּגערעדט פון די, וואָס זענען געגאַנגען, עולה געווען מיט יצירה צו די הימלען?

איז דאָך אין יענע טעג, בשעת הלל צייטלין האָט זיך באַזעצט אויף שליסקע זעכציק, שוין געווען צעגליאַנע איינס, וווּ עס האָט געקיניגט יצחק לייבוש פּרץ און פּריער נאָך איז געווען דער ליטעראַרישער סאַלאַן

ביי נחום סאקאלאוו; עס זענען אויך געווען זייער א סך אנדערע ווינקעלעך אין יידיש וואַרשע, וווּ די אינטעליגענץ האָבן זיך געזאַמלט.
נאָך:

איז דאָך הלל צייטלין באַלד אין אָנהייב נישט געווען קיין „יאָ-זאַגער“, נישט קיין סתם „פלייצע-קלאַפער“ און סמיבה-געבער. האָט ער דאָך געזוכט אין יעדן איינעם דעם תוך, דאָס עכטע און געפירט מלחמה קעגן אַלץ און אַלע, וואָס האָבן נישט געהאַט אין זיך די ניצוצות פון יידישן דרך. איז דאָך שוין הלל צייטלין, בשעת ער איז געקומען זיך באַזעצן אין וואַרשע, געקומען פון דער „אַנדערער זייט“. האָט ער דאָך שוין געהאַט אַריינגעקוקט אין די אויגן פון נישטשעס איבערמענטש און אין די מחשבות פון שפינאַזע; שוין געהאַט זיך דערוואַסט, אַז „יענע וועגן“ פירן נישט צו גרויס-יידישקייט און גיבן נישט קיין ענטפער אויף די יידישע שאלות, זוכענישן און בענקשאַפטן.

אַחוץ דעם האָט ער דאָך נישט באַלאַנגט צו קיין גרופע, צו קיין אַרגאַניזירטער מחנה, וואָס זאָל איבער אים וואַכן, וואָס זאָל פאַר אים זאָרגן. וואָס זשע איז געווען זיין כוח?

מיט יצחק לייבוש פּרץ האָט ער נישט געלעבט בשלום. אַ „קלייניקייט“, ער האָט אין זיינעם אַ מאמר וועגן דער יידישער ליטעראַטור, אין יענער צייט, געזאָגט, אַז יצחק לייבוש פּרץ האָט אַ הימל אָבער — נישטאָ קיין גאָט אין זיין הימל. יצחק לייבוש פּרץ האָט זיך פון דעם זאָג געפילט זייער געטראַפן און זינט דעמאָלט איז געווען אַ קעלט צווישן די צוויי גרויסע יידן פון אונדזער דור. עס איז, חס־שלום, נישט געווען צווישן זיי קיין שנאה, זיי האָבן זיך זייער אָפט געטראַפן ביי מסיבות, וווּ עס האָבן זיך באַהאַנדלט יידישע ענינים, ספעציעל ליטעראַרישע. זיי זענען אַ סך מאל ביידע אויפגעטראַטן אויף ליטעראַרישע אָוונטן. אָבער קיין פריינדשאַפט, קיין נאַענטשאַפט איז צווישן זיי נישט געווען.

אלחנן צייטלין דערציילט אין זיין „אין אַ ליטעראַרישער שטוב“ וועגן אַ צוזאַמענטרעף פון הלל צייטלין און יצחק לייבוש פּרץ אויף אַ פייערונג פון אַלטערמאַנס פּרעבליסטיין-שול, וווּ יונגע יידישע קורסיסטקעס האָבן געלערנט העברעיִש. איז באמת דאָס גאַנצע קאַפיטל אַ גרויס קינסטלעריש

געמעל פון יענער צייט אינעם יידישן לעבן. אָבער דער עיקר אין דעם בילד איז דאָס געמעל פון יצחק לייבוש פרץ, אַ געמעל, וואָס וואָלט זיך אויך גוט אַריינגעפאַסט אין דער הלל צייטלין־געשטאַלט.

אלחנן צייטלין דערציילט:

„איינער אַ העברעישער לערער האָט מיט אַ שטיל וואַרעמען קול גענומען זינגען:

אויפן באַרג שטייט אַ בוים,
שטייט ער איינגעבויגן,
גייט אַ ייד קיין ארץ־ישׂראל
מיט פאַרווייטע אויגן...

האַבן שוין אַלע אונטערגעכאַפט:

גאַט, גאַט, גרויסער גאַט,
לאַמיר דאַוונען מנחה,
אַז יידן גייען קיין ארץ־ישׂראל
וועט זיין גרויס די שמחה...

„איך האָב געקוקט אויפן פרצן. ער איז געזעסן טרויעריק. זיינע אויגן האָבן פייכטלעך געגלאַנצט. געקוקט ערגעץ ווייט. ער האָט עפעס שטיל געברומט אונטער די וואַנסעס. מיט אַ מאָל האָט ער אַ באַוועג־געטאַן מיט זיין גרויסן קאַפּ, ווי ער וואָלט זיך אויפגעכאַפט, ווי ער וואָלט זיך אין עפעס דערמאַנט. פאַמעלעך האָט ער זיך אויפגעהויבן פון טיש, נישט אַרויסגערעדט קיין וואַרט, צוגעגאַנגען צום פענצטער און שטיל גענומען פויקן אין די שוויבן, דורך וועלכע ס'האָט זיך געפינצטערט די נאַכט. דאָן האָט ער זיך געלאָזט צו דער טיר. די קורסיסטקעס — נאָך אים. געמיינט האָט מען, אַז פרץ גייט שוין אַרויס, איז געוואָרן אַ שטיקל באַוועגונג ביים טיש, אָבער באַלד האָט ווייטער אַ פריילעך־צעזונגענע חברה זיך געלאָזט ווילגיין, געקלאַפט מיט די גלעזלעך, געקייט, געוואָרפן מיט וויצן, גלייכווערטלעך. מיך האָט אַפילו פאַרדראָסן, וואָס פרץ זיצט שוין נישט

ביים טיש, אבער באַלד בין איך שוין ווידער געווען פאַרנומען, פאַרכאַפט פון דער וואַרעם־הייטערער שטימונג.

„מיט אַ מאָל איז איינע אַ קורסיסטקע, אַ קליינינקע, אַ פרישינקע און שוואַרץ־אויגיקע, מיט קורצע שלעכט־פאַרפלאַכטענע צעפלעך און קליינע שאַרף־בלאַנקענדיקע ציינדלעך, צוריק אַריינגעלאָפן צו אונדז אין צימער, און האַסטיק, פאַרפלאַמט, גענומען שלעפן מיט זיך אייניקע געסט, וואָס זענען געזעסן ביים ברעג טיש :

— קומט, וועט איר עפעס זען!

„אין גרויסן, פוסטן זאָל איז געווען טונקל. בלויז אַ קאַרג, געדעמפט ליכט האָט געוואָרפן אַ בלאַסן שיין אויפן שוואַרצלעכן דיל, אויף די אומהיימלעך־באַשאַטנטע ווענט. אין מיטן זאָל, אויף דער ערד, איז געזעסן פּרץ, די פיס פאַרלייגט אונטער זיך, ווי אַן אַראַבער, ווי אַ טערק. די גרוילעכע האָר צעשויערט, די אויגן — צעגליט. אַרום אים, אין אַ קריין, זענען געווען אויסגעזעצט קורסיסטקעס. פּרץ האָט געזונגען, די מיידלעך האָבן אים אונטערגעהאַלפן, אונטערגעברומט. איך האָב אויפֿ־געשפּיצט די אויערן: העברעיִש. אַן אַרץ־ראַל־ליד, דאַכט זיך: „יה, חילי, יה עמלי“. אין אָנהייב האָט פּרץ געזונגען שטיל, טרויעריק, דערנאָך האָט זיך זיין גראַבלעכע, הייזעריקלעכע שטים געשטאַרקט, צעוואַרעמט. אויך די מיידלעך האָבן גענומען זינגען פעסטער, ברוסטיקער :

מסביב למדורה,

האטפו, רועי צאן...

נסע, נסע אל היעד... הוי!

אלחנן צייטלין פאַרענדיקט זיין ליכטיק קאַפיטל („אין אַ ליטעראַ־רישער שטוב" — „דורך פאַרטאַגיקע שויבן") :

„איז דען אַ וווּנדער, ווען אַ דיכטער אַנטלויפט אין איינער אַ נאַכט פון זיך און קוקט אַזוי לאַנג דורך די פינצטערע שויבן, ביז עס נעמט אויפגיין אַ נייער, יונגער פאַרטאַג?..."

אין שפעטערע יאָרן, האָט מען ביי ליטעראַרישע מסיכות נאָך אַ מאָל איבערדערציילט „יענע נאַכט", און עס האָט נאָך צוגעגעבן צו דעם אפּריים

קאגאנאווסקי: „יענע נאכט האבן הלל צייטלין און יצחק לייבוש פריץ געבלאנדזשעט איבער די ווארשעווער גאסן ביז כעלות, ביז עס איז איבער דער גרויסער יידישער שטאט אויפגעגאנגען דער מארגנשטערן“.

ד

דער זאג: „א הימל און א גאט“ איז אין תוך נישט געווען קיין נייעס ביי הלל צייטלין: האט ער דאך שוין אין זיין קעגנשטעלן חסידות קעגן השכלה געזאגט, און די השכלה האט ארויסגענומען די תורה פון אונדזער ארון־קודש און ווען נישט די קדושהדיקע דעהויבונג פון דער אויפגע־זאנגענער חסידות־באוועגונג וואלט געבליבן אינעם יידישן לעבן און אפענע ווינד.

וואס שייך פרצן האט הלל צייטלין אין די שפעטערע יארן גאר אנדערש גערעדט, אנדערש געטראכט און אנדערש געשריבן.

אין א שמועס „וועגן דער יידישער ליטעראטור און וועגן זיך“ (געווען פארעפנטלעכט אין די ווארשעווער „ליטערארישע בלעטער“) האבן מיר באקומען א קויל־צייכענונג פון הלל צייטלין און פון זיין קוק אויף אלע יסודותדיקע ענינים אין דער יידישער ליטעראטור.

אט איז דער שמועס:

הלל צייטלין מאכט נישט קיין שהיות, געוויינט קורץ און שארף צו געבן תשובות, זאגט ער:

— די ערשטע שאלה?

— וועגן דער יידישער ליטעראטור, דער איצטיקער, צי דערפילט זי איר אויפגאבע?

— די איצטיקע יידישע ליטעראטור דערפילט נישט איר אייגנטלעכע אויפגאבע. עס פעלט איר אוממיטל־בארקייט.

— צי דארף די יידישע ליטעראטור גיין אויף די וועגן פון דער אלגעמיינער ליטעראטור, אדער זי מוז זוכן אייגענע וועגן?

— זי דארף זוכן איר אייגענעם וועג, זי טוט עס אבער נישט.

— אין וואס דריקט זיך אויס, לויט אייער מיינונג, דאס אינדיווידועלע

אין דער יידישער ליטעראטור ביז היינט?

— דאָס אינדיווידועלע אין דער יידישער ליטעראַטור (אויסער ביי פּרצן און אַ ביסל ביי אַנוכי, נסתר) איז נישט אַנטפלעקט געוואָרן.

— ווער פון די פּראָזאַיקער, פון די אַלטע, אָדער נייע, גייט לויט אייער מיינונג, אויפן ריכטיקן וועג?

— אויפן אמת ריכטיקן וועג (אין ליטעראַרישן זין) איז געגאַנגען פּרץ.

— וואָס איז אייער מיינונג וועגן דער אַלטער יידישער דיכטונג און דער נייער?

— אויף דער פּראָגע, ווי איך באַצי מיך צו דער נייער דיכטונג, איז מיר שווער צו ענטפערן אין אַ שמועס. דאָס פּאָדערט אַ גרויסע ליטעראַ-רישע אַרבעט.

— צי איז ביים היינטיקן שריפטשטעלער פּאַראַן אַ פּאָלקסטימלעכע נאָענטקייט צום לייענער און צי איז דאָס בכלל גוטיק?

— ס'איז געווען זייער גוטיק אַ גייסטיקע, עכטע און טיפע נאָענטקייט צום לייענער, אַזאַ נאָענטקייט איז אָבער זעלטן היינט דאָ. מען איז היינט נאָענט (ווען שוין נאָענט...) אין ווערטער, אין קלייזל, אין כּוּמ־ריכטונג, אָבער נישט — אין נשמות.

— געפינט איר נישט, אַז דער היינטיקער קולט פּאַר דער פּערזענ-לעכקייט איז שעדלעך אי פּאַרן שרייבער, אי פּאַרן לייענער?

— וווּ זעט איר דאָס היינט אַ קולט פון „פּערזענלעכקייט“, פון אַ שרייבער? איך זע עס נישט. באמת האָט יאָ געדאַרפט זיין, אויב נישט אַ קולט פון פּערזענלעכקייט („קולט“ איז דאָ בכלל נישט אויפן אַרט), דאָך אָבער — שטאַרקע פּאַרערונג, צוגעבונדנקייט, ליבע.

— וואָס פּאַר אַן איינפלוס האָט די ליטעראַטור איצט אויפן פּאָלק,

— פון מיינע פּרוערדיקע תּשובות איז לייכט צו זען מיינ תּשובה אויך אויף דער שאלה. אַ גאַנץ קליינע השפּעה.

— וואָס פּאַר אַ פּראָבלעמען פעלן אין דער יידישער ליטעראַטור?

הלל צייטלין ענטפערט, נישט מער און נישט ווייניקער, ווי:

— עס פעלן לייב, לעבן און נשמה...

דער שמועסער פּרעגט וועגן הלל צייטלינס אייגענער ליטעראַרישער טעטיקייט. צייטלין ענטפערט:

— איך שרייב איצט אַ ניי רעליגיעז־פּילאָסאָפּיש ווערק, און אויך אַ דיכטעריש ווערק: „וואָס עס לעבט און זינגט אין מיר“.
— וואָס אינטערעסירט אייך מער אין אייער ווערק, די אידעישע זייט, אָדער די קינסטלערישע?

— נאַטירלעך די אידעישע. איך האַלט, אַז שרייבן דאַרף נישט זיין קיין מלאכה, נאָר אַ שטיק התגלות. נאַטירלעך זענען דאָ פאַרשידענע מדרגות אין דער „התגלות“. מען דאַרף אָבער זייער פאַרזיכטיק זיין מיט אַט דעם אויסדרוק. מען טאָר זיך מיט אים נישט וואַרפן אויף רעכט און לינקס.

— וואָס פאַר אַן אַרט פאַרנעמט אייער שרייבן אין אייער לעבן?
— מיין שאַפן האָב איך מיין גאַנץ לעבן אָפּגעגעבן.
— פון וואַנען קומט די יניקה אין אייער שאַפן? שעפט איר זי פון דער פאַרגאַנגענהייט, אָדער פון דער קעגנוואָרט?
— נישט פון דער פאַרגאַנגענהייט און נישט פון דער קעגנוואָרט. נאָר פון אינערלעכע אומאויפהערלעכע איבערלעבונגען.
דיאָ תשובות האָט הלל צייטלין געגעבן אינעם יאָר ניינצן־זיבן־און־צוואַנציק, ווען די יידישע ליטעראַטור, אין אַלע אירע פאַרעמס, איז געווען אין סאַמע בלי. ער האָט געגראָבן טיפּער, געוואָלט, אַז אונדזער ליטעראַטור זאָל גיין העכער, און עס זאָל זיין אַ פאַלקסטימלעכע נאַענטקייט צווישן שאַפער און לייענער.

ה

נאָך פאַר פוילן איז שוין הלל צייטלין געווען באַוווּסט אין דער יידישער וועלט ווי אַ העברעישער שרייבער און געהאַט אַ שם מיט זיינע אַרבעטן, וואָס ער האָט געדרוקט אין „השלח“, אין „הזמן“ און אין אַנדערע אויסגאַבעס. אין יענער צייט האָט שוין הלל צייטלין אַרויסגעוויזן זייער אַ סך קאַנטשאַפּט מיט די פּילאָסאָפּישע שיטות און ליטעראַרישע דרכים ביי די אומות העולם, און כאַטש ער האָט שוין געהאַט דורכגעמאַכט אַ גרויסן אמונה־קריזיס, געזוכט שוין און תשובה ביי שפינאַזען, ביי ניטשען, אין די יסורים פון דאַסטאַיעווסקי, האָט ער נישט פאַרלוירן זיין

חזיון און געווארט אויף דער גרויסער התגלות, וואס זאל אים אריינפירן אין דעם טיפן יידישן פרדס צו קאנען דערזען דאס ליכט, די טיפסטע טיפענישן פון יידישן מענטש.

דאס אלץ איז געווען פאר דער סדרה־פוילן. אין יידיש־פוילן איז הלל צייטלין געקומען פנים־אל־פנים מיט גרויסע נסיונות, וואס נאר אזא גייסטיקער גיבור האט זיי געקאנט גובר זיין. אין פוילן, באַלד פון די ערשטע יארן, איז אים באַשערט געווען צו זיין תמיד דער עמוד־התווך, דער מענטש, אַרום וועמען און מיט וועמען עס זענען אויסגעקעמפט געוואָרן אַ סך מלחמות. אין דער אמתן האַט ער גופא אין זיי זיך נישט באַטייליקט, איז געשטאַנען פון דער ווייטנס, אַפגעשלאָסן אין זיינע ד' אמות, אין זיין איבערלעכער וועלט און געבענקט נאָך אַ ביסעלע שלוה, צו קאָנען מתפלל זיין ביי זיין אייגענעם עמוד, ווייט פונעם גרויסן יריד, פון דער גאַס, וואָס האַט געקאַכט מיט מחלוקה, מיט שנאת־חינם.

מען דאַרף זיך דערמאַנען אין דעם פייער, וואָס האַט געברענט אין יידיש־פוילן אַרום דער פרשה יאַצקאָן־פּרילוצקי, די קאַנקורענץ־מלחמה פון די ביידע בלעטער „היינט“ און „מאַמענט“ און די „מעשה־נורא“ מיט די „אייער אויפן פינסקער וואַקזאַל“. עס האָבן געברענט די שטיינער אין די יידיש־פוילישע שטעטלעך מיט דער דאַזיקער מחלוקה פון די צוויי קאַנקורענץ־בלעטער.

אַבער הלל צייטלין האַט זיך אין דער „צירקולאַציע־מלחמה“ נישט באַטייליקט. ער האַט געשריבן יעדע וואָך די מאַמרים, אין זיין בלאַט, און ער איז נישט אַנגערירט געוואָרן פון דער „מאַב“־שטימונג, וואָס די דאַזיקע מחלוקה האַט געשאַפן אין יידיש־פוילן.

אודאי האַט הלל צייטלין קיין גרויס נחת נישט געהאַט פון אַזעלכע עסקים, כאַטש זיין נאַמען איז לאַנגע טעג און חדשים נישט אַראָפּ פון סדרה־היום. זיינע מקורבים האָבן דערציילט, אַז הלל צייטלין האַט דאָס אַנגענומען פאַר אַן עונש, וואָס ער דאַרף אַפּקומען: ער דאַרף זיך אין די יסורים פון דער מחלוקה — לייטערן, קומען צו העכערע מדרגות. דאַרף דאָ דערציילט ווערן, אַז איינער פון די מיטשפּילער אין דער

„אייער־טראַגעדיע“, איינער, וואָס איז געווען אַ באַטייליקטער אין דער שפּיל, האָט מיט מיר אַ סך געשמועסט וועגן דעם ענין.

אין לאַנגע שמועסן, האָט מנחם באַרישאַ זייער אַ סך גערעדט וועגן דער „ליטעראַרישער שטוב“, וווּ ער האָט זייער אָפט פאַרבראַכט אין זיינע ימי־וואַרשע, גערעדט מיט זייער גרויס דרױך־אַרץ און פאַרערונג פאַר דעם נביאישן ייד הלל צייטלין. מנחם באַרישאַ האָט זיך נישט געקאַנט אָפּלויבן פון דער גרויסער גוטסקייט און איבערגעגעבנקייט פון הלל צייטלין צו יעדן, וואָס האָט געהאַט אין זיך אַ שמץ טאַלאַנט און די תּשוקה זיך צו פאַרטיפּן און צו זוכן גענעזונג אין גרויס־ידישקייט.

נישט איין מאָל האָט מנחם באַרישאַ מיר געזאָגט, אַז ער האָפט צו בויען אַ גרויסע אַרבעט, וואָס זאָל געשטאַלטיקן הלל צייטלין.

ער האָט געוואָלט אין זיין געשטאַלטיקן הלל צייטלין קינסטלעריש באַשאַפּן דעם ייד פון אונדזער דור, אַלע גילגולים, עליות און ירידות, נסיונות און געפעכטן; ער האָט געוואָלט אין אַזאַ אַרבעט באַווייזן די רעליגיעזע פּילאָסאָפּיע, וואָס הלל צייטלין האָט אַריינגעפירט אין זיין שאַפּן און דורך דעם משפּיע געווען אויפן יידישן לעבן.

מנחם באַרישאַ, וואָס איז אַליין געווען זייער אַ פּיינער מנגן, האָט פאַר מיר איבערגעזונגען זייער אַ סך ניגונים, וואָס הלל צייטלין האָט אַליין באַשאַפּן. דאָס איז געווען גרויס־ידיש געזאַנג. ער איז געווען פול מיט התפעלות פאַר הלל צייטלין דעם יידישן בעל־מנגן און שטענדיק, אין שעהען פון טיפּן טרויער, פון השתפכות הנפש, פלעגט ער די ניגונים זינגען. מנחם באַרישאַ פלעגט זאָגן: עס איז גוט געווען מיט הלל צייטלינען זיך צו וויגן איבער זיינע ניגונים, צו הערן זיין טיף־חסידיש געזאַנג.

ער איז נישט געווען קיין שרויף אין קיין שום יידיש־געזעלשאַפּטלעך־כּער מאַשין. ער איז געווען נוטה צו אַ סך באַוועגונגען אינעם יידישן לעבן, האָט אָבער קיין מאָל נישט געטראָגן אין זיין טאַש קיין פאַרטיי־קאַרטל, געווען פריי, אומאַפהענגיק און געקאַנט זאָגן אָפּ, וואָס ער האָט געטראַכט.

זענען זיינע מאמרים געווען צייטיקע און גערעדט צום האַרץ פונעם יידישן מענטש.

זיי האָבן שטענדיק וועמען עס איז געטראָפן, אָנגערירט, און הלל צייטלין איז תמיד געווען דאָס צילברעטל פאַר זייער אַ סך פיילן, וואָס זענען אין אים געפּלויגן מצד עסקנים, וואָס האָבן דווקא געוואָלט, אַז זייערע מעשים זאָלן נישט אויסגעטייטשט ווערן פאַר דעם המון לייענער, וואָס הלל צייטלין האָט געהאַט אין מדינת־פוילן.

דאָרף אָבער געזאָגט ווערן: אויב אין יידיש־געזעלשאַפּטלעכע ענינים איז הלל צייטלין נישט תמיד געווען דער מחמיר, קאָן דאָס אָבער באַיאַרופן נישט געזאָגט ווערן וועגן ענינים, וואָס האָבן געהאַט אַ שייכות מיט ליטעראַטור, דערציאָנג און יידישע קולטור־יסודות. איז געקומען צו די עיקרים אינעם יידישן לעבן, איז הלל צייטלין געווען דער גרויסער ריו, וואָס האָט זיך נישט געלאָזט בייגן, נישט געלאָזט זיך ברעכן.

איז געמאַלט געווען, אַז הלל צייטלין, דער מחבר פון אַ סך רעליגיעז־מילאָסאָפישע ספרים, דער משורר פון פאַרטיפּטע, קינסטלערישע, העברעיִשע לידער אין פּראַזע, דער גרויסער למדן און בקי אין חכמת־ישׂראל, אין תורה שבכתב און תורה שבעל־פה, דער אויפבויער פון גרויסע געשטאַלטן פון דער חסידות־וועלט — אַז דווקא ער זאָל פאַרעפנטלעכן אַ סך מאמרים קעגן לערנען אין די מאָדערנע יידישע חדרים עברית־בעברית, ווייל עס נעמט אַוועק די פּאַלקסטימלעכקייט פון חדר און פון יידישן קינד.

איז געמאַלט געווען, אַז הלל צייטלין זאָל אין שייכות צו דעם נייע יידישן ליד, די „כאַלאַסטערע־ריכטונג, וואָס איז אויפגעקומען נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, פאַרעפנטלעכן אַ סך מאמרים קעגן „די „צילינדערס אויף די פיס און שטייול אויפן קאַפּ“, מאמרים, וואָס האָבן אויפגערודערט דאָס דעמאָליטיקע יידישע לעבן. ער האָט מיט גרויס קענטעניש באַוויזן, אַז די דאָזיקע נייע ריכטונגען, וואָס זענען אָנגענומען ביי די אומות־העולם, זענען פרעמד און ווייט דער יידישער טראַדיציע און יידישער קולטור. דאָ איז ער געווען דער גרויסער מחמיר, ער האָט אָבער געפירט די מלחמה מיט אַזוי פיל אַצילות, אַז דאָס האָט אַרויסגערופן דרך־ארץ ביי די „כאַלאַסטערעניקעס“ גופא.

1

עס דערמאָנט זיך מיר יענע גרויסע דעבאַטע, אויף דער בינע פון טלאַמאַצקע דרייצן, וווּ עס איז געווען דאָס „שמאַלץ“, די פּני פון דער יידיש־פּוילישער קולטור־וועלט. האָט דאָן איינער, אַ פּאַרטיי־שער קולטור־עסקן, אַ וואָרף געטאָן הלל צייטלינען אין פנים: „ווּ זענט איר געווען, ווען אויף די שלאַכטפּעלדער זענען געפּאַלן מיליאָנען, עס האָט זיך געגאַסן בלוט, וווּ זענט איר געווען? איר זענט זיך געזעסן אויף אייער חצות־בענקעלע און געזונגען, יונתי בחגוי הסלע“.

הלל צייטלין האָט אַראָפּגעלאָזט זיינע צוויי געדיכטע ברעמען. די לאַנגע אַבות־באַרד האָט אַ ציטער געטאָן.

און ווען עס האָט גענומען ענטפּערן הלל צייטלינען, האָט ער געבעטן מחילה, פאַר וואָס עס האָט זיך אין דער דעבאַטע אַריינגעכאַפּט אַזאַ שעטנו. דער עולם האָט אַ שמייכל געטאָן און — אַ שמייכל האָט זיך אויך באַוווּן אויפן פנים פון פרוי צייטלין, וואָס איז געזעסן צווישן עולם, און זיך צוגעהערט צו דעם גרויסן ווערטער־געפּעכט, וואָס עס האָט מיט אַזוי פיל טאַקט געפירט הלל צייטלין.

פון דעסטוועגן, בשעת הלל צייטלין איז געוואָרן אַ רעדאַקטאָר פון „וואַרשעווער אַלמאַנאַך“, האָט ער מיט גרויסער טאַלעראַנץ און פאַר־שטענדעניש געזוכט טאַלאַנט ביי די „כאַלאַסטרעניקעס“, בכדי זייערע שאַפונגען צו קאָנען דרוקן אין דעם „אַלמאַנאַך“. ער האָט אַ סך פון זייערע אַרבעטן טאַקע געדרוקט.

2

די עקסטרעמע יידישע אַרטאָדאָקסיע אין מדינת־פוילן האָט נישט אַלע מאָל גורס געווען הלל צייטלינען. אַ סך פון דער אַרטאָדאָקסישער וועלט האָבן נישט אָנגעהויבן צו וויסן פון די אַלע כשרונות, וואָס הלל צייטלין האָט פאַרמאַגט.

די העברעיִשע אַרבעטן, וואָס הלל צייטלין האָט פאַרעפנטלעכט אין די העברעיִשע אויסגאַבעס, זענען צו קיין גרויסן עולם נישט דערגאַנגען. בלויז אויפגעקלערטע תלמידי־חכמים האָבן זיי געלייענט.

האַבן סתם יידן זיך געקוויקט מיט די צייטונג־מאמרים, וואָס הלל צייטלין האָט פאַרעפנטלעכט אין טאַגבלאַט „מאַמענט“ (פּרײַער — אין „היינט“), זיך געוואָרעמט און געטוליעט צו זיין וואָרט און געוואָרט אויף זיין אויסטייטש פון די העכערע ענינים אינעם לעבן.

הלל צייטלין האָט זייער גוט געוואוסט, אַז צו דעם גרויסן יידישן עולם רעדט ער דורך זיין בלאַט. דאָ האָט הלל צייטלין באַוווּזן זיין טיפן פאַרשטאַנד פאַרן יידישן מענטש און ער האָט זיין צייטונג־מאמר דערהויבן צו תורה און קולטור.

איז אַנגעגאַנגען אַ שקלאַ־וטריא. יידן האָבן זיך געמוחט, געוואָלט וויסן: איז הלל צייטלין אַ נביא, וואָס זעט דעם מאָרגן? איז ער אַ מוכיח, וואָס פאַסעוועט פאַרן זינדיקן היינט? איז ער אַ מלמד, וואָס לערנט מיטן פאַלק אַ פרשה, אַ סדרה יידיש לעבן, יידישע טראַדיציעס, יידישע עטיק און מאָראַל? וואָס איז דער אַ ייד, וואָס האָט אַ געשטאַלט פון אַ פאַרצייטישן נביא, אַ גוטסקייט פון אַ פאַטער און שאַרפּקייט פון אַ שטראַפער, אַ מוכיח?

אַזוי האָט געפרעגט דאָס פאַלק.

די תלמידי־חכמים האָבן זיך פאַרנומען מיט אַן אַנדער שקלאַ־וטריא: וואָס איז הלל צייטלין? איז ער אַ קינסטלער־נאַטור, אַ משורר, אַ מחבר פון „געזאַנגען צום אינ־סוף“ (אַ בוך לידער אין פּראָזע)? איז ער אַ תנא, פאַרטאַן תמיד און שטענדיק אין תורה, אין חידושים, אין חיבורים אויף נגלה און נסתר?

אַזוי האָבן געפרעגט, צווישן זיך, תלמידי־חכמים, צו וועמען עס זענען דערגאַנגען די גרויסע אַרבעטן, וווּ הלל צייטלין האָט זיך פאַרנומען מיט די יסודות פון וועלט, פון מענטש, און דער עיקר — פונעם ייד אין דער וועלט.

האַבן יידן געפרעגט און הלל צייטלין האָט אַלעמען געגעבן זיין ענטפער, מיט כסדרדיקע התגלותן, מיט כסדרדיקע אַנטפלעקונגען, מיט אַלץ גרעסערע חידושים, וואָס האָבן מיט מער נייגער פאַרכאַפט די יידישע וועלט.

דערצײלן זיינע מקורבים, אַז הלל צייטלין האָט נישט געהאַט קיין

רגע פון התבטלות. קיין מאל נישט געווען אין קיין לייכט געמיט. שטענדיק ערנסט פארקלערט, פארקוקט ערגעץ־ווייט, זייער ווייט. אדער אונטערברומענדיק א שטילן נאגנדיקן ניגון.

איך דערמאן זיך:

יואל מאסטבוים, וועמען איך האב נאך געקענט פון שעדלעצער „הזמיר“, האט מיך געהאט גענומען צו הלל צייטלין, געוואלט מיך דער־נענטערן, אריינפירן אין דער יידיש־שרייבערישער וועלט. מיר זענען אנגעקומען צו דער טיר, אויף דער טיר א גרויסע מזווה, יואל מאסטבוים קלינגט נישט אין קיין גלעקל. אויפן אלטמאדישן שטייגער, קלאפט ער אין דער טיר, מיר גייען אריין.

די שטוב איז פול מיט בחורים אין פארשיידענע הלבשות, אויסגעזעצט ווו נאָר עס איז דאָ אַ פּיצל אָרט, און — הלל צייטלין איז נישטאָ.

יואל מאסטבוים קימערט זיך נישט. גייט אריין אין אן אנדער חדר. הלל צייטלין איז טאקע נישטאָ אין שטוב. ערגעץ ווו אַוועקגעאַנגען. פרוי צייטלין אויך נישטאָ, נישטאָ קיינער פון די קינדער. גייענדיק מיט יואל מאסטבוים אויף דער גאַס, דערציילט ער מיר, אַז הלל צייטלין לערנט מיט תלמידים, פאַרשטענדלעך אַן שׂכר, לערנט מיט זיי חב"ד, דעם „תניא“. שטענדיק איז זיין שטוב פול מיט בחורים, וואָס ווילן וויסן, מיט „מקשנים“, וואָס פרעגן קשיות, וואָס בענקען נאָך חסידות.

אַזוי גייענדיק, קומט־אַן הלל צייטלין. מען גיט זיך שלום־עליכם, הלל צייטלין פרעגט: פון וואָנען? יואל מאסטבוים ענטפערט פאַר מיר: אַ סאַקאַלאָווער. מיר גייען צוזאַמען, אַלע דריי, צוריק אויף שליסקע זעכציק. די בחורים ווערן שטיל. גרייט צו הערן. הלל צייטלין ברומט אין דער שטיל אַ ניגון און די בחורים כאַפֿן אונטער. די גאַנצע שטוב — אַ שטיל געזאַנג, אַ געזאַנג פול מיט התרוממות הנפש.

הלל צייטלין פרעגט: וואָס מאַכט דער „סאַקאַלאָווער“? דעם קאַצקערס אייניקל?

יואל מאסטבוים פאַרכאַפט דעם וועג און זאַגט: הלל צייטלין, זאַל אייך דער סאַקאַלאָווער זינגען שיע יאַסלס „שירו לו, זמרו לו, שיחו

בכל נפלאותיו, אבער — זאגט יואל מאסטבוים — זאל ער אייך אויך דערציילן די מעשה פון דעם ניגון.
הלל צייטלין הייבט אויף זיינע צוויי געדיכטע ברעמען, טוט אזא פאטערלעכן שמייכל: א מנגן?

די בחורים זענען שטיל, קוקן אויף מיר שארף און נייגעריק.
איך בעט זיך: אן אנדערש מאָל. נישט איצטער. נישט איצטער.
ווען איך האָבן שפעטער געטראָפן הלל צייטלין שפּאַצירן אַ פּאַר-טראַכטן, האָט ער מיך צוגערופּן. כ'האַב אים צוגעפירט פון טוואַרדע גאַס. איך בין גשומם געוואָרן.
הלל צייטלין בעט מיך, איך זאל אַ מאָל אַרױפקומען. ער וויל הערן שײַע יאַסלס „שירר לו, זמרו לו“.
ער האָט געדענקט. און אַזוי אַ גײענדיק, האָט ער פאַר זיך אונטער געברומט אַ ניגון, וואָס איך האָב אים אַ סך מאָל געהערט בײַ די „טישן“ פון סאַקאַלאָוער און ראַדיזנער.
פאַר דער טיר האָב איך געזאָגט הלל צייטלין: ביים סאַקאַלאָוער האָב איך געלערנט, צום ראַדיזנער בין איך געפאַרן. עס האָט אים הנאה געטאָן: כ'האַב דערקענט דעם ניגון.

ח

תמוז נינצן־פינף־און־צוואַנציק. וואַרשע נעמט אויף לײוויקן. טױזנטער ייִדן אין קאַמינסקיס טעאַטער. אויף דער בימה בלוז פּני, צױשן זײ הלל צײטלין.
אין דער פּאָדערשטער רײע — לײוויק. לעבן אים יוסף אַפּאַטאַשו. עס איז שטיל, ווי פאַר אַן עבודה.
עס רעדן די פּאַרטייען. עס רעדן די דיכטער. עס רעדט הלל צײטלין: „איך האָב אין די נעכט געחלומט, עס זאל קומען צו אונדז אַ זעער און זאל אונדז לעבעדיק מאַכן מיט זײן וואַרט, מיט זײן שלײחות“.

★

מיד טרעפן זיך: ישראל שטערן, משה גראַסמאַן און — איך. ישראל שטערן איז אונדז מגלה־סוד: הלל צייטלין איז ביי די „טויטע חסידים“,

מען דארף זיך צוכאפן. מיר קומען אריין. הלל צייטלין אין מיטן. ארום אים א רעדל. פארגאפטע יידן. וויגן זיך, וויגן זיך, זינגען שטיל און שוועבן אויף די תנועות פונעם ניגון.

איך האב נאך אזעלכעס נישט געזען. נישט געהערט. ישראל שטערן האט זיך אריינגעכאפט אין ראד. דער ריקוד האט שוין געפלאמט. ווי לאנג? שעהען, אפשר מעת'לעתן, אפשר אן אייביקייט. קיינער פון אונדז האט נישט געוואסט.

עס איז צוגעפאלן דער בין־השמשות. הלל צייטלין — א פארשוויצטער, א צעפאלטער, די בארד — צעפלאשעט, אויפן קאפ — דער הוט מיט די ברייטע ראנדן.

ער דערזעט אונדז. און מיר אלע גייען צו אים, אויף שליסקע זעכציק.

★

עס גייען דריי: הלל צייטלין, אהרן צייטלין און אלחנן צייטלין. אין די שבתים און ימים טובים גייען זיי — דורך מאריאנסקע גאס — דאווענען. אין נאזשיקס שול, אויף טווארדע גאס.

שטייט מען אזוי אין די פענצטער, אין די טויערן און מען באוונדערט. זיי גייען אזוי באזאכט, געלאסן, פארטראכט.

עס שטייט אין אונדזער טויער דער נאָועדוואָרער רב — ר' ראובן־יהודה נייפעלד ז"ל, עס שטייט מיין גאנצע משפחה. עס שטייען נאך א סך יידן.

אין איינעם אזא שבת בין איך געגאנגען אין נאזשיקס שול: געוואלט זען די צייטלין־משפחה ביים דאווענען.

הלל צייטלין רעדט פארן עולם. ער רעדט וועגן דער וויכטיקייט פון פדיון שבויים.

עס איז שטיל אין שול. יידן הערן. הלל צייטלין — מיטן תלית איבערן קאפ, איינגעוויקלט, פארטיפט אין זיינע אייגענע רייד — וויגט זיך איבער דעם שולחן: די וויכטיקייט פון פדיון שבויים.

ט

איך שמועס מיט פישל לאַכאַווער. ער וווינט אויך אויף שליסקע זעכציק (יאָרן שפּעטער באַזעצט זיך אין ארץ־ישראל).

האַט שוין אויף זיין חשבון ספרים, פאַרשונג און קריטיק וועגן דער אַלטער און נייער העברעיִשער ליטעראַטור. אַ חובב פון דער מאַדערנער ייִדישער ליטעראַטור. ביי דעם שמועס זעענן אויך דאָ ישראל שטערן און מאיר טשודנער.

דער שמועס גייט וועגן הלל צייטלין.

ישראל שטערן איז פּול מיט התפעלות: נישטאָ קיין וואַרט, וואָס ער זאָל נישט זאָגן, אָדער שרייבן, צי עס איז אין רעליגיעז־פּילאָסאָפּישן עסיי, צי אין די גרויסע אַרבעטן, צי אין זיינע אַנהייבן אין „השלח“ (מיט זיין „הטוב והרע“, אַ זייער ערנסטע פּילאָסאָפּישע אַרבעט, וווּ ער וווינט אַריס אַזוי פּיל באַקאַנטשאַפט נישט נאָר אין ייִדישע מקורות, נאָר דרינגט אַריין אין די מחשבות פון די גרויסע ביי די אומות־העולם, פון די גריכן ביז די נייסטע), זיינע אַלע מאַמרים, אין די בלעטער און אין אַנדערע אויסגאַבעס — דאָס אַלץ איז דאָך גרויס, גרויס, מען קאָן עס גאַרנישט אַפּשאַצן. ישראל שטערן צעוויגט זיך: מילא, למדנות, בקיאות, חריפות איז דאָך ביי הלל צייטלין נישט דער ווּנדער — נישט דאָס איז די תּמיהה, נאָר וואָס דאָס אַלץ געפינט זיך אין איין בשר־ודם. דער גרעסטער ווּנדער איז, וואָס אין אַלץ איז ער דאָ, אַלץ האָט ער אַריינגענומען אין זיך, און אַלע זיינע עובדות, פון די קלענסטע ביז די גרעסטע, קומען פון עומקא־דל־בא.

ישראל שטערן האָט גערעדט, נישט נאָר פאַר אונדז, די עטלעכע מסובים ביי פישל לאַכאַווערס טיש, נאָר ווי ער וואַלט געשטאַנען אויף אַ גרויסער בימה און מיט ברען, מיט אייגענעם ניגון, דערציילט וועגן זיין התקרבות צו הלל צייטלין.

ער האָט דערציילט, ווי הלל צייטלין האָט אים מקרב געווען, דער ערשטער אים אונטערגעפירט צו דער ליטעראַרישער חופּה, אים געדרוקט זיין ערשט ליד „אן אויסגעקרימטע לאַמטערנע“; ווי הלל צייטלין האָט אים געוואַלט באַזאָרגן מיט אַ פּרנסה־מעמד, האָט ער אים צוגערעדט צו

דרוקן אין „מאמענט“ יום־טוב־לידער. האָט אים אַ מאָל הלל צייטלין גערופן, געפרעגט: וווּ זענען די יום־טוב־לידער? האָט ער אים געענט־פערט: ר' הלל, איך קאָן נישט. פשוט: ווען שבועות איז גרין, איז ביי מיר ברוין און בלוי, ווען ס'איז „זמן שמחתנו“, קאָן ביי מיר גראַד זיין השעה באב...

ישראל שטערן האָט גערעדט, זיך געוויגט, אונטערגעזונגען, און מאיר טשודנער, דער העברעיִשער פּאָעט (דורכגעמאַכט די אוקראַינער פּאָגראַמען, אַ שווער־געליטענער), זאָגט: הלל צייטלינס שירים אין פּראָזע, זיינע „כוונות ויחודים“, זיינע „תפילות“ — מען דאַרף וועגן זיי אַ סך שמועסן, אַ סך זיי מפרסם זיין. עס איז דאָ אין זיי דער אָטעם, די פּשטות פון אונדזער אַלטן יידישן פיוט, אַזוי פיל יידיש געמיט.

פישל לאַכאָווער האָט געהערט, זיך איינגעהערט אין די רייד און געבעטן עפעס צו זאָגן. מען האָט געשטעלט כיבוד. ער וועט זיין זייער קורץ. בלויז עטלעכע געציילטע ווערטער:

איך קען הלל צייטלין. איך קען אים. ווען איך וואָלט זיך אונטער־גענומען שרייבן אַ מאַנאָגראַפיע וועגן אים, וואָלט איך די דאָזיקע מאַנאָ־גראַפיע אַ נאָמען געגעבן: דער מדריך. כ'וואָלט צוגעשטעלט נאָך עפעס: בחסד עליון.

אַזוי אַ האָט פישל לאַכאָווער געזאָגט, און ער האָט שטיל נאָך צוגעגעבן אַ פאַר ווערטער: הלואי איך זאָל נאָך זוכה זיין דעם „מדריך“ אין מיין לעבן אַנצושרייבן.

פישל לאַכאָווער האָט אונדז באַגלייט, צוגעפירט ביז טוואַרדע גאַס. עס איז שוין נאָענט צו חצות. מיר זענען געגאַנגען איבער די דרעמלענדיקע וואַרשעווער יידישע גאַסן.

ישראל שטערן האָט זיך אומגעקוקט צו שליסקע זעכציק, גוט אַרייַנגעקוקט אין דער שטילקייט פון דער נאַכט און שטיל צו אונדז געזאָגט: הלל צייטלין ריכט שוין אָפּ חצות.

איך האָב בימי־וואַרשע, דורך אַלע מיינע וואַרשע־יאָרן, אַ סך מאָל געזען הלל צייטלין. וווּ נאָר ער האָט גערעדט, בין איך אים געגאַנגען הערן. הנאה געהאַט פון זיין וואַרט.

בשעת איך פלעג אים טרעפן אויף אַ וואַרשעווער גאַס, פלעגן מיר שוין שפּאַצירן צוזאַמען, שמועסן.

עס איז געווען די צייט, ווען ד"ר נתן בירנבוים (אחר) איז צוריק געקומען צו דער אגודת ישראל. איז ער געקומען מיט גרויס רעש, מיט גרויס טומל און אַרײַנגעפאַרן אין פרומקייט, נאַשפיץ.

האַט אים די „אגודה“ אויפגעשפּילט מיט פּויקן און מיט טאַצן. וווּ? אין צענטראַל־טעאַטער, אויף לעשנע, נישט ווייט פון טלאַמאַצקע דרייצן. איז מען געשטאַנען אויף קעפּ, געהאַנגען אויף די ווענט און ד"ר בירנבוים האָט אַנגעזאַגט יידיש־פּוילן, אַז ער האָט דערזען אַ „שלהבת יהוה“. ס'האַט זיך געטאַן אויף טיש און אויף בענק.

האַט מען אין די ליטעראַרישע מסיבות וועגן דעם געשמועסט, גערעדט און שטענדיק דערביי דערמאַנט הלל צייטלין: אין אַלע זיינע גילגולים, אין די שווערסטע שעהען פון זיין לעבן — אַ קול דממה דקה.

,

אויף גזשיבאָוו־קרולעווסקע, קעגן די „פריוועסעס“. עס איז פאַר מיטאַג. אַ פּרילינגטאַג איבער יידישוואַרשע. מיט אַ מאָל — מען לויפט, מען געוואַלדעוועט. עס זאַמלט זיך אַ גרויסער עולם יידן. מען וויל זען, וואָס דאָ טוט זיך.

צווישן עולם דערזען איך הלל צייטלין.

איך שפּאַן דורך דעם עולם און — שטעל זיך לעבן אים.

ער פּרעגט: וואָס לויפן יידן?

מען ענטפּערט נישט. מען ווייסט נישט.

פון מאַרשאַלאַקאָווסקע לויפט מען, שרייט מען.

בשעת עס קומט שוין נאַענט פון אונדז, דערזען מיר:

יידישע בחורים אין חסידישן טראַכט, מיט בערד און פּיאַות, אין אַטלעסענע און זיידענע מלבושים, שטריימלעך און היטעלעך, שפּאַנען אויס דאָס פּערד פון אַ „דראַזשקע“ און פּלזען אַרײַן אין עולם מיט גרויס געזאַנג, מיט אַ צעפּלאַמטן חסידישן ניגון.

אין דער קאָטש — דער גערער רבי.

הלל צייטלין האט טיפער פארזשמורעט די אויגן הינטער די געדיכטע ברעמען, און איך האב אין אַ גרויס שווייגן אים געפירט דורך די יידישע גאסן צו שליסקע זעכציק.

אזוי גייענדיק, האט ער מיך געבעטן, איך זאל אים דערציילן די מעשה ארום שיע יאסלס „שירו לו, זמרו לו, שיחו בכל נפלאותיו“.

הלל צייטלין איז געגאנגען געלאסן און איך האב דערציילט: שיע יאסל איז געווען אַ בעל־עגלה אין אונדזער שטעטל, אין סאקאלאוו, אַ „טויטער“ חסיד, פון די געציילטע אַזעלכע חסידים. ער איז געווען אַ זייער אַפגעהיטענער ייד. האט ער געפירט פאַסאזשירן צו דער באַן, זענען קיין נשים מיט אים נישט געפאָרן. די פרומסטע שבפרומסטע זענען תמיד געפאָרן אין זיין בריטשקע.

געדאָונט האט שיע יאסל אין קאַצקער שטיבל. פלעגט זיין פון די „השכמהניקעס“. אין די באַגינענס געפירט זיין סוס צום ברונעם און געגאנגען צו עבודת־הבורא.

ער איז געווען אַ גרויסער מנגן, אַ זיסער בעל־תפילה. יידן האָבן אים תמיד געוואָלט הערן. ווו נאָר ער איז געווען, ווו נאָר ער איז געשטאַנען — נגינה. אויך אויף זיין בריטשקע האט ער געפירט די פאַסאזשירן מיט נגינה.

שטעטל האט פאַר אים געהאַט גרויס דר־ארץ. מען האט אים תמיד דערמאָנט מיט ליבשאַפט, מיט נאַענטקייט. איין נאַכט אין יאָר איז דאָס שטעטל געווען אין די הענט פון שיע יאסל בעל־עגלה: שמחת־בית־השואבה.

דער אַלטער בית־המדרש — פול איבער די ברעגעס. עס ברענען לאַמפן, עס ברענען ליכט, עס פלאַמען די הענגלייכטער.

שיע יאסל — צעטראָגן. די אַטלעסענע קאַפּאַטע מיניעט אין דער ליכטיקייט פון צעצונדענעם בית־המדרש. דאָס שטריימל איבערן שטערן, די פאָדערשטע צוויי שפיצן פון דער קאַפּאַטע אין גאַרטל איבער זיינע לענדן. עס ווייזט זיך דער טלית־קטן.

שיע יאסל דער בעל־עגלה פירט דאָס גאַנצע שטעטל אין אַ צעפלאַך־קערטן טאַנץ. אין אַ צעפלאַמטן ניגון:

„שירו לו, זמרו לו, שיחו בכל נפלאותיו“.

פריער — שטילער, דערנאך — העכער, נאך העכער. יידן אין בית-נדרש, אַרום די בית-מדרש-ווענט, אַזוי שעהען, איבער אַלע „משמורים“ — אַ שטעטל צעוויגט אין אַ טאַנץ, אין אַן אויפגעלויכטענעם ניגון:
„שירו לו, זמרו לו, שיחו בכל נפלאותיו“.

הלל צייטלין האָט זיך איינגעהערט, זיך אָפגעשטעלט, און אַזוי ביט שליסקע זעכציק.

ביים געזעגענען זיך פרעגט ער, פאַר וואָס איך קום נישט אָפט.

בשעתן צעשיידן זיך טוט ער עפעס ווי אַ פרעג:

— דער גערער, דער גערער... טאַקע?

אַזאַ טומל, אַזאַ רעש?

דער ראָדזינער רבי, ר' מרדכי יוסף ליינער ז"ל, האָט געווינט אויף טוואַרדע צען. מיין פעטער, מיין מאַמעס אַ ברודער, ר' אַלטער שוסטער ז"ל, האָט אויך געווינט אויף טוואַרדע צען, אין צווייטן הויף.

מיין פעטער איז געווען דעם רבינס רעכטע האַנט.

האָט מיין פעטער מיך געלאָזט וויסן, אַז דער רבי וויל מיך זען. דערוואַרט אפשר אַ פאַרציע מוסר, אַבער מיר זענען ביידע אַרױפגעגאַנגען.

דער רבי האָט געוואָלט אַ „קלייניקייט“:

איך זאָל אים מפרש זיין — הלל צייטלין.

מיין פעטער, אַ ייד אַ למדן, אַ תלמיד-חכם און אַ פיקת, האָט דערזען

מיין פאַרלעגנהייט און געגעבן אַ זאַג: רבי, על רגל אחת?

— ווי ער זעט אויס, קאָן איך אייך זאַגן. וויפל חיבורים ער האָט

שוין ביזקל היינט מפרסם געווען, קאָן איך אייך זאַגן. אַבער אַ פירוש,

אַ פשט אויף אַזאַ ייד, אַזאַ תנא אין אונדזער דור, איז נישט פאַר מיינע

כוחות.

— רבי, איך קאָן אייך בלויז זאַגן, אַז — הלל צייטלין איז אַ סנה,

וואָס ברענט און ברענט און ווערט נישט פאַרברענט.

איך האָב געזען אויף מיין פעטערס פנים, אַז ער איז צופרידן.

דערנאָך האָט מיין פעטער מיר דערציילט, אַז דעם רבין איז גאָר

געפעלן מיין חשובה. פאַר נאַענטע האָב איך די מעשה דערציילט, פאַר הלל צייטלין — נישט.

איך ווייס נישט עדהיום, וואָס דער ראַדזינער רבי האָט געספּקט און וואָס ער האָט געוואָלט זיך פון מיר דערוויסן.

יא

עס זאָגן עדות, אַז ווען ער איז געקומען צום „אומשלאַגפּלאַץ“, איז ער געווען אין זיין טלית, אין די תּפּילין און מיט אַ געהויבענעם קאַפּ געגאַנגען אויף קידוש־השם.

זענען וועגן דעם דאָ עטלעכע נוסחאות.

אין דער הקדמה צום בוך „ר' נחמן בראַסלאַווער“ („מיין פּאָטער“) שרייבט אהרן צייטלין:

„ער האָט געלעבט אויף אונדזער עולם פון סיון תּרל"א, אַכצן איין און זיבעציק, ווען ער איז געבוירן געוואָרן אין חב"דישן שטעטל קאַרמע, כּאָהילעווער גובערניע, ביז ערב ראש השנה תּש"ג, ניניצן צוויי און פּערציק. אין יענעם טאַג, בעת אַ נאַצי־שער „יודן־אַקציע“ אין וואַרשע, האָט ער מקדש־השם געווען אין טלית־און־תּפּילין, מיטן ספר הזוהר אין האַנט און מיט תּפּילות אויף די ליפּן.“

דאָס איז דער ערשטער נוסח.

לייען איך אין „אודים“ (כרך א. אונטער דער רעדאַקציע פון אלחנן אינדלמן), אין אַ קורצן ביבליאָגראַפּישן אַרײַנפיר צו די שירים פון הלל צייטלין:

„עם חיסול הגיטו בווארשה נמצא בבית־החולים. כשבאו הנאצים לקחת אותו, עמד עטוף בטלית ומעוטר בתּפּילין. כך יצא לדרכו האחרונה. מוסרים שלפני מותו, מות קדוש, פנה בקריאה אל אחיו: „יהודים, אל תלכו כצין לטבח יובל. אני זקן הנני וחלש ואין בכוחי להלחם, על כן אָנוס אני למות מיתת־חנק. אבל אתם — התגוננו, הלחמו ואל יחולל צלם אלוהים בידי הטמאים... תמות נפשי עם פלשתים.“

דאָס איז נוסח שני.

האב איך נישט לאנג צוריק געלייענט אין מעקסיקאנער „וועג“ דאס פאלגנדיקע:

„דער שמע ישראל פון ר' הלל צייטלין ז"ל. דער גרויסער יידישער צרייבער און דענקער ר' הלל צייטלין ז"ל איז געגאנגען צום טויט אין טרעבלינקע אינעם טלית-און-תפילין. פארן טויט האט ער אנגעשריבן א פאר ווערטער פאר דער געהיימער אויסגאבע, וואס דער נאציאנאל-ראט אין געטא האט ארויסגעגעבן. ר' הלל צייטלינס ווערטער ציטערן אויף דאס הארץ פון ליינער. עטלעכע ווערטער פון זיין צוואה: „נישט רוען וועט דאס בלוט פון דעם קליינעם עופהלע, לעבעדיקערהייט אין פייער געווארפן! נישט רוען וועט די זינד פון קוקן און שווייגן. הער, דו וועלט! פארראטן האסטו דאס פאלק ישראל, רויק עס איבערגעענטפערט צום פארניכטן, וועט די זינד דיינע ברענען אין אינגעווייד פון פעלקער-פאררעטער.“

דאס איז דער דריטער נוסח.

★

פינף און דרייסיק יאר האט הלל צייטלין געלעבט אין יידיש-פוילן. שוין פינף-און-צוואנציק יאר זינט ער איז פארלענדט געווארן, איז צוזאמען מיט אלע פארברענטע פוילישע יידן, מיט אלע פארלענדטע יידן, געגאנגען אויף קידוש-השם.

לאמיר אים דערמאנען און לעולם-ועד געדענקען.

שמערקע קאטשערגינסקי

עס האָט זיך געריסן פון אים אַ גרויס געזאַנג — אַ גרויסער ניגון, וואָס האָט געהאַט אין זיך אַלע תנועות און חנען פון אַ פאַרמוחטן ליטווישן ייד, אַ ווילנער ייד. האָט ער דערפאַר אַזוי געציטערט, געזאַפלט איבער אַלץ וואָס האָט אין זיך אַ ביסעלע אַטעם, אַ פיצעלע אַפשיין, אַ שמץ ליכט פונעם ווילנער יחוס.

אין די כראַניקעס פון לעצטן חורבן, אין די בלעטער פון יידיש־פאַרשערס, וואָס האָבן געוואַלט דערגיין צום סאַמען „רעאַליזם“ פון די געשעענישן, טרעפט מען זייער אַ סך מאָל זיין נאַמען. ער איז געווען דער קלייבער, דער זוכער, דער אַפהיטער פון די הייליקע „שמות“, וואָס דער בלוטיקער ווינט האָט זיי צעיאַגט אין די עלנטסטע ערטער. ער האָט אַלץ אויפגעקליבן. ער האָט איינגעשטעלט זיין לעבן, אַז „עפעס“ זאָל אַפגעראַ־טעוועט ווערן. עס זאָל בלייבן אַ סימן פון דער שטאַט פון גאונות, תורה, קולטור און פון גרויס יידיש געזאַנג.

אַזוי איז ער געגאַנגען פון ווילנער געטאָ אין די וועלדער, געזוכט ערגעץ וווּ אַ פינטעלע ליכט, וואָס זאָל זיין אַ טרייסט פאַר די גרויסע אויסגעריסענע יידישע קהילות. איז ער אַזוי דורכגעגאַנגען דעם גאַנצן יידישן גיהנום, זיך געברענט אין אַלע פייערן, זיך געטובלט אין טייכן יידיש בלוט, אין ימען יידישע טרערן, און ווען ער איז געבליבן לעבן, האָט ער גענומען דערציילן פון דעם גרויסן יידישן חורבן, גענומען אונדז זאַגן וואָס „דאָרט“ איז אַלץ געשען.

עס איז אים געגאַנגען אין לעבן צו דערציילן אונדז, אַז יידן האָבן געזונגען, אַפילו אויף דער שוועל פון טויט. אין דער דערשטיקעניש פון די ענגע געטאָס האָבן יידן געזונגען. האָט ער צוזאַמענגענומען אַלע לידער, וואָס די געטאָ האָט באַשאַפן און ער האָט אונדז שוואַרץ־אויף־ווייס באַוווּן, אַז יידן האָבן געזונגען. אַז ער איז געקומען אין דער לעבעדיקער יידישער

וועלט, איז ער אליין געווען אַ גרויס יידיש געזאַנג. געווען פול מיט דעם גרויסן יידישן טרויער, וואָס האָט אים געוויקלט און וואָס האָט אין אים געלעבט. האָט ער אויף יידישע מסיבות געניגונט זיין געזאַנג: „שבת זאַל זיין, אייביקער שבת“, און ער האָט זיך אליין פאַרוויגט אין דער נעץ פון זיינע גרויסע זכרונות, וואָס האָבן תמיד געפלאַטערט פאַר אים.

ווילנע האָט זיך איינגעטיילט מיט דער יידישער וועלט. ווילנער אין ניו־יאָרק — זינגערס, פּאָעטן; משוררים אין תל־אביב. אין אַלע יידישע לענדער, יידישע שטעט זענען זיי דאָ מיט גרויסע זעק פול מיט יידישן געשריי, מיט יידישן פיין, מיט יידיש פאַרגיין און אַ ווילן אַנצוהייבן פון ס'ניי.

ער איז פאַרגאַנגען אין אַ ווייטער ווייט, דאָרט געוואַלט ווידער זיך באַנייען, ווידער אָנהייבן און ווידער אַריינבלאָזן „ווילנער“ אַטעם אין זיין נייער יידישער וועלט — אין בוענאָס־איירעס, אין ווייטן אַרגענטינע. אין תוך איז ער געווען אַ געלאַסענער, אַ שטילער, אַן איינגעהאַלטענער מיט ווערטער. האָט ער גערעדט געלאַסן און געשריבן פאַמעלעך.

פון אַלע „ווילנער“ איז ער געווען דער שווייגנדיקסטער, דער שטיל־טער און עס האָט אים געפעלט דער אימפעט, וואָס אַ סך פון די „ווילנער“ האָבן מיטגעבראַכט מיט זיך. ער האָט עס געוויסט און ער האָט זיך אָנגע־הויבן נעסטיקן, אויף זיין שטילן אופן, אין זיין נייער היים. דער יידישער יישוב האָט אים אויפגענומען, געזוכט צו מאַכן אים גרינגער זיין לעבן; געגעבן אים מעגלעכקייטן צו שרייבן, רעדן און דערציילן.

עס האָט אים שוין אָנגעהויבן גוט ווערן. זיין לעבן האָט ווידער באַקומען זיין, תכלית און ער האָט געהאַט פאַר זיך אַ נייעם מאַרגן, אַ נייעם אַנזאָג צו גיין ווייטער, העכער. האָט זיין גורל אים געבראַכט פאַר אַ קרבן־עולה און אים געפירט אינעם היכל פון יידישע קדושים וטהורים. ער איז געפלוּיגן אין אַ ווייטער יידישער שטאַט אין אַרגענטינע־לאַנד רעדן צו יידן, ברענגען זיי אַ צאַפּלדיק יידיש וואָרט, דערציילן זיי, וואָס ער האָט אַלץ געוויסט צו דערציילן, און אַזוי פליענדיק איז ער פאַרפאַלן געוואָרן אין די הימלען. פאַרפאַלן געוואָרן אין די אומענדלעכקייטן. זיין עראַפלאַן, ווו ער איז

געפלויגן, האָט ערגעץ וווּ געקראַכט און ער איז אויפגעגאַנגען, אַוועק־געגאַנגען אין דער אייביקייט.

שמערקע קאַטשערגינסקי — מיט זיינע דריי און פערציק יאָר — איז פאַרפאַלן געוואָרן אין די ווייטע פליינען פון די הימלישע וועלטן. איבער־געלעבט די רוצחים, איבערגעלעבט אַלע זיינע יסורימדיקע וואַנדערונגען און אויסגעהויכט זיין אַטעם אינעם חלל פון דער גרויסער וועלט.

✱

האַב איצטער פאַרענדיקט לייענען „חורבן ווילנע“, זיינע „פאַרטיזאַנער גייען“ און „דאָס געזאַנג פון ווילנער געטאָ“. נאָך אַ מאָל אַריינגעאַטעמט זיין פיין, זיין געזאַנג, זיין געוויין און דערמאָן אים — דעם קדוש שמערקע קאַטשערגינסקי.

„פרייע אַרבעטער־שטימע“, 15.4.1968

אברהם ליעסין

צו זיין 90סטן געבוירן־טאָג

עס איז נישטאָ קיין שום פאַרגלייך. נישטאָ אין אונדזער גאַנצער
יידישער ליטעראַטור אַזאַ אייגנאַרטיק, אייגן יידיש געשטאַלט, ווי עס איז
אברהם ליעסין.

מען דערפילט עס, בשעת מען ליענט אברהם ליעסינס לידער.
וואָס זשע איז דער חידוש, וואָס מאַכט זיין ליד אַנדערש, ווי אַלע
לידער פון דעם יידישן דור, אין וועלכן עס איז אויפגעקומען אונדזער
צעצוווייגטע ליטעראַטור?

עס איז דאָ אַזאַ חידוש:

עס איז נישטאָ אין ליעסינס לידער דאָס „שפּיל“, דאָס חנדלען זיך
מיט אַ וואָרט, מיט אַ גראַם, מיט אַן איינפאַל, וואָס זאָל אַ „בליץ“ טאָן
און אונדז „רירן“.

נישטאָ אַזעלכע חידושים.

עס איז אַבער דאָ איין גרויסער אויפלייכט, וואָס איז אַ שטענדיקע
התימה אין אברהם ליעסינס אַנטפלעקונגען.

עס איז דאָ:

גרויס יראת שמים.

אברהם ליעסין האָט זיינע לידער קיין מאָל נישט געשריבן.

ער האָט זיי אויפגעזאָונט. געטאָן אַן עבודת הקודש. ער דאָט מכוון
געווען, אַז זיין ליד זאָל נישט דערלאַנגען נאָר צום בשר ודם, נאָר
העכער און העכער פון דער ערד, אויף וועלכער מיר לעבן. האָט ער
דערפאַר נישט מקפיד געווען אויף דער שיינקייט פון וואָרט; ער האָט
נישט געציטערט איבער זיין פאַרעם פון אויסדרוק. ער האָט געהאַט אין
זיך די כוחות פון יענע, וואָס האָבן געזאָגט זייער וואָרט — גרויסע יידישע

פאלקס־שליחים, וואס האבן מיט זייער וואָרט געוואָלט עוקר־הרים זיין און מתקן זיין די וועלט.

אברהם ליעסין ליכטיקט אויף בשעת ער קאָן זיך „מיטכאַפן“ מיט אַ גרויסן יידישן העלד, מיט אַ ליכטיקן יידישן העלד, מיט אַ גרויסער יידישער געשעעניש און מיטפליען.

דערפאַר האָט אַברהם ליעסין תמיד געהאַלטן אָפן די טויערן פון דער יידישער געשיכטע און זיך געקלאַמערט צו די יידישע העלדן, צו יידיש־העלדישע מעשים אין דעם גאַנג איבער דער וועלט.

איז ביי אים נישט געווען קיין שום נפקא־מינה, צי דער העלד איז פון פאַר טויזנטער יאָרן, פון די סאַמע הויכקייטן פונעם יידישן לעבן, אָדער פון די יידישע שוסטער־יינגלעך, די העלדן, וואָס זענען געגאַנגען מיט געהויבענע קעפּ צו דער תליה. אין זיי אַלע האָט אַברהם ליעסין געזען זיך, תכלית און יחוס אינעם יידישן לעבן.

פאַר יידיש לעבן האָט אַברהם ליעסין גרויס יראה און זעט אין אַלע יידישע דרכים דעם גרויסן קידוש־השם, וואָס יידן דערהויבן.

איך ווייס נישט, צי עס וואָלטן וועלכן יידישן פּאַעט אין אונדזער ליטעראַטור „געפּאַסט“ אַזעלכע לידער. צי זיי וואָלטן געקאַנט גרויס ווערן מיט אַזאַ פאַרעם און מיט אַזאַ געזאַנג; איך ווייס נישט, צי אַנדערע יידישע פּאַעטן פון אונדזער דור וואָלטן געוואָלט אַרויפּוואַרפן אויף זייערע אַקסלען אַזאַ פאַרפרומטן יידישן טלית, גיין אַזאַ צעפלאַטערטער אינעם יידישן לעבן.

אברהם ליעסין איז געבוירן געוואָרן אַ „טישיזיער“, אַ תמיד פאַר־דבקותער, אַן אייביק־ווינגדיקער איבער די גרויסע יידישע טישן, וואָס זענען געשטאַנען אין דער מיט פון אַ פרעמדער וועלט און זיך געוויגט, מתפלל געווען פאַר כלל־ישראל, עמ־ישראל און פאַר דער וועלט דער גאַנצער.

אַפילו ווען אברהם ליעסין דערלויבט זיך אַ מאָל אַ „שפּיל“ צו טאָן אין זיינע לידער, פילט מען, אַז ער האָט אַוועקגעלייגט זיין רויטע

פאטשיילע איבער די אפענע גמרא־בלעטער, בלויז אפצוכאפן דעם אטעם, און באלד לערנט ער ווידער און ווייטער.

נישט איין מאל דאכט זיך, אז אזא באלעבאטישער ייד, אזא פארטיפ־טער ייד, דארף אים גארנישט אַנשטיין צו דאווענען מיט לידער. עס דאכט זיך, אז ער איז צו פיל באלאסט מיט דמיונות, חזיונות, וואס דארפן זיך אויסדריקן אין מעשים פון די יידיש־געשיכטלעכע געשטאלטן, וואס זענען געגאנגען איבער דער וועלט געגארטלט מיט גראַבע שטריק איבער לייוונטע קאלאטן און געזוכט אַ תיקון פאַר וועלט און מענטש. אברהם ליעסינס שאַפונגראַוצר, וואָס ער האָט אונדז איבערגעלאָזט נאָך זיין פטירה, איז אַנגעלאָדן מיט אַזאַ גרויסן יידיש־שטייגערישן עפאָס, אַז ליד אַליין קאָן נישט גענוג זיין פאַר אַזאַ שליחות.

איז טאַקע אַט אַ דער אַ גרויסער חידוש, וואָס מאַכט ליעסינען איינציק־אַרטיק און אַנדערש פון אַלע פאַעטן, די יידישע זינגערס אינעם יידישן לעבן.

עס קאָן אויך זיין, אַז אויב עדיהיום האָט נאָך אברהם ליעסין נישט זוכה געווען צו אַ פאַרטיפטער קריטישער אַרבעט איבער אים (חוץ פון אַ פרוביר־שטודיע פון זלמן שזר אין זיין ספר „כוכבי־אור“), איז עס טאַקע דערפאַר, וואָס מען האָט נאָך נישט תופס געווען זיין דרך אין אונדזער ליטעראַטור.

מיר דאַרפן זיך דערמאַנען און גוט געדענקען: אין די בונטאַרישע קרייזן האָט מען געזונגען אברהם ליעסינס לידער, מען איז געגאנגען מיט זיי אין קאַמף, אין אויפשטאַנדן, אין רעוואָלוציעס. אין די קרייזן פון תורה און השכלה האָט מען געלייענט און געלערנט זיינע לידער פון יידישע תקופות אין דער געשיכטע, זיין גרויס געזאַנג צו יידישע העלדן פון דור־דורות. אין דער נייער וועלט איז אברהם ליעסין געוואָרן אַ מורה־דרך, מדריך געווען דעם יידישן מענטש נישט פאַרלוירן צו ווערן אין דער נייער וועלט.

אברהם ליעסין האָט עס געטאָן דורך דער „צוקונפט“. און נישט נאָר ער אַליין, ער האָט אַוועקגעשטעלט אַן עמוד פאַר תורה, פאַר שירה און

אויף די „צוקונפט“־בלעטער האָט ער דערהויבן דאָס יידישע וואָרט, דאָס יידישע לעבן.

איז דאָך שוין דרייסיק יאָר, אַז אברהם ליעסין איז שוין נישטאָ. ביים לעבן האָט ליעסין נישט זוכה געווען צו זען זיינע שירים אין ביכער, אויך נישט זיינע מאַמרים. היינט זענען שוין דאָ ספרים, ביכער פון אברהם ליעסין דעם משורר, אברהם ליעסין דעם גרויסן יידישן טראַכטער אין אונדזער דור.

צו זיין ניינציקסטן געבוירן־טאָג דאַרף דערמאָנט ווערן, אַז ביזקל היינט איז נאָך נישטאָ קיין גרויסע אַרבעט איבער אַלץ, וואָס ער האָט געשאַפן און נישט איבער דער ראַל, וואָס ליעסין האָט געשפּילט אינעם אויפקום פון אונדזער ליטעראַטור אין דער נייער וועלט.

נאָך ווונדערלעכער איז, וואָס אַפילו אין די ערטער, וווּ עס רעדט זיך וועגן דער יידישער ליטעראַטור, ווערט אברהם ליעסין זייער זעלטן אַפילו דערמאָנט.

וואָלט אפשר געווען אַן ענין, מיר זאָלן אַ טראַכט טאָן זיך אַנצוהייבן אַריינקוקן אין די ביכער, וואָס זענען דאָ. מען דאַרף זיי נאָר עפענען, זיי לייענען און — מען דערזעט דאָס גרויסע יידישע געשטאַלט, וואָס איז עדה־היום איינציק און אַליין אין אונדזער לעבן.

„פרייע אַרבעטער־שטימע“, 1.6.1968

י. י. שוואַרץ

עס דאַרף שוין זיין איין מאל אַ יום־טוב, אַ שמחה, וואָס זאָל אויפרודערן אונדזער פּאָלק אין אַלע ווינקעלעך, וווּ נאָר עס זענען דאָ יידן.

אַ יום־טוב פאַר דעם שטילסטן פון די שטילע, פאַר דעם אויפגעהוי־בענעם קאַפּ, וואָס ער האָט מיט אַזוי פיל חשיבות אַרומשפּאַצירט אין אונדזער לעבן, אין אַ תקופה, וואָס האָט צעריסן דעם יידישן מוח מיט געוואַלט און מיט געשריי.

ווייסן דאָך פּאַעטן, ווייסן דאָך די משוררים, די זינגער, און אַלע די וואָס לעבן מיטן וואָרט, מיט דעם יידיש־שעפּערישן וואָרט, אַז נאָר אין שטילקייט גייט אויף דער באַגינען און אין שטילער שטילקייט פּאַרגייט די זון. און אַז ער האָט דאָך אַזאַ געוואַלט געקאַנט מאַכן, אַז זיין שטילקייט זאָל רעדן, זאָל דערהערט ווערן, און דווקא ער זאָל עס קאַנען פאַרוואַרפן אַזעלכע בריקן צווישן וועלטן אַזעלכע ווייטע, אַזעלכע ווייטע און פּרעמדע. האָט ער פּאַרדינט, אַז מיר זאָלן זיך מיט אים פּרייען און זאָלן זיך מיט אים באַווייזן מיט אונדזער גרויס פאַרמעג און זאָל ער זיך פּרייען מיט אונדז.

ער איז געווען אַ לעבעדיקער עדות, ווי עס איז אויפגעקומען אויף דער היגער ערד דאָס יידישע ליד, ווי עס האָט זיך צעבליט אַזאַ שפּעדיק פעלד מיט יידיש־קינסטלערישן וואָרט. אַזוי־א שטילערהייט, מיט באַזאַכטע און געלאַסענע טריט איז ער זיך געגאַנגען זיין וועג, פּאַרטיפּט אין זיינע מחשבות, אין זיינע זוכענישן, און אַז ער האָט אויפגעהויבן דעם קאַפּ, האָט ער געליכטיקט, קוקנדיק אויף די פּולע שייערן, וואָס זענען אויפגעקומען אין זיינע אויגן.

האָט ער גענומען און שטילערהייט פאַרענטפּערט זייער אַ סך טענות. עס האָט געשטורעמט די „גאַס“: מיר זענען מיד פון „שטעטל“, עס

איז אונדז פרעמד די „אלטע היים“, גיט אונדז דעם דאָהי, גיט אונדז דעם נייעם מענטש!

האַבן די קינסטלערישע יידישע ליטעראַטור און יידישע גרויסמייסטער אפילו זיך נישט געווערט.

זיי האָבן גאַנץ גוט געוואוסט, אַז אַ „נייער מענטש“ דאַרף האָבן באַדן, דאַרף האָבן וואַרצלען, דאַרף מיט זיין „נייקייט“ ברענגען שטייגער, אייגנ־אַרטיקייט, דאַרף אַטעמען מיט ניילעבן.

איז גראַד דער שטילער, דער זייטיקער, מיט זיין געלאַסענעם גאַנג, אַט דער, וואָס איז פול געווען מיט אַלטער יידישער חכמה און מיט יידישן דעת, וואָס עס זענען פאַר אים אַפן געווען די פאַרבאָרגנסטע קוואַלן פון יידישן לעבן פון דור־דורות, גראַד אַט דער „שותק“ האָט גענומען און זיך פאַרטראַכט איבער דעם וואַגליקן ייד אין זיין נייער היים, אים גוט באַנומען, זיך איינגעקלאַמערט אין זיין נייעם דרך און האָט אַזוי אַ זינג געטאַן דאָס גרויסע געזאַנג פון דעם ייד אין דער נייער וועלט.

אַן עפּאָס פון יידישן גורל, אַן אויפלייכט פון יידישע יסורים, פון יידישן פיין זיך איינצוואַרצלען און קאַנען אַריינצואַקסן אין אַזאַ שטיינערדיקער ערד.

„קענטאַקי“ — אַ שיר־השירים צו יידישער בויונג, אַ געזאַנג צו יידישער שפּערישקייט און אַן איכה אויף יידישער עלנטקייט, יידישער פרעמדקייט אין אַזאַ קאַלטער וועלט.

אין אַבער די מעשה, וואָס „קענטאַקי“ האָט נישט געהאַט קיין מזל. ווען אַזאַ ספר זאָל אַריינפאַלן אין „אַנדערע הענט“, פון אַזאַ וועמען עס איז נישט פרעמד די „גאַס“ און האָט אַ תּשוקה צו גיין „ווייטער און העכער“, וואָלט ער שוין געמאַכט, אַז אַלע גלעקער זאָלן קלינגען, ער וואָלט שוין געוואוסט, ווהיין מיט אַזאַ „קענטאַקי“ צו דערגיין.

איז אַבער דער מחבר פון „קענטאַקי“ י. י. שוואַרץ, און ער האָט אין שטילער פאַרטראַכטקייט, אין זיין פאַרזשמורעטקייט, נישט דערוען יענע וועגן, וואָס אַנדערע וואָלטן זיי שוין געפינען.

און אַט אַזוי, מיט דעם פּאַק יידישן זאַרג אויף זיינע הויכע, מיוחסדיקע אַקסלען, און מיט זיין אויפגעהויבענעם קאַפּ, איז ער זיך אַוועקגעאַנגען אין די ווייטע יידישע דורות. האָט אָן עפּן געטאַן טיר און טויער צו דעם גרויסן יידישן פּיוט, צו דעם יידישן ליד פּון די גאַלדענע צייטן, און ער האָט זיך פּאַרחברט מיט דעם משורר פּון אונדזער דור, און ער האָט אַריינפירט די גרויסע יידישע זינגער אין לשון־יידיש, מיט וועמען ער האָט כּורת ברית געווען.

אַזוי איז ער געגאַנגען יאָרן, און אַרום אים — אָן אויפגעאַנגענע יידישע ליטעראַטור, קינסטלער פּון גרויסן שטייגער און ביכער מיט אמתער יצירה.

איז היימלעך געווען צו זיין צווישן דער צעזונגענער מחנה, עס איז אים גוט געווען צו זיין אין דער מיט און ער האָט געהאַט אמתן נחת־רות, וואָס אין אַלע יאָרן, אין אַלע מרידות, האָט זיך נישט איבערגעריסן דאָס יידישע געזאַנג, זענען נישט מיד געוואָרן די יידישע זינגער.

אַבער אין זיין גאַנצן וואַנדערן איבער דער לענג און דער ברייט פּון אַלע מדינות, זיין גיין זיך אַפרוען אין יידישע ישובים, האָט אין אים זיך געריסן אַ גרויסע בענקשאַפט, אַריבער די ימען, צו זיין היים, צו דעם שטיבל, וווּ עס איז געשטאַנען זיין וויגל, וווּ ער האָט געהערט דאָס ערשטע קול פּון יידישער תּורה, וווּ ער איז געווען גערינגלט אין אַ יחוסדיקער קייט פּון דעת און פּון חכמה, און אַזוי־אַ, מיט געלאַסענע טריט, אין אַ טיפּער שטילקייט, האָט ער זיך אַריינגעוויגט מיט אַ נייעם אויפגאַנג, מיט אַ ספר פּון דעם דורותדיקן ייד, מיט זיינע „יונגע יאָרן“ איז ער געקומען אין אונדזער אַלטער, צעטומלטער און יאושדיקער וועלט.

אַ נייע אַנטפּלעקונג. אַ ניי געזאַנג. פּול מיט לויטערער בענקשאַפט און מיט טיפּן צער אויף דעם, וואָס עס איז אַזאַ וועלט פּאַרשניטן געוואָרן.

איז עס אַ גרויס יידיש געזאַנג, וואָס איז פול מיט יידישן טרויער, מיטן יידישן צער און מיט גרויסע געשטאַלטן פון אַ יידיש פאַרוואַרצלט פאַלקסלעבן.

האַט זייער גוט געטאָן דער יידישער „פען־צענטער“ אין ניו־יאָרק, וואָס האָט פראַקלאַמירט דעם יום־טוב פון י. י. שוואַרצס פינף און זיבעציק יאָר. עס איז דער יום־טוב פון דער יידישער ליטעראַטור, פון יידיש אויפגעגאַנגענעם, אויפגעלויכטענעם שאַפער און זיין וואָרט, עס איז אַ יום־טוב פאַרן גאַנצן יידישן קהל.

י. י. שוואַרץ — עס איז גוט, וואָס איר זענט דאָ און איר האָט אונדז אַזאַ יום־טוב געקאַנט געבן.
אויף לאַנגע און לאַנגע יאָר.

„טינט און פעדער“, 16.10.1961

Gershon Pomerantz

20 Shelburne Blvd., Apt. 1001, Toronto 16, Canada

דעם 26-טן יוני, 1968

מ'ין טייערער
חני'וה:-

איז מיר גוט, האט איך קאן דיר שיקן מ'ין גרוס און מינע גרבות אין יענעם לאנד, האט האט ארויסגענומען אין אונדז אוימיל זחת, טרייד און - טרעין. איך פארשטי, הי גרויס עס העסט ז'ין ד'ין שמחה זיך צו טעסען מיט דעם איבער-בלייב פון אונדזערע אייגענע, פון די אויסגעאקטענע מיט אונדז און האט געדענקען גאך אונדזערע ניגונ'ים, האט מיר האבן אויסגעחיינט אין אונדזער לעבן. איך הייס גיטש צי איך העל שוין זוכה ז'ין דאס צו זען, האט דו זעסט הינט. איך זע דאס אלץ און באנעם דאס האט געשעט מיט אונדזער לעבן, איך זע אלץ, האט האלטן געהען פון די גליקסטע, הען איבער זי זאל אויספ'יין דער אמעס פון דעם לאנד, האט עס זענען זיך מחיה די איבערגעבליבענע זאכן גרויסן חורבן. חני'וה, טייערער, העפען העסט דארט טרעפן, אזעלכע, האט געדענקען גאך אונדזער אמאל און האבן גאך אין זיך דעם אמעס פון אונדזער "זעכטן", זאלסטו זי לאזן גריסן און - ארוםגעמען און - זאלסט מיר ערייבן העפן זייער לעבן, זאלסט מיר קאנען זאגן, האט זי געדענקען גאך פון אונדזער גרויסן זעכטן און - זייער קוק אויף דעם ליבטיקן הינט, זי קומט דער דאנק, האט עס לעבט אין זי און מיר הערן שטארקער מיט זי.

איך אליין האלט זייער געהאלט זיך טרייען מיט אלע אונדזערע, האט האבן זיך געראטענעט און לעבן. העל ז'ין זייער גליקלעך צו הערן ווי אזוי איר העסט זי זען אין זייער גי געשטאלט און - העל איך דאנקען פאר דער זכיה, האט איר העסט האבן צו ז'ין מיט זי. בעט איך איך, זי לאזן אלע גריסן און - קושט זי, זי זענען אלע מינע אייגענע מענטשן און טייערע קינדער פון אזא צעשפילטן דור אין דער העלט. איך קוש איך און חיל פון איך הערן. גריסן פאר איך, אייער פרוי און אלע אונדזערע פון מיר און פרוי

Gershon Pomerantz
גרשון פאמערטאנץ

אייער

בעס איך: שרייבט, דערזעלט, האט עס פוען חבחה.

א בריוו פון גרשון פאמערטאנץ צו א פריינד

גרשון פאָמעראַנץ

גרשון פאָמעראַנץ

געבוירן אין סאַקאַלאָוו־פּאָדלאַסקי אין יאָר 1904. פון 1920—1928
געווינט אין וואַרשע. קיין קאַנאַדע געקומען אין יאָר 1929. וווינט
אין טאַראַנטאָ.

אויב די וועלט איז אַ טעאַטער, ווי שעקספיר מיינט, איז אַ קל וחומר,
אַז די מענטשן זענען אַקטיאָרן. און אַז די וועלט איז אַ טעאַטער, איז אַ ליטע־
ראַטור אורדאי אַ טעאַטער — און אירע שרייבערס זענען אַקטיאָרן, און אין
אַ גוטער טרופע שפּילט יעדער, לויט זיין כאַראַקטער, זיין ראָל. און אין דער
גרויסער, וועלט־צעשפּרייטער טעאַטער־טרופע „יידישע ליטעראַטור“ שפּילט
גרשון פּאָמעראַנץ פון טאַראַנטאָ די ראָל פון דעם חסיד־ענטוויאַסט. און
נישט סתם אַ חסיד, נאָר ער האָט זיין רבין, אַדער זיינע רביס.

שוין זיין געשטאַלט. נישט קיין הויכער. אין די שפּעטערדיקע יאָרן
פון לעבן — אַ ביסל אַ דיקלעכער, מיט אַ גרויס פנים — אַלע מאָל אַ ביסל
צערויטלט, אַזוי ווי נאָך אַ „לחיים“, די אויגן — אַלע מאָל אַ ביסל
צעפינקלט, אַזוי ווי אַט. אַט גייט ער דיר דערציילן עפעס אַ חידוש, אַ הפלא
ופלא, די לענגלעכע האָר אויפן קאַפּ — אַ ביסל צעשוּיבערט, און אַט
דערציילט ער טאַקע עפעס אַ דערינערונג פון יינגערע און בעסערע צייטן,
און עס איז אַלע מאָל אַן אַנעקדאָט, אַ באַגעגעניש מיט איינעם פון די
גרויסע יידישע שרייבערס — נאַטירלעך פון גרשון פּאָמעראַנס רביס —
אַ מאָל איז עס שלום אַש, אַ מאָל יוסף אַפּאַטאַשו, אַ מאָל מנחם באַריישאָ —
אַבער כאַטש יעדע צווייטע מעשה האָט פאַר איר הויפטעהלד — ה. לייוויק.
ה' לייוויק איז גרשון פּאָמעראַנס — נו, וואָס זאָל איך זאָגן: דער
בעש"ט אַליין. און עס איז חלילה קיין ביין אין דעם. ווען מיר וואַלטן
געלעבט מיט אַ ק"ן יאָרן פריער און ה. לייוויק וואַלט טאַקע געווען אַ רבי,
וואַלט גרשון געווען זיין גליקלעכער גבאי און קוויטל־שרייבער, פאַר וועלכן
די חסידים וואַלטן געציטערט מער ווי פאַרן רבין אַליין. אַ מאָל האָט גרשון

פאמער און אין גאנג פון א רעדע אויף א ליטערארישן אונט געזאגט, אז לייוויק איז דער גרעסטער משורר ביי יידן פון אברהם אבינו און. אבער ער האט זיך עפעס ווי אליין דערשראקן פאר דעם ווארט און ער האט אנגעהויבן אזוי ווי צוריקציען זיך. אבער באלד האט ער זיך דערקאפט אין פולן מוט און זיך פארריכט: וואס האב איך געזאגט? דער גרעסטער דיכטער ביי יידן — נישט אמת! ער איז דער גרעסטער דיכטער פון דער גאנצער וועלט.

מיר — די צוהערער, האבן זיך א רגע אויך ווי דערשראקן פאר דעם ווארט און אויך זיך באלד דערקאפט און א טראכט געטאן: אפשר טאקע — אויף דעם געביט איז דאך דא נאך פאנטאזיע און השערה. קיין מאס. צו מעסטן איז דאך אויף דעם געביט נישטא.

א מאל האט מיר פאמער און געזאגט: איך האב אין מיין ארכיוו טויזנט בריוו פון לייוויק... און אז גרשון האט באמערקט, אז איך שטיון און מיינע אויגן זאגן: גוזמא — האט מיך דער חסיד באלד א שלעפ געטאן ביים ארבל און א פיר אין זיין ארכיוו-שטיבל און באוויזן אזא שטויס לייוויק-בריוו מיט דער כאראקטעריסטישער גלייכמעסיקער שריפט, אז די ציפער 1000 איז מיר איצט גיכער פארגעקומען ווי אן אונטערשאצונג און נישט אן איבערשאצונג.

און עס איז געווען א סיבה. אז לייוויק האט אין די פריע צוואנציקער יארן געמאכט זיין ערשטע רייזע קיין אייראפע און געווען אין פוילן — האבן אים הונדערט שטעטלעך פארבעטן צו קומען. אבער אין שטעטל האט פארבעטן מיט אזא ענטוויאסטישן רעש, אז עס איז אוממעגלעך געווען אפצוזאגן. דאס שטעטל פון גרשון פאמער און — סאקאלאָר-פּאָדלאָסקי. אין יענעם שטעטל האט לייוויק דעמאלט באקומען אן אויפנאמע — ווי קיין מאל פריער און קיין מאל שפעטער. די פאליאקן פון שטעטל זענען געווען זיכער, אז א יידישער קעניג איז געקומען צו גאסט. און דאס אלץ איז געווען מעשי ידי גרשון.

יעדער יידישער שרייבער טראגט זיך ארום מיט א יוצא מן הכלל-ביאגראפיע. אנישט קען מען דאך קיין שרייבער נישט זיין. אבער גאר א יוצא מן הכלל איז גרשונס. זיין פאטער האט געהאט 5 זעמען: יוסף-

שמעון־פנחס־חיים־שלום און ער איז נפטר געווארן צו 27 יאר, אויף צו מאַרגנס נאָך זיין זונס, גרשונס, אויף דער וועלט קומען, די מוטער־אלמנה איז דעמאלט געווען 26 און אַ מטופלת מיט אַכט „שוואַלבן“, וואָס פיר פון זיי האָבן די היימישע „נעסט“ פאַרלאָזן אין ערשטן יאַר פון יתומהשאַפט און אַרויף צו דער פמליה של מעלה זוכן יושר... און האָבן סוף־סוף געפּוועלט: די מאַמע און די לעבן־געבליבענע זענען אין די יאַרן פון דריטן חורבן אומגעקומען אין טרעמבלינקע, וואָס איז אַכט וויאַרסט פון סאַקאַלאָוו. קען זיין, אַז דאָס האָט געברענגט ה. לייוויקן אויף דער אידעע אַנצורופן זיין חורבן־לידער־בוך: אין טרעבלינקע בין איך נישט געווען. אַלץ אין דער וועלט האָט אַ שייכות.

פֿון אַזאַ סאַקאַלאָווער נעסט האָט געקענט אויסוואַקסן אַ מחרף ומגדף, אָדער אַ בענטשער בקולות וברקים. גרשון האָט אויסגעקליבן דעם צווייטן וועג. האָט ער זיך אויסגעקליבן דאָס יידישע מאַמע־לשון און אין מאַמע־לשון — אַ גאַנצע מזרח־וואַנט מיט שרייבערס, און ער בענטשט אין זיינע אַרטיקלען און דרשות און צייטשריפטן און צייטונגען. אַ מאָל האָט ער אַפילו געהאַט אַן אייגענע דרוקעריי — האָט ער זיך געקענט פאַרגייען אַרויסצוגעבן גאַנצע ביכער פון זיינע געבענטשטע. און כדי עס זאל זיין שאַטן אויך — אַ ביסל — האָט זיך פאַמעראַנץ עטלעכע שרייבערס, וואָס ער האָט זיך „אַנגעזעצט“ אויף זיי. אָבער מער ווי יידישע גולנות איז עס נישט.

אַז דער „יידישער זשורנאַל“, די טאַראַנטער יידישע טאַגצייטונג, האָט אויסגעהויכט איר לעצטן פאַפירענעם אַטעם — האָט זי גרשון איבערגענומען און אַנגעהויבן אַרויסגעבן איין מאָל אַ וואָך. אָבער אַן געלט קען מען דאָך אַפילו אַ וואַכנבלאַט נישט אַרויסגעבן — איז פאַמעראַנץ געפאַלן אויף אַ המצאה. ער מאַכט די צייטונג איינער אַליין. ער „שרייבט“ זי דירעקט אויפן לינאָטיפּ. ער גיסט איבער די אַלע מאָל הייס־ענטוואַסטישע מחשבות זיינע דירעקט אויף הייסן שורות־בליי... אַ, ווען אַלע יידישע שרייבער וואַלטן דאָס געקענט טאָן — וואַלט קיין פאַרלעגער־פּראַבלעם אין דער יידישער ליטעראַטור נישט געווען.

דער גרעסטער נס פון אַלע נסים דרבינו גרשון פאַמעראַנץ איז, וואָס

ער איז אַ בעל הבית פון אַן אַלטפרענקיש־קאַנאַדישן הויז מיט שווערע הילצערנע שטוקאַטורן, אַ הויז פון דריי אינעווייניקסטע שטאַקן מיט שווערע הילצערנע טרעפּ. דאָס הויז איז נאַטירלעך פּול — פון אויבן ביז אַראָפּ — מיט יידישע ביכער און מיט כסדרדיקע התלהבותדיקע אויסרופן פון דעם באַלעבאַס צוליב גוטע לידער און דערציילונגען, וואָס ער האַלט אין איין שלינגען. דאָ האָבן זיך אָפט אויפגעהאַלטן געהויבענע געסט — און פּאַמע־ראַנץ שטאַלצירט דערמיט: אַפּאַטאַשו, ניגער, י. י. שוואַרץ צווישן זיי, און — נאַטירלעך — לייוויק. די גאַסטפריינדשאַפט וואַלט נאַטירלעך נישט מעגלעך געווען אַן דער גוטמוטיקער מיטהילף פון פּאַמעראַנצס באמת בעסער־רער העלפט — ראַשעל. דאָ זענען אין דעם הויז אויפגעכאַוועט געוואָרן צוויי זייערע באַדאַכט־שטילע זין — יוסף און דוד — ביידע אַרוואַקאַטן מיט באַקאַנטע נעמען און שוין אייגענע משפחות, און — ווי דען אַנדערש — רעדן יידיש ווי אַ וואַסער...

עיקר קוריאָז שכחתי: אַז מען שרייבט פּאַמעראַנצן אַ בריוו, זאָל מען נישט דערוואַרטן אַן ענטפּער דורך דער פּאַסט. דער ענטפּער וועט קומען אין „בריווקאַסטן“ פון דער ליטעראַרישער זייט „טינט און פעדער“. אויף דעם אופן פאַרשפּאַרט גרשון צייט און פּאַסט־מאַרקעס. אין אַ בודזשעט פון אַ צייטונג, וואָס ווערט געמאַסטן אויף טענטן — שפּילט דאָס אַ ראַלע. און אַט דאָס איז אַן ערך די ראַלע, וואָס עס שפּילט דער גוטער גרשון פּאַמעראַנץ אין דעם וועלט־טעאַטערישקייט, וואָס רופט זיך: יידישע ליטעראַטור...

מלך ראָוויטש

„אונדער וואַרט“, פּאַריוו, 11טן אַפּריל 1964.

גרשון פֿאַמעראַנץ — דער מענטש און שרייבער

די חז"ל האָבן שטאַרק מתרעם געווען — און אַפילו אַנגעזאָגט אַ שטראַף — „על תלמיד־חכם שלא נספד כהלכה“ — אויב מען איז נישט מספיד אַ געלערנטן יידן ווי געהעריק. זיי האָבן געוואָרנט קעגן דער גלייכגילטיקייט צום תלמיד־חכם און אַנגעוויזן, אַז דאָס איז אַ סימן, עפעס פעלט אין דער געזעלשאַפט. עפעס איז נישט אין אַרדענונג, ווען מען פילט נישט דעם פאַרלוסט פון דעם אינטעליגנטן מענטשן, וואָס האָט פאַרלאָזט דעם עולם און אַוועק אין דער אייביקייט.

באַלד נאָך די שלושים פון גרשון פֿאַמעראַנצס פטירה, האָב איך געפילט דעם צער „סופר שלא נספד כהלכה“. ס'איז דערשינען אַרטיקלען, בעק־ראַלאַגן, אַפילו אַפשאַצונגען — אַבער עפעס האָט געפעלט אין די אַלע הספד־מאמרים; עפעס האָט זיך געפילט אַ גלייכגילט און דאָס איז גורם אַ שולד־גילט... אַפילו די, מיט וועלכע ער איז געווען אַזוי נאָענט, געטריי און איבערגעגעבן, אויך זיי האָבן נישט געגעבן קיין קלאַר און שלימותדיק בילד פון אַט דעם דינאַמיש־התלהבותדיקן גרשון ע"ה.

יא, געווען אויסנאַמען: דער הספד פון הרה"ג רא"א פרייס שליט"א איז געווען אַ קלאַסישע און אויפריכטיקע אַפשאַצונג פון דעם גאַנצן גרשונען, לויטן קאַצקער נוסח „והוה דן את כל האדם“ — עס איז געווען אַ ביאָ־פסיכאָגראַפישע און ליטעראַרישע אַפשאַצונג אין ברייטערן זין פון די ווערטער. א. ב. בענעט האָט אין „סטאַנדאַרט“ געגעבן אַן אויס־געצייכנטע כאַראַקטער־שילדערונג אַריינגעבנדיק דעם פאַמילאַרן טאָן אין דעם לעבן פון בריוונדיקן גרשון און זיין התלהבותדיקע האַלטונג, וואָס איז איבערגעגאַנגען צו זיינע זין, די באַקאַנטע אַדוואַקאַטן.

די יידישע פרעסע, אַלס אַזעלכע, האָט דאָס נישט באַוויזן — און זי דאַרף עס מתקן זיין!

דער מענטש

איך האב פאמעראַנצן געקענט זינט דעם טאָג וואָס כ'בין אָנגער־קומען קיין טאַראַנטאָ — אַ פּיר־צענדליק יאָר צוריק — און תּמיד אָנגער־האַלטן פּריינדשאַפט, סיי אין זיינע ביטערע יאָרן אין לאַנד, סיי אין זיינע עליה־יאָרן, ווען מ'האַט אַרויפגעקוקט צו אים, ווען ער איז עולה ונתעלה געוואָרן, אָנערקענט אין דער היגער געזעלשאַפט מיט זיין אַרומ־פירן זיך מיט די גדולים פון דער יידישער ליטעראַטור און אַלס ראש המדברים ביי יעדער געזעלשאַפטלעך־קולטורעלער אונטערנעמונג אין שטאָט. איך בין געווען גאָר נאָענט צו אים בעת זיינע פאַרצווייפלונגס־מאַמענטן, ליידנדיק פון פאַרשידענע מחלות און דערצו אַ צוגאַב פון דחקות... תּמיד אים געזען ווי דעם בעל־בטחון, באַהויכט פון אַן אָפּטיי־מיזם, וואָס ער האָט געבראַכט מיט זיך פון וואַרשע און וואָס ער האָט איינגעזאָפּט אין זיך אין דער סאַקאַלאָור־רבנישער סביבה — דער עיקר פון זיין מוטער, וועלכע ער האָט שטאַרק געליבט און תּמיד געהאַט וואָס עפעס צו דערציילן פון איר פּקחות, פון איר פאַרשטאַנד. ער האָט אָפּילו געבראַכט זיין רבין ה. לייזיק, בעת אַ באַזוך אין פּוילן — קיין סאַקאַלאָור און אים געבראַכט צו זיין הויז צו זען זיין מאַמע... ווען נאָר ער האָט איבערגעגעבן זכרונות, גלייכווערטלעך פון זיין מאַמע, האָט ער ממש געשטראַלט און געווען אין אַ געהויבענער שטימונג.

זייענדיק נאָענט צו אים די אַלע יאָרן, האָב איך פון דער נאָענט אים געקענט אָבסערווירן, אים קענען־לערנען, אויסערלעך, האָט ער גער־מאַכט דעם איינדרוק פון אַ זעלבסט־צופרידענעם, אָבער אין אמתן איז ער תּמיד געווען אַ זוכנדיקער און נישט צופרידענער פון דאָס דער־גרייכטע; תּמיד זיך געלאָזט גיין אויף נייע וועגן, אויף דרכים אומבאַ־קאַנטע, מיט דער געפאַר פון פאַרבלאַנדזשען — און ער האָט אַ סך מאַל פאַרבלאַנדזשעט! אָבער דאָס זוכן איז געוואָרן ביי אים אַ ציל — און נישט בלויז וואָס שייך פרנסה, באַשעפּטיקונג, נאָר אין אַלץ איז ער געווען דער זוכנדיקער מענטש, און דעריבער האָט ער געטוישט און געביטן זיינע פּראָפּעסיעס און ממילא זיין קאַריערע.

ער האט אנגעפאנגען זיין קאריערע נאך אין פוילן און ממשיך געווען אין טאראנטא אלס ליטעראטור פאָעט און עסיי־סט; דערנאָך אַריבער צו זשורנאליסטיק און ליטעראַטור־קריטיק. דורכמאַכנדיק אַנטויר שונגען און זענדדיק, אַז די פּראָפּעסיעס גיבן נישט קיין פּרנסה, האָט ער זיך פאַרנומען מיט געשעפט, געטאָן פאַרשידענע מסחרים. און ווען ער האָט געזען, אַז ס'פעלט אים הצלחה אין „ביזנעס“, איז ער אַוועק זיך לערנען אַ מלאכה, וואָס האָט אַ דירעקטע שייכות צו וואַרטקונסט — זיך אויסגעלערנט די מלאכה פון דרוקעריי און זעצעריי — און דערביי אַרויסגעוויזן געוואַלטיקע פעיקייטן, געוואָרן אַ פּולשטענדיקער גיעי־כפּימניק און געקראָגן אַ „יוניאָן־קאַרט“, אַ פּראָלעטאַריער פּונעם בעסטן צעך.

אין מיטן פון דעם הצלחהדיקן פאך דערפילט ער די נויטוענדיקייט צו באַנייען זיין געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט — ער ווערט אַרגאַניזירער און דירעקטאָר פון הילפס־אַרבעט פאַר מלחמה־געליטענע. אַ דינאַמיש־שטורמישער מענטש — האָט ער באַוויזן ממש מופתים אין אויפבויען אַ שטאַרקע אַרגאַניזאַציע, האָבנדיק הינטער זיך די שטיצע פון די יידישע מאַסן, אָבער צוליב די פאַרטיי־רייבונגען און קאָנפּליקטן אינערהאַלב דעם קאָמיטעט, ווערט די אַרבעט איבערגענומען פון קאַנאַדער יידישן קאַנגרעס, און גרשון ווערט אַ מיטגליד פון קאַנגרעס־סטאַף. ס'איז פאַר אים אַ געוואַלדיקער נסיון זיך צוצופאַסן צום ראם פון זיין אַ באַאַמטער און ווערן באַגרענעצט דורך צענטראַליזאַציע און בכלל איז אים פרעמד דאָס ווערן פּראָפּעסיאָנאַל.

גרשון פאַמעראַנץ ווערט די צענטראַלע פּערזאָן אין שטאַט אַרום די דאָזיקע און אַנדערע קאַנגרעס־פּונקציעס. זיין פּריינד בענעט, קאַנגרעס־פּרעזידענט, גיט אים אַלע מעגלעכקייטן אַרויסצוווויזן זיין פעיקייט אַלס אַרגאַניזאַטאָר. ער פאַרלאָזט אָבער דעם קאַנגרעס, בכדי נישט צו זיין באַגרענעצט צו רעגולאַציעס און צו באַשלוסן, ווי ער פּלעגט זיך אויס־דריקן, פון די „העכערע פענצטער“. און ער זוכט אויף ס'ניי מזל אינעם דרוקוועזן, ווערנדיק אויך אַ רעדאַקטאָר־אַרויסגעבער פון וויכטיקע ווערק און פון זיין ליטעראַרישן חודש־זשורנאַל, אין וועלכן ער דרוקט דאָס

בעסטע פון יידישן שאפן. זיין „טינט און פעדער“ איז שטארק געלויבט געווארן אין די יידיש-ליטערארישע קרייזן — די וויכטיקסטע שעפערשישע מענטשן האבן זיך געפילט דערהויבן צו פארעפנטלעכן זייערס אַ פּאָעמע אָדער עסיי אין דער דאָזיקער ליטעראַרישער שריפט.

אין „קאָנגרעס“ האָט גרשון זיך געפילט פרעמד — און דאָס איז געווען איינע פון די סיבות, וואָס האָט גורם געווען זיין רעזיגנאַציע. גרשון האָט אויך נישט געקענט ווערן קיין פּאַרטיי־מענטש. ער איז נישט געווען געקנאַטן פונעם טייג, פון וועלכער עס באַקן זיך אויס פּאַרטיי־טוער און פירער. ער איז געבליבן אין דרויסן פון אַלע אידעאָ־לאַגיס. אין יעדער אידעאָלאַגיע האָט ער געפונען עפעס גוטס — אָבער אַלס פּאַרטיי־מענטש מוז מען אָננעמען די גאַנצע אידעאָלאַגיע, און נישט פּראַגמענטן, שטיקלעך און ברעקלעך לויט דעם יחידס אויסוואַל. ער האָט אָבער אומעטום געקריגן חברים, וועלכע האָבן אים פּאַרשטאַנען, און גאָר באַזונדערס אין דער באַוועגונג לינקע פּועלי־ציון. ער האָט זיך אָפילו באַמיט, אַז די לינקע פּועלי־ציון זאָלן דורך אים און מיט זיין מיטהילף אַרויסגעבן אַ זאַמלונג פון זיינע עסייען און ליטעראַריש־פּעדאַגאָגישע אָפּהאַנדלונגען.

אינטערעסאַנט איז, אַז נישט געקוקט וואָס ער האָט געהאַט פּאַרדרוס פון דער דעמאָלטדיקער „קאָנגרעס“־פירערשאַפט, האָט ער דאָך געהאַט אַמונה אין קאָנגרעס און געהאַלפן, אַז דער קאַנאַדער יידישער קאָנגרעס זאָל זיין די רעפּרעזענטאַנץ פונעם גאַנצן היגן יידנטום — אין אים דאַרפן האָבן אַרט אַלע גרופּירונגען און ריכטונגען אינעם יידישן לעבן, און אַז אויך דאָס רעליגיעזע לעבן דאַרף זיך אָנזען, שטאַרק אָנזען אין דער דאָזיקער צענטראַלער קערפּערשאַפט, אין וועלכער ער האָט געזען אַ סאַרט וועד ד' ארצות, ווי דאָס איז געווען אין מורח־איראַפּע.

ווי אַ ברויזנדיקער און דינאַמישער פון דער נאַטור האָט ער זיך נישט צוגעפּאַסט צו די ראַמען פון אַרגאַניזאַציע נוסח אַמעריקע; ער האָט פּאַרלאָזט דעם קאָנגרעס־שטענדער, אָבער זיך נישט פּאַרלוירן, נישט

אריינגעפאלן אין עצבות. דער שטענדיק יונגער און מוטיקער גרשן האט מיט גרויס התלהבות זיך גענומען צו אַ נייער פראפעסיע, צום דרוק־וועזן, אַרויסוויינדיק פרייד פון שעפער־שקייט, סיי ביים דרוקן שריפטן פון אַנדערע און סיי ביים פאַרעפנטלעכן אייגענע.

די נייע תקופה

אין דער תקופה פון דרוקעריי האט ער זיך פאַראינטערעסירט נישט בלויז אין געשעפט, קאַמערציעלע דרוק־אַרבעטן, נאָר בעיקר מיט אַרויס־געבן ספרים און ביכער פון שרייבער און מחברים, וועמענס ווערק ער האט אָנערקענט.

ואני הקטן בין געווען פון די זוכים. מיין ווערק „לובלין“ איז אים געפעלן און ווי זיין שטייגער איז געווען — אַריין אין התלהבות און נישט געקאָרגט קיין אַנשטרענגונג, באַזייטיקט אַלע מניעות און געזען, אַז דאָס ווערק זאָל דורך אים זען ליכט.

עס איז פאַר מיר אוממעגלעך איבערצוגעבן, מיט וואָס פאַר אַן איבערגעגעבנקייט און מי ער האט זיך פאַרנומען מיטן דאָזיקן ווערק. ער איז מיר געווען אַן „אחי עזר“ און „אחי סמך“ אין אַלע הינזיכטן און האט זיך געפרייט מיט מיין פרייד, ווען מיר האָבן געזען דעם וואַרעמען אַפרוף פון ליטעראַטור־קריטיקער און פון לייענער.

אין יענער תקופה האט ער אַרויסגעגעבן די שריפט „טינט און פעדער“, אין וועלכער ער האט באַוווּזן צו פאַרעפנטלעכן עסייען, פאַעמעס און ליטעראַרישע אָפּהאַנדלונגען. צו יעדער אַרבעט האט ער צוגעגעבן זיינע נאָטיצן, קורצע ביאָגראַפיעס פון די מחברים און בכלל וויכטיקע קאָמענטאַרן, ער האט אויך פאַרעפנטלעכט אַ גרעסערע צאָל בריוו פון באַרימטע שריפטשטעלער, וואָס וועלן האָבן אַ ליטעראַריש־היסטאָרישן ווערט.

אין זיינע ליטעראַרישע אָנמערקונגען איז ער געווען שאַרף און קלאַר — און גאָר אַפט שניידנדיק. ווען אַפילו דאָס האט פאַרשאַפט עגמת נפש און פאַרדרוס.

ער האָט געמוזט אויפגעבן זיינע דרוקעריי־עסקים און גענומען זוכן אַ נייע פרנסה. ער איז געוואָרן אַ בוי־אונטערנעמער. ס'האָט לאַנג נישט גענומען און ער האָט געמוזט ליקוידירן און זיך צוריקציען פון אַט דער בראַנשע.

א „ליטעראַרישע אינסטיטוציע“

גרשון איז געווען ביי אונדז די „ליטעראַרישע אינסטיטוציע“. ער האָט מוותר געווען אויף זיין טאַלאַנט אַלס עסיי־סט און פּאָעט און זיך פאַרנומען מיט זיינע רביים. ער האָט זיך נישט באַנגונגט מיט זיין אייגן געניסן פון זייער שאַפן, נאָר דווקאָ געוואַלט, אַז אויך אַנדערע זאָלן געניסן און זיך פאַרנעמען מיט פאַרשפּרייטן די ווערק פון די גרויסע וואַרט־קינסטלער, און נישט בלויז מיט זייער שריפט — נאָר מיט זייער גערעדט וואַרט: עס זאָל זיין „והי' עיניך רואות את מורידך“. ער האָט כּסדר געבראַכט וואַרט־קינסטלער, זיך געטויליעט צו זיי און זיי פאַר־געשטעלט פאַרן עולם, געפירט פאַרזיץ און געלייענט זייערע שריפטן. פון צייט צו צייט האָט ער אַליין אַ בליץ געטאָן מיט אַ ליד אָדער עסיי — אָבער געשטראַלט האָט ער, ווען ער האָט געקראָגן לייוויקס ווערק: ער איז אַנגעפּילט געוואָרן מיט שמחה ווען ער האָט געהאַט אַ געלעגנהייט צו פאַרברענגען מיט לייוויקן אין התבודדות און בציבור. ווי האָט געזאָגט ליפע גרין: גרשון איז געווען אַ קרבן אויפן מנחת פון די גדולים! ער האָט זיך ממש מקריב געווען פאַר די לייוויקס, אַפּאַטאַשוס, ניגערס און אַנדערע.

מיט וויפל שמחה ער פלעגט אונדז אַנפּילן, ווען ער האָט באַוויזן, מיט דער הילף פון די לינקע פּועלי־ציון, צו ברענגען אַלס גאַסט דעם גרויסן וואַרט־מיסטער ה. לייוויק. ער האָט זיך געפּילט יום־טובדיק און אונדז אַלעמען באַגייסטערט און דערהויבן צו אַט דער יום־טובדיקער שטימונג.

גרשון האָט געקענט באַוויזן אַרויסצוגעבן זיינס אַ בוך עסיי־סטיק אָדער פּאָעזיע. ער איז אָבער צו פּיל געווען פאַרנומען מיט אַרויסגעבן און פאַרשפּרייטן ווערק פון אַנדערע. אַזוי ווי ער האָט געטאָן אַלץ מיטן

ברען פון זיין נשמה, איז שוין ממילא ווייניק געבליבן פאר זיך, ער זאל זיך נעמען צייט און א טראכט טאן „מתי אעשה לביתי“.

ער איז געווען אַ חובב יידיש. איז דאָס ביי אים געווען אַ גרענעצ־לאָזע ליבע צום יידיש־לשון, האָט ער דעריבער נישט פּאַרטראָגן וועלכער עס איז פּגם אין יידיש־שאַפּן, געוואָלט בלויז סולת נקיה, די ליבשאַפט צו יידיש איז ביי אים געווען נישט סתם, נאָר צוליב דעם, וואָס ער האָט געזען אין יידיש־לשון פּאַלקס־קיום, אַ שוואַנאַנט קעגן אַסימילאַציע. ער האָט דעריבער נישט געקענט פּאַרטראָגן דאָס סתם אַזוי רעדן וועגן יידיש, נאָר געוואָלט זען מעשים און וואָס שייך מעשים איז ער געווען שטאַרק אַנטוישט.

וואָס שייך דעם יידיש־שרייבער? אויך ביי אים האָט ער געפּאָדערט און פּאַרלאַנגט סולת נקיה — דאָס בעסטע, וואָס מ'קען אַרויסברענגען מיט דער פען, דעריבער האָט ער נישט געקענט פּאַרטראָגן אַ פּאַלשן טאָן, ווי דער מוזיקער קען עס נישט פּאַרטראָגן, ער האָט נישט געקענט פּאַר־טראָגן די טעמפּקייט און געפּאַלנקייט ביים יידישן וואָרט־קינסטלער. ער האָט דערפּאַר אַ סך געליטן, און איז אַפילו גערודפּט געוואָרן. ער האָט אָבער נישט אויפגעגעבן זיין קאַמף פּאַר דער ריינקייט פונעם יידישן וואָרט, פּאַר דער שיינקייט פון יידיש־לשון, פּאַר דער ריינקייט פון מוטער־שפּראַך.

צום סוף, אַ וואָרט וועגן פּאַרברענגען מיט אים: ער איז געווען אַ זעלטענער מיטשמועסער; איז מען געזעסן מיט אים, איז ער געווען דער ראש המדברים. אַזוי ווי מיר זענען באַזונדערס נאָענט געוואָרן, האָב איך אַ סך פּאַרבראַכט מיט אים אין שמועס. איז געווען אַ מחיה צו הערן אים. אַפּט האָט זיך געדאַכט, אַז ער שאַפט זכרונות, אַז עס איז פּאַנטאַזיע, אַ בילד, אַ מעשה, אַ קוריאַז — ס'איז אָבער געווען אַ מחיה אים צו הערן, ער האָט פּאַרמאַגט דעם חן און דעם גוטמוטיקן הומאָר בעת ער איז געווען אויפגעלייגט און צופרידן. אין תּוך איז ער געווען דער פּאַלקס־מענטש אין ברייטערן זין פונעם וואָרט.

מיט זיין בני בית

אַ סך מאָל האָט זיך געשטעלט די פּראָגע: פון וואַנען נעמט זיך

אזוי פיל כוח און מוט ביי אַט דעם מענטשן; פון וואָנען די אַספּיראַציע? דעם ענטפער האָב איך און אַ סך אַנדערע געפונען אין דער עקרת הבית. זי, ראַשעל, פלעגט אים געבן קוראַזש, דערמוטיקונג, אינספּיראַציע — און זי האָט אים געשטעלט אויף די פּיס. ער האָט אויך געגלויבט, אַז אין איר זכות האָט ער די צוויי טייערע זין.

גרשון, ווי באַקאַנט, איז געווען דינאַמיש, סענסיטיוו, שטורמיש־עמאַ־ציאַנעל; און זי פאַרקערט: געלאַסן, רויק, געמיטלעך, תמיד פריינדלעך, לאַזט נישט רעדן אויף קיינעם קיין שלעכט וואָרט. זי האָט תמיד אַרויס־געוויזן אַן אומפאַרגלייכלעכע סבלנות, אַזוי אין די יאָרן ווען זיי האָבן געלעבט אין נויט און דחקות, און אַזוי די לעצטע יאָרן, ווען די קינדער האָבן זיי באַזאָרגט מיט רחבות. גרשון אָבער איז שוין געווען אַ חולה־מסוכן, צוגעבונדן צום בעט און נישט געקענט אַרויס פון הויז.

ווען ער האָט איבערגענומען דעם „זשורנאַל“ און דאַן געאַרבעט איבער די כוחות, האָט זי — די ליבע עוזרת — באַוויזן צו פועלן ביי אירע זין, שוין דאַן אַנגעזען אין דער אַדוואַקאַטור־פּראַפעסיע, צו ברענגען די מאַלצייטן צו דער זעצער־מאַשין, בכדי ער זאָל נישט דאַרפן זיך שלעפּן הין־און־צוריק אָדער לויפן אין רעסטאָראַן און עסן די אומגעווינטשטע פאַר אים מאַכלים.

פאַרענדיקט האָט ער מיט דער פען אין דער האַנט און מיט אַ ליטע־ראַרישן גאַסט אין שטוב, ווייל אין תוך איז ער געווען אַ ליטעראַט און ווי געזאַגט — אַ ליטעראַרישע אינסטיטוציע.

ער איז קראַנק געוואָרן בעת ער איז געזעסן אין „זשורנאַל“ ביי דער מאַשין. טוענדיק אַלע מלאכות אין שייכות מיט דער צייטונג, האָט ער געדאַרפט זיין דער אַרויסגעבער, רעדאַקטאָר, בחור הזעצער און קלייבער פון אַנאַנסן און מעלדונגען; דערצו שרייבן אַ טעגלעכן קאַלום, אַ לייט־אַרטיקל און צונויפּשטעלן אַ וועכנטלעכע ליטעראַרישע בילאַגע. האָט ער זיך צוזאַמענגעבראַכן, געפאַלן ביי דער מאַשין און שוין געבליבן אַ הויז־זיצער, אָבער נישט אַרויסגעלאָזט די פען פון האַנט.

אין דער תקופה ווען ער איז געוואָרן אַ הויזזיצער האָט ער געשריבן די בני גאַר אינטערעסאַנטע זכרונות וועגן די וואַרטקינסטלער פון זיין

אָלטער היים, וואַרשע. ער איז צוריק צום פּרילינג זיינעם, ווען ער האָט פּאַרבאַכט צווישן די ליטעראַרישע גדולים און ער האָט אויף אַ גאָר געהויבענעם אופן געשילדערט די גרויסע פּערזענלעכקייטן, מיט וועלכע ער איז געווען באַקאַנט אין אַמאָליקן וואַרשע.

מ'קאָן זאָגן: ער האָט אָנגעהויבן זיין קאַריערע אין וואַרשע און פּאַר-צנדיקט אין וואַרשע. יעדן מאַמר פּאַרענדיקט ער מיט בלוט פון זיין האַרץ וועגן דעם טראַגישן אומקום פון אַט די פּערזענלעכקייטן און פון פּאָלק. עס איז אַן ספק, אָז זיין באַשרייבן די דאָזיקע גייסטיקע ריזן און ווי זיי זענען אַזוי בעסטיאָליש אַוועקגעריסן געוואָרן פונעם לעבן, האָט דער-נענטערט זיין טויט.

זיין לעצטער אַרטיקל, דוכט זיך, איז געווען די שילדערונג פונעם וועטעראַן פון דער יידיש-העברעיִשער ליטעראַטור אין פּוילן — הלל צייטלין הי"ד. מיט אַזאַ פּייער און טעמפּעראַמענט שילדערט ער דעם אימ-פולסיוון, תּמיד זוכנדיקן מענטשן, וואָס האָט באַצויבערט יונג און אַלט, דעם גרויסן בעל-מחשבה, מיסטיקער און שיינ־שרייבער — דער רבי פון אַ דור יידישע שריפטשטעלער, דענקער, פּובליציסטן. הלל צייטלין, ווי ער שילדערט אים, איז געווען דער שעפּער פון דעם סינטעז צווישן מיסטי-ציזם און רעאַליזם; נאַציאָנאַליזם און אוניווערסאַליזם. ביי גרשונען שיינט אַרויס די פּרייד צו האָבן זוכה געווען זיך צו געפינען אין דער מחיצה און אין דער סביבה, אין וועלכער עס האָט געוויקט אַזאַ גייסט־מענטש. די לעצטע יאָרן, ווי מיר ווייסן, האָט ער בלוז געשריבן און פּאַר-עפנטלעכע באַשרייבונגען, אָפּהאַנדלונגען און שילדערונגען פונעם אַמאָליקן יידישן לעבן אין וואַרשע און וועגן אירע שעפּערישע פּערזענלעכקייטן. אייניקע מאַמרים וועלן בלייבן ווי מוסטערן פון ליטעראַרישע פּאַרטרעטן. ער האָט אויף סיני איבערגעלעבט די גאַלדענע עפּאָכע פון זיין וואַרשע. ער האָט זיך נישט געקענט פּאַרשטעלן, אָז וואַרשע איז געענדיקט פּאַר יידן, אַז אין געראַנגל צווישן מזרח און מערב איז דאָס קאָמוניסטישע פּוילן געוואָרן אַ גיהנום אַפילו פּאַר יידישע קאָמוניסטן... ער האָט זיך נישט געקענט פּאַרשטעלן, אָז אויסגעוואַרצלט געוואָרן איז דער אַמאָליק אַזוי שעפּערישער טייל פון יידנטום.

מיט זיין פען האָט ער אַרויסגעבראַכט אויף אַ גאַר אייגנאַרטיקן אופן דעם צער פון דור און אונדז געפירט צו די אָפּענעם קברים; צו די גאַנצ-קאַמערן, וווּ יידישע לעבנס זענען אויסגעלאָשן געוואָרן. ער האָט טיף דורכגעלעבט און דורכגעווייטיקט דעם חורבן פוילן און צו דעם, די טראַגישע אַנטוישונג אין דער סאָויעטישער ממשלה, וווּ מענטשלעכע רעכט ווערט געטראָטן מיט די פיס און מענטשלעכע לעבנס זענען הפּקה. ער האָט נישט געקענט באַנעמען די פּאַלשע פּאַליטיק פון די סאָויעטישע הערשער בנוגע מדינת ישראל און זייער פאַרמעסטן זיך קעגן יידישן גייסט, קעגן יידישער קולטור, קעגן יידישן נאַציאָנאַלן באַוווּסטזיין.

אין זיינע אַרטיקלען פילט מען דעם וויי פון אַ וואַרעם יידיש האַרץ, וואָס האָט געבלוטיקט צוליב די דאָזיקע מאַימדיקע געשעענישן. ער האָט פּאַרלוירן דעם צוטרוי צו דער וועלט, וואָס שווייגט און פאַרשווייגט די נידערטרעכטיקע געמיינהייטן. ער האָט זיך אָבער דאָך נישט פּאַרלוירן אין די שווערע שעהען פון צווייפל און געהאַפּט אויף בעסערע טעג...

יא, מ'קאָן נישט אָפּשאַצן גרשונען פּראַגמענטאַריש. מ'דאַרף זיין באַקאַנט מיט דער גאַנצער פּערזענלעכקייט גרשון פּאַמער-אַניץ: מיט זיין גייסטיקער שפּעפּרישקייט, מיט זיין אייגנאַרטיקן צוגאַנג צו זאַכן און געשעענישן, מיט זיין אַקטיווקייט און מיט זיין סביבה.

א י נ ה א ל ט

7	. . . . . (ביאגראפיע)
9	. . . . . דער פארליבטער אין יידיש (אריינפיר פון מ. צאנז)
13	. . . . . זיי זענען געקומען
26	. . . . . אין באגינען אריין
29	. . . . . ה. לייזיק
32	. . . . . א. לעיעלעס־גלאנץ
36	. . . . . יוסף אפאטאשו
40	. . . . . ישראל שטערן
54	. . . . . יוסף קירמאן
69	. . . . . ז. סעגאלאָוויטש
84	. . . . . י. י. טרונק
103	. . . . . שמעון האַראַנטשיק
121	. . . . . שלמה גילבערט
139	. . . . . עוזר וואַרשאַווסקי
155	. . . . . פרץ מאַרקיש אין וואַרשע
173	. . . . . יהואל לערער
184	. . . . . יהודה לייב (לעא) פינקלשטיין
201	. . . . . הלל צייטלין
226	. . . . . שמערקע קאַטשערגינסקי
229	. . . . . אברהם ליעסין
233	. . . . . י. י. שוואַרץ
238	. . . . . אַ בריוו צו אַ פריינד
241	. . . . . גרשון פאַמעראַנץ — אינטימער פען־פּראָפּיל — מלך ראָוויטש
245	. . . . . גרשון פאַמעראַנץ — דער מענטש און שרייבער — נ. שמן

